

Економіка зарубіжних країн

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

А.П. Голіков, О.Г. Дейнека,
Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз

ЕКОНОМІКА

ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Навчальний посібник

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2008

ББК 65.9я73
Е45
УДК 339.9(075.8)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Лист від 18.04.07 № 1.4/18-Г-565

Рецензенти:

д.е.н., професор Харківського національного
університету імені В.Н.Каразіна
Коломієць Г.М.

д.е.н., проф.. Харківського національного
економічного університету
Л.О. Українська

Економіка зарубіжних країн: Навчальний посібник / А.П. Голіков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз; За ред. А.П. Голікова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 464 с.

ISBN 978-966-364-719-7

У навчальному посібнику дається характеристика сучасного стану національних економік зарубіжних країн. Аналізуються тенденції та перспективи їх розвитку в умовах інтернаціоналізації господарської діяльності та глобалізації. Посібник рекомендовано для студентів спеціальностей «міжнародна економіка», «менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «міжнародні економічні відносини».

ISBN 978-966-364-719-7

© ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007
© Голіков А.П., Дейнека О.Г.,
Позднякова Л.О., Черномаз П.О.

ЗМІСТ

Від авторів

Вступ. Соціально-економічна типологія і моделі економічного розвитку країн світу

Розділ 1. Економічно розвинені країни з високим доходом

- 1.1. Соціально-економічна модель економічно розвинених країн
- 1.2. Економіка головних економічно високорозвинених країн (“великої сімки”)
 - 1.2.1. Економіка США
 - 1.2.2. Економіка ФРН
 - 1.2.3. Економіка Франції
 - 1.2.4. Економіка Великобританії
 - 1.2.5. Економіка Японії
 - 1.2.6. Економіка Італії
 - 1.2.7. Економіка Канади
- 1.3. Економіка невеликих економічно високорозвинених країн Європи
 - 1.3.1. Загальна характеристика розвитку
 - 1.3.2. Економіка Австрії
 - 1.3.3. Економіка Монако
 - 1.3.4. Економіка скандинавських країн
- 1.4. Економіка країн “переселенського” типу
 - 1.4.1. Економіка Австралії
 - 1.4.2. Економіка Нової Зеландії
 - 1.4.3. Економіка Південно-Африканської Республіки
- 1.5. Економіка азійських “нових індустріальних країн” першої хвилі
 - 1.5.1. Економіка Республіки Корея

Розділ 2. Індустріальні країни з вищим за середній рівнем доходів

- 2.1. Економіка середньорозвинутих країн Центрально-Східної Європи
 - 2.1.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку
 - 2.1.2. Економіка Угорщини
 - 2.1.3. Економіка Польщі

2.1.4. Економіка країн Балтії

2.1.4.1. Економіка Латвії

2.1.4.2. Економіка Литви

2.1.4.3. Економіка Естонії

2.2. Економіка “нових індустріальних країн” Латинської Америки

2.2.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку

2.2.2. Економіка Мексики

2.2.3. Економіка Бразилії

2.2.4. Економіка Аргентини

2.2.5. Економіка Чилі

Розділ 3. Індустріальні країни з рівнем доходів нижчим за середній

3.1. Економіка менш розвинених країн Центрально-Східної Європи

3.1.1. Економіка Болгарії

3.1.2. Економіка Румунії

3.2. Економіка найбільш розвинених країн СНД

3.2.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку

3.2.2. Економіка Росії

3.2.3. Економіка Білорусії

3.2.4. Економіка Казахстану

3.3. Економіка азійських “нових індустріальних країн” другої хвилі

3.3.1. Економіка Індонезії

3.3.2. Економіка Таїланду

Розділ 4. Країни, що розвиваються, з високим і вищим за середній рівнями доходів

4.1. Економіка багатих країн-нафтоекспортерів

4.1.1. Економіка країн-нафтоекспортерів Західної Азії

4.1.2. Економіка Венесуели

4.2. Економіка «багатих островів»

Розділ 5. Країни, що розвиваються, з рівнем доходів нижчим за середній

- 5.1. Економіка середньо розвинених країн СНД
 - 5.1.1. Економіка Вірменії
 - 5.1.2. Економіка Молдови
 - 5.1.3. Економіка Грузії
 - 5.1.4. Економіка Азербайджану
 - 5.1.5. Економіка Туркменії
- 5.2. Економіка мусульманських країн Південно-Західної Азії
 - 5.2.1. Економіка республіки Ірак
 - 5.2.2. Економіка республіки Іран
- 5.3. Економіка азійських “нових індустріальних країн” третьої хвилі
 - 5.3.1. Економіка Китайської Народної Республіки
 - 5.3.2. Економіка Індії
- 5.4. Економіка “плантаційних островів” Океанії
- 5.5. Економіка середньо розвинених країн Латинської Америки
 - 5.5.1. Загальна характеристика економіки Андських країн
 - 5.5.2. Економіка Перу

Розділ 6. Країни, що розвиваються, з низьким рівнем доходів

- 6.1. Економіка найменш розвинених країн СНД
 - 6.1.1. Економіка Узбекистану
 - 6.1.2. Економіка Киргизії
 - 6.1.3. Економіка Таджикистану
- 6.2. Економіка найменш розвинених країн Азії
 - 6.2.1. Економіка Афганістану
 - 6.2.2. Економіка Пакистану
- 6.3. Економіка найменш розвинених країн Африки
 - 6.3.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку
 - 6.3.2. Економіка країн Західної Африки
 - 6.3.2.1. Економіка Нігерії
 - 6.3.3. Економіка країн Східної Африки
 - 6.3.3.1. Економіка Ефіопії

6.3.4. Економіка країн Центральної Африки

6.3.4.1. Економіка Центрально-Африканської Республіки

6.3.4.2. Економіка Демократичної Республіки Конго

6.3.4.3. Економіка Анголи

Додатки

Додаток 1. Перелік країн світу за чисельністю населення

Додаток 2. Основні макроекономічні показники країн світу

Література

ВІД АВТОРІВ

Навчальний посібник підготовлений для студентів-економістів і містить у собі концентрований виклад основних розділів курсу “Економіка зарубіжних країн” галузевого стандарту Міністерства освіти і науки України.

Знання економічних, історичних, природних і національних особливостей розвитку господарства країн світу, що є предметом даного курсу, необхідне кожному майбутньому фахівцю-економісту.

При формуванні структури навчального посібника автори виходили з того, що матеріали, які викладені у ньому, можуть бути використані як у вигляді довідкової інформації, так і як додаткове джерело у вивченні інших дисциплін, таких як міжнародна економіка, світова економіка, міжнародні економічні відносини.

Структура навчального посібника включає детальний огляд головних економічно високорозвинених країн світу та короткий економічний огляд інших. Щодо країн, що розвиваються, то в наслідок обмеженості публікації та з поглядом на граничні можливості засвоєння матеріалу, пропонується тільки поверхневий огляд основної їх кількості. Більш детально розглянуто лише економіки деяких важливих для сучасної політичної карти світу країн, що розвиваються (зокрема, Китаю та Індії). Оскільки немає необхідності детально розглядати країни пострадянського простору та східноєвропейські держави, вони теж представлені у короткій оглядовій формі.

Для отримання більш детальної інформації про інші країни світу та найсучасніших статистичних даних студенти можуть звертатися на сайти міжнародних організацій, які подано наприкінці переліку літератури [18-28].

Навчальний посібник підготовлений фахівцями кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (д.геогр.н., проф. Голіков А.П., к.геогр.н. Черномаз П.О.), кафедр менеджменту зовнішньоекономічної діяльності на транспорті і

економіки транспорту Української державної академії залізничного транспорту (д.е.н., проф. Дейнека О.Г., д.е.н., проф. Позднякова Л.О.).

Технічну допомогу в підготовці посібника здійснили Булавіна Н.І., Омельченко Т.М., Лучанінова О.О.

Автори висловлюють свою вдячність рецензентам навчального посібника д.е.н., проф. Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна Коломієць Г.М. та д.е.н., проф. Харківського національного економічного університету Українській Л.О. за викладенні зауваження і пропозиції, які знайшли втілення у заключному варіанті рукопису.

ВСТУП. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТИПОЛОГІЯ І МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ

Соціально-економічна типологія країн світу. *Країною* вважається історично сформоване незалежне або самоврядне об'єднання людей на певній території, визнане юридично й фактично суб'єктом міжнародного права. У світі налічується понад 240 країн різноманітного розміру й значення. Існує безліч класифікацій країн, що дозволяють аналізувати їхні групи з різних поглядів.

Зокрема, в маркетинговій літературі поширене об'єднання країн за виробничою структурою (industrial structure) їхніх економік, якого дотримується американський маркетолог Ф. Котлер [10]. Він виділяє чотири **типи виробничих структур країн**:

- ◆ *країни з економікою типу натурального господарства* (subsistence economies), де основне населення зайняте простим сільськогосподарським виробництвом, причому більша частина виробленого споживається цим же населенням, а надлишки використовуються для обміну на промислові товари й послуги (до цієї групи відносяться найменш розвинені країни світу);

- ◆ *країни-експортери сировини* (raw-material-exporting economies), багаті одним або декількома видами природних ресурсів, за рахунок експорту яких одержують більшу частину валового національного продукту (ВНП) (класичний приклад – країни-нафтоекспортери);

- ◆ *країни, що розвивають промисловість* (industrializing economies), де обробна промисловість виробляє від 10 до 20% ВНП;

- ◆ *промислово розвинені країни* (industrial economies), у структурі ВНП яких понад 20% займає обробна промисловість, вони – головні експортери готової промислової продукції.

Раніше при класифікації країн одним з визначальних критеріїв був політичний лад. Однак у зв'язку зі значними перетвореннями політичної карти світу відійшла в минуле група соціалістичних країн, а згодом група їхніх спадкоємиць – країн з перехідною економікою. Сьогодні країни відповідно до

особливостей економічного розвитку в самому узагальненому вигляді поділяються на два типи: індустріально розвинені країни та країни, що розвиваються.

Існує також у відповідності з теорією стадій економічного зростання американського вченого У. Ростоу поділ за ступенем розвитку суспільства, коли виділяються доіндустріальні (аграрні), індустріальні та постіндустріальні країни.

Доіндустріальний спосіб організації суспільства заснований на:

- трудомістких технологіях,
- використанні мускульної сили людини,
- навичках, що не потребують тривалого навчання,
- експлуатації природних ресурсів (зокрема, сільськогосподарських земель).

Індустріальний спосіб заснований на:

- машинному виробництві,
- капіталомістких технологіях,
- використанні поза мускульних джерел енергії,
- кваліфікації, що потребує тривалого навчання.

Постіндустріальний спосіб заснований на:

- наукомістких технологіях,
- інформації та знаннях як основному виробничому ресурсі,
- творчому аспекті діяльності людини, безперервному самовдосконаленні й підвищенні кваліфікації протягом усього життя.

Основою могутності в доіндустріальну епоху були земля та кількість залежних людей, в індустріальну – капітал і джерела енергії, у постіндустріальну – знання, технології та кваліфікація людей.

Відповідно до цього в першій групі країн домінуючою галуззю економіки є сільське господарство, у другій групі домінуючими є галузі добувної та обробної промисловості, країни третьої групи характеризуються високим

рівнем розвитку найсучасніших галузей сфери послуг та обробної промисловості.

Інший найпоширеніший варіант класифікації – поділ світової економіки на групи країн за рівнем доходу на душу населення. Такий підхід використовується ООН, МВФ, Всесвітнім банком. Так, Всесвітній банк розрізняє чотири групи країн відповідно до рівня валового національного доходу (ВНД). У 2005 році були визначені наступні групи країн відповідно до граничних значень річного ВНД на душу населення: країни з низькими доходами – не більше 875 дол. (54 країни), країни з доходами нижче за середні – від 876 до 3465 дол. (58 країн), країни з доходами вище за середні – від 3466 до 10725 дол. (40 країн), країни з високими доходами – 10726 дол. і вище (56 країн).

Однак усередині цих великих груп можна виділити підтипи країн, що досить відрізняються між собою. Спираючись на роботи українських і російських науковців (В.В. Вольського [15], А.П. Голікова [1, 13], Ю.П. Грицака [3], М.М. Книш [8], П.О. Черномаза [16]), присвячені проблемам країнознавчої класифікації, та поєднуючи викладені вище підходи, наведемо більш докладну характеристику основних *соціально-економічних типів країн*.

Тип країни – це відносно сталий притаманний країні комплекс умов і особливостей соціально-економічного розвитку, що об'єктивно склався на певний момент часу і відбиває її роль і місце у світовій спільноті.

В основі виділення типів країн покладено систему критеріїв соціально-економічного розвитку, що включає душові показники ВНД, галузеву структуру національної економіки, структуру експорту й імпорту, рівень і якість життя населення, структуру зайнятості тощо.

1. Економічно розвинені країни з високим доходом.

До групи входить 35 промислово розвинених країн Північної Америки, Європи, Середземномор'я й Тихоокеанського басейну, які відрізняються високим рівнем ВНД на душу населення, створюють понад 50% світового валового продукту й здійснюють більше 2/3 світового експорту товарів і послуг. Країни

перебувають у стадії переходу до інформаційного суспільства або вже знаходяться в ньому. Нові робочі місця з'являються головним чином у сфері послуг, пов'язаних насамперед з одержанням, передачею й обробкою інформації. Зайнятість у сфері послуг перевищує 50%, а в деяких країнах досягла 70%. Серед послуг провідне місце займають кваліфіковані – інформатика, освіта, наука, менеджмент, засоби масової інформації. Частка традиційних послуг (торгівлі, громадського харчування, транспорту) інтенсивно знижується. Промисловість розвинена високо й усебічно, забезпечуючи в надлишку населення всіма видами товарів. Сільське господарство високо механізоване, ведеться на науковій основі, відрізняється економічністю й високою продуктивністю. Повністю забезпечені власним продовольством, завозять лише тропічні продукти. Експортуються високотехнологічна готова продукція й передові технології. Імпортуються готова продукція з розвинених країн і переважно сировина й напівфабрикати – з країн, що розвиваються. До цієї групи входять підтипи:

- ◆ *головні економічно високорозвинені країни («велика сімка»)* (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада);

- ◆ *невеликі економічно високорозвинені країни Європи* (Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Ісландія, Монако, Ліхтенштейн, Андорра, Сан-Марино);

- ◆ *економічно середньо розвинуті країни Європи* (Греція, Ірландія, Іспанія, Кіпр, Мальта, Португалія, Словенія);

- ◆ *«переселенські» країни* (Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль)¹;

- ◆ *азійські “нові індустріальні країни” (НІК) першої хвилі* (Республіка Корея, Сінгапур, а також провінції Китаю – Гонконг і Тайвань, які традиційно розглядаються як окремі країни).

2. Індустріальні країни з рівнем доходів вищим за середній.

Економічно середньо розвинуті країни Центрально-Східної Європи – Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Чехія. Після

¹ До цього типу інколи ще відносять Південно-Африканську Республіку (ПАР).

переходу від планової до ринкової економіки зуміли вийти з кризи й наблизитися до рівня середньо розвинутих індустріальних країн Західної Європи.

“Нові індустріальні країни” Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Мексика, Уругвай, Чилі), *Туреччина*. Сюди зараз, за показниками соціально-економічного розвитку, відносять і колишню країну “переселенського капіталу” *Південно-Африканську Республіку*. Країни даного типу почали індустріалізацію в середині ХХ століття, тобто на 30-50 років *пізніше* середньо розвинутих країн Європи. За продуктивністю праці, рівнем освіти й життя населення наближаються до середньо розвинутих індустріальних країн. Сільське господарство механізоване. На світовому ринку виступають як експортери гірничорудної й сільськогосподарської сировини, продукції металургії, хімічної, харчової та легкої промисловості. Імпортуються паливо, машини й устаткування, а також науково-технічна інформація і капітал.

3. Індустріальні країни з рівнем доходів нижчим за середній:

◆ *менш розвинені країни Центрально-Східної Європи* – Болгарія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Румунія, Сербія, Чорногорія;

◆ *найбільш розвинені країни СНД* – Білорусь, Казахстан, Російська Федерація, Україна;

◆ *азійські “нові індустріальні країни” другої хвилі* – Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни.

До цієї групи ввійшли індустріально-аграрні країни, які з різних причин (трансформація економіки постсоціалістичних країн, запізніла індустріалізація нових індустріальних) ще не змогли досягти достатнього рівня доходів населення, щоб наблизитися до середньо розвинутих індустріальних країн. У структурі їхньої промисловості переважають машинобудування, металообробка, видобувна, харчова та легка галузі. Сільське господарство механізоване.

4. Країни, що розвиваються, з високим і вищим за середній рівнями доходів

Країни-нафтоекспортери – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Кувейт, Бахрейн, Катар, Бруней, Лівія, Венесуела, Габон, до яких

останнім часом приєдналася Екваторіальна Гвінея. Великий у розрахунку на одного мешканця видобуток нафти та її експорт приносять високий національний дохід на душу населення. На ці гроші найняті необхідні іноземні фахівці, побудовані сучасні міста, дороги й промислові підприємства, розвивається освіта населення.

«Багаті острови» – острівні, напівострівні або прибережні держави Карибського басейну (Антигуа і Барбуда, Антильські острови, Аруба, Багамські острови, Барбадос, Бермудські острови, Віргінські острови, Гваделупа, Гвіана, Гренада, Кайманові острови, Коста-Ріка, Мартініка, Панама, Пуерто-Рико, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Лусія, Тринідад і Тобаго), Північної Атлантики (Гернсі, Джерсі, Острів Мен), Індійського океану (Маврикій, Реюньон, Сейшельські острови) і Тихого океану (Аоминь (Макао), Гуам, Науру, Острови Кука, Східне Самоа, Нова Каледонія, Палау, Північні Маріанські острови, Французька Полінезія). Високий ВНД на душу населення утворюється тут за рахунок доходів від іноземного туризму, транзитної торгівлі, реєстрації іноземних судів і фірм (офшорні зони), а також від орендної плати за військові бази й полігони. Для залучення іноземців створені пільгові умови реєстрації й оподатковування підприємств, обладнані пляжі, побудовані готелі, організовані гарний зв'язок і транспортне сполучення. У відносно короткий термін різко підвищилися показники урбанізації й освіти населення.

5. Країни, що розвиваються, з рівнем доходів нижчим за середній:

◆ *середньо розвинені країни СНД* (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Туркменістан);

◆ *мусульманські країни Південно-Західної Азії і Середземномор'я* (Іран, Ірак, Сирія, Йорданія, Ліван, Палестина, Албанія, Єгипет, Туніс², Алжир, Марокко);

◆ *азійські “нові індустріальні країни” третьої хвилі* – Індія, Китай;

² За деякими показниками соціально-економічного розвитку може бути віднесений до “нових індустріальних країн”.

♦ *«плантаційні острови»* (Мальдіви, Шрі-Ланка, Кабо-Верде, Вануату, Західне Самоа, Маршаллові острови, Мікронезія, Ніуе, Тонга, Фіджі, Беліз, Куба, Домініка, Домініканська Республіка, Ямайка);

♦ *середньо розвинені країни Латинської Америки* (Болівія, Гайана, Гватемала, Гондурас, Еквадор, Колумбія, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Сальвадор, Сурінам);

♦ *середньо розвинені країни Південної Африки* (Ботсвана, Намібія, Свазіленд), економіки яких тісно пов'язані з більш розвинутою Південно-Африканською Республікою і базуються передусім на видобуванні й експорті мінеральної сировини (алмази, кольорові метали, уран тощо).

Це переважно аграрно-індустріальні країни. У структурі їх промисловості домінують видобувна, харчова й легка галузі. У сільському господарстві проведена або завершується механізація, застосовуються агро технології (добрива, отрутохімікати тощо).

6. Країни, що розвиваються, з низьким рівнем доходів:

♦ *найменш розвинені країни Азії* – Афганістан, Бангладеш, Бутан, В'єтнам, Ємен, Камбоджа, Лаос, Монголія, М'янма, Непал, Пакистан, Північна Корея, а також *найменш розвинені азійські країни СНД* – Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан;

♦ *найменш розвинені країни Африки* – Ангола, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Демократична Республіка Конго (Заїр), Джибуті, Замбія, Зімбабве, Камерун, Кенія, Коморські острови, Конго, Кот-д'Івуар, Лесото, Ліберія, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мозамбік, Нігерія, Нігер, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі, Сенегал, Сомалі, Судан, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Того, Уганда, Центральноафриканська Республіка, Чад, Ерітрея, Ефіопія;

♦ *найменш розвинені країни Океанії* – Кірібаті, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові острови, Тувалу;

♦ *найменш розвинена країна Латинської Америки* – Гаїті.

До групи входять переважно аграрні (доіндустріальні) й деякі аграрно-індустріальні країни, що вступили в першу стадію індустріалізації – формування трудомістких галузей промисловості. Основна частина населення зайнята в сільському господарстві, яке ґрунтується на ручній праці. У промисловості експортне значення мають видобувна та харчова галузі. Експорт більшості найбідніших країн представлений сільськогосподарською продукцією й корисними копалинами.

Таким чином, соціально-економічний тип країни визначає:

- особливості відтворення й міграції населення;
- світосприйняття й мислення народу;
- соціальні й політичні проблеми;
- соціально-політичну орієнтацію;
- особливості виробничих відносин;
- продуктивність праці й культуру виробництва;
- структуру сільського господарства;
- структуру промисловості;
- структуру сфери послуг;
- місце в міжнародному поділі й інтеграції праці.

Історія свідчить, що країна може змінювати своє місце в типології, переходячи з одного типу до іншого, покращуючи, або, навпаки, погіршуючи показники свого соціально-економічного розвитку.

Моделі економічного розвитку країн світу. *Модель економічного розвитку* – це тенденції розвитку економічних об'єктів (світової економіки, головних сфер світової економічної системи – розвинених країн, країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються, національних економік, сфер господарства, інтеграційних об'єднань тощо), що призводять до певного економічного результату. *Особливості моделей економічного розвитку* (ступінь

досягнення мети, комплекс заходів щодо її досягнення) визначаються конкретними умовами співвідношення й взаємодії економічних факторів. Модель економічного розвитку складається на основі теоретичних закономірностей функціонування економічних об'єктів у ринковій системі.

Однією із найпоширеніших моделей економічного розвитку є модель “наздогоняючого розвитку” (“наздогоняючої модернізації”). Ця модель базується на меркантилістській теорії (одержання прибутку за рахунок розвитку торгівлі на основі *імпортозаміщення*). Ціль подолання відставання країни за економічним рівнем здійснюється за допомогою розвитку внутрішнього ринку. Суть цієї моделі полягає в *протекціонізмі* галузей національної економіки (сприяє розвитку імпортозаміщуючих галузей), часто підкріпленому державною монополією зовнішньої торгівлі (захищає вітчизняні товари від конкуренції з іноземними) і *не конвертованістю* національної валюти (перешкоджає вивозу національного капіталу, концентруючи його у внутрішніх капіталовкладеннях). Ця модель сприяє створенню багатогалузевої економіки, однак протекціонізм в остаточному підсумку знижує *конкурентноздатність* товарів на світовому ринку, що стає гальмом для подальшого розвитку й викликає необхідність застосування іншої моделі розвитку – *експортоорієнтованої*. Суть її в орієнтації створюваних галузей переважно на зовнішній ринок. Ця модель передбачає високу конкурентноздатність товарів. Вона може сполучатися з активним залученням до експортного виробництва іноземного капіталу за допомогою створення сприятливого інвестиційного клімату (податкові пільги, політична й соціальна стабільність та ін.).

Залежно від конкретних умов різних країн ці моделі можуть застосовуватися як у чистому вигляді (Сінгапур, Гонконг), так і в модифікованому (Японія, Південна Корея). *Конкретні умови (історичні, географічні, соціально-культурні)* у різних країнах і регіонах обумовлюють особливі співвідношення і взаємодію економічних та інших факторів, також

ступінь досягнення економічних цілей, а звідси й особливості розвитку *національних і регіональних моделей*.

Починаючи із 70-х рр. багато країн (США, західноєвропейські країни і ін.) у своєму розвитку використовують інноваційну модель.

Інноваційна модель розвитку – економічна модель підйому продуктивних сил країни, яка базується на використанні високих технологій, що сприяють створенню конкурентноздатної продукції для зовнішнього ринку .

Відповідно до існуючих даних у структурі інновацій сучасних розвинутих країн світу майже 60% складають такі інновації, що мають проривне значення, або відносяться до великих технологічних досягнень. Частка інновацій, зв'язаних тільки з удосконаленням традиційних технологічних процесів, у таких країнах має тенденцію до зменшення й у найбільш розвинених країнах вона не перевищує 10–12%.

Іншою важливою рисою інноваційно-орієнтованої економіки є стабільні зростання частки наукомісткого сектора виробництва, зокрема в доданій вартості. В обробній промисловості розвинутих країн він складає в середньому 35–40% у доданій вартості й у зайнятості. Приблизно таке ж значення має показник частки високотехнологічної продукції в загальному випуску продукції.

Активне впровадження інновацій в економіці супроводжується зниженням матеріалоемності й енергоемності виробництва, зростанням продуктивності праці і відповідно підвищенням конкурентноздатності країни. (Наприклад, протягом останніх 40 років ВВП п'ятнадцяти країн, що раніш входили в ЄС, збільшився більш ніж у 5 разів, у той час як зайнятість у цих країнах виросла лише на 20%, а робочий час навіть скоротився на 18–25%).

Результатом розширення кластерів високотехнологічних виробництв, що характерні для інноваційно активних країн, зробив значне структурне зрушення у світовому експорті на користь продукції високо- і середньотехнологічних галузей.

Інноваційна модель економіки має складний характер. Вона складається з багатьох елементів, що знаходяться в динамічному взаємозв'язку. Головними елементами інноваційної моделі є:

- система продукування наукових знань і інновацій;
- система утворення і підвищення кваліфікації;
- система комерціалізації наукових знань і інновацій;
- система використання інновацій;
- система керування і регулювання інноваційного розвитку економіки.

Кожна з наведених систем грає свою роль у функціонуванні інноваційної моделі і відсутність хоча б однієї з них, унеможлиблює досягнення позитивних результатів. Для інноваційної моделі характерна переорієнтація прямого державного втручання в економічні процеси на більш ефективні методи опосередкованого впливу:

створення умов для зростання ринкового попиту на інновації;
сприяння розвитку конкурентного середовища;
надання пріоритетної підтримки розвитку науки й утворення;
забезпечення захисту інтелектуальної власності;
забезпечення підвищення якості робочої сили і випереджальної динаміки росту її вартості.

В цілому інноваційно-орієнтована економіка може бути визначена низкою специфічних особливостей, до найважливіших із яких відносяться:

- чітко визначену спрямованість відтворювального процесу на досягнення високої технологічної конкурентноздатності країни за рахунок наукових знань, технологій і інформації;
- наявність соціально-економічної інфраструктури, що відповідає задачам зростання технологічної конкурентноздатності до рівня найбільш розвинутих країн світу;

- наявність технологічного і виробничого потенціалу – матеріальних і людських ресурсів, здатних забезпечити випуск конкурентної високотехнологічної продукції.

Вибір моделей економічного розвитку визначають: рівень економічного розвитку країни, економічні ресурси, національні особливості, характер економіки, місце в регіоні й світі, організаційна й галузева структури господарства, роль економічних агентів, система державного регулювання економіки, відкритість економіки й ступінь залучення до світогосподарських зв'язків, використання іноземного капіталу.

Відповідно до часових етапів розвитку національних економік, країни можуть переходити від використання однієї моделі до іншої. Зокрема Японія, Республіка Корея, які у свій час успішно використали модель “наздогоняючого розвитку”, зараз не менш успішно використовують інноваційну модель розвитку своєї економіки. Практично всі високо розвинені країни світу у наш час використовують модель інноваційно-орієнтованного розвитку своєї економік.

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНО РОЗВИНЕНІ КРАЇНИ З ВИСОКИМ ДОХОДОМ

1.1. Соціально-економічна модель економічно розвинених країн

Господарський механізм розвинених країн включає три рівні: спонтанно-ринковий, корпоративний, державний. Їм відповідають розвинена система ринкових відносин, наявність потужних корпорацій і диверсифіковані методи державного регулювання. Їхнє сполучення обумовлює гнучкість, швидку пристосованість до мінливих умов відтворення й у цілому високу ефективність господарської діяльності. Нинішній етап характеризується лібералізацією ринкових механізмів – стимулюванням приватної ініціативи й посиленням ролі конкуренції.

Провідна роль в економіці належить потужним концернам, що функціонують як ТНК. Виняток становить група деяких малих країн (Австрія, Данія, Ірландія, Норвегія, Португалія, Фінляндія), у яких немає ТНК світового класу і провідну роль відіграють середні за міжнародними мірками фірми. Характерним є також широке поширення дрібного й середнього бізнесу як фактору стабільності економіки, і пов'язане з ним постійне відтворення середнього класу як важливого фактору соціальної стабільності.

Найважливішими цілями державного регулювання є: формування найбільш сприятливих умов для самозростання капіталу й підтримка соціально-економічної стабільності суспільства. Найважливіші засоби державного регулювання: адміністративно-правовий інструментарій (розвинені системи господарського права); державні фінанси (кошти держбюджету й централізованих фондів соціального страхування); грошово-кредитний інструментарій (дисконтна ставка ЦБ, зміна норми мінімальних резервів, операції на «відкритому ринку»); державна власність. Остання відігравала істотну роль у повоєнні роки в Західній Європі та Японії, тоді як у США, Канаді, Австралії, Швейцарії її роль завжди була незначною. Загальною тенденцією з початку 1960-х рр. є зниження ролі держвласності з 9% до 7% у

ВВП, що концентрується в основному в сфері інфраструктури. Тимчасовим винятком є «соціалістичний експеримент» 1982-1986 рр. у Франції. Основні напрямки держрегулювання: регулювання інвестицій, збуту продукції й послуг, ринку праці й НДДКР. Розбіжності між країнами за ступенем держрегулювання визначаються інтенсивністю перерозподільних функцій держави через її фінанси: найбільш інтенсивно – у Західній Європі, у значно меншому ступені – у США і Японії. Це знаходить відбиття в економічній і соціальній політиці держав – у структурі доходів і видатків держбюджету, у рівні оподаткування. Загалом податки становлять близько 1/3 ВВП США, Японії, Канади й Австралії, у західноєвропейських країнах 40-50%, а у Швеції й Данії – понад 50%.

Рівень соціальної орієнтації держави в країнах Західної Європи вище, ніж у США і Японії. Надмірність соціальних гарантій веде до збільшення податкового тягара, що знижує стимули до ефективної праці. Крім того, зростання витрат на розвиток економіки, соціальної й військової сфер призводить до дефіциту державних бюджетів та інфляції. Загальною тенденцією для моделей розвинених країн є *дерегулювання економіки*, що включає: розпродаж частини державної власності, обмеження й скорочення бюджетних витрат, зниження податків.

Для моделі економічно розвинених країн характерною є циклічність суспільного відтворення, причому короткі 4-7-літні цикли сполучаються з довгими – близько 50 років.

Економіки розвинених країн характеризуються відкритістю до світового господарства й ліберальною організацією зовнішньоторговельного режиму.

Лідерство розвинених країн у світовому виробництві визначає їхню провідну роль у світовій торгівлі, міжнародному русі капіталу, міжнародних валютно-розрахункових відносинах. У сфері міжнародної міграції робочої сили розвинені країни виступають як приймаюча сторона.

В основу соціально-економічного розвитку економічно розвинених країн покладено *інноваційну модель розвитку*. Вона базується на інформаційному

способі виробництва і відповідній йому господарській системі – *“новій економіці”*. Головним ресурсом останньої є творчі здібності людей, що формують інтелектуальний капітал. Для цього ресурсу не характерна традиційна вичерпність. Він забезпечує економічне зростання без пропорційного збільшення витрат сировинних ресурсів. Тому найбільш ефективними стають вкладення в самих працівників, у підвищення творчого потенціалу людської особистості, що фактично є невіддільним від особистого споживання. У такий спосіб формується саморегульований механізм, який дозволяє здійснювати інвестиції, що стимулюють економічне зростання за допомогою максимізації особистого споживання.

Таким чином, відмінною характеристикою “нової економіки” є *капіталовкладення в людський фактор*. Зараз 2/3 бюджету США витрачається на освіту, соціальне забезпечення, охорону здоров’я тощо. Не менш важливою рисою є дуже високий рівень наукомісткості й інформатизації.

Необхідними умовами створення моделі “нової економіки” є:

- стимулювання зростання (у відсотковому співвідношенні до ВВП) інвестицій в інформаційні технології;
- реструктуризація корпорацій з метою зниження видатків, підвищення гнучкості і поліпшення використання інформаційних технологій;
- полегшення доступу інвесторів на фінансовий ринок;
- збільшення венчурних капіталовкладень і експансії ринку нових акцій;
- сприяння розвитку підприємницької культури і допомога бізнесменам-початківцям;
- прискорення процесу дерегулювання і лібералізації, насамперед у телекомунікаційному секторі й на ринку праці;
- низький рівень оподаткування і виважений підхід до підвищення відсоткових ставок.

Остаточно “нова економіка” затверджується, коли стає зрозумілим, що її технологічні зміни відіграють вирішальне значення в економічному зростанні [9].

1.2. Економіка головних економічно високорозвинених країн ("великої сімки")

1.2.1. Економіка США

Площа – 9 629,1 тис. кв. км

Населення – 301,7 млн. жит. (2006)

ВВП – 13,22 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 43,5 тис. дол. (2006)

Соціально-економічна модель США. США – одна з найбільших країн світу: площа її 9,6 млн. кв. км., населення – 301,7 млн. жителів. *За кількістю вироблених товарів і послуг* США перевершує будь-яку іншу державу світу. У 2006 р. ВВП США оцінювався в 13,2 трлн. дол., що становить 28,3% сукупного ВВП світу й значно перевершує найближчі відповідні показники інших країн: Японія – 10,5%, ФРН – 6,2%, Китай – 5,4%. ВВП на душу населення США становить 43,5 тис. дол.

Країна багата *природними ресурсами*: нафтою, природним газом, кам'яним вугіллям, кольоровими й дорогоцінними металами. Кліматичні умови й родючі ґрунти сприяють веденню високопродуктивного сільського господарства.

Для американської нації є традиційними *дух заповзятливості, соціальна активність і готовність до праці й труднощів* в ім'я досягнення мети. Принцип *індивідуальної відповідальності за власний добробут* у поєднанні з традиційною вірою в те, що *особисті зусилля й удача* можуть збагатити кожного – найважливіший елемент суспільної психології.

Важливим фактором соціально-економічного процвітання й стабільності США є *відсутність соціально-політичних потрясінь* із часів великої депресії 1929-1933 рр., яку вдалося побороти *без втрати демократичної форми правління й посилення мілітаризму*. До цього можна додати й таку рису

американської моделі, як *пристосовність до мінливих умов розвитку*, тобто здатність вчасно усвідомлювати складні економічні й соціально-політичні проблеми й вирішувати їх на основі демократичних принципів.

В економіці США основною є *ідеологія приватного підприємництва й обмеження державного втручання*. Основні принципи економічної політики – підтримка свободи економічної діяльності, заохочення підприємницької активності, захист конкуренції. Головна роль в економіці належить декільком сотням великих і надвеликих корпорацій і банків, між якими склалися відносини союзу й співробітництва. Їхня діяльність не має сенсу без середовища, що формують мільйони дрібних і середніх фірм, активно підтримуваних державою (наприклад, пільговим кредитуванням). Більш високе, ніж в інших розвинених країнах, конкурентне середовище забезпечується діючою антимонопольною політикою, нормативну базу якої заклав антитрестовський закон Шермана, прийнятий ще в 1890 р. З тих пір була прийнята ще низка законодавчих актів із обмеження монополій. В 1914 р. утворена Федеральна торговельна комісія – виконавчий орган, що контролює й забезпечує свободу підприємництва й конкуренції та одержання підприємствами правової інформації про зміни антитрестовського законодавства.

З 1933 до середини 1970-х рр. державне регулювання в США здійснювалося згідно з кейнсіанськими рекомендаціями, але на початку 1980-х рр. відбулося повернення економічної політики до колишнього напрямку – ліберальної політики в її сучасній інтерпретації – неолібералізму, теоретичною базою якого став, насамперед, монетаризм. Відбулося зміцнення конкурентних механізмів, а також послаблення втручання держави в економічні процеси. Державний сектор, роль якого в США традиційно менша, ніж в інших розвинених країнах, ще більше знизив своє значення. Головними цілями адміністрація США поставила стимулювання інвестиційної активності приватного підприємництва, збільшення заощаджень населення, скорочення дефіциту бюджету й зниження темпів інфляції.

З кінця ХХ століття в *структурі господарства США* спостерігалось явне домінування сфери послуг. У цій сфері виробляється 76% ВВП, понад 20% припадає на промисловість і будівництво й близько 3% – на продукцію сільського господарства.

Головним фактором економічного зростання США є *науково-технічний прогрес*. США – лідер у провідних і новітніх галузях науки й техніки – телекомунікації, комп'ютеризації, аерокосмічної техніки, ядерної й нетрадиційної енергетики, біотехнології, військової техніки. Володіючи найбільшим у *світі науково-технічним потенціалом*, США посідають перше місце у світі за сумарними обсягами НДДКР, активно підтримуваними компаніями й державою. За чотири десятиліття питома вага витрат федерального бюджету на науку, космос і технології зросла в 11 разів: з 0,1% в 1950 р. до 1,1% у середині 1990-х рр. Росту науково-технічного потенціалу сприяє надання *податкових пільг* і збільшення *асигнувань із бюджету* на освіту й підготовку наукових кадрів, а також проведення адміністрацією США цілеспрямованої *імміграційної політики* із залучення наукових, інженерних і управлінських кадрів з *усього світу*. Велике значення має *інноваційний бізнес*, що поєднує науку й підприємництво. Його центри – *територіально-виробничі комплекси*: технопарки, технополіси тощо – формуються за активної підтримки федерального уряду й місцевої влади.

Держава використовує *скорочення частки військових витрат* (з 32,3% в 1950 р. до 19,3% в 1994 р. і 14,1% в 2000 р.) для підтримки *інвестицій* в основний капітал *наукомістких галузей*.

Важливим фактором економічного росту є збільшення чисельності й поліпшення *якості трудових ресурсів*. Показники останнього: масовість освіти, якість навчання, зв'язок освіти з фундаментальними й прикладними дослідженнями. 1990-ті рр. відзначені в США *зростанням зайнятості*, рівень безробіття виявився найнижчим за останню чверть століття – нижче 5% в 1997 р.

До 1930-х рр. у США практично не було *державної соціальної політики*: була відсутня система соціального страхування, допомога з безробіття, бідності тощо, безкоштовна охорона здоров'я, безкоштовна освіта були обмеженими. Вона зародилася в роки Великої депресії й стала найважливішим елементом суспільного життя. 1990-ті роки відзначені функціонуванням величезної кількості дорогих *соціальних програм*, таких як “Медикер” (оплата медпослуг для непрацездатних) і “Медикейд” (те ж для бідних) та ін. Так, соціальні витрати на душу населення тільки на охорону здоров'я становили в 1992 р. 1364 дол. (тоді як в 1970 р. – лише 418 дол.). Зростає й кількість одержувачів різного роду пільг і допомог, серед яких – відшкодування витрат на медичну допомогу, освіту, оплату житла, допомоги на дітей, по бідності тощо. Соціальні програми – найважливіший фактор стабільності суспільства, але їхня надмірність стимулює соціальне утриманство, збільшення податкового тягара для середнього класу, розростання шару соціальних чиновників. Останнім часом завданням *державної соціальної політики* є підвищення *ефективності системи соціального забезпечення*. Це передбачає приведення її у відповідність із політикою *стимулювання зайнятості й бюджетною політикою*, зміну структури асигнувань у бік *пріоритету фінансування освіти й системи професійної підготовки та перенавчання, підвищення рівня зайнятості*.

У структурі промислового виробництва США провідну роль відіграють:

- *машинобудування, особливо електронне* (переважно вироби промислового й військового призначення), *електротехнічне, транспортне* (автомобілебудування, авіаракетно-космічна техніка);
- *хімічна промисловість*, пов'язана з переробкою нафти й природного газу;
- *найбільша видобувна промисловість* серед розвинених країн: кам'яне вугілля, природний газ, газовий концентрат, нафта.

Високий рівень розвитку аграрного сектору поєднується зі стійким зростанням сільськогосподарського виробництва й *найвищою у світі продуктивністю праці*. У сільському господарстві використовуються складні й

високопродуктивні машини, досягнутий високий рівень розвитку інфраструктури, а також захисту і підтримки державою сільськогосподарського виробництва.

США посідають перше місце у світі за *обсягом зовнішньої торгівлі* товарами й послугами. Імпорт перевищує експорт, що приводить до систематичного *дефіциту платіжного балансу по поточних операціях*. У структурі експорту 50% становить готова промислова продукція, потім – продукти сільського господарства, а також послуги, у першу чергу пов'язані з *інформаційними технологіями*. Збільшується значення *імпорту* в економіці США, так, в 1990-х рр. його частка у внутрішньому споживанні побутової електроніки, взуття й низки інших споживчих товарів перевищила 80%, металообробних верстатів і нафти – 50%, чорних металів і текстилю – 20%. *Основними торговельними партнерами США* виступають країни – члени НАФТА, держави Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Західної Європи й Латинської Америки.

США – найбільший у світі *експортер капіталу* (щорічний вивіз 0,3-0,4 трлн. дол.) і провідний *реципієнт закордонних інвестицій* (ввіз 0,5 трлн. дол.). Величезне *позитивне сальдо руху капіталу* підтримує платіжний баланс і допомагає фінансувати значну частину капіталовкладень в американську економіку. *Основні іноземні інвестори* – розвинені країни Західної Європи, Японія й Канада. Переважна сфера американських прямих закордонних інвестицій – також Західна Європа й Канада, останнім часом ростуть капіталовкладення американських фірм у країни, що розвиваються, особливо в держави Латинської Америки.

Зростаючий приплив у США нескладних промислових товарів із країн, що розвиваються (Китаю, Тайваню, Гонконгу), впливає на *зміну спеціалізації* американських промислових компаній з матеріало- і трудомістким виробництвом у міжнародному поділі праці. Їм доводиться модернізувати устаткування й технологічні процеси або переходити на *ресурсозберігаюче наукомістке виробництво* з метою підвищення конкурентоздатності. У зв'язку

із цим активізується *розвиток “другої економіки” США* – мережі міжнародного виробництва й комерційної діяльності, створеної закордонними філіями ТНК за допомогою прямих іноземних інвестицій – її розширення в країнах Азії.

Лідерство США у світовій економіці впливає на господарське становище інших країн, будучи критерієм їхньої конкурентоздатності, а також джерелом їхньої фінансової підтримки як безпосередньо, так і через Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд та ін. організації.

Успіх і процвітання американського суспільства проте супроводжуються наявністю *серйозних проблем*, головні з яких: збереження небезпеки локальних воєн і тероризму; расова проблема, гострота якої пов'язана зі збігом розходжень в економічному й соціальному статусі; високий і зростаючий рівень злочинності, наркоманії, захворюваності на СНІД; наростання соціальної напруги через надмірні соціальні виплати; великий ступінь залежності кредитно-фінансової сфери від тенденцій на світовому ринку, що означає вразливість економіки для серйозних потрясінь.

Місце країни у світовій економіці. До моменту утворення США як незалежної держави (1776 р.) на сході країни існувало 13 англійських колоній, у розвитку господарства яких малося чимало розходжень, обумовлених характером заселення і природних умов (Північний схід – ремесло, мануфактура, Південь – рабовласницьке господарство, Середньоатлантичні колонії – хліб і інше продовольство). Англія штучно гальмувала економічний розвиток своїх колоній, що призвело до ряду зіткнень, які переросли у війну за незалежність (1775 – 1785 рр.).

Протягом першої половини XIX ст. США значно розширили свою територію шляхом захоплення земель, що належали індіанцям і мексиканцям, і земель під колишнім контролем європейських держав. У 1867 р. у Росії була придбана Аляска.

У першій половині XIX століття на Півночі США розвивалися капіталістичні відносини, помітно зросла продуктивність сільського господарства, велося транспортне будівництво, на Півдні продовжувало

розширюватися рабовласницьке плантаційне господарство. Протиріччя між цими системами господарства привели до кульмінації – громадянської війни (1861 – 1865р.) і проголошення капіталізму.

Остання третина XIX ст. була періодом особливо швидкого росту економіки.

У 1894 р. за обсягом промислового виробництва США вийшли на перше місце у світі, перевершивши Велику Британію, Францію і Німеччину [12].

У наш час США займають особливе місце лідера в сучасній світовій економіці. Їхнє національне господарство за масштабами набагато перевершує всі інші країни, навіть самі великі. Рівень розвитку продуктивних сил, структура американської економіки, її науково-технічний потенціал, ступінь національної конкурентноздатності сильно впливають на всю систему світогосподарських зв'язків. Більш того, американська модель економічного росту слугувала зразком спочатку для багатьох розвинутих країн, а потім, зі значними модифікаціями, і для нових індустріальних держав. Зараз розвиток економіки США багато в чому визначає напрямки зрушень у всьому світовому господарстві.

США – найбільший у світі виробник промислових товарів і послуг. Частка країни у світовому виробництві продукції новітніх технологій складає близько 45%. На США припадає 28% сукупного ВВП світу (у 2006 р. – 13,2 трлн. дол.).

Країна виробляє понад 400 млн. т зернових культур, з яких більше половини експортується. Її зовнішньоторговельний оборот складає близько 1,5 трлн. дол. (проти 864 млрд. дол. у ФРН і 760 млрд. дол. у Японії). На США припадає 12,6% світового експорту (у тому числі 11,5% світового промислового експорту, 13,5% експорту машин і транспортного устаткування, 13% експорту хімічної продукції).

Крім того, необхідно враховувати, що міжнародна статистика дає далеко не повне уявлення про якісні параметри економіки розвинутих країн. В епоху НТР важливо брати до уваги такі критерії, як рівень ефективності економіки і

науково-технічного потенціалу, ступінь гнучкості національного господарства, основні напрямки науково-технічного прогресу. У такому якісному аспекті американська економіка в останнє десятиліття XX ст. не знала собі рівних. А це також важливо, як і чисто цифрові оцінки співвідношення центрів світу.

До складу США входять 50 штатів; 48 розташовуються компактно в південній половині північноамериканського континенту; наприкінці 1950-х рр. у штати перетворені Аляска і Гаваї, що були зовнішніми володіннями («територіями») США, які мають важливе стратегічне значення. США належать ряд володінь: Пуерто-Ріко і Віргінські острови в Карибському морі; Гуам і Східне Самоа в Тихому океані. Під керуванням США знаходяться підопічні території ООН – Каролінські, Маріанські, Маршаллові острови в Тихому океані. Положення США між Тихим і Атлантичним океанами забезпечує зручний зв'язок з державами як західної, так і східної півкулі. У минулому океани відокремлювали країну від основних “вогнищ” війни в Європі й Азії.

Фактори і динаміка економічного розвитку. У кожній країні складаються свої специфічні фактори розвитку. Американські умови в цьому змісті були дуже сприятливими. Велика територія, багатство природних ресурсів, величезний споживчий ринок, культ ринкових відносин і принципів конкуренції – усе це сприяло економічному прогресу.

Знаходячись далеко від театрів воєнних дій, США не випробували ударів світових воєн, а, навпроти, використовували їх як могутній фактор розширення ринків. За роки другої світової війни країна подвоїла свій економічний потенціал, залишивши далеко позаду конкурентів із Західної Європи і Японію, ставши абсолютним лідером.

У 1960-ті рр. в розвитку американської економіки істотну роль зіграли її кейнсіанські міри державного регулювання, спрямовані, головним чином, на прискорення темпів господарського росту, скорочення безробіття, використання федерального бюджету для активізації інвестицій.

У 1970-ті – на початку 1980-х рр. чітко виявилися обмежені можливості всіх цих сприятливих факторів. Ресурс екстенсивного економічного росту був вичерпаний. Глибокі циклічні потрясіння супроводжувалися тривалими структурними кризами (енергетичною, сировинною). Темпи господарського розвитку різко знизилися, підвищився рівень безробіття.

У 1982 р. відбулося абсолютне зниження рівня продуктивності праці. Норма валових нагромаджень у промисловості склала 10-11%, що було в 1,8 рази нижче, ніж у Японії, і в 1,2 рази нижче, ніж у ФРН. Намітилося стійке падіння норми прибутку.

Відбулося ослаблення міжнародних економічних позицій США. Американські товари терпіли невдачі на світових ринках, частка країни у світовому експорті упала. Скоротився «технологічний розрив» між США і їхніми основними суперниками.

Американський долар практично втратив колишнє монопольне положення, були проведені дві його великі девальвації. Виникли глибокі диспропорції в торгових відносинах із Західною Європою і Японією.

Заходи впливу держави на економіку не тільки не були здатні підвищити її ефективність, але і давали результати, зворотні бажаним, і тільки збільшували господарські безладдя.

1980-і рр. є переломним рубежем економічного розвитку країни. Відбувся поворот економічної стратегії приватного бізнесу до зміцнення ролі ринку в регулюванні господарства.

Зростаюча міць великих корпорацій розглядалася як один з найважливіших засобів підвищення ефективності виробництва. У «клубі 500» лідируючих промислових компаній США на перші 100 компаній до кінця 80-х рр. приходилося близько 75% прибутків.

Централізація капіталу стала використовуватися не тільки як спосіб нарощування потенціалу великих компаній, але і як фактор їхньої реорганізації, модернізації, злиття, перебудови в цілому інституціональної структури американської промисловості. Процес поглинання охоплював головним чином

компанії наукомістких передових галузей. (Були поглинені такі гіганти, як «Галф ойл», «Гетті ойл», «Ер-СІ-Ей», «Набиско».) У 80-ті роки щорічна кількість злиттів і поглинань компаній з активами понад 1млрд дол. зросло в 5 разів. Що стосується більш скромних компаній, то вони щорічно поглиналися сотнями. Процес поглинання продовжується і у наш час.

У результаті структурної реорганізації великі корпорації володіють зараз безліччю підприємств у різних галузях: у торгівлі, на транспорті, у кредитній сфері. Вони мають систему різноманітних зв'язків з іншими такими ж компаніями. Система міжгалузевих зв'язків базується на диверсифікованості – багатогалузевих інвестиціях.

Капітали вкладаються в основному в наукомісткі прогресивні види виробництва, що забезпечують технічну реконструкцію бізнесу. «Дженерал моторз», наприклад, придбала компанію, зайняту розробкою «штучного інтелекту». Це було зроблено в рамках програми створення принципово нового типу автомобіля.

Ріст світових цін на сировину й енергоносії підштовхнув корпорації до масштабного фінансування і впровадження нових технологій. Витрати сировини й енергії на одиницю продукції істотно знизилися. У результаті економіка країни до 90-х рр. перейшла на новий етап високотехнічного ресурсозберігаючого розвитку.

У 90-і рр. економіка США демонструє динамічне зростання виробництва і зайнятості в сполученні з низьким рівнем інфляції і скороченням незбалансованості бюджету.

Обсяг валових приватних інвестицій в американську економіку перевищує 1 трлн. дол.

Ростуть капіталовкладення в НДДКР, але у зв'язку з аналогічними тенденціями у інших економічно розвинутих країнах частка США у світових наукових досягненнях та ноу-хау зменшується, що яскраво відзеркалюється на міжнародній торгівлі ліцензіями та ноу-хау (рис.1).

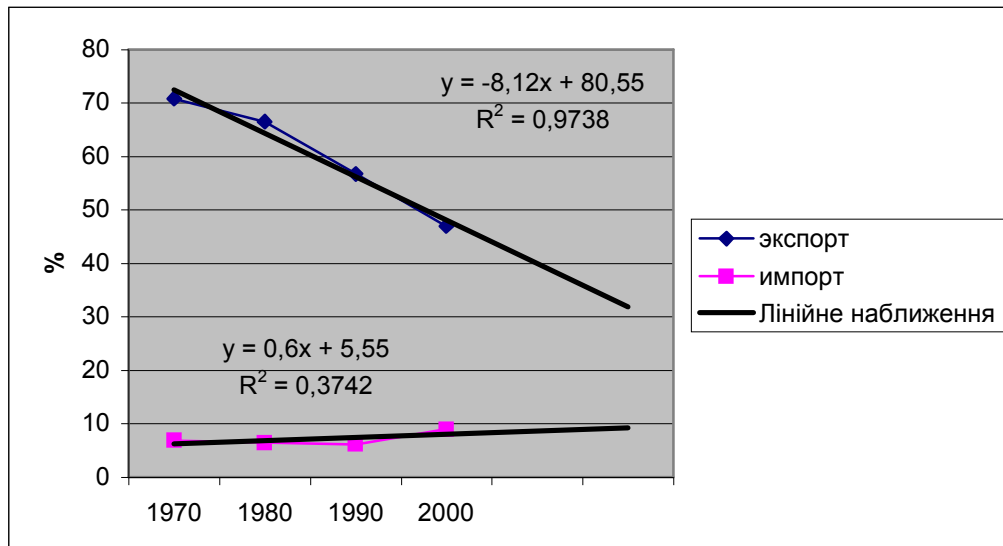

Рис.1. Динаміка торгівлі США ліцензіями та ноу-хау на світовому ринку

Середні темпи зростання промислового виробництва та ВВП в останні роки коливаються у межах 3- 4 %. Наприкінці 90-х рр. були досягнуті найнижчі за останню чверть століття рівень безробіття – 4,6% від загального числа зайнятих (по офіційній нормі – 7%), інфляція зберігається на рівні не вище 2,5% у рік. Зростає продуктивність праці. Її ріст у несільськогосподарському секторі у 2000-і роки. склав 2,5-3 % (проти 1,5% – у 1990 р.).

Продовжується реформування вищого ешелону американського бізнесу. Відбуваються злиття найбільших компаній і банків. Наприклад, злиття «Боінг» з «Мак-Доннелл Дуглас», а також «Локхід» з «Нортон Грумен» привели до значних змін в авіакосмічній і оборонній промисловості США.

Значно покращилася ситуація з федеральним бюджетом. Зусилля по скороченню його хронічного дефіциту дали свої результати. Дефіцит федерального бюджету, що досягав у 1992 р. 290 млрд. дол., скоротився в останні десятиріччя більш, ніж в 10 раз. (У 1998 р. США удалося навіть досягти збалансованого бюджету). Однак великий державний внутрішній борг продовжує залишатися однією з найгостріших проблем американської економіки.

Ще одна потенційна проблема американської економіки – рівень зайнятості. При нестабільності світових ринків важко очікувати збільшення

експорту США, а це значить, що компанії країни повинні будуть скорочувати свої витрати, і не в останню чергу за рахунок звільнень частини персоналу.

Державне регулювання економіки. У ході перебудови господарського механізму країни в її економічну політику були внесені значні зміни. Теоретичною базою нової системи регулювання стало еклектичне змішання ідей монетаризма, неокласичної школи у виді так званої «економіки пропозиції» і ряду інших теорій.

Були відкинуті постулати кейнсіанства, що лежали в основі економічної політики держави майже піввіку. У 80-і рр. реалізація нового курсу здійснювалася під претензійною назвою «Новий початок для Америки: програма економічного відродження». Її цілями були відродження економічної сили США, посилення їхніх конкурентних позицій на світових ринках, усунення інфляції. Засобом досягнення цих цілей була проголошена структурна перебудова економіки, для чого держава забезпечила необхідні умови.

Насамперед, відбулося «розв'язання рук» приватному бізнесу, звільнення його від надмірного державного впливу. Були значно знижені ставки податків на прибутки. Особливо важливе значення мало введення 25 %-й податкової знижки з капіталовкладень у НДДКР, що дало імпульс технічному переозброєнню промисловості.

Помітно послабилося державне регламентування діяльності приватного бізнесу («дерегулювання»). Проповідувався свого роду «соціальний дарвінізм» – при розгулі ринкової стихії виживуть тільки сильні компанії, але зате вони будуть дійсно сильні.

Власне кажучи були зведені «на ні» антитрестовське законодавство й обмеження на будь-які операції великого капіталу. Поряд з цими прийняті широкомасштабні заходи для приборкання інфляції:

- був заморожений ріст витрат федерального бюджету, головним чином за рахунок соціальних програм при збереженні великих військових витрат;
- було скорочено чи анульовано 250 соціальних програм;

- були різко підвищені процентні ставки (одним з наслідків цієї міри став масовий приплив іноземного капіталу в американські банки і цінні папери, що профінансував до 1/3 щорічного покриття державного боргу та й у цілому всієї реконструкції американської економіки).

Дозволивши збити темпи інфляції, антиінфляційний курс разом з тим породив інші проблеми – бюджетного дефіциту і державного боргу. Бюджетна незбалансованість стала на довгі роки однією із самих гострих проблем економіки США. На початку 90-х рр. бюджетний дефіцит перевищував 290 млрд. дол., а державний борг склав астрономічну суму в 4 трлн. дол. Створилася парадоксальна ситуація: держава, якій потрібні гроші для обслуговування свого боргу, перетворилася в конкурента приватному бізнесу на кредитному ринку.

Підсумком структурної перебудови американської економіки став її безсумнівний технічний і технологічний прогрес, набагато більш динамічний, чим в інших країнах. Американська модель адаптації національного господарства до нинішнього рівня науковотехнічного прогресу і продуктивних сил, сформована об'єднаними зусиллями приватного бізнесу і держави, виявилася до кінця ХХст. найбільш ефективною. Однак функціонування цієї моделі аж ніяк не безхмарне. В економіці США продовжують існувати старі і виникли нові «болючі крапки» – ознаки незбалансованості, соціальні проблеми, що росте залежність від ситуації на світових товарних і фінансових ринках.

І все-таки перетворення, проведені в американському національному господарстві при переході до нового технологічного укладу, дозволили цій країні в останнім десятилітті ХХ ст. повернути собі безперечне лідерство у світовій економіці [12].

Передумови формування галузевої структури. Характерною рисою американської економіки є високий ступінь концентрації виробництва і капіталу. На підприємства обробної промисловості з числом працюючих 1000 чоловік і більше, що складають менш 1% числа всіх підприємств, доводиться понад 30 % усіх зайнятих і 37 % чистої продукції. У чорній металургії панують

3 компанії, в автомобільній – 3, в алюмінієвій – 3, у мідній – 4 тощо. Сучасний етап концентрації капіталу в США характеризується створенням конгломератів, об'єднанням ряду компаній, що охоплюють різні сфери економічної діяльності, що веде до ще більшого посилення контролю з боку найбільших монополій. Фінансову олігархію США очолюють групи Рокфеллера і Моргана. Вони контролюють корпорації (нафтові, металургійні, машинобудівні й ін.), сума активів, яких перевищує 125 млрд. дол.. Під контролем інших фінансових груп знаходиться капітал у 100 млрд. доларів. Між фінансовими групами і контрольованими ними монополіями йде постійно запекла боротьба за ринки збуту, джерела сировини, військові замовлення, державні субсидії і т.ін., що накладає відбиток на розвиток окремих районів.

США – країна високорозвиненого державно-монополістичного капіталізму, де державний апарат цілком поставлений на службу монополіям. Велику вигоду для них становлять державні (переважно військові) закупівлі, через які реалізуються до 20% валового продукту країни. Державне фінансування, як промислових підприємств, так і науково-технічних досліджень також збагачує великий капітал.

Серед промисловорозвинутих країн США виділяються багатством і розмаїттям корисних копалин.

Перше місце США займають серед промисловорозвинутих країн по запасах вугілля, природного газу, вольфраму, молібдену, свинцю, фосфоритів; друге – по запасах міді, цинку і сірки; третє – по запасах золота, срібла, урану, ртуті й азбесту. США багаті також нафтою, залізною рудою, різноманітними металевими рудами. Разом з тим країна не забезпечена такими важливими корисними копалинами, як нікель, марганцева руда, олово, алмази і графіт.

Загальні запаси вугілля складають 1,5 трилл. т. Основні запаси вугілля вищих сортів зосереджені в Східній вугленосній провінції, де знаходиться найбільший у США кам'яновугільний Аппалачський басейн і Пенсильванська антрацитова область. У районі Великих Рівнин є буре вугілля і лігніти. У провінції Склеястих гір – кам'яне вугілля.

Запаси нафти в США оцінюються в 5 млрд. т. Головна нафтоносна область – Південь внутрішніх рівнин. Тут є родовища природного газу (запаси 8 трилл. куб. м).

Загальні запаси залізної руди становлять 11 млрд. т. Основні залізорудні райони – район Озер (гематити зі змістом заліза 50 – 58 %). Ведуться в основному відкриті розробки цієї сировини.

Великі запаси кольорових металів (цинк, мідь, свинець і ін.) містяться на території на захід від р. Міссісіпі. Основні родовища дорогоцінних металів (золото, срібло) і рідких металів розташовані в Кордильєрах. По загальних запасах уранових руд США поступаються Південно-Африканській Республіці (ПАР) і Канаді.

З нерудних копалин важливе значення мають родовища фосфоритів у Кордильєрах і у Флориді. На Примексиканській низовині мають великі поклади сірки.

У цілому США мають у своєму розпорядженні великі ресурси мінеральної сировини для розвитку промисловості, у тому числі енергетики, металургії, хімії.

Багаті США і внутрішніми ресурсами, особливо на території добре зволоженої східної частини країни. Тут на кордоні США і Канади знаходиться найбільша озерна система у світі – Великі озера: 5 величезних озер, що простягнулися з заходу на схід на 1600 км (загальна площа їх 246000 кв. км). Різниця в рівні озер невелика, одне лише Онтаріо лежить на 100 м нижче сусіднього Ері; з'єднуюча ці озера р. Ніагара утворює знаменитий водоспад висотою 51 м. Озера мають велике транспортне значення для всієї півночі країни, зв'язані з Атлантичним океаном р. Святого Лаврентія і каналом Ері. Середня тривалість навігації на озерах триває 8 місяців .

Ріки США належать басейнам Атлантичного і Тихого океанів. Головна річкова система – система Міссісіпі. Її басейн охоплює близько 40% території країни . 54 судноплавні ріки , що входять до складу системи , мають загальний протяг судноплавної лінії 22000 км .

На Атлантичному узбережжі багато повноводних рік (Делавер, Потомак і ін.). Усі вони порівняно невеликі (300 – 800 км), судноплавні лише до «лінії водоспадів», але концентрують значні енергетичні ресурси. Головні ріки Тихоокеанського басейну – Колумбія з притоками Снейк і Колорадо мають величезне значення, як джерела зрошення і гідроенергії. На їхню частку приходить 40 % гідроенергетичних ресурсів США .

За чисельністю населення США займають третє місце у світі після КНР та Індії. Величезну роль у формуванні населення США зіграла еміграція .

Однією з основних цілей імміграційної політики США на протязі тривалого часу є залучення в країну фахівців (інженерів, науковців); ця політика вигідна США, але завдає великої шкоди іншим державам.

Проте у сучасних умовах основним джерелом росту населення в США став природний приріст. Сучасний рівень народжуваності в США трохи вищий, ніж в інших розвинених країнах, але за останні роки він знижується.

У минулому під впливом еміграції в населенні США переважали чоловіки; нині цього не спостерігається.

У процесі розвитку країни з іммігрантів сформувалася нова американська нація. Більшість населення США говорять англійською мовою, що під впливом нових умов життя й іммігрантського середовища придбала ряд нових фонетичних і лексичних особливостей. У формуванні американської нації взяли участь представники багатьох національностей, і вона є складним утворенням . Складовою частиною американської нації є більш 26 млн. негрів . Половина їх чисельності живе на півдні .

Розміщення населення по території країни дуже нерівномірно, про що свідчать великі контрасти в його щільності – від 290 чол./кв. км у штаті Нью-Джерсі до однієї людини в пустельному штаті Невада; ще нижче щільність населення на Алясці, де на 100 кв. км припадає усього 15 чоловік.

Середня щільність населення по країні в цілому, без окремо розташованих Аляски і Гаваїв складає **31 чол. на 1 кв. км**, тобто набагато менше, ніж у розвинутих країнах Європи. Майже половини всього населення сконцентровано

на промисловій півночі, що відіграє домінуючу роль у розвитку країни. Слід зазначити, що більш половини мешканців Заходу припадає усього на один самий розвинутий штат – Каліфорнію .

У зв'язку зі скороченням зайнятості в сільському господарстві і збільшенням числа зайнятих у промисловості і, особливо, в невиробничій сфері (торгівля, фінанси, держапарат) безупинно зростає міське населення. Нині воно складає 78,5%. Особливо високо урбанізованим є Північний схід (міське населення Нью-Джерсі - 95%, Нью-Йорка - 90% і Каліфорнії - 90%) .

По країні в цілому безупинно проходить ріст концентрації населення у великих містах. Нью-Йорк – 14 млн., Чикаго – 7, Лос-Анджелес - 8 і т.ін.

На Північно-східному узбережжі, де на порівняно близькій відстані одне від одного знаходиться ряд міських агломерацій, ріст їх привів до утворення території з особливо високою урбанізацією (так званого «мегалополіса Босваша»); у цій 1000-кілометровій смузі суцільного міського заселення (від Бостона до Вашингтона) живе близько 50 млн. чол. що складає майже 1/6 населення США.

Столиця США м. Вашингтон, на відміну від більшості інших столиць далеко не саме велике місто країни; його населення складає 900 тис. чол. (с приміською зоною 2,5 млн.). Місто засноване у 1791 р. і назване на честь першого президента США.

США – провідна країна світу. На її частку припадає 1/5 світового ВВП та промисловго виробництва 7 % – сільськогосподарського виробництва та близько 12 % світового експорту [1].

Промисловість – головна галузь господарства США, у ній зайнята третина самодіяльного населення США. На промисловість припадає більш третини вартості експорту. [4, 12].

Галузева структура економіки. Промисловість залишається дуже динамічною сферою розвитку економіки США. Індекс промислового виробництва в 2000 р. дорівнював 135,2 (1990 р.–100), аналогічний показник по промислових розвинутих країнах склав 119,5. Промисловість США включає

три підрозділи суспільного виробництва: обробну промисловість, видобувну промисловість і електроенергетику.

Обробна промисловість дає більш 80,4 % загально промислової продукції. Близько 13% промислової продукції припадає на електроенергетику.

Швидко розвиваються новітні наукомісткі галузі і види виробництв: мікроелектроніка, лазерна техніка, виробництво принципово нових матеріалів із заздалегідь заданими властивостями, генна інженерія і біотехнологія, нова виробнича техніка – роботи, гнучкі автоматизовані виробництва, системи автоматизованого проектування та ін. Середньорічні темпи зростання виробництва роботів складають понад 40%. Індекс промислового виробництва комп'ютерів і офісного устаткування значно перевищує виробництво іншої промислової продукції.

Перехід до ресурсозберігаючих технологій дозволив знизити в останнє десятиріччя енергоємність одиниці ВВП приблизно на 25%, а матеріалоємність – на 20%.

За останні п'ятдесят років зросла роль галузей важкої промисловості; число зайнятих у них майже потроїлося, а вартість продукції збільшилася ще більш. Особливо швидко виросло машинобудування. Проте частка текстильного виробництва знизилася більш ніж удвічі; скорочується частка швейної, харчової й інших галузей легкої промисловості. Збільшення ролі важкої промисловості відбулося як у зв'язку з науково-технічним прогресом, так і під впливом розвитку воєнної промисловості. До числа галузей промисловості, що швидко зростають відносяться також виробництво електроенергії, хімічна, авіаракетна, радіоелектронна, поліграфічна і багато інших; прикладами повільного розвитку можуть бути галузі гірничодобувна, металургійна, текстильна, шкіряна. Висока енерго- і машиноозброєність є сильною стороною американської промисловості. Річне споживання енергії на одного робітника склало 40 тис. кВт*рік, що в 2 – 3 рази перевищує відповідний показник у Німеччині, Франції і Великобританії.

Енергетика США має могутню паливно-енергетичну промисловість.

Донедавна в енергобалансі неухильно зростало значення нафти і газу при одночасному зниженні ролі вугілля. Ці зміни обумовлені великим розвитком автомобільного і повітряного транспорту, 100 %-м переходом на тепловозну тягу залізничного транспорту, ростом споживання газу в промисловості і на побутові потреби. Проте в останні роки витиснення вугілля трохи призупинилося в зв'язку з істотним збільшенням його споживання на великих теплових станціях, і почалося деяке зниження ролі нафти при швидкому зростанні значення природного газу.

Вугільна промисловість, незважаючи на тривалий період кризового стану, залишається важливою галуззю; по розмірах видобутку вугілля США стоять на першому місці у світі серед провідних країн. Проте рівень видобутку вугілля в США підданий сильним коливанням; максимальний рівень (615 млн. т) спостерігався в 1918 р.. З тих пір тільки двічі (у 1944 р. і 1947 р.) були досягнуті ці масштаби видобутку, інший же час видобуток вугілля був помітно нижчим.

Головний вугільний басейн – Аппалачській, що має великі запаси високоякісного коксівного вугілля, гарні умови залягання шарів і вигідне положення в центрі «промислового пояса» США дає 4/5 усього видобутку. Велика частина іншого видобутку припадає на центральний басейн, розташований у штатах Індіані й Іллінойсі. Вугілля, що видобувається тут, погано коксується і використовується головним чином як паливо на електростанціях. Видобуток вугілля у США ведеться як підземним (шахтним) так і відкритим способом. Великі шахти механізовані, продуктивність праці американських шахтарів у 5 разів вища ніж європейських. Головні споживачі вугілля – теплові електростанції (більш половини) і коксохімія (близько 1/5). На експорт йде близько 1/10 вугілля, що добувається. Вугілля експортується до Японії, Канади, країн Західної Європи і Латинської Америки.

Нафтовидобуток – сама велика галузь гірничодобувної промисловості країни. Питома вага США в нафтовій промисловості розвинутих країн

знижується, але все ще залишається високою. Нафтопереробна промисловість досягла в США дуже великих розмірів. Процес переробки нафти технологічно удосконалюється, але завантаження потужностей підприємств далеко не повне. Центри нафтопереробки – розташовані або у районах видобутку, або у районах споживання чи у портових містах (Мексиканська затока – Порт Артур, Хюстон, Галвестон, Бомонд, Батон-Руж), на узбережжі Тихоокеанського південного-заходу – (Лос-Анджелес, Сан-Франциско), на узбережжі Середньоатлантичних штатів – Нью-Йорк, Філадельфія, є заводи також в центрі, у Приозер'ї і т.і.

Один лише автотранспорт витрачає в США більш 200 млн. т бензину.

Сира нафта імпортується з Венесуели, із країн Близького Сходу і Канади.

Видобуток газу в США складає понад 600 млрд. куб. м; 4/5 видобутку припадає на Південь.

У нафтовій і газовій промисловості США є декілька сот компаній, але фактично контроль над цією важливою галуззю монополізували 10 найбільших. Найбільшою у світі нафтовою корпорацією є рокфеллерівська «Стандард ойл К° оф Нью-Джерсі», що виникла ще у 1870 році.

У 1998 р. у країні було вироблено 2350 млрд. кВт*рік електроенергії. Темпи росту електроенергетики у США значно вищі, ніж промисловості в цілому. Для сучасного розвитку електроенергетики США характерне підвищення ролі теплових електростанцій, що виробляють понад 80% всієї електроенергії, 2/3 електроенергії, виробленої тепловими станціями, виробляється за рахунок спалювання вугілля інше – природного газу і рідкого палива. На заході країни переважають ГЕС.

Гідроенергоресурси в країні досить значні і складають 112 млн. кВт, але використовується лише 1/5.

Атомні електростанції, будівництво яких у США почалося трохи пізніше, ніж у колишньому СРСР, значної ролі у виробництві електроенергії поки не відіграють. Найбільш великі АЕС знаходяться біля Нью-Йорку, Чикаго в штатах Каліфорнія, Вашингтон та ін.

Розвиток металургійної промисловості США опирається на великі власні запаси залізної руди в районі озера Верхнього і коксівного вугілля в Аппалацькому басейні. В останні роки США у великих кількостях ввозять високоякісну залізну руду з Венесуели, Канади й інших країн, що є зручнішим з економічної точки зору

У сталеливарній промисловості США є кілька десятків компаній, але більш половини виробничих потужностей контролює «Юнайтед Стейтс стіл корпорейшн», «Бетлехем стіл корпорейшн», «Ріпаблік стіл Корпорейшн». Виробничі потужності підприємств самої великої з них - моргановської Сталевої Корпорації - перевищують потужність усіх металургійних заводів Англії.

Найбільші монополії володіють не тільки металургійними заводами, але також вугільними шахтами і рудниками по видобутку залізної руди. Для Американської металургії характерна перевага великих заводів з повним металургійним циклом. Функціонує понад 40 заводів з річною продуктивністю більш 1 млн. тон продукції (4/5 виплавки сталі). Ряд старих підприємств модернізуються і розширюються, нові ж майже не споруджуються. За весь післявоєнний період було побудовано лише 2 нових заводи з повним циклом. Більшість металургійних заводів розташовано в межах Індустріального Сходу (Великі Озера, Атлантичне узбережжя). До половини всього металу подають два округи Пітсбург і Чикаго. Поза індустріальним Сходом знаходиться лише невелика кількість другорядних металургійних центрів. Серед них Бірмінгем, що є найбільшим центром виплавки чавуна і сталі на Півдні.

США - великий виробник основних видів кольорових металів. Виплавляється понад 2,2 млн. тонн міді, 3,6 млн. тонн алюмінію, 1,2 млн. тонн свинцю і 1,3 млн. тонн цинку. Розвиток кольорової металургії опирається на могутню сировинну й енергетичну базу; підприємства розташовуються поблизу сировини чи дешевих джерел енергії, або навколо портів міст, куди зручно доставляти імпортовану руду. Основні райони концентрації підприємств, це гірські штати (поблизу великої кількості родовищ – мідь, свинець, цинк -

штати Монтана, Юта; тут функціонує найбільший у світі мідеплавильний завод Гарфілд, штат Аризона); тихоокеанський Північний захід - на базі колумбійських ГЕС виробництво міді, алюмінію; приатлантичний Північний схід, Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор - на привізній сировині; центр США (штати Міссурі, Арканзас, Іллінойс, Теннесі) - місцеві ресурси і багата енергетична база – свинець, цинк, алюміній.

Що до машинобудування то слід зазначити, що це сама велика галузь американської промисловості. На неї припадає 40% числа усіх зайнятих і вартості чистої продукції. Темпи росту машинобудування за останні десятиліття були більш швидкими, ніж промисловості в цілому.

Основними галузями американського машинобудування є верстатобудування, транспортне, електротехнічне, сільськогосподарське і військове машинобудування. Провідні машинобудівні монополії («Дженерал моторс», «Дженерал електрик» та ін.) входять до переліку самих великих монополій країни і світу в цілому.

Верстатобудування сконцентроване в межах Індустріального Сходу, де особливо виділяються два райони: Південна половина Нової Англії і Приозер'я.

Автомобілебудування – найбільш типова за динамікою, масштабам виробництва і методам організації галузь американського машинобудування. Кожен сьомий, працюючий у США, робить чи обслуговує автомобілі. На роль автомобілебудування припадає 25% всього обсягу машинобудування, 1/5 вартості продукції машинобудування, 1/6 числа зайнятих. Автомобілебудування споживає 1/5 усієї сталі, значну частину свинцю, нікелю, каучуку, пластмас, шкіри й інших матеріалів. Майже усе виробництво автомобілів знаходиться в руках великої трійки корпорацій: «Дженерал моторс» (більш 50%), «Форд мотор» (близько 30%) і «Крайслер» (близько 15%).

Рівень виробництва в американському автомобілебудуванні піддається дуже різким коливанням. Величезний виробничий апарат цієї галузі

використовується далеко не цілком. Випуск автомашин, піднявшись до 9 млн. автомобілів у 1955р., у кризовий 1958р. скоротився до 5 млн. і досяг максимуму в 1965р. (11 млн.). У 1970 р. було зроблено 8 млн. автомобілів, у 1975 р. - 6,7 млн., в останні роки – 8 млн. Для автомобілебудування характерна надзвичайно велика концентрація його в Приозер'ї. На один тільки штат Мічиган на чолі з містом Детройтом припадає більш 2/5 усіх зайнятих у цій галузі; у цілому ж Приозер'я виробляє не менш 3/4 автомобілів. Умови для розвитку галузі це зручне транспортно-економічне положення, наявність кваліфікованої робочої сили, ємний ринок збуту у виді чисельних міст індустріального Сходу.

Авіаційна промисловість США перетворилася в одну з найбільших галузей американської промисловості головним чином у результаті мілітаризації економіки часів «холодної війни».

Американські монополії «Локхід», «Дженерал Дайнамікс», «Боінг» і інші колосально збагатилися на військових замовленнях. Висока технічна оснащеність цих підприємств дозволила навіть трохи скоротити число працюючих, але пред'явила більш високі вимоги до їх кваліфікації.

Провідний в авіабудуванні район це Тихоокеанське узбережжя – спеціалізоване на виробництві військових літаків. Основні центри - Лос-Анджелес, Сан-Дієго, Сіетл.

Моторо- і приладобудування для цієї галузі концентрується в індустріальному Сході (Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор, Хартфорд).

Суднобудування нині переживає кризу і сильно поступається по значимості іншим галузям машинобудування. По тоннажу торгових судів, що спускаються на воду, (1004 б.р.) США займають 10-е місце у світі. Незважаючи на значні урядові субсидії, американське суднобудування не витримує конкуренції з іншими країнами. Американські верфі майже не одержують експортних замовлень; більш того, і судноплавні компанії США часто воліють будувати суда за кордоном. Проте військове суднобудування (будівництво авіа- і ракетноносців, атомних підводних човнів і т.і.)

підтримується на високому рівні. Найбільш важливий район суднобудування це Атлантичне узбережжя. Одна з найбільш прогресивних галузей машинобудування є електротехнічна промисловість, яка в даний час забезпечує 1/4 вартості його продукції. Зростання цієї галузі пов'язане як із загальним технічним прогресом у різних галузях господарства, так і з тим, що чимала частка продукції електротехнічної промисловості має військове значення. У цій галузі панують компанії «Дженерал електрик», «Вестінгауз електрик» та ін., що мають досить чисельну мережу філій в інших країнах. Електротехнічна промисловість надто сконцентрована в межах індустріального Сходу, і насамперед, у великих містах Середньо-Атлантичних штатів, нової Англії і Північно-східного регіону – Чикаго, Нью-Йорк, Філадельфії, Бостоні, Клівленді, Піттсбурзі та ін.

Продукція сільськогосподарського машинобудування також дещо зросла і стала ще більш різноманітною. Близько 1/3 усієї продукції припадає на тракторобудування. У США виробляється більш 600 тисяч тракторів на рік (більш 7/10 – колісні, що дозволяє використовувати їх для транспортування).

Велике місце займає виробництво різних видів сільськогосподарських збиральних машин і запасних частин для аграрної галузі. Великою розмаїтістю відрізняється випуск машин для потреб тваринництва. Зазначене виробництво контролюється трьома монополіями, найбільша з яких - «Інтернейшнл харвестер».

Ще напередодні 2-й світової війни по загальних розмірах хімічного виробництва США вийшли на перше місце у світі. Війна дала ще більший поштовх розвитку цієї галузі, і в післявоєнний час темпи її росту помітно випереджають темпи росту всього промислового виробництва хімічної продукції світу. Особливо швидко зростає виробництво пластмас, хімічних волокон, синтетичного каучуку, синтетичних миючих засобів, отрутохімікатів. Хімічна промисловість – одна із самих монополізованих галузей, пануюча роль у якій належить 5-6 великим компаніям на чолі з «Дюпон де Немур».

Атомна промисловість представлена видобутком і збагачення уранових руд, виробництво матеріалів, що розщеплюють, виробництво ядерного озброєння. Основним джерелом уранової сировини в США є карнотити плато Колорадо, де саме концентруються і збагачувальні заводи по витягу урану.

Центри атомного виробництва в добре забезпечених енергією районах: південний схід країни - Окрідж (басейн р. Теннессі), Падьюка (штат Кентуккі), на північному заході США в Хенфорді. Виробництво атомних бомб здійснюється у Лос-Аламосі, Альбукерці, Сандіа (Нью-Мексико), у Рокі – Флетс (штат Колорадо) і на інших заводах.

У текстильній і швейній галузях зайнято близько 2 млн. чоловік. Текстильна промисловість добре забезпечена своєю бавовною, штучним і синтетичним волокном, та частково - вовною. Сама значна підгалузь промисловості – бавовняна, на 2-м місці – знаходиться випуск тканини з хімічного волокна, а на 3-му місці – вовняна промисловість. Виробництво одягу найбільш представлене у великих містах Півночі. Найбільшим центром швейної і трикотажної промисловості є Нью-Йорк. Шкіряно-взуттєва промисловість досягала великих розмірів, але експортного значення вона не має.

В харчовій промисловості зайнято 1,7 млн. чол. М'ясна промисловість контролюється чотирма потужними компаніями. Значна частина продукції м'ясної промисловості йде на експорт. Експортується і продукція борошномельної промисловості. Найбільші центри борошномельної промисловості розташовані уздовж шляхів проходження американського зерна – на узбережжя Великих озер, уздовж великих рік на узбережжя Мексиканської затоки. Велике значення має консервна промисловість – (штат Каліфорнія, Атлантичне узбережжя і Приозер'я.)

Сільське господарство. США є досить розвиненою галуззю. Частка агропромислового комплексу (АПК) у ВВП США перевищує 20%. У цій сфері досить швидко росте продуктивність праці. Питома вага сільськогосподарського виробництва в показниках умовно чистої продукції і

зайнятості АПК в останні десятиліття помітно скорочується. У період з 1975р. по 2002 р. частка сільського господарства в показниках ВВП скоротилася з 2,8% до 1,3%.

У США нараховується 2,0 млн. фермерських господарств. На частку США приходить більш 45% світового виробництва кукурудзи, 12% світового виробництва пшениці. Країна займає перше місце у світі по експорту кукурудзи і пшениці і друге (після Таїланду) по експорту рису.

Глибокі технічні перетворення в АПК викликали особливо гострі соціально-економічні наслідки в країні. Значне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, викликане в останні роки такими досягненнями прогресу, як біотехнологія, застосування новітніх інформаційних систем і т.ін., прийшло в невідповідність з потребами не тільки внутрішнього, але і зовнішніх ринків. Технологічна перебудова американського сільського господарства фінансується значною мірою за рахунок бюджетних уливань і банківського кредитування.

Це обертається ростом заборгованості фермерів, що прискорює їхнє масове банкрутство. Проблема фермерства – одна із самих складних для рішення в економіці країни.

По забезпеченості машинами США знаходяться на 1-му місці у світі, у країні 5 млн. тракторів і понад 900 тис. зернових комбайнів. У сільському господарстві працюють 1,5 млн. робітників. Переробку і реалізацію продукції контролюють промислові і торгово-фінансові монополії.

Рослинництво США володіє могутнім зерновим господарством; великий розвиток отримало вирощування кормових і технічних культур, фруктів і овочів. Вирощуються також субтропічні культури - рис, бавовник, арахіс, виноград, цитрусові і цукровий тропічний тростник. За загальними розмірами ріллі – 185 млн. га США займають перше місце у світі. Основні посівні площі займають зернові, а серед них кукурудза, пшениця, овес, сорго і ячмінь.

Кукурудза вирощується повсюдно. З чотирьох ферм три сіють кукурудзу. Багато її йде на корм худобі. Врожайність культури висока і складає 50 ц/га.

Основні посіви концентруються в «кукурудзяному поясі» (штати Айова, Іллінойс, Індіана та ін.).

З інших зернових найбільше значення має овес. У районі Великих озер сіють сорго. Рис культивується у штатах Луїзіана, Техас, Каліфорнія.

На США припадає близько 18% збору бавовни світу. По збору тютюну та цукрового буряку США знаходяться на першому місці у світі. Країна на 4/5 задовольняє себе цукром (цукровий тростник і цукровий буряк). По збору картоплі США також займають лідуючі позиції.

США займають також провідне місце по поголів'ю свиней і птахів, а також по поголів'ю великої рогатої худоби (108 млн. голів). Тваринницькі ферми досить механізовані. Виробництво великої рогатої худоби – найбільша галузь американського тваринництва (м'ясне).

Реформування американської економіки продовжується по лінії швидкого збільшення питомої ваги сфери послуг у ВВП: їх частка складає близько 65% (без урахування транспорту і зв'язку). Частка зайнятих у цій галузі наближається до 75%. Американська статистика включає в сферу нематеріального виробництва і послуг транспорт, зв'язок, оптову і роздрібну торгівлю, громадське харчування, фінансово-кредитну діяльність і страхування, послуги виробничого і побутового призначення, охорон здоров'я, частково науку, державний апарат управління господарством, а також діяльність військово-поліцейського, політичного, ідеологічного і пропагандистського апарата. Більш 25 % усієї нематеріальної сфери припадає на надання фінансових послуг, страхування, операції з нерухомістю. Близько 22 % послуг припадає на оптову і роздрібну торгівлю, 26,3 % – це ділові, юридичні, соціальні, особисті послуги, охорону здоров'я, відпочинок і розваги, автосервіс і т.ін. Частка транспорту і зв'язку складає 8,5 %, а на державне управління припадає 18,4%. Особливу роль у сучасному вигляді економіки США грає так називана інформаційна революція. Щорічні інвестиції в комп'ютери і сучасні засоби зв'язку наприкінці 90-х рр. зростали на 25 % щорічно. За рахунок цих інвестицій забезпечується приблизно 1/3 економічного росту США. Щороку

американський бізнес вкладає близько 220 млрд дол. у комп'ютерні технології і новітні комунікації і ще 10 млрд. дол. у програмне забезпечення [5, 12].

Форми господарської діяльності. Ключові позиції в промисловості, кредитно-грошовій сфері й інших головних секторах американської економіки займають великі господарські об'єднання, що зосередили у своїх руках значну частину суспільного капіталу, виробництва і реалізації товарів і послуг. Укрупнення лідерів усіх сфер бізнесу – одна з найбільш типових рис сучасної американської економіки.

В умовах росту економіки число злиттів і придбань компаній досягло рекордних величин. (У 1997 р. загальна сума злиттів і придбань компаній склала 879 млрд. дол.). Цей процес торкнувся всіх секторів економіки – від енергетичного до фінансового і продовжується до нашого часу.

Централізація і диверсифікованість капіталу призвели до того, що моногалузових компаній у «клубі 500» майже не залишилося, а більшість діє в десятках видів бізнесу.

Одним з важливих напрямків еволюції приватного бізнесу США стали пошуки оптимальних розмірів окремих підприємств і їхнього сполучення в рамках компанії. Підсилилася розбіжність концентрації виробництва і продуктивного капіталу. Навіть у самих великих за капіталом корпораціях розмір виробництва на одному підприємстві став усе більше визначатися межами ефективності.

Разом з тим істотну роль продовжує грати малий бізнес. Участь дрібних і середніх фірм в експорті США складає зараз близько 55%.

У США існує безліч дрібних і середніх фірм. Більша частка їх діє самостійно, знаходячи свої ніші на ринку. Але і великий капітал не залишає їх без уваги, з огляду на підвищену маневреність малого бізнесу, його гнучку адаптацію до запитів ринку, можливість економії на багатьох видах витрат.

Через контрактну систему, субпідряд, технологічну залежність малий і середній бізнес прив'язується до великого як до стійкого ринку, джерелу постачання, фінансування, нової технології.

Зростаючу роль у ході перетворення американської економіки грає «ризиковий капітал». На дрібні компанії покладається іспитова функція ризикованих наукових пошуків, добір нововведень для їх прискорення. Хоча частка невеликих фірм у загальних витратах приватного капіталу на НДДКР не перевищує 5%, на їхньому рахунку в США концентрується біля половини винаходів [12, 15].

Банківська система і фінансовий капітал. Кредитна система США є найбільш розвинутою в світі і являє собою сукупність державних і приватних кредитних інститутів. Основним її компонентом є Федеральна резервна система (ФРС), що виконує функції Центрального банку (створена в 1913 р.). ФРС складається з Ради керуючих, 12-и федеральних резервних банків, декількох тисяч банків-членів і створених конгресом, Федерального комітету з операцій на відкритому ринку і Федеральній консультативній раді. ФРС здійснює кредитно-грошову політику держави, впливаючи на економіку через сферу кредиту і грошового обігу. Найважливішими інструментами кредитно-грошової політики є операції з урядовими цінними паперами на відкритому ринку, чи розширення обмеження кредитів через механізм дисконтної ставки і пряме регулювання банківських резервів. У 1980 і 1982 р. Конгрес США прийняв закони про дерегулювання фінансових інститутів.

Були усунуті «стелі» процентних ставок по депозитах, уніфіковані резервні вимоги для банків і інших фінансових інститутів, розширені можливості по залученню засобів і т.ін. У результаті підсилилися конкурентні ставки в діяльності кредитних інститутів і розширилася сфера регулюючих повноважень ФРС.

У ході структурної перебудови в США підвищився ступінь концентрації банківського капіталу. У 50 з майже 12 тис. банків зосереджено приблизно 1/3 активів і депозитів усіх банків країни. Фінансовий ринок контролюється

невеликою групою банків: «Сіті корпорейшн», «Чейз Манхеттен», «Бенкамерика корпорейшн» і інші.

У сферу діяльності банків потрапили не тільки традиційні, але і нові види операцій, що раніш були прерогативою спеціалізованих фінансових інститутів: страховий бізнес, інвестиційні операції, брокерські угоди. Банківська сфера «винайшла» нові форми фінансування структурної перебудови економіки: лізинг, факторингові угоди, консультаційний і інформаційний сервіс, кредитування комплектного будівництва промислових об'єктів «під ключ» з наступною участю в прибутках. Так, 45% фінансування лізингу і 75% обсягу факторингових операцій обслуговують великі комерційні банки.

Головним напрямком змін у структурі кредитно-банківської системи США стала універсалізація самих могутніх фінансових інститутів. Вони ламають традиційні обмеження міжштатної експансії, перегородки між депозитно-кредитними й інвестиційними операціями, де склалися принципи пристрою банківських і небанківських фінансових установ і їхнього державного регулювання.

Підвищення ефективності кредитно-банківської сфери країни супроводжується злиттів фінансових установ. Бум цього процесу припав на 80–90-і рр., коли число комерційних банків США скоротилося більш ніж на три тисячі.

Зрушення в промисловій і фінансовій ланках національного капіталу, поглиблення зв'язків між ними, а також зміна структури акціонерної власності призвели до розмивання традиційних сімейних і регіональних фінансових груп – Морганів, Рокфеллерів, бостонської, техаської та ін. Вони переросли у більш великі коаліції, контроль яких поширюється не тільки на окремі галузі, але і на всю національну економіку. Тепер один з одним конкурують нью-йоркська (східна) і каліфорнійська (західна) укрупнені фінансові групи нового типу, що поділяють позиції усередині багатьох великих корпорацій різних галузей і сфер.

Зміни, які відбулися у фінансово-кредитній сфері знайшли відзеркалення в динаміці інфляції та темпах зростання ВВП (рис.2).

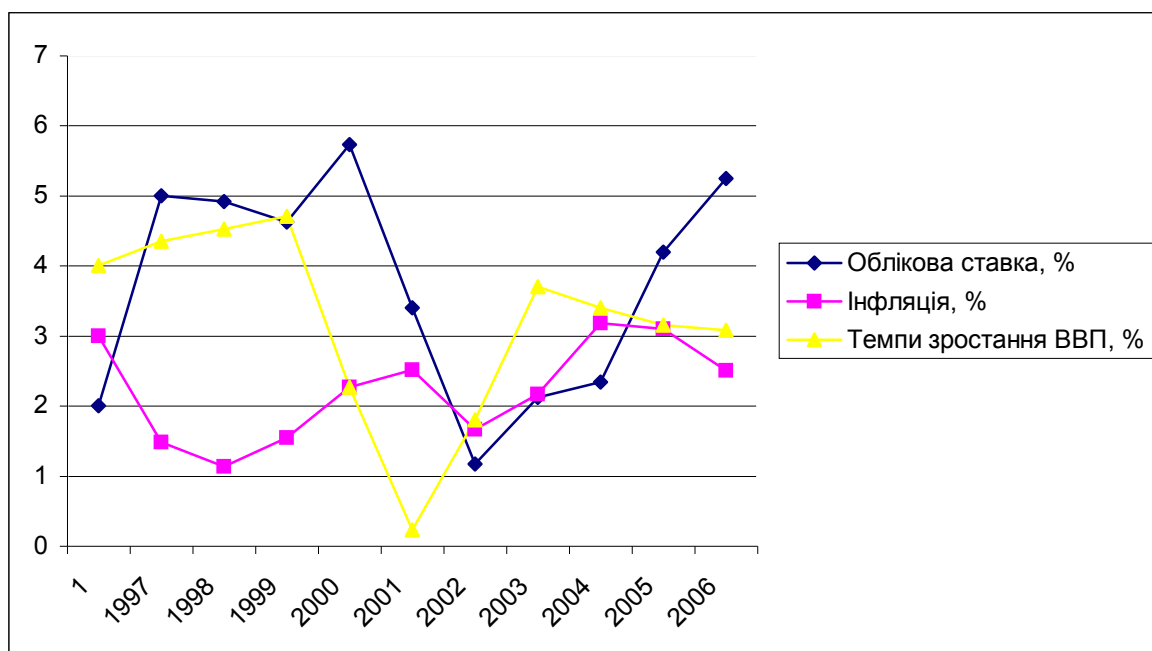

Рис.2. Динаміка облікових ставок, інфляції, темпів зростання ВВП у США

Замість нафтових, сталевих, автомобільних «королів» з'явилися магнати іншого типу: їхня власність не прив'язана до визначених галузей, анонімна у зв'язку з використанням проміжних фінансових інститутів, що володіють акціями і поширюється на економічний потенціал національних масштабів [12, 15].

Зовнішньоекономічні зв'язки. Роль світогосподарських зв'язків в економічному розвитку США в останні два десятиліття якісно змінилася. Володіючи величезним, багатосекторним внутрішнім ринком при високому ступені забезпеченості сировинними ресурсами, США довгий час були досить економічно «закритою» країною.

Перетворення в національному господарстві країни в 1980-90-ті рр. супроводжувалися формуванням розгалуженої системи зовнішньоекономічних зв'язків. У сучасному взаємозалежному світі не може бути ефективною економіка, відгороджена від світових ринків. Для США перехід від традиційного щодо автономного до більш відкритого типу

господарства виявляється, насамперед, у швидкому зростанні зовнішньої торгівлі і міграції капіталу, розширенні участі в міжнародній виробничій кооперації і науково-технічному обміні. Це аж ніяк не усуває конкуренцію зі старими і новими суперниками на світових ринках, але додає їй нові форми і є важливим чинником економічного росту. Американські компанії стали помітно активніше йти на торгіві, коопераційні й інші зв'язки з іноземними фірмами, на спільний бізнес із закордонними партнерами у себе в країні і за кордонами.

Американська держава наполегливо шукає оптимальні шляхи підтримки експорту і захисту національних виробників від зовнішніх конкурентів. У цьому дусі витриманий прийнятий у 1988 р. «Комплексний закон про торгівлю і конкурентоздатність».

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. господарство США розвивається в умовах так званої мобілізації ринків. Товари, технології, капітали компаній і банків США усе більше орієнтуються на всю світову економіку. У цей же час величезний внутрішній ринок країни перетворюється в один з найважливіших факторів розвитку світогосподарських зв'язків. За нього борються провідні компанії Західної Європи, Японії, нові індустріальні країни.

Частка експорту в обсязі матеріального виробництва США ще недавно була порівняно невелика. Зараз вона наближається до 1/3. Особливо висока експортна квота в наукомісткому виробництві, продукція якого в промисловому експорті складає близько 2/3. Країна лідирує в продажах напівпровідників, багатьох видів електроніки, авіакосмічної і лазерної техніки, засобів зв'язку. Важливу роль грає експорт передових технологій, патентів, ліцензій, консультаційних послуг. Вивіз послуг зі США розвивається удвічі швидше, ніж торгівля товарами. Характеризується позитивним сальдо: експорт послуг – 178 млрд. дол, імпорт – 125 млрд. дол. (2001 р.). Якщо в 1980 р. експорт послуг складав 18 % всього експорту, то в 2000 р. цей показник досяг 28%. У цей же період експорт сільськогосподарських товарів збільшився з 42 млрд. дол. до 61 млрд. дол., скоротивши з 15% усієї вартості експорту до 7%.

При цьому з країни вивозиться 1/3 усієї сільськогосподарської продукції, а по ряду її видів – більше половини.

Ввозяться в країну в першу чергу наукомісткі товари виробничого і споживчого призначення, устаткування для обробки інформації, верстати, промислові роботи, телевізори, відеотехніка, автомобілі, кіно- і фотоапаратура, а також текстиль, взуття. Хоча залежність США від зовнішніх джерел сировини значно зменшилася, у країну продовжується імпорт нафти, кольорових і рідких металів, сталі.

Основні торгові партнери США – це їхні головні конкуренти на світових ринках: Японія і західноєвропейські країни (головним чином ФРН). Усе більш важливу роль як експортні й імпортні контрагенти грають нові індустріальні країни. На них припадає близько 40% американського експорту і значна частина імпорту.

Абсолютне лідерство США в світогосподарських зв'язках поступилося місцем конкуренції з іншими їхніми учасниками на ринках товарів, капіталів, послуг, технологій.

У той же час росте залежність національного господарства країни від розвитку подій на зовнішніх ринках. Так, фінансова криза в Азії 1998 р. створила дуже серйозні наслідки для американської економіки.

Серйозною проблемою для США є значна перевага імпорту над експортом. Основними джерелами незбалансованості зовнішніх зв'язків є пасиви в торгівлі з Японією, Західною Європою і новими індустріальними країнами. Хоча в останні роки цей дефіцит скоротився, питання вирівнювання торгових потоків залишається одним із самих гострих для США. В окремі роки темпи росту імпорту країни вдвічі перевищували темпи збільшення експорту. У результаті в 1998 р. дефіцит зовнішньоторговельного балансу країни перевищив 120 млрд. дол.

У зв'язку з цим американська адміністрація підсилює заходи для щодо стимулювання експорту. Прийнято державну програму консультаційної допомоги американським експортерам із приводу особливостей окремих

закордонних ринків. Розгорнулася широка кампанія по подоланню бар'єрів для іноземних товарів на ринках Японії, Китаю, деяких нових індустріальних країн.

На США припадає приблизно 1/3 усіх світових прямих закордонних інвестицій. В останнє десятиліття прямі закордонні інвестиції США щорічно збільшувалися в середньому на 17 %. Власне кажучи, за межами країни функціонує своєрідна «друга економіка», тобто міжнародне виробництво, торгівля, фінансова сфера, підконтрольні американському капіталу.

Відносно новим явищем у світовій економіці став гігантський наплив іноземних Капіталів у США. До 90-х років усі види іноземних інвестицій у країні перевищили американські закордонні активи на 0,5 трлн дол. Господарство США стало резервуаром, що поглинає величезні грошові ресурси інших країн, використовуючи їх для оплати технологічної модернізації економіки.

Іноземці воліють використовувати величезний американський фінансовий ринок: грошікладаються в банки, у цінні папери корпорацій і казначейства. Прямі іноземні інвестиції в нефінансовий сектор складають менш 20% завезених засобів.

Прямі іноземні інвестиції в американську економіку в останні роки склали близько 100 млрд. дол. Закордонному капіталу належить кожна десята компанія США в обробних галузях. У результаті США стали країною-боржником. Однак цю роль вони використовують для залучення грошей з інших країн для фінансування власного економічного росту.

Найважливіше значення для світогосподарських позицій США має американський долар, на котрий припадає близько 65% усіх світових валютних резервів.

Вирішальні позиції в зовнішньоекономічних зв'язках відіграють американські ТНК, що володіють мережею підприємств по усьому світі, об'єднаних коопераційними зв'язками. На ТНК припадає 2/3 зовнішньоторгівельного обороту країни, 4/5 патентно-ліцензійної торгівлі, що

придушує частину експорту капіталу. Вони контролюють ключові галузі передової технології, що дає їм перевагу в конкуренції. Загальний обсяг продажу закордонних підприємств ТНК відповідає приблизно 1/3 ВВП США. У результаті діяльності цих гігантів бізнесу американська економіка усе більш інтегрується у світове господарство [11, 12].

1.2.2. Економіка ФРН

Площа – 357 тис. кв. км

Населення – 82,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,89 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 31,4 тис. дол. (2006)

Місце країни у світовій економіці. Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) вважається одним з «локомотивів» світової економіки. За рівнем економічного розвитку, величиною економічного потенціалу, часткою у світовому виробництві, ступенем участі в міжнародному поділі праці й іншими найважливішими критеріями вона відноситься до числа найбільш високорозвинених держав світу, входить у так названу «велику сімку». За загальним обсягом ВВП ФРН посідає п'яте місце у світі (після США, КНР, Японії та Індії), за середньодушевим показником ВВП Німеччина входить до першої двадцятки країн світу.

ФРН – найбільш могутня промислова держава Західної Європи. У цьому регіоні вона займає перше місце за кількістю населення і третє – за територією (після Франції й Іспанії). ФРН тісно зв'язана зі світовим господарством. Вона мало поступається США – найбільшій торговій державі світу – за обсягами зовнішньої торгівлі, хоча її економічний потенціал є майже втричі меншим. Частка ФРН у світовому експорті склала в 2000 р. 7,85 %, а по величині зовнішньоторговельного обігу (сукупна вартість експорту та імпорту)

Німеччина знаходиться на другому місці у світі після США. Вона є також одним з найбільших експортерів і імпортерів капіталу.

Німеччина була одним з ініціаторів створення в 1957р. Європейського економічного співтовариства (нині – Європейський Союз), і в теперішній час виступає за поглиблення і розширення міжнародної економічної інтеграції на європейському континенті.

По якісних характеристиках національної економіки (рівень продуктивності праці, капіталооснащення і наукоємності виробництва та ін.) ФРН також займає одне з перших місць у світовому господарстві [12].

Фактори економічного розвитку. ФРН відноситься до тих країн світу, що, не дивлячись на відсутність великих запасів корисних копалин і неособливо сприятливі умови для сільськогосподарського виробництва, країна домоглася національного економічного успіху завдяки використанню таких факторів економічного росту, як досягнення науково-технічного прогресу, висока якість «людського капіталу», активна участь у світових господарських зв'язках, розумна внутрішня економічна політика.

ФРН розташована в “серці” Європи. Вона межує з дев'ятьма державами: Данія на півночі, Нідерланди, Бельгія, Люксембург і Франція на заході, Швейцарія, Австрія на півдні, Чехія і Польща на сході. Це центральне розташування набуло ще більшого значення після об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 року. Будучи тісно пов'язаною з ЄС і НАТО Німеччина утворює міст до середньоєвропейських і східноєвропейських держав.

По своєму територіально-адміністративному пристрою Німеччина є федерацією, складовими частинами якої є 16 земель. Державний лад ФРН визначається чотирма принципами: вона є демократичною, правовою, соціальною і федеративною державою. В економічному плані ФРН належить до провідних країн світу. По своїй загальній економічній потужності Німеччина займає третє місце у світі, у світовій торгівлі - друге. Бере активну участь у групі семи західних великих індустріальних країн, що щорічно збираються на рівні глав держав і урядів для узгодження своєї економічної і

фінансової політики. Основою німецької економіки є потужна індустрія. Німеччина, при цьому, є не тільки високорозвиненою промисловою країною, але і має продуктивне сільське господарство, що робить різноманітний асортимент якісно-коштовних продуктів харчування. Індустріально розвинене суспільство у ФРН має потребу також і у високорозвиненій транспортній системі. Промисловість і торгівля можуть активно розвиватися тільки завдяки добре розвинутій транспортній мережі. Це особливо важливо для такої країни як Німеччина, яка як зазначалося орієнтована на зовнішню торгівлю. При цьому найважливішими торговими партнерами Німеччини є Франція, Італія, Великобританія, США. Підвищення експортно-імпортних операцій Німеччини на міжнародному ринку обумовлюється також просуванням економічної інтеграції Європейського Співтовариства, де Німеччина, як країна учасниця, грає також не останню роль.

Чисельність населення Німеччини неодноразово змінювалася протягом ХХ ст. Великі людські втрати країна понесла в результаті першої й особливо другої світових воєн. Проте в результаті другої світової війни і пов'язаних з нею змін у політичному ладі і кордонах багатьох держав, у Німеччину переселилися німці з інших країн Європи. На початку 60-х рр., коли зайнятість населення в Західній Німеччині в результаті високих темпів економічного росту досягла граничного рівня, і країна стала відчувати недостачу робочих рук, у ФРН стали запрошувати так званих «гастарбайтерів» – робітників іноземців з менш розвинутих країн, чисельність яких швидко росла. Більш високі заробітки і більш комфортні умови життя і праці в Німеччині перетворили її в центр притягання іммігрантів з Італії, Югославії, Греції, Туреччини. Наприкінці 80 – початку 90-х рр. почався приплив етнічних німців з колишнього Радянського Союзу, Польщі, Румунії. У результаті на початку 90-х рр. число іммігрантів досягло 6,5 млн. чіл., що склало більш 8% від загальної чисельності населення. Імміграція та об'єднання ФРН і НДР збільшили чисельність жителів ФРН до 82,3 млн. чол.

Протягом тривалого періоду післявоєнного розвитку у ФРН підтримувався високий рівень зайнятості населення, що було наслідком, з одного боку, високих темпів економічного росту, а з іншого боку – активної політики зайнятості, що є важливою частиною соціально-економічної політики держави. В останні ж кілька років проблема безробіття висунулася в центр соціально-економічного життя країни: рівень безробіття у окремі роки перевищує 11% працездатного населення (понад 4 млн. чіл.). Особливо високе безробіття склалося у Східній Німеччині (17 %).

Ріст безробіття у ФРН викликається різноманітними факторами як циклічного, так і структурного характеру. Природне зниження рівня зайнятості під час циклічних спадів продовжується і після їхнього припинення через структурну адаптацію господарства до зміни умов конкурентної боротьби на світових ринках. Найбільш чутливою до коливань ділової активності виявилася виробнича сфера, і особливо оброблююча промисловість, де йде інтенсивна структурна перебудова.

Зміна галузевої структури пов'язані зі значними пересувками робочої сили між окремими галузями, масовими звільненнями з безперспективних виробництв. Свій вклад в ріст безробіття вносить конверсія воєнної промисловості та інтенсивне скорочення збройних сил.

Для ФРН типово висока якість «людського капіталу», що визначається освітнім рівнем, професійною структурою, соціальним складом, станом здоров'я, здатністю до сприйняття нововведень. В умовах НТР, коли відбулася інтелектуалізація праці і підвищилися вимоги до кваліфікації й освітнього рівня працівників, частка кваліфікованих робітників у ФРН – одна з найвищих у світі і складає близько 50%. Велике значення в країні надається середній і вищій освіті, медичному обслуговуванню, системі професійного навчання.

Німецький народ утворився з численних племен. Були Франки і Сакси, Бавари і Шваби, перш ніж з'явилися німці. Ще сьогодні можна виділити в німецькому народі регіональні групи, що відрізняються діалектною забарвленістю мови.

ФРН відноситься до найбільш щільно населених країн Європи. На кожному кв. км. проживає сьогодні в середньому 222 чоловік. (У 1989р. щільність ГДР складала 152, ФРН – 252 чоловік). Щільність населення у федеральних землях дуже різна. Найбільша щільність відзначена в Рурській області. Тут у центральній частині екстремальна щільність 5500 чоловік на кв. км. 40% населення зосереджено в 63 великих містах з кількістю жителів більш 100 000 чоловік. Тільки 6% живуть у населених пунктах чисельністю до 2000 жителів. ФРН – країна з високим рівнем урбанізації. У містах живе понад 88% населення. Великі міста виросли головним чином по Рейну та поблизу моря. Особливо багато їх у межах Рурської високо індустріальної області. Тут вони розташовані на невеликій відстані один від одного, у деяких випадках утворюють суцільний міський район. Найбільші міські агломерації: Рейнсько-Рурська, Рейнсько-Майнська, Штутгартська.

За національним складом населення Німеччини – майже все із німців. На північному сході проживає невелика датська і невелика нідерландська меншості, на півдні живе незначна кількість слов'янської національності (лужицькі серби, або сорби). Крім цього в Німеччині значна частина іноземних робітників. Численні іноземці проживають зі своїми родинами в районах концентрації промисловості.

По віросповіданню переважна частина німецького населення складається головним чином із християн католицької і протестантської конфесій. Обидві ці релігії розподіляються в різних землях по-різному. У північних і західних землях переважає євангелістська конфесія (релігійна спільність усередині протестантського напрямку). На півдні країни, навпроти, католицька церква має перевагу.

Статеву - вікову будову німецького населення не врівноважена. 14,7% населення – молодше 15 років, 15,3% – старше 65 років. З 70-х років чисельність населення Німеччини знижується. Середня чисельність дітей у родині – 1,6. Середня тривалість життя 75 років. Питома вага жінок – 51%,

чоловіків – 49%. Урядом Німеччини приймається ряд заходів для підвищення народжуваності.

Конституцію Німеччини було прийнято у 1949 р. До основних прав належать такі, як воля віросповідання, совісті, думок і зборів, воля пересування, таємниця листування, право на власність. Конституція гарантує громадянам рівноправність чоловіків і жінок, відмовлення від військової служби з позицій совісті. Чотири принципи визначають державний лад ФРН. Вона є демократичною, правовою, соціальною і федеративною державою.

Демократичний принцип означає, що народ здійснює державну владу безпосередньо через представників, що обираються. Усі громадяни віком від 18 років обирають у загальних, безпосередніх, вільних і таємних виборах депутатів бундестагу, що зі своєї сторони обирають канцлера.

Принцип соціальної держави зобов'язує його до захисту різних соціальних верств і до підтримки соціальної справедливості за гарантії основних соціальних прав.

Принцип федеративної держави дозволяє вигідно використовувати регіональні особливості.

Глава держави ФРН – федеральний президент. Він обирається народними представництвами земель на 5 років. Президент представляє ФРН по нормах міжнародного права, його задачі носять в основному представницький характер.

Німецький бундестаг – народне представництво ФРН. Він обирається народом на 4 роки. Його найважливіші задачі – законодавство, вибори канцлера і контроль над урядом. Але велика робота перед прийняттям закону здійснюється не на пленумі бундестагу, а в комісіях. Бундесрат – представництво земель – сприяє в законодавстві. Він не обирається, а складається з 4 членів урядів земель. Бундесрат обирає з кола глав урядів земель федерального президента.

Федеральний уряд складається з канцлера і міністрів. Канцлер обирається бундестагом за пропозицією президента, що вже і призначає міністрів.

Дуже важливим фактором економічного розвитку виступає для ФРН науково-технічний прогрес. Німеччина має розвинуту базу наукових і технічних знань, початок чого було закладено ще в XIX ст. Вона має давню традицію здійснення наукових досліджень на рівні світових стандартів, особливо в таких галузях як хімія, оптична фізика, металургія, медицина інші. Досягнення у наукових дослідженнях дають німецьким компаніям великі переваги в конкуренції. Німецькі промислові фірми володіють великим числом патентів. Проте технологічний баланс ФРН (співвідношення платежів і надходжень від торгівлі ліцензіями) з післявоєнного часу негативний, що пояснюється зі значним імпортом технологій дочірніми компаніями іноземних ТНК, розташованими у ФРН.

Вцілому німецькі фірми мають позитивне сальдо технологічного балансу.

По величині витрат на НДДКР у ВВП (близько 3%) і по їхній абсолютній величині ФРН входить у першу п'ятірку країн світу.

Такий результат був досягнутий не відразу. Як і Японія, після другої світової війни ФРН не витрачала багато коштів на власні наукові дослідження, велика частина технологій закупалась на закордонних ринках. В останні ж десятиліття політика у відношенні наукових досліджень і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) зробила різкий поворот у бік зміцнення власного наукового потенціалу. Держава взяла на себе турботи про здійсненню більшої частини фундаментальних досліджень, участі в міждержавних наукових програмах у рамках Європейського Союзу, що стимулюють НДДКР у малому бізнесі. Завдяки цьому частка країн ЄС має стійку тенденцію до збільшення на світовому ринку ліцензій та ноу-хау (рис. 3).

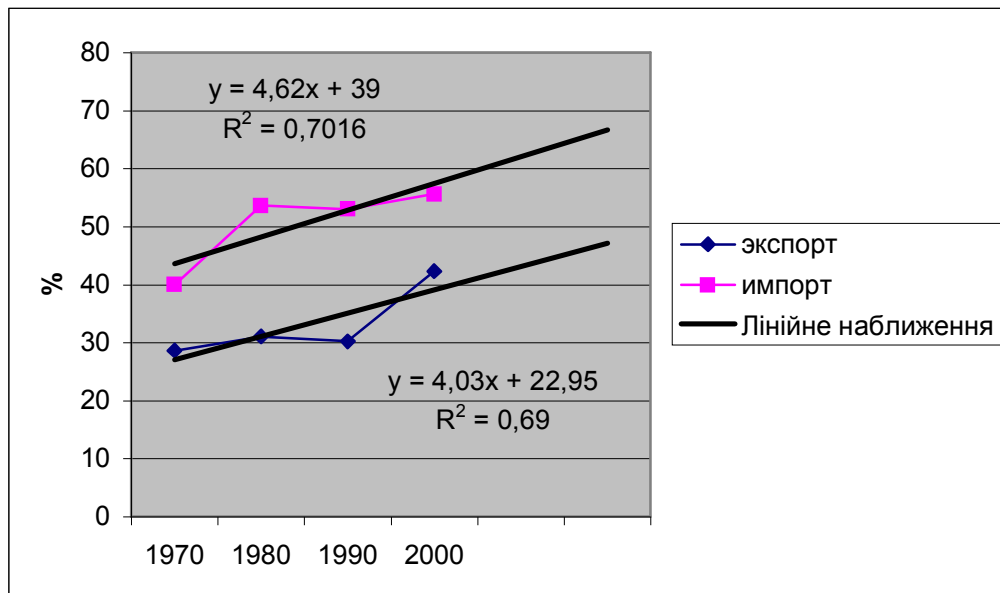

Рис.3. Динаміка торгівлі ліцензіями та ноу-хау країнами ЄС

Активне сприяння науково-технічному прогресу сприяє підтримці на високому рівні конкурентноздатності німецьких товарів.

З погляду забезпеченості природними ресурсами ФРН, як вже зазначалося, не можна віднести до числа багатих країн. Вона має у своєму розпорядженні деякі види палива і сировини. До їхнього числа відносяться кам'яне і буре вугілля, калійна сіль, невеликі запаси залізної руди і кольорових металів. Переважна частина палива – нафти і газу, а також атомної сировини ввозиться з-за кордону.

Геологічні запаси бурого вугілля визначені приблизно в 40 млрд. тонн. У деяких місцях воно залягає могутніми шарами близько до поверхні. Значні поклади знайдені поблизу Коттбуса; значні обсяги вибуваються в районі між Аахеном і Кьольном.

Запаси кам'яного вугілля складають 230 млрд. тонн. Найбільші запаси його відзначені в Рурській області. Кам'яне вугілля видобувають також у Саарській області і на території Аахена. Загальний видобуток досягає 67 млн. тонн, при цьому 50,5 млн. тонн в Рурській області. Намітилася тенденція до скорочення видобутку вугілля у зв'язку з конкуренцією відносно дешевшого за ціною вугілля (південноафриканського, канадського, австралійського,

американського) на світовому ринку. Вугілля, що добувається у країні, не вистачає для покриття потреб в енергії.

Нафта видобувається, насамперед, між Везером і Емсом, північніше Ханковера і південніше Лейпцига.

Газ добувається в тих же регіонах, що і нафта. Щорічно у всій Німеччині видобувається 15 млн. куб. м. природного газу.

Німеччина належить до найбагатших за видобутком солі країн. Видобуток складає близько 6 млн. тонн кухонної і 8 млн. тонн калійної солі. Це складає 10% світового виробництва. Найбільші родовища знаходяться в області Ганноверу – Хілдесхайма та у Бад Херефельді.

Загальні запаси залізної руди складають 1,9 млрд. тонн. Проте відсоток змісту металу в німецькій руді невеликий, а умови залягання несприятливі. Розробка заліза постійно знижується. (Щорічно переробляється 90-95 млн. тонн. Від цієї кількості тільки 1% із власних покладів).

На півдні в горах є родовища урану, що є важливим джерелом енергоресурсів. Відзначені невеликі родовища свинцю, цинку, сірчаного колчедана та олова. Найбільше значення мають свинцево-цинкові руди в Рейнських сланцевих горах.

ФРН відноситься до числа країн з помірно континентальним і порівняно теплим кліматом з опадами за всіх часів року. Агрокліматичні умови сприятливі для вирощення різноманітних сільськогосподарських культур помірної зони. Особливо сприятливі вони в долинах верхнього Рейну і його притоків.

Ґрунти в Німеччині здебільшого бідні. Найбільш сприятливі для рослинництва низинні простори. Узбережжя Північного моря, оздоблене морським мулом, відрізняється високою родючістю. Родючі також наносні ґрунти річкових долин, особливо в долині Рейну. В іншій частині країни переважають піщані, нерідко заболочені підзолисті ґрунти.

Майже 1/3 поверхні Німеччини (10,7 млн. га.) покрита лісом. Найкраще ліси збереглися в горах південної і середньої частини ФРН. Тут значні площі

займають ялина, ялиця, гірська сосна, бук, дуб. На північнонімецькій низовині лісів менше; переважає сосна, якою частково зайняті піщані простори. Сама багата лісом федеральна земля Рейнланд-Пфальц (41% загальної площі). Сама бідна – Шлезвіч-Гольштейн (10%). Загалом, у Німеччині вирубується за рік 30 – 40 млн. м. деревини. При цьому за рахунок власних ресурсів покривається 2/3 внутрішніх потреб. Німеччина є однією із країн – експортерів деревини. Ліс має значення не тільки постачальника сирової деревини, він використовується як місце відпочинку особливо в районах великої концентрації населення. Крім цього ліс позитивно впливає на ґрунт, повітря і клімат. Він затримує стік води, стримує вітер, очищує повітря і захищає ґрунт від ерозії [11, 12].

Особливості національної економічної моделі. Своєрідність ФРН полягає в тім, що післявоєнний економічний пристрій Німеччини був сформований відповідно до неоліберальної концепції «соціального ринкового господарства» (СРГ), що виникла як альтернатива тоталітарній економіці фашистської Німеччини. Ця концепція була втілена в життя під керівництвом післявоєнного міністра економіки, а пізніше канцлера ФРН, Людвіга Ерхарда. В основу економічної політики Л. Ерхарда були покладені ідеї вчених «Фрайбургської школи» (університету м. Фрайбурга), так званий «ордолібералізм», насамперед В.Ойкена і В. Ріпці, що були прихильниками вільної ринкової економіки, і ідея «соціальної ринкової економіки», що пропагував А. Мюллер-Армак і яка передбачала необхідність вирівнювання за допомогою державної політики надмірних розходжень у доходах окремих верств населення і розвитку системи державного соціального захисту, що вносили деякий елемент справедливості в ринкову економіку. Обидві школи мали наступні загальні риси.

- Вони дотримувалися основної ідеї ринкової економіки – приватна власність на засоби виробництва, вільна конкуренція і вільне ціноутворення забезпечують оптимальне використання виробничих ресурсів і, отже, найбільш повне задоволення потреб населення.
- Вони виходили з необхідності активної економічної ролі держави, що,

забезпечуючи основні економічні волі громадянам, бере на себе відповідальність за організацію грошового обігу, боротьбу з економічними кризами, забезпечення соціальної справедливості, створення рівних умов для конкуренції і недопущення монополізації економіки.

Основою цієї політики стали наступні принципи: держава безпосередньо не займається регулюванням господарських процесів, але вона встановлює правила («рамкові умови»), за якими в умовах вільної конкуренції діють приватні господарські суб'єкти. Для забезпечення такого економічного порядку необхідні дієздатна, в основному не піддана державному впливу, система цін; стабільність грошового обігу; відкриті ринки, тобто вільний доступ на ринок вітчизняних і іноземних контрагентів; приватна власність;

норми відповідальності і воля укладання договорів; стабільність економічної політики в країні. Ці принципи повинні були доповнюватися сильною соціальною політикою держави, щоб зм'якшити соціальну несправедливість, породжувану ринковими відносинами.

Таким чином, старі ліберальні ідеї вільного ринку були доповнені новими: про відповідальність держави за вирішення соціальних проблем, що дозволило назвати цю політику неолібералізмом, тобто новим лібералізмом.

Ця політика показала свою високу ефективність і привабливість для населення. Величезні труднощі в економіці післявоєнної Німеччини як би «підказували» необхідність централізованого регулювання господарського життя, передачі основних засобів виробництва в руки держави. До того ж, у країнах-переможницях у той час були популярні кейнсіанські ідеї, що обґрунтовували державне втручання в економіку, а в самій Німеччині, що звикла за роки фашистської диктатури до твердого керування, ліберальна ринкова економіка асоціювалася з позбавленнями в період існування Веймарської республіки (1918 – 1933 рр.), на котрий довелися розруха після першої світової війни і «велика депресія» 1929 – 1933 років.

За п'ятдесятилітній період здійснення принципів соціального ринкового господарства економіка ФРН чотири рази переживала спад.

До початку 60-х рр. вичерпали себе сприятливі фактори післявоєнного економічного розвитку, комплекс яких дозволив ФРН досягти в 50-і рр. найвищих серед розвинутих країн темпів росту і згладити циклічні коливання. Як наслідок, зменшується частка ФРН у світовому промисловому виробництві, накопичуються внутрішні протиріччя, що вилилися в 1966 – 1967 р. у першу циклічну кризу надвиробництва й одночасно структурна криза, що вразила ряд традиційних галузей західнонімецької економіки.

Наслідком циклічного спаду стала криза економічної доктрини й економічної політики держави: неоліберальна політика поступилася місцем неокейнсiанству.

Для економічної політики це означало посилення державного регулювання на макроекономічному рівні. Вперше в історії ФРН стали розроблятися довгострокові програми економічного розвитку, почало здійснюватися фінансове планування.

Відповідно до концепції «глобального регулювання», прийнятої в 1967 р. у зв'язку з економічною кризою, мета державної економічної політики символізувалися «магічним чотирикутником», що включав рівномірний і постійний ріст економіки при повній зайнятості, стабільності цін і рівновазі платіжного балансу. Центральне місце в забезпеченні глобального регулювання приділялося інструментам фінансової і кредитно-грошової політики. Відповідно до прийнятого у 1967р. Закону про сприяння стабілізації економіки та економічному зростанню державна економічна політика стала підрозділятися на короткострокову (антициклічну), середньо- і довгострокову (структурну), яка була пов'язану з прогнозуванням і програмуванням. 70-і рр. ввійшли в історію ФРН як період валютних потрясінь, високих темпів інфляції і феномена стагфляції (сполучення інфляції і спаду). Криза надвиробництва 1974 – 1975 р., найбільш глибока в історії ФРН, вразила усі галузі західнонімецької економіки, викликала скорочення ВВП на 5%, промислового виробництва на 12%, внутрішніх приватних інвестицій на 18,5%. Різко зросла чисельність банкрутств, підскочили показники інфляції, масовий характер

набуло безробіття. Циклічний спад супроводжувався світовою енергетичною кризою і структурною кризою ряду галузей господарства. Особливу вагу протіканню цього спаду додали ті обставини, що він трапився одночасно (сінхронно) у більшості розвинутих і багатьох країнах, що розвиваються.

У 1980 – 1982 р. економіка ФРН випробувала третю економічну кризу, у ході якої найбільш яскраво проявилось переплетіння циклічного перенагроюдження капіталу з довгостроковими факторами погіршення умов відтворення: структурними диспропорціями, подорожчанням енергоносіїв і сировини на світових ринках, уповільненням темпів росту продуктивності праці, падінням норми прибутку, фінансовими труднощами компаній.

По країні пройшла хвиля банкрутств, особливу гостроту мала проблема безробіття, скоротилися реальні доходи населення. В ці роки погіршилися і зовнішньоекономічні позиції ФРН: загострення конкуренції, зниження конкурентноздатності західнонімецьких товарів, відставання в експорті наукомісткої продукції в порівнянні зі США, Японією і деякими іншими країнами, підвищення курсу марки викликали зовнішньоторговельні труднощі. Усе це визначило кризу господарського механізму, заснованого на кейнсіанських рекомендаціях. Він обумовив зміну уряду восени 1982 р. і глибокі зміни в концепції і практиці державного регулювання економіки: був здійснений новий поворот в економічній політиці. Однак якщо в США і Великобританії в цей час затвердилася неоконсервативна (ліберальна) модель економіки, то у ФРН – її «зм'якшений» варіант.

Однієї з важливих складових нового економічного курсу стала кампанія приватизації державного сектора. Вона розглядалася як важливий фактор зміцнення ринкових сил, спосіб вирішення проблем зайнятості, економічного росту та упорядкування державних фінансів. Завдяки новій політиці удалося домогтися зниження частки держави у ВВП, скоротити бюджетний дефіцит, знизити рівень інфляції, домогтися помірних темпів економічного росту. Приватизація державної власності у ФРН проходила у формі зниження частки держави в акціонерному капіталі компаній при збереженні в ряді випадків

переважного впливу держави, тобто можливості здійснювати регулюючі функції. Процес приватизації торкнувся не тільки промислових компаній, але і державної власності у сфері інфраструктури, зокрема, на транспорті, зв'язку, комунальному господарстві. Наприклад, у 1996р. була приватизована німецька телекомунікаційна компанія «Дойче телеком».

Важливою частиною неоконсервативної політики держави в 80-і рр. стала податкова реформа. У ході її реалізації були знижені прямі податки на прибуток компаній і на доходи громадян, проте непрямі податки зросли. Додаткове навантаження на федеральний бюджет у зв'язку з об'єднанням Німеччини зажадали підвищення деяких податків і в 90-і рр.

З кризою 1992 – 1993 р., однією з найглибших за післявоєнну історію країни криз, що стала своєрідним завершенням чергового етапу циклічного розвитку економіки, об'єднана Німеччина впоралася, спираючись на ті ж важелі моделі соціального ринкового господарства, що використовувалися в 80-і рр. У той же час ця криза виявила проблемні сфери, де визначені елементи концепції СРГ вимагають свого реформування. У першу чергу це стосується структурного безробіття, що продовжує залишатися на відносно високому рівні.

Коли в 1990 р. відбулося об'єднання Німеччини, Західна Німеччина зустріла його добре підготовленою в економічному і фінансовому відношенні. Наприкінці 80-х рр. її народне господарство характеризувалося стійким станом державних фінансів, значним позитивним сальдо платіжного балансу по поточним операціях, високим обсягом чистих закордонних активів і стабільною валютою. Спираючись на таку основу, вдалося здійснити об'єднання країни без якої-небудь погрози для внутрішньої стабільності.

Специфіка процесу трансформації в нових федеральних землях полягає в тому, що процес демократизації і макроекономічної стабілізації почався відразу ж після того, як Конституція і принципи соціального ринкового господарства ФРН були поширені на територію колишньої НДР відповідно до Договору між ФРН і ГДР про створення валютного, економічного і

соціального союзу і Договором про державне об'єднання, що набрали силу 1 липня і 3 жовтня 1990 р. відповідно. В результаті швидкого об'єднання (злиття) і включення НДР в економічний простір Західної Німеччини на Східну Німеччину були перенесені майже вся інституціональна структура, правові основи і законодавчі норми ефективно функціонуючої політичної та економічної системи ФРН. У колишню НДР була відразу введена одна з найбільш сильних валют у світі – німецька марка, розвита банківська система, керування фінансами і т.ін. Слідом за лібералізацією економіки і досягненням макроекономічної фінансової стабілізації пішло здійснення приватизації, що закінчилася в основному до 1994 р., і поступова зміна структури господарства.

У нових федеральних землях вдалося за порівняно короткий, у порівнянні з іншими країнами, термін вирішити багато задач економічної трансформації, перебороти економічний спад і вийти на стабільне економічне зростання. У той же час різкість перетворень обумовила і безліч проблем, особливо соціальних: закриття багатьох підприємств, що не витримували конкуренцію з західними виробниками, зростання безробіття. Негативні соціальні й інші наслідки можливо було зм'якшити за умов значних трансфертів державних фінансових засобів із Західної в Східну Німеччину, що тільки за період 1991 – 1998 р. складали у сумарному численні приблизно 1,4 трлн нем. марок. Широкомасштабна фінансова й інша підтримка з боку старих федеральних земель є важливою перевагою колишньої НДР у порівнянні з Росією, Україною і країнами Центральної і Східної Європи.

Проте процес трансформації економіки Східної Німеччини йде з чималими труднощами. Проблема полягає в забезпеченні там самопідтримуючого зростання, що робить необхідним насамперед підвищення конкурентноздатності східнонімецьких підприємств шляхом зниження витрат на заробітну плату в розрахунку на одиницю продукції і стимулювання інноваційної діяльності [12].

Галузева структура економіки. Промисловість. Формування суспільства добробут-пріоритетна мета економічної політики ФРН. Вже в 50-і

рр. у країні був досягнутий високий рівень життя. З 80-х рр. у ФРН було здійснено перехід на інтенсивний тип економічного росту.

До нинішнього часу ФРН являє собою типове для розвинутих країн постіндустріальне суспільство, у якому створені основи інформаційного суспільства. Проте, Німеччина має деякі відмінності від інших країн.

Ці відмінності пов'язані з історичними особливостями країни. Ставши на шлях індустріалізації пізніше інших західноєвропейських країн і США – тільки після об'єднання у 1871р. – Німеччина вже в перше десятиліття XX ст. випереджала Англію за основними економічними показниками. Особливо великою була її перевага в передових на той час галузях промисловості: хімічній й електротехнічній. З тих пір для Німеччини характерна так звана надмірно висока індустріалізація – більша, ніж в інших розвинутих країнах питома вага промисловості в структурі національного господарства. В нинішній час внесок промисловості в створення ВВП складає приблизно 39%.

Після другої світової війни ФРН першою з розвинутих країн вступила на шлях структурних перетворень своєї промисловості. Це було викликано не тільки потребами науково-технічного прогресу, розвитком міжнародного поділу праці, але і специфічним фактором – розколом Німеччини на дві самостійних держави і, як наслідок, диспропорціями в структурі її економіки. У післявоєнний період швидкими темпами розвивалася обробна промисловість. Серед її галузей уперед вийшли такі, як хімічна і нафтохімічна промисловість, металообробка, машинобудування, електротехніка, авіабудування, автомобілебудування, точна механіка та оптика, що забезпечували інші галузі економіки високоякісним устаткуванням і матеріалами, а населення – різноманітними споживчими товарами. Структура промислового виробництва відповідала тенденціям, що намітилися у міжнародному поділі праці і потребам світового ринку.

Криза 1974 – 1975 р. прискорила зрушення в галузевій структурі економіки ФРН. У результаті у 80-х рр. усе виразніше стали позначатися нові процеси в нагромадженні капіталу: високі темпи росту новітніх наукомістких

галузей, модернізація на новій технологічній основі традиційних галузей, посилення ролі конкуренції як двигуна технічного прогресу. Структурна перебудова відбувається при істотному погіршенні умов самозростання капіталу: напруженості на ринку праці, зменшенні норми прибутку, зниженні інвестиційної активності німецьких компаній. Змінилися напрямки інвестицій: у даний час більш 80% капіталовкладень орієнтується на модернізацію і заміну устаткування і тільки 20% – на розширення потужностей. В умовах гострої конкуренції перед ФРН стало питання про зниження витрат виробництва (у цьому німецькі компанії поступаються своїм суперникам з інших країн), відновленні продукції, модернізації устаткування.

Однієї з передумов високої конкурентноздатності німецьких товарів є відновлення продукції. Провідним промисловим концернам ФРН, завдяки швидкому втіленню результатів досліджень у новітніх продуктах (наприклад, у медичній техніці, ліках та ін.), довелося зайняти істотні позиції на світових ринках. Але й у традиційних галузях, що визначають експортне «обличчя» країни, мають місце значні технічні досягнення. Ці галузі мають безліч переваг для успішної зовнішньоекономічної експансії. Зокрема, це:

- висока якість виробництва і різноманітний асортимент виробів;
- використання міжнародних стандартів і в той же час готовність виконувати індивідуальні, унікальні замовлення;
- пунктуальність у виконанні поставок;
- широка збутова мережа і налагоджене післяпродажне обслуговування, а також відповідність іншим критеріям ринку високої конкуренції.

Енергетика. Розвиток промисловості орієнтований на високорозвинену паливно-енергетичну базу. Питома вага вугілля (кам'яного і бурого) в енергобалансі країни складає 30%, нафти – 48%, природного газу – 16,5%, атомної енергії – 3,6% і інших видів енергоресурсів – 2%. У 1999 р. видобуток бурого вугілля склав близько 400 млн. тонн; основні місця його видобутку – район Коттбуса і район між Аахеном і Кельном. Видобуток кам'яного вугілля в цьому ж році становив близько 70 млн. тонн, при цьому 50,5 млн. тонн було

добуто в Рурському басейні. Нафту добувають між Везером і Емсом, північніше Ганновера і південніше Лейпцига. Нафто- і газопереробна промисловість розвиваються швидкими темпами. Половина потужностей припадає на заводи, що розташовані в морських портах – Гамбурзі, Бремені, Вільгельмо-Кафені. Зростає значення нафтопереробної промисловості в Рейнсько-Вестфальському районі.

По виробництву електроенергії (приблизно 370 млрд. кВт*рік) Німеччина займає 3 місце серед розвинутих країн, і 2 місце по її виробництву на душу населення – 5794 кВт/рік. Більш 90% електроенергії дають теплові електростанції, що розташовані в основному в Рейнсько-Вестфальському районі. У південній частині країни побудовані гідроелектростанції на Рейні і Дунаї. Мається також 17 електростанцій, загальною потужністю більш 10 млн. кВт.

Металургія. Виплавка чавуна складає більш 40 млн. тонн у рік; виробництво сталі – більш 50 млн. тонн, алюмінію – більш 800 тис. тонн. Чорна металургія сконцентрована в основному в Північній Рейнвестфалії, і в Саарській області, невеликі підприємства функціонують і в інших регіонах. Найбільші центри алюмінієвої промисловості знаходяться в Рейнсько-Вестфальському районі, Баварії, Баден-Вюртемберзі. Мідеплавильна промисловість розвинена в районі Гамбурга і Рурській області, у західних і південно-західних прирейнських областях і в районі Горця. Половина потреб у міді і цинку задовольняються за рахунок власних ресурсів.

Машинобудування. Продукція машинобудівної галузі дуже різноманітна. Машинобудування відрізняється високим технічним рівнем виробництва. Велику роль має металообробка, особливо виробництво верстатного устаткування, машин для металургійної і гірничодобувної, текстильної, поліграфічної промисловості. Високого рівня досягло виробництво машин для сільського господарства, хімічної, харчової промисловості, транспортне машинобудування, електронна та електротехнічна промисловість, виробництво апаратів і приладів точної механіки й оптики.

Важке машинобудування зосереджене в районі Рурського кам'яновугільного басейну. Важке машинобудування, зі своїми 6200 підприємствами в старих і 900 підприємствами в нових федеральних землях, складає найбільшу чисельність фірм у німецькій промисловості. Галузь традиційно представлена підприємствами середньої величини і завдяки своїй гнучкості і технологічній продуктивності займає скрізь провідне положення. Лише 3% підприємств мають більш 1 тис. співробітників. Це переважно підприємства, що виробляють серійну продукцію чи складні громіздкі прилади. Більш 90% підприємств важкого машинобудування – дрібні і середні заводи з контингентом 300 зайнятих. Як провідному оснащувачу промисловості, цій галузі надається ключове положення. Виробнича палітра в міжнародному порівнянні єдина у своєму роді й охоплює більш ніж 17 тис. різних виробів – від арматури, друкувальних і сільськогосподарських машин, до виробничого устаткування. Близько 40% продукції галузі орієнтується на експорт. При цьому ФРН здійснює 1/5 частину від загального експорту машин західних індустріальних країн. По виробництву машин і устаткування для металургійної і гірничодобувної промисловості виділяються міста: Оберхаузен, Гревенбрайх, Кельн, Дюсельдорф і Бохум; двигунів внутрішнього згоряння – Кельн, Аугсбург і Фрідріхсхофен; сільськогосподарських машин і тракторів – ГанOVER, Кельн, Мангейм, Фрідріхсхофен.

Транспортне машинобудування представлене виробництвом легкових і вантажних автомобілів (близько 4 млн. машин у рік)., що є однією з найбільш значних по обороту галузю промисловості. Автомобілебудування це 3 тис. підприємств по території всієї Німеччині. Найбільші компанії, що випускають до 90% продукції галузі – «Даймлер-Бенц», «Фольксваген», «Опель» і «Форд». Значна частина підприємств працює на автомобільну промисловість. Після Японії і США Німеччина є третім за величиною виробником автомобілів. І в нових землях автомобільна промисловість має великі традиції. Окремі великі західнонімецькі виробники автомобілів зайнялися будівництвом нових виробничих об'єктів у Саксонії і Тюрінгії. Основними центрами

транспортного машинобудування є, Вольфсбург, Рюсільсгейм, Гамбург, Ганновер, Франкфурт, Штутгарт, Нюрнберг, Мюнхен.

Суднобудування також має важливе значення у світовому експорті судів. ФРН займає одне з перших місць по виробництву судів і відповідної продукції. Великими центрами морського суднобудування є Гамбург, Вільгельмсхафен, Бремен, Любек і Кіль.

Авіаційно-ракетна промисловість порівняно невелика, але в технологічному аспекті відрізняється великим значенням. Вона визначає високі вимоги до постачальників і виробників і діє в багатьох галузях як першовідкривач нової технології. Розробці цивільних літаків у ФРН сприяють з 1963 р. інші держави. У центрі цього сприяння знаходиться серія літаків Аеробус. В основному ця галузь зосереджена в Аугсбурзі, Регенсбурзі, районі Касіля, Мюнхені, Штутгарті, Нюрнберзі, Гамбурзі, Бремені. Найбільші концерни – «Мессершміт-Бельков Блом», «ФФВ – Фоккер» і «Дорнье» виробляють 80% усієї продукції.

Текстильне машинобудування зосереджене на південному-заході і по окраїнах Рурської області – у Вупперталі і Крефельді, поліграфічне машинобудування – у Штутгарті і Франкфурті.

Електротехнічна промисловість спеціалізується на виробництві електротоварів, генераторів, трансформаторів, телефонно-телеграфного і контрольно-вимірювального устаткування, електропобутових виробів.

Хімічна промисловість є найважливішою галуззю щодо забезпечення промисловості сировиною у ФРН. Виділяється виробництвом кислот, лугів, мінеральних солей, синтетичного азоту, сірчаної кислоти, мінеральних добрив (азотних, кислотних і фосфатних) і фарб. Важливе значення має нафтохімічна переробка, виробництво пластмас, штучного і синтетичного волокна. Значна кількість сировини для хімічної промисловості ввозиться, в основному це нафта, газ, пірити, самородна сірка. Ця галузь завдяки новітній технології і високим витратам на проведення досліджень займає провідну роль. Три найбільших хімічних підприємства (Bayer, BASF і «Hoechst») відносяться до

найважливіших концернів в усьому світі. Поряд з цим маються і численні успішно працюючі підприємства середнього розміру. На території ФРН виділяють два великих райони концентрації хімічної промисловості: Північний Рейн-Вестфалія (переробка вугілля, відходів коксу, вибухові речовини, штучні волокна); і Південно-Західний, у якому розвинуте виробництво барвників на основі нафтохімії. Хімія в нових федеральних землях має свої тривалі традиції, проте, у багатьох галузях вона неконкурентоспроможна. Ціль політичних зусиль – зберегти традиційні райони концентрації хімії. Передумовою для цього є швидка приватизація і нове будівництво в цих районах. Після отримання великих інвестицій перспективи для цього значно підвищилися.

Текстильна промисловість виникла в Німеччині ще в середині ХХ століття. Цьому сприяла велика концентрація населення, зручність транспортних зв'язків і імпорту сировини. До 90-х років спостерігалася тенденція збільшення виробництва синтетичних тканин при скороченні випуску бавовняних і вовняних. Зараз у текстильній галузі зайнято 345 тис. чоловік. Виробляється близько 875 тис. хімічних волокон. Основні райони концентрації промисловості – Північна Рейн-Вестфалія, і південні землі.

Сільське господарство. Розвиток сільського господарства ФРН у післявоєнний період характеризувалося переходом до індустріальних методів виробництва, широким упровадженням досягнень НТП у сільськогосподарську практику, підвищенням інтенсивності, концентрацією виробництва і капіталу, формуванням агропромислового комплексу.

Як і в інших розвинутих країнах, частка цього сектора у ВВП невелика (приблизно 1,5%), проте, галузь забезпечує високий рівень середньодушового споживання продовольства при відносно низькій частці витрат на нього в структурі витрат населення.

Незважаючи на зниження зайнятості в сільському господарстві (з 20% від загального числа зайнятих у 1950 р. до 3,2% у даний час) і скорочення площ, що обробляються стабільний приріст виробництва сприяв підвищенню

самозабезпеченості економіки продукцією аграрного сектора. У галузевій структурі сільського господарства тваринництво дещо переважає над рослинництвом.

Індустріалізація аграрного виробництва особливо інтенсивно проводилася в 50 - 60-і рр., була підготовлена активною інвестиційною політикою і перетворила сільське господарство в досить капіталомістку галузь економіки. Сільське господарство ФРН відрізняється високою насиченістю технікою. За рівнем механізації галузі країна займає перше місце серед промислово розвинутих країн.

З початку 80-х рр. у сільському господарстві Німеччини підсилюється дія інтенсивних факторів, що відбиває загальну тенденцію до переходу економіки на ресурсозберігаючий напрямок техніческого прогресу.цей процес проявляється у наступному:

- Знижаються закупівлі фермерами тракторів і зернозбиральних машин при одночасному збільшенні їхньої середньої потужності.
- Зростає застосування універсальних агрегатів.
- Усі частіше сільськогосподарські машини обладнуються мікропроцесорною технікою.
- Високими темпами росте застосування добрив, стимуляторів росту, хімічних засобів захисту рослин, що дозволяє одержувати високі врожаї незалежно від погодних умов. Попит на них підтримується завдяки введенню у фермерську практику більш ефективних засобів, що дозволяє знизити дози їхнього внесення на 1 га орної землі і, що досить важливо, зменшується збиток природі і людині.
- Одночасно швидко розвиваються біологічні засоби захисту рослин, росте застосування органічних добрив, використовуються досягнення генної інженерії в рослинництві і тваринництві.

Усе це дозволяє в цілому досягти високої ефективності сільського господарства і знизити техногенне навантаження на навколишнє середовище.

Для сільського господарства ФРН характерний процес концентрації виробництва і капіталу, а саме:

- знижується загальне число фермерських господарств, переважно за рахунок витиснення дрібних виробників;
- укрупнюється середній розмір ферми;
- збільшується мінімальний розмір капіталу, необхідний для організації господарства.

Проте рівень прибутковості селянського господарства у ФРН істотно нижчий, ніж в інших країнах-партнерах по ЄС, за винятком Греції, Іспанії, Португалії.

Концентрація виробництва в сільському господарстві йде рука об руку з розвитком так званої вертикальної інтеграції аграрного виробництва з несільськогосподарськими сферами в рамках агропромислового комплексу. Вертикальна інтеграція поєднує в один комплекс аграрне виробництво, галузі, що поставляють засоби виробництва для сільського господарства, а також транспорт, переробку сільськогосподарської продукції, торгівлю, громадське харчування, кредитні установи, органи регулювання сільського господарства.

Тваринництво. На долю тваринництва припадає близько 70% загальної вартості сільськогосподарської продукції. Тваринництво представлене в Німеччині невеликими господарствами. Так звані аграрні фабрики є виключенням з цього. За післявоєнний період різко змінилася структура стада: різко зросла кількість свиней, збільшилося поголів'я великої рогатої худоби, скоротилося поголів'я овець, кіз і коней.

Молочне тваринництво характерне для більш розвинутих районів у долинах Рейну і Некара. Молочна худоба розповсюджена також на рівнинах північного-заходу і на гірських пасовищах Баварії. 80% поголів'я молочних корів концентрується в невеликих господарствах з менш чим 40 тварин.

Свинарство поширене переважно в північних землях, а також у південних районах Нижньої Саксонії. 80% поголів'я свиней концентрується в господарствах з менш чим 600 тварин.

Вівчарство, що має переважно м'ясний напрямок, розвинуте у південних гірських районах і на півночі.

Рослинництво. Верхньо - Рейнська і Нижньо - Рейнська низовини, Вестфальська рівнина, Швабська і Франкенська западини, нижня Баварія по природних умовах придатні для виробництва зернових, кормових, овочевих і ряду технічних культур. Загальна сільськогосподарська площа складає 13,5 млн. га. З них ріллі – 59%, луки і пасовищ – 39%, садів – 1,4%. Посівні площі складають 8 млн. га. З них частка під зерновими складає 60%, кормовими 21%, картоплею 13%, цукровими буряками – 3%.

Пшениця висівається переважно на південному-заході, частково в передгір'ях Гарце та у Баварії.

Жито виробляється у більшості районів, але особливо поширене в межах Північнонімецької низовини. ФРН займає 1 місце серед європейських країн по виробництву цієї культури.

Посіви ячменя збігають з районами висіву пшениці; особливо значні вони в долині Дунаю і на Франкенській низовині.

Овес, що вимагає дещо підвищеної вологості, розповсюджений у горах і на півночі.

Картопля широко розповсюджена майже скрізь.

Кормові трави і коренеплоди характерні для північної частини країни.

Найважливіший район посадки цукрового буряка як і цукрової промисловості - південь Північнонімецької низовини.

Виноградарство, садівництво і тютюнництво розвинуті по долинах Рейну.

Виробництво цукру, вина, молока, молокопродуктів, яловичини, телятини, свинини, пшениці у Німеччині є значно більшим ніж споживає населення.

Лісове господарство. Як зазначалося, 30% Німеччини зайнято під лісами. Основні ресурси лісу розташоване на високих хребтах і в горах. На півночі є насамперед, дубові і букові ліси; у центрі Німеччини дубові, букові і змішані ліси, на півдні – лісу з ялинами, ялицями і змішані.

Найбільшу лісову частину мають землі Рейнланд-Пфальц і Хессен.

Рибальство. У рибальстві, як і у всьому сільському господарстві в останні десятиліття була здійснена структурна зміна. Як відомо, приморські країни в усьому світі установлюють свої рибальські зони на 200 морських милях. Традиційно важливі рибні запаси знаходяться в дефіциті, головним чином унаслідок застосування сучасних методів лову. Через цього німецький рибальський флот сильно скорочений. Найважливіші запаси лову – Північне море, Балтійське море, Східно-Британський і Гренландський водойми. Тільки в рамках ЄС для ФРН існує шанс перебороти погрозу існуванню її рибного господарства. Усередині ЄС установлені регулюючі квоти лову риби. Вони повинні забезпечити схоронність різних видів риб.

Сфера послуг. Незважаючи на «надіндустріалізацію» що зберігається, економіці Німеччини властиве зниження в структурі ВВП і зайнятості населення частки матеріального виробництва і одночасно ріст частки галузей сфери послуг (на цю сферу приходить близько 37% ВВП). Це пов'язано, зокрема, з науково-технічним прогресом у матеріальному виробництві (зростає значення так званих виробничих послуг), ростом продуктивності праці в матеріальному виробництві, зростанням добробуту і зміною структури споживання населення, збільшенням вільного часу й іншими причинами, характерними для всіх розвинутих країн. У той же час для Німеччини властива, як уже відзначалося, виражена соціальна спрямованість державної економічної політики, активність держави в сфері освіти, охорони навколишнього середовища, медичного обслуговування, житлового будівництва, соціального забезпечення, що також сприяє росту значення сфери послуг у національному господарстві. Зараз у різноманітних галузях сфери послуг ФРН зайнято близько 53% населення, при цьому найбільша питома вага припадає на торгівлю і транспорт (19%). Сфера державного управління складає близько 15%.

Транспорт. Сучасне індустріальне суспільство ФРН має потребу у високо розвинутій транспортній системі. Вона гарантує людям необмежене пересування, полегшує їм вибір місця проживання і роботи, вносить вклад в

усунення нерівних життєвих умов. Промисловість і торгівля можуть розвиватися тільки з добре розвинутою транспортною мережею. Це особливо важливо для країни, що є орієнтованою на зовнішню торгівлю, як Німеччина. Зі створенням Європейського загального ринку і відкриттям Східної Європи Німеччина стає ще більш значимим оборотним пунктом екологічних і транспортних потоків у “серці” Європи. Приватні автомобілі здійснюють велику частину перевезень населення. У 1993 р. була здійснена транспортна реформа: були акціоновані 2 найбільші німецькі державні підприємства – «Deutsche Bundesbahn» і «Deutsche Reichsbahn». Німецький уряд сподівається на майбутній ріст транспорту при розвантаженні суспільного бюджету.

Залізниця залишається особливо екологічно чистим транспортним засобом для пасажирів і товарів. Загальна довжина залізничної мережі ФРН перевищує 31 тис. км. По густоті залізниць Німеччина займає одне з перших місць у світі. Активно відбувається модернізація мережі в нових федеральних землях. На заході країни у 1993 р. були відкриті нові високошвидкісні сполучення. Це обумовило застосування ISE потягів, швидкістю до 250 км/ч. Нові відрізки між Ганновером і Вюркбургом, Мангеймом і Штутгартом зробили залізницю особливо привабливою для ділових поїздок. Метою відкриття швидкісного руху є реальна пропозиція пасажирам альтернативу літаку або автомобілю на відстані до 500 км. Щодня на лініях працює більш 630 потягів далекого сполучення, що зв'язують 250 міст. Найбільш густа мережа шляхів характерна в Північній Рейн-Вестфальї, особливо в Рурській області. Великі вузли це Кельн, Франкфурт, Нюрнберг, Гамбург. Структура вантажообігу складається з кам'яного вугілля, металу, металевих виробів і машин, хімічної сировини.

Автомобільний транспорт. Автомобільний парк у ФРН складає 45 млн. транспортних засобів. Серед них 39 млн. – особистий транспорт (у 1950 р. це число складало лише 1,9 млн., у 1986 р. – 31,7 млн.). Транспортна мережа для функціонування транзитного транспорту має довжину понад 226 тис. км., з яких більш ніж 11 тис. км. це автобани. При цьому Німеччина має найбільшу

автомагістральну мережу після США. Якщо дивитися на нові федеральні землі мова сьогодні йде не про будівництво нових відрізків, скоріше про видалення невідповідних вимогам і небезпечних ділянок доріг і про зв'язок деструктурованих регіонів. Автомобільний транспорт залишається й у майбутньому основним транспортним засобом. У деяких областях шосейні шляхи і залізничні рейки доповнюють один одного.

Річковий транспорт володіє в Західній Німеччині продуктивною мережею «водних шляхів». Дуйсбург має найбільший у світі порт. Найважливіший міжнародний «водний шлях» – це Рейн, по якому перевозиться 2/3 німецьких річкових вантажів. Близько 3900 німецьких вантажних судів знаходяться в експлуатації на ріках і каналах із загальною довжиною 6900 км. Ця мережа доповнена закінченим у 1992 р. Майн-Дунай каналом, що створює умови сполучень, які раніше були відсутні, між потоками по Рейну і Дунаю. Складним проектом наступних років є, насамперед, будівництво Східнонімецької водної мережі.

Морський транспорт. Як велика експортно-імпортна країна ФРН має потребу у власному торговому флоті. Він відноситься до найсучаснішого і безпечнішого у світі, і нараховує більш ніж 900 кораблів з 5,10 млн. тонн у водотоннажності, причому 2/3 кораблів не старші 10 років. У сфері контейнерних перевезень кораблями Німеччині належить провідне місце серед країн. Німецькі морські порти утримують свою позицію в міжнародній конкуренції. Іноземні порти, такі як Роттердам, знаходяться в більш зручному положенні, проте німецькі порти залишаються, завдяки численним інвестиціям в інфраструктуру в їхнє устаткування, конкурентноздатними. Вони зараз є «швидкими портами», у яких навіть великі морські кораблі можуть бути завантажені і розвантажені в терміново короткий час.

Повітряний транспорт. Високі критерії росту міжнародного повітряного транспорту виставляють у Німеччині підвищені вимоги до аеропортів і повітряної безпеки. Найбільший аеропорт – Франкфурт на Майні. Він є одним з найважливіших у Європі. Інші аеропорти в Німеччині: Берлін, Бремен,

Дрюсельдорт, Дрезден, Ерфурт, Гамбург, ГанOVER, Кьольн та інші. Німецька авіакомпанія «Люфтганза» належить до провідних міжнародних авіакомпаній. Її послугами користується близько 26,9 млн. пасажирів. Її флот нараховує близько 220 сучасних машин. Близько 100 міжнародних авіакомпаній мають регулярне сполучення з німецькими аеропортами, з яких існують прямі авіасполучення з 200 пунктами сполучення в більш ніж 90 країнах.

Трубопровідний транспорт представлений густою низкою ліній, прокладених у Прирейнському районі і на півночі країни [5, 12].

Форми господарської діяльності. Як і економіка будь-якої іншої розвинутої країни, економіка Німеччини багатокладна. І якщо раніш Німеччина довгий час вважалася «класичною країною картелів», те зараз у її господарській системі присутні і конкурують види підприємництва, засновані на різних формах власності. Німецька модель «соціального ринкового господарства», що спирається на принципи конкуренції, гарантує волю підприємництва і господарської діяльності. Це так званий принцип , і він закріплений в Основному законі (Конституції) ФРН. Підтримка конкуренції здійснюється через реалізацію антимонопольного законодавства і стимулювання дрібного і середнього підприємництва (малого бізнесу).

Підприємства малого бізнесу (тобто дрібні компанії з числом зайнятих до 10 чол. і середні – до 500 чол.) складають зараз в об'єднаній Німеччині більш 99 ,8% від загального числа фірм. При цьому на них припадає 2/3 робочих місць і 4/5 учнівських. Щорічно сфера малого бізнесу дає 46% ВВП, 1/2 промислової продукції, на неї приходить 44% валових інвестицій і 40% товарного експорту. Підприємства малого бізнесу можна зустріти практично у всіх галузях і на всій території країни.

Наприклад; у сфері послуг ФРН зайнято 35% малих фірм. Держава надає істотну підтримку малому бізнесу. Її ціль – зменшити негативний ефект від конкуренції з великими виробниками, що виграють на ефекті від масштабу, а також допомогти дрібним і середнім фірмам у подоланні господарських труднощів. Державна підтримка малому бізнесу спрямована на мобілізацію

його власних резервів з метою підвищення його ефективності і конкурентноздатності і виражається в законодавчому забезпеченні діяльності таких фірм, системі пільгового кредитування й оподатковування, прямому бюджетному фінансуванню, розміщенні державних замовлень, інформаційному, маркетинговому і кадровому забезпеченні діяльності малих підприємств. Крім того, у Німеччині існує також система підтримки малого бізнесу в інноваційній сфері.

Для німецької економіки було і залишається типовим збалансоване сполучення великих виробників – багатогалузевих концернів, таких як «Крупп», «Даймлер-Бенц», «Байер», «Маннесманн», «Тиссен» і ін. – а також дрібних і середніх підприємств.

Великих фірм у країні нараховується небагато, але їхня економічна роль величезна. Вони концентрують великий капітал, під впливом якого формуються основні пропорції в економіці, і є гарантами стабільності, надійності, рентабельності господарства Німеччини.

Продукцію світового рівня якості виробляють у Німеччині концерни «Байер», «БАСФ», «Хехст» (хімія і фармацевтика), в електротехніці та електроніці виділяються концерни – «Сименс» і «Бош», у важкому машинобудуванні продовжують лідирувати «Тисен», «Крупп», «Манесманн», в автомобілебудуванні – «Даймлер-Бенц» і «Фольксваген».

Проте за величиною обороту і чисельності зайнятих найбільші компанії ФРН найчастіше поступаються аналогічним класом концернам в інших промислово розвинутих країнах.

Багато галузей німецької економіки відрізняються високим рівнем концентрації і централізації капіталу. Так, частка 50 найбільших концернів обробної промисловості в обороті всієї обробної промисловості країни складає близько 30%, а у найбільш важливих для німецької економіки галузях – електротехнічній, хімічній, машинобудівній, автомобільній – ще більше. Німецькі банки, підприємства ряду галузей обробної промисловості, страхування й інших сфер займають міцні позиції а також у світовому

масштабі. У п'ятьох найважливіших галузях обробної промисловості світу німецькі компанії входять до десятки найбільших.

До 500 гігантів світового бізнесу входять такі німецькі компанії, як страховий гігант «Аліанц», «Сіменс», «Даймлер-Бенц», «Байер», «Феба», «Дойче банк» та інші. Їхні позиції на світових ринках зміцнюються за рахунок міжнародного злиття. Наприклад, у 1998 р. сенсацією стало злиття провідної автомобілебудівної фірми ФРН «Даймлер-Бенц» з американським автомобільним гігантом «Крайслер». Компанії «Hoechst» (ФРН) і «Rhône-Poulenc» (Франція) злилися в транснаціональну компанію «Авентіс». Тепер це найбільший у світі виробник продукції агрохімії і фармацевтичних товарів.

Велика частка німецьких компаній організована в традиційній для Німеччини формі товариств з обмеженою відповідальністю.

Характерним для ФРН є контроль фінансового ринку в особі банків над виробничим сектором економіки. Банки володіють значними пакетами акцій промислових і інших компаній, здійснюють довірче (трастове) керування акціями дрібних співвласників (акціонерів) компаній, мають своїх представників у наглядацьких радах компаній, мають право брати участь у прийнятті найважливіших фінансових і інвестиційних рішень. Банківський механізм контролю заснований на прямому доступі до внутріфірмової інформації і впливі на виробничу, фінансову, інноваційну діяльність фірм.

Важливе місце в конкурентній структурі країни займає іноземний підприємницький капітал. У перші післявоєнні роки істотних позицій в економіці ФРН домоглися американські ТНК, дорогу яким проклала американська допомога за «планом Маршала». Згодом, особливо з розвитком західноєвропейської інтеграції, помітним стала присутність в економіці Німеччини капіталу країн-сусідів та Японії.

Так, до початку 90-х рр. на долю американських компаній припадало близько 32% прямих іноземних інвестицій у німецьку економіку, швейцарських і голландських – по 14%, англійських – близько 9% і японських – 7,5%. З 30 найбільших компаній ФРН майже третина контролюються

іноземним капіталом. Це – «Опель», «Юнілевер», «Дойче Шелл», «Ай-Бі-Ем Дойчланд» та інші.

Фінансовий капітал країни представлений об'єднаними між собою промисловими, банківськими й іншими компаніями, що охоплюють усе національне господарство, – фінансово промисловими групами (ФПГ). Особливістю ФРН є менше число таких груп у порівнянні не тільки із США, але і з тими розвинутими країнами, економіка яких порівняна за своїми масштабами з німецькою. Це пояснюється величезною концентрацією банківського капіталу в руках трьох grosbankів: «Дойче банку», «Дрезднер банку» і «Коммерцбанку», що разом контролюють близько 4/5 акціонерного капіталу країни. Навколо цих grosbankів сформувалися три головні фінансові групи. Їхні структури частково переплітаються. Особливістю фінансово-промислових груп ФРН є те, що в порівнянні з іншими країнами вони мають менш чіткі межі: можна назвати лише сукупність компаній, що утворюють ядро тієї чи іншої ФПГ. Кожна з великих компаній зв'язана комерційними, виробничими, науково-технічними узами із сотнями компаній малого бізнесу. Між окремими групами існують різноманітні зв'язки: створюються спільні дочірні фірми в сфері виробництва і впровадження перспективних науково-технічних розробок, координуються дії на ринку, відбувається обмін пакетами акцій.

Важливою особливістю фінансового капіталу ФРН є істотна роль союзів підприємців у визначенні загальної стратегії бізнесу. На чолі союзів підприємців, як правило, знаходяться представники найбільших концернів і банків. Так, наприклад, Федеральне об'єднання німецьких союзів роботодавців – головна організація приватних підприємців – має своєю задачею рішення принципових соціально-економічних проблем, що виходять за рамки окремих галузей і федеральних земель. Воно представляє інтереси підприємців країни у відносинах з урядом, парламентом, профспілками, політичними партіями, громадськістю [12, 15].

Банківська система. Ефективність економіки ФРН базується на стабільній грошовій і валютній системі. Німецькі кредитні установи займають винятково сильну позицію в суспільній структурі країни.

У ФРН існує в цілому близько 49 тис. банківських відділень, включаючи 4 тис. самостійних кредитних установ, у тому числі понад 1 тис. невеликих і дрібних банків. ФРН входить у число країн світу із самими щільними мережами банківських філій. У середньому, при населенні 80 млн., кожне банківське відділення обслуговує близько 1600 чоловік (по щільності банківських відділень Німеччина випереджає Францію і Великобританію). У банківській системі ФРН зайнято приблизно 3% усіх зайнятих.

У ФРН створена двоступенева банківська система, при якій чітко розмежовуються функції центрального банку, з одного боку, і часток банків, з іншої. Центральним банком ФРН є Німецький федеральний банк (Дойче Бундесбанк), створений у 1957 р. відповідно до Закону про Бундесбанк. Він складається з центрального управління у Франкфурті-на-Майні, дев'яти Центральних банків і майже 200 головних відділень і філій.

Статутний капітал Бундесбанку належить Федеральному уряду Німеччини, йому ж нараховується і прибуток, за правовими положеннями, що перевищує необхідні відрахування в нормативний резерв. Проте на цій підставі уряд не має права зазіхати на незалежність Бундесбанка. Банк відповідно до Законодавства зобов'язаний підтримувати загальну економічну політику Федерального уряду, але не зобов'язаний виконувати його розпорядження. Бундесбанк зобов'язаний консультувати. Федеральний уряд, у свою чергу, зобов'язано запрошувати президента Бундесбанка до обговорення питань, що мають велике значення для грошової і валютної політики. Члени уряду мають право брати участь (без права голосу) у засіданнях Ради Бундесбанка (вищого органа, що приймає рішення). Федеральний уряд пропонує кандидатури членів Ради директорів (вищого виконавчого органа Бундесбанка), що після обговорення Радою Бундесбанка затверджуються в посаді Президентом ФРН на термін вісім років.

За законом їх не можна відкликати до витікання зазначеного терміну.

З листопада 1992 р. сфера адміністративної дії Центральних банків земель не обов'язково співпадає з територією однієї федеральної землі.

У цьому полягає важливий аспект, що забезпечує особисту незалежність і захищеність вищого керівництва Бундесбанка. Закон про кредитну систему передбачає участь Бундесбанка в банківському нагляді і тісну взаємодію з Федеральним відомством нагляду за кредитною системою.

Відповідно до Закону про Бундесбанк, на останній покладене проведення грошової політики. Першорядною задачею та обов'язком є забезпечення стабільності вартості грошей. У зв'язку з цим Бундесбанк має монополію на випуск грошей і одночасно виконує функції «банку банків», «державного банку» і «агентства по керуванню національними валютними резервами».

Центральне місце в грошовій політиці Бундесбанка приділяється регулюванню грошової маси, орієнтованої на темпи росту економічного потенціалу і бажану динаміку цін. З 1975р. Бундесбанк щорічно визначає і доводить до відома громадськості показники політики регулювання грошової маси. Проте Німецькому федеральному банку не довелося забезпечити абсолютної стабільності цін. Так, протягом 40 років після проведення валютної реформи 1948р. німецька марка втратила приблизно 2/3 первісної купівельної спроможності. У 80-і рр. спостерігалися ще більш високі темпи інфляції, на початку 90-х рр., у зв'язку з об'єднанням Німеччини, також мало місце підвищення рівня цін. В останні роки Німеччина стала країною зі стабільними цінами: рівень інфляції складає 1 – 2% на рік. У міжнародному зіставленні німецька марка була зразково стабільною і другою за ступенем важливості резервною валютою, незважаючи на те, що в 90-ті роки відбувалося деяке знецінення німецької марки стосовно долара. Проте воно було стриманим і деякою мірою спрямованим (насамперед – для підтримки експорту).

Відповідно до Закону про Бундесбанк, у його розпорядженні знаходяться різні інструменти впливу на грошову сферу, рішення про використання яких

банк приймає самотійно. Бундесбанк не здійснює пряме регулювання вільного ринкового функціонування банків, відсутнє також пряме кредитне регулювання. Вплив на процентні ставки, що складаються на ринку, здійснюється непрямым чином: через забезпечення комерційних банків кредитними ресурсами. До найважливіших інструментів регулювання ліквідності відносяться: політика обов'язкових резервів, операції на відкритому ринку і зміна лімітів дисконтування і надання ломбардних кредитів.

Величезне значення набула специфічна форма операцій на відкритому ринку – так називані позички під заставу цінних паперів. При здійсненні даної операції Бундесбанк здобуває векселі або інші цінні папери з чіткою домовленістю про їхній викуп. Операції по наданню позичок під заставу цінних паперів істотно скоротили масштаби використання ломбардних кредитів.

Другий рівень банківської системи ФРН утворюють комерційні банки. Відмітною рисою німецької банківської системи в порівнянні з іншими промислово розвинутими країнами є перевага універсальних кредитних установ. Створення універсальної банківської системи пояснюється тим, що Німеччина з часів її промислового розвитку не мала у своєму розпорядженні достатній капітал, а також не мала необхідну організацію торгівлі цінними паперами і тому не могла здійснювати фінансування великих підприємств, не використовуючи банківські кредити у великих обсягах. Основна перевага універсальної банківської системи полягає в більш високій стабільності на основі ефектів диверсифікованості і пов'язаної з цим високої надійності грошових внесків.

Німецькі кредитні установи можна розділити, у залежності від виду їхньої діяльності, на універсальні і спеціалізовані банки, у залежності від їхньої правової форми, на приватні і суспільно-правові кредитні установи. Незважаючи на розходження правових форм, відносин власності, величини банків, більшість з них здійснює всі відомі банківські операції.

Універсальні банки Німеччини можна розділити на три основні групи.

1. Близько 300 приватних комерційних банків (кредитні банки), до яких відносяться три великих банки (Дойче Банк, Дрезднер Банк і Коммерцбанк), що входять до числа банків світу з великим капіталом; близько 200 регіональних і інших банків, близько 70 приватних банків і приблизно 60 філій іноземних банків.

2. Понад 700 суспільно-правових ощадних кас і 11 земельних банків, що здійснюють майже половину обсягу угод усіх банків і мають характер універсальних комерційних банків. Крім суспільно правових ощадних кас в Німеччині існують так звані вільні ощадкаси, що представляють собою приватні підприємства. Близько 60% громадян ФРН мають свої рахунки в ощадних касах. У них міститься більш половини всіх ощадних вкладів Німеччини.

3. Близько 2500 кооперативних кредитних товариств із центральними кооперативними банками, що виконують біля 20% обсягу угод.

У нинішній час основна маса зайнятих у банківській сфері представлена середнім пошарком найманих робітників. Головною організацією кооперативної банківської групи є Дойче Геносеншафтсбанк АГ.

Банки є найважливішими діючими особами в біржовій справі. Вони здійснюють посередницьку діяльність на ринках акцій і позичкових капіталів між небанківськими установами. Банки самостійно здійснюють покупку і продаж цінних паперів, а також фінансують власну діяльність шляхом емісії цінних паперів. На валютному ринку (ринку іноземної валюти) банки грають також визначальну роль.

Паралельно з універсально діючими комерційними банками в Німеччині існує цілий ряд спеціалізованих банків, що працюють тільки у визначених сферах. Сюди входять:

- іпотечні банки та інші кредитні установи, що видають кредити під заставу реальних цінностей;
- кредитні установи зі спеціальними завданнями;

- банки, спеціалізація яких полягає в наданні позичок з погашенням на виплат;
- кредитні установи, що видають позички для індивідуального будівництва;
- поштовий банк;
- кредитні установи промисловості та ін.

Для ФРН характерний високий ступінь концентрації і централізації банківського капіталу: велика частина банківських ресурсів зосереджується в руках деяких найбільших банків. Відбувається злиття банків не тільки в рамках національних ринків.

Наприклад, «Дойче Банк» почав диверсифікованість своєї діяльності ще наприкінці 80-х рр.: у 1989р. він поглинув лондонський інвестиційний банк «Morgan Stanley», що стало одним з найефективніших злиттів у банківському секторі. У листопаді 1998р. «Дойче Банк» придбав американську фінансову корпорацію «Банкерс Траст», що займає 8-е місце серед провідних банківських холдінгових компаній США, а також має намір придбати бельгійську філію французького банку «Credit Lyonnais». Включення до складу «Дойче Банку» європейських структур і «Bankers Trust» підвищить його конкурентоздатність на світовому фінансовому ринку, дозволить домогтися значної економії ресурсів і перетворить його в найбільший світовий комерційний банк [12, 15].

Зовнішньоекономічні зв'язки. В економічній стратегії уряду ФРН розвитку зовнішньоекономічних зв'язків відведена ключова роль з урахуванням високої залежності стану економіки від результатів її участі в світогосподарських зв'язках. Основою зовнішньоекономічної політики ФРН є розвиток економічних зв'язків з її головними зовнішньоекономічними партнерами: ЄС, США і Японією. Велика увага приділяється розширенню присутності німецьких фірм на ринках країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки, півдня Африканського континенту, Східної і Центральної Європи. Першорядне значення придається зміцненню ЄС, у якому Німеччина займає ключове місце, будучи локомотивом західноєвропейської інтеграції.

Зовнішня торгівля – одна з найбільш динамічних галузей економіки ФРН, стимулятор її економічного росту. У післявоєнний період відбувався постійний ріст частки експорту у ВВП (1950р. – 9,3%; 1980р. – 26,7%; 1991р. – 32,8%). У середині 90-х рр. частка експорту у ВВП знизилася до 20,8% внаслідок об'єднання Німеччини і реформування економіки нових федеральних земель, втрати ринків збуту продукції Східної Німеччини в Східній Європі і колишньому СРСР, недостатньої конкурентноздатності східногерманських товарів, несприятливої кон'юнктури у західних країнах.

Частка експорту та імпорту, включаючи послуги, в обсязі ВВП ФРН склала в поточних цінах відповідно 27 і 25 %.

Для зовнішньої торгівлі ФРН характерні високі темпи росту (близько 12%) і постійне (з 1952р.) усе зростаюче позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу при одночасному збереженні пасиву по поточним операціях і значному дефіциті в балансі торгівлі послугами (експорт послуг у 2001 р. дорівнював 53 млрд. дол, імпорт – 99 млрд. дол). Перевищення експорту над імпортом досягається, головним чином, за рахунок торгівлі з партнерами по ЄС. Найбільше позитивне сальдо було зафіксовано в торгівлі Німеччини з Великобританією й Австрією.

Товарна структура зовнішньої торгівлі ФРН характеризується високою питомою вагою готової промислової продукції (понад 90% всього обсягу товарообігу – по вартості). Товарна структура німецького експорту склалася вже в 60-х рр. і залишалася відтоді стабільною. Провідні позиції в експорті займають інвестиційні промислові товари, головним чином, машини та устаткування (1997 р. – понад 56%), промислова сировина і напівфабрикати (понад 22,4%), промислові товари широкого вжитку (близько 11%).

В останні роки по ряду галузей промисловості ФРН втратила свої передові позиції як один з великих світових експортерів. Якщо у 1990 р. Німеччина була найбільшим світовим постачальником із чотирьох товарних груп, то (автомобілі, машини, хімічна продукція, текстильні товари), зараз вона зберігає лідерство практично лише по двох – хімічна продукція (14,2%

світового експорту) і автомобілі (18,5%). По експорті машин і текстилю ФРН перейшла до другоо місця. По експорту найбільш перспективних технологичних товарів (комп'ютерів, інформаційних систем і засобів зв'язку) ФРН опустилася з третього місця (у 1990 р.) на дев'яте, а її частка на цьому ринку зменшилася з 7,5 до 4,9%. ФРН займає четверте місце у світі по експорту сільськогосподарських товарів і продуктів харчування (після США, Франції і Нідерландів).

Стимулювання німецького експорту забезпечує розгалужена система фінансування і страхування зовнішньоекономічної діяльності. Важливу роль у рішенні питань середньо- і довгострокового фінансування експорту відіграють спеціальні кредитні інститути. Уряд ФРН проводить гнучку політику страхування ризиків у зовнішньоекономічній сфері в рамках механізму страхового суспільства Гермес, при цьому пріоритетне значення надається роботі з гармонизації системи страхування експортних кредитів у рамках ЄС і ОЕСР. Уряд бере на себе відшкодування збитків по всіх операціях, що страхує Гермес. Доходи від страхових премій, що одержує Гермес, надходять у державну скарбницю. Частка участі самих експортерів у страхуванні ризику по неповерненню кредитів складає 15%.

З метою сприяння зовнішньоекономічної діяльності німецьким фірмам надається державна фінансова підтримка їх участі в закордонних виставках і ярмарках, завдяки чому ініціюється близько 20% усього німецького експорту, розширюється мережа німецьких зовнішньоторговельних палат за кордоном. Висока конкурентноздатність німецької промисловості на світових ринках забезпечується, як правило, за рахунок переваг у її нецінових параметрах, зокрема, переваг у якості і технічному рівні продукції, відмінному сервісі, термінах постачань, що чітко дотримуються.

У загальному обсязі імпорту ФРН основна частка припадає на готові промислові вироби і напівфабрикати (біля 70% і близько 10% відповідно), сировина (5%), зокрема, автомобілі, підйомно-транспортні засоби, електротехнічні вироби, енергоносії, кольорові метали, сталевий прокат,

мінеральну сировину, текстиль, одяг. В основному за рахунок імпорту забезпечується задоволення потреб Німеччини в первинних енергоносіях (по нафті - на 98%, природному газу - на 80%, кам'яному вугіллю - на 26%, бурому вугіллю - на 2%).

ФРН є імпортером товарів високої технології.

Провідні позиції в зовнішній торгівлі ФРН займають промислово розвинуті країни (75%), і, в першу чергу, країни ЄС (55%), серед яких найбільшим торговим партнером є Франція (понад 10%). На частку США припадає 8 - 9%, Японії - 3 - 4%. Частка країн, що розвиваються, складає близько 12%.

ФРН є одним з найбільших у світі експортерів капіталу. Німецькі компанії займають третє місце в міжнародному рейтингу ОЕСР за обсягами інвестицій за кордоном. Експорт капіталу з Німеччини був офіційно дозволений у 1952 році. З початку 90-х рр. іноземні капіталовкладення в економіку ФРН по обсягах перевищують обсягу, що вкладені німецькими фірмами і банками за кордоном. Зворотню тенденцію є динаміка і прямих інвестицій. Негативне сальдо за прямими інвестиціями із закордонними країнами прийняло у ФРН сталий характер і зросло з 5 - 6 млрд. німецьких марок у 80-і роки до 48,4 млрд. німецьких марок у 90-ті.

Частка прямих капіталовкладень німецьких фірм за рубежем у загальному обсязі закордонних інвестицій в останні роки складає від 25 до 35%, тоді як аналогічний показник для іноземних капіталовкладень в економіку ФРН не перевищує 5%.

Слабка зацікавленість іноземних інвесторів пояснюється, зокрема, найвищими у світі витратами на оплату праці у ФРН, високими податками і високим рівнем вимог щодо охорони навколишнього середовища. Разом з тим економічна і політична стабільність у ФРН, правова захищеність економічних суб'єктів, стійка валютно-фінансова система, стійкий внутрішній ринок, наявність передових технологій і висококваліфікованої робочої сили роблять країну привабливою для припливу іноземного капіталу.

Велика частина закордонних інвестицій із ФРН направляється в промислово розвинені країни Заходу (близько 75 % загального обсягу іноземних капіталовкладень ФРН, у тому числі близько 80 % усіх прямих інвестицій). Ці ж країни домінують в імпорті капіталовкладень ФРН із-за кордону (95 і 80 % відповідно).

Найбільшими партнерами ФРН у Європі за інвестиційним обміном є країни-члени Європейського союзу, частка яких у загальних капіталовкладеннях ФРН за рубежем (близько 52%, а у прямих інвестиціях – близько 35,6 %). В обсягах капіталовкладень з-за кордону в економіку ФРН на ці країни припадає 70,6% загальних капіталовкладень і 60% прямих інвестицій.

Найбільшим інвестиційним партнером ФРН традиційно залишаються США, частка яких у загальних капіталовкладеннях ФРН за рубежем склала близько 20%, а у прямих іноземних інвестиціях – 25,0%. У загальному обсязі імпорту капіталу у ФРН частка США була також значною – 9,0%. В останні роки збільшувався обсяг інвестицій в економіку країн Центральної і Східної Європи. На країни зазначеного регіону припадає до 4 % всіх іноземних капіталовкладень ФРН і 9 % прямих інвестицій німецьких фірм за кордоном. Найбільш значні інвестиції німецькими фірмами і банками здійснюються в економіку Угорщини, Чехії та Польщі.

Головні інвестори ФРН - кредитні інститути, інвестиційні і страхові компанії. У виробничому секторі найбільша інвестиційна активність спостерігається в хімічній промисловості та автомобілебудуванні. У ряді випадків уряд ФРН надає гарантії для прямих інвестицій німецьким компаніям за кордоном (до. 46% з них припадає на країни Центральної і Східної Європи і 40% - на країни Південно-Східної Азії [11, 12].

1.2.3. Економіка Франції

Площа – 547 тис. кв. км

Населення – 60,9 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,154 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 30,1 тис. дол. (2006)

Місце країни у світовій економіці. Франція входить у п'ятірку високорозвинених держав світу. За розмірами території і населення вона належить до числа найбільш великих країн Європи. Франція знаходиться на четвертому місці після США, Японії і Німеччини за обсягами ВВП, промислового виробництва і частки у світовій торгівлі і на третьому – за масштабами банківської діяльності. На долю Франції припадає 17% промислового і 20% сільськогосподарського виробництва Західної Європи. Економіка Франції відрізняється могутньою індустріальною базою і диверсифіцированим виробництвом з добре розвитими стратегічно важливими галузями (авіаракетобудування, енергетика, транспорт і зв'язок, агропромисловий сектор). З родовищ корисних копалин найбільш значні запаси кам'яного вугілля, залізної руди, бокситів, газу, уранових руд, калійної солі.

Важливе місце в економіці країни займають наукові дослідження й інформаційне обслуговування. Франція веде наукові дослідження за широким колом проблем: атомна енергетика, авіаційна техніка, устаткування засобів зв'язку, деякі види електроніки промислового призначення.

Серед країн ОЕСР Франція займає четверте місце за сукупними витратами на НДДКР, поступаючись США, Японії і Німеччині, і п'яте місце за обсягами витрат промислових фірм на НДДКР (після США, Японії, Німеччини і Великобританії). Витрати на НДДКР сконцентровані в невеликій частці галузей: 75% всього обсягу НДДКР у промисловості припадає на електроніку, авіаракетобудування і космічну промисловість, автомобілебудування, хімію, фармацевтику та енергетику, 19% – на частку галузей військово-промислового комплексу. У той же час у таких галузях, як загальне машинобудування, металообробка, харчова промисловість та інші ці витрати незначні. Франція є третьою ядерною державою світу і залишається

провідною західноєвропейською країною у сфері військового ракетобудування. Ракетоносій «Аріан» забезпечує лідируючі позиції країни в комерційних запусках космічних супутників цивільного і військового призначення. На його частку припадає близько 50% світового космічного ринку [12].

Фактори і динаміка економічного розвитку. Галузева структура ВВП. Сучасний розвиток французької економіки обумовлено наступними основними факторами: впливом науково-технічного прогресу, ростом зовнішньоекономічних зв'язків і підготовкою країни до завершення формування Економічного і валютного союзу (ЕВС) у рамках ЄС. Ці фактори багато в чому визначили як структурну перебудову економіки країни в цілому, так і формування принципово нової матеріально-технічної бази товарів і послуг, стимулювали появу нових і модернізацію традиційних галузей французької економіки.

Зміни в структурі національної економіки йшли по лінії скорочення частки сільського господарства і обробної промисловості, переважного розвитку галузей машинобудування, хімічної промисловості і виробництва споживчих товарів тривалого користування. В результаті частка сільського господарства складає 2% у ВВП країни, будівництва – 8, торгівлі і товарних послуг – 25, фінансових і інших нетоварних послуг – 20, промисловості (у тому числі обробної) – 42%. (Частка продукції машинобудування в промисловому виробництві складає до 31%).

У Франції активно протікають процеси перебудови соціальної структури господарства, концентрації і централізації виробництва капіталу. Сто найбільших компаній зосереджують понад 2/3 промислового виробництва. У ряді галузей монополізація виробництв наближається до максимуму. У чорній металургії дві найбільших компанії «Юнізор» і «Сасілор» зосередили 70% виробництва сталі! «Компанії дженерал д'електрісіті» (КДЕ), «Томсон» - 50% виробництв електронного й електротехнічного устаткування, «Рено» і «Пежо» - майже усе виробництво автомобілів. «Пешіне-Южш Кюльман» (ПЮК) і

«Іметаль»— майже цілком зосередили у своїх руках виробництво і збут кольорових металів.

Процеси концентрації і централізації капіталу і перебудови економіки Франції відбуваються одночасно з процесом інтернаціоналізації виробництва і капіталу, що приводять до створення величезних за потужністю ТНК. Так, «Іметаль» поєднує 62 об'єднання, що діють у 25 країнах світу. В автомобілебудівній компанії «Рено» - майже 45% виробничих потужностей і 25% робочої сили зосереджені на закордонних підприємствах і т.ін.

Централізація капіталу на національному і міжнародному рівні привела до зміцнення цілого ряду французьких компаній у світовому виробництві. Хімічна компанія «Пешіне» перетворилася у світового лідера пакувальної продукції, поліграфічна фірма «Ашет»— провідного видавця журналів у світі, фірма «Кабль де Ліон» вийшла на перше місце у світі по виробництву електричних кабелів Електротехнічний концерн «Томсон» зайняв перше місце у світі по випуску навігаційного устаткування для літаків, а в Європі – по виробництву побутової електроніки. «Іметаль» займає провідне положення за виробництвом свинцю, цинку, нікелю в промислових розвинених країнах. У Західній Європі компанії «Аероспасьєль» «Дассо-Бреге» зайняли відповідно перше і третє місця в авіа космічній промисловості. Сформувалися позиції французьких компаній серед найбільших корпорацій Західної Європи і світу. До списку найбільших компаній входять 8 французьких об'єднань. Франція не тільки поступається провідним країнам – США, Японії, ФРН, Британії за кількістю найбільших компаній, але і за величиною річних оборотів. Оборот перших десяти французьких компаній обробної промисловості складає близько 28% від обороту перших десяти американських і 45% німецьких. 6 французьких банків входять до числа 50 найбільших банків світу. Це «Креді агріколь», «Бан національ де Парі», «Креді Ліонне», «Сосьєті дженераль», «Груп кесс д'епарнь», «Компані фінансьєср де Паріба».

Банки активно беруть участь у діяльності промислових компаній через систему участі у володінні акціонерним капіталом, використовуючи в тому

числі холдингові компанії, інвестиційні фонди. Особистий унікальний процес переплетення капіталу привів до того, що вся економіка сьогодні охоплена декількома фінансовими групами, що мають широкі міжнародні зв'язки. Це групи «Наріба», «Союз», групи Ротшільде й Ампен-Шнейдеров. Фінансові групи впливають на формування економічної політики. Інтереси найбільших компаній відстоює Національна рада французьких підприємців (Патронат), а також різні галузеві, міжгалузеві і регіональні організації підприємців, що є могутніми важелями тиску на уряд.

Активну роль в економіці країни відіграє дрібний бізнес. Дрібні середні підприємства зміцнили свої позиції в період 70-90-х рр. Дрібний сектор дуже рухливий. Приблизно 30% підприємницьких одиниць терплять крах через два роки, а кожне друге не дотягує до п'яти років. Число фірм, що терплять банкрутство, досить значне. Перешкодою діяльності нових компаній виступає недостатність накопиченого первісного й оборотного капіталу. Дрібний сектор в основному орієнтований на сферу послуг і торгівлю.

Функціонування економічної системи відбувається під могутнім впливом держави на відтворювальний процес. За ступенем розвитку ГМК, що виявляється в активній участі держави в регулюванні і програмуванні економіки, у поширенні державної власності Франція значно виділяється серед найбільших промислово розвинутих країн. У 90-і рр. відбулася зміна основних напрямків економічної політики від директизму до неолібералізму, посиленню ролі ринку. Великий вплив на економічну політику зробили зміни в розміщенні політичних сил на урядовому рівні, що, насамперед, проявилось у відношенні до державного сектора. У 1981 р. уряд соціалістів провів націоналізацію найбільших промислових компаній і 36 банків. Державний сектор став зосереджувати 28% виробництва і 16% зайнятих.

Націоналізація сприяла модернізації і фінансовому оздоровленню даних компаній, дозволила уникнути переходу деяких фірм під контроль іноземного капіталу. Прийшов до влади блок правих і центристських партій у 1986р., який прийняв програму денационалізації 65 найбільших промислових, банківських

страхових компаній. У приватний сектор були передані найбільші банківські групи «Паріба» і «Сосьєте дженераль», індустриальні гіганти «Сен-Гобен», «Компані дженераль д'електрисіте», фінансова компанія «Тівас», військово-промислова компанія «Матра», фінансова група «Сюз».

Державний сектор, що зберігається, занижує базові, інфраструктурні галузі обробної промисловості. У ньому забезпечується 70% виробництва енергії, він включає близько 60% транспорту і зв'язку, понад 80% авіа космічної промисловості, і 40% автомобілів і таке інше. Державний сектор є важливим інструментом економічної політики. Відновлення основного капіталу: забезпечення умов відтворення в багатьох галузях господарств безпосередньо стимулюється державою.

Регулююча роль держави знаходить своє яскраве вираження в державному програмуванні і плануванні, що отримало широкий розвиток у перші післявоєнні роки. З цією метою були створені офіційні органи, серед яких виділяється Комісаріат плану. Розроблені плани орієнтували французьку економіку до освоєння нових технологій, структурну перебудову, посилення науково дослідницьких робіт.

Держава активно бере участь у розвитку НДДКР. На її частку припадає понад половини загальнонаціональних асигнувань на науково-конструкторські роботи. Держава прагне ліквідувати існуючий розрив у науково-технічному потенціалі між Францією й іншими провідними країнами.

З другої половини 80-х рр. в економічній політиці уряду як пріоритет було висунуте питання, пов'язане зі створенням єдиного ринку ЄС. До них відносяться структурні перетворення, проведення системи оподаткування і соціального забезпечення відповідно до рівня Співтовариства. Структурні особливості господарства впливають на позицію Франції в питаннях інтеграції. Звичайно вона виступає за регулювання тих галузей, де її конкурентні позиції не високі.

Уряд скоротив державне регулювання економіки і стимулював приватний сектор. З цією метою було скасовано валютний контроль, контроль над

цінами, знижені податки, збільшені пільги компаніям. Одним з важливих елементів економічної політики було стримування росту заробітної плати, завдяки чому споживчі витрати зберігалися на помірному рівні, а норма прибутку досягла рівня початку 70-х рр.

Під впливом НТР відбуваються істотні зміни в галузевій структурі господарства. Скоротилося значення промисловості, на частку якої припадає 26,7% ВВП (1980р.– 32%). У промисловому виробництві виросла частка продукції машинобудування (до 31%) головним чином за рахунок приросту в електротехнічній і електронній галузях і, частково, у загальному машинобудуванні. Це структурне зрушення супроводжувалося скороченням частки і фактичного згортання виробництва в традиційних галузях. Однак у Франції залишається ще досить високою питома вага «старих» виробництв, продукції: яких не витримує конкуренції на світовому ринку з боку аналогічної продукції деяких західних і особливо «нових індустріальних країн». Велике місце займає харчова промисловість (12%). Таку частку має тільки Великобританія.

За часткою продукції галузей машинобудування в промисловому виробництві Франція в цілому відстає від провідних країн. Найбільше відставання відзначається в галузях, що є носіями НТП і які забезпечують модернізацію виробничого апарата на базі новітньої техніки. Це, насамперед відбувається у виробництві верстатів, ряді галузей промислової електроніки і засобів інформатики, мікроелектронної техніки. На Францію припадає тільки 8,9% сукупного виробництва товарів передової технології одинадцяти найбільш розвинених країн (ФРН 11%, Великобританії – 7,8%). Вона значно відстає від провідних країн у виробництві металорізальних верстатів і ковальсько-пресового устаткування, поступуючись ФРН і Японії за загальним обсягом. Виробнича структура верстатобудування характеризується відносно низькою часткою прогресивних видів металообробного устаткування.

Провідне місце в структурі промислового виробництва займають загальне машинобудування (12%) та транспортне (10%). Автомобільна промисловість є однією з основ національної промислової структури. Дві найбільші в країні компанії – приватна «Пежо, Сітроєн» і державна «Рено» забезпечують відповідно 4 і 5 відсотків світового виробництва легкових автомобілів. Французькі компанії займають друге місце у світі, після Японії, по випуску енергетичного устаткування для електростанцій. Франція залишається провідною силою у ракетній промисловості Західної Європи. Фірма «Аріанспейс» забезпечує лідируючі позиції країни в комерційних запусках супутників.

Перехід до енергозберігаючого типу виробництва, висока залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів викликали переорієнтацію в енергетичній стратегії. Основна увага приділялася розвитку атомної енергетики, а також альтернативним джерелам енергії. Прискорений розвиток ядерної енергетики привів до помітної зміни структури виробництва електроенергії в країні. Якщо у 1973 р. АЕС вироблялося 8% всієї електроенергії, на ТЕС – 65% і на ГЕС – 27%, то на початку 2000-х років частка АЕС склала 80%, частка ТЕС знизилася до 7%. Розвиток ядерної енергетики дозволив підняти ступінь самозабезпеченості Франції в енергії з 25% у 1975р. до 50% у 1980 р. і до 62% у 2000 р. У міру запровадження в дію нових АЕС і виключення з експлуатації ТЕС на рідкому паливі, значно скорочувався імпорт нафти.

Франція – найбільший виробник сільськогосподарської продукції в Західній Європі. На долю сільського господарства припадає приблизно 4% ВВП і 6% самодіяльного населення країни, але воно дає 25% продукції в ЄС. Характерною рисою соціально-економічної структури є досить дрібні розміри господарств. Середня площа земельних угідь – 28 га, що перевищує відповідні показники багатьох країн ЄС. У землеволодінні відзначається велика роздробленість. Більш половини господарств існують на власній землі. Провідною силою виробництва виступають великі господарства. 52%

сільськогосподарських угідь припадають на господарства розміром понад 5 га, що складають 16,8 % від їхнього загального числа. Вони забезпечують понад 2/3 продукції, займаючи пануюче положення у виробництві практично усіх галузей сільського господарства.

У сільському господарстві одержали поширення групові форми ведення господарства. Найважливіше місце серед них займають кооперативи, першу чергу, по використанню сільськогосподарської техніки. Кооперативи діють у всіх сферах виробництва. У виноробстві вони забезпечують 50% продукції, дають 30% овочевих консервів, понад 25% торгівлі м'ясом, понад 40% молочних продуктів. У середині 60-х р. з'явилися сільськогосподарські виробничі об'єднання, які виникли як вираження прагнення дрібних і середніх виробників вистояти проти впливу великого капіталу.

Керування сільським господарством здійснюється як через системи державних спеціалізованих органів, так і ряду змішаних суспільств, в основному галузевого характеру. Державне регулювання здійснюється в основному шляхом економічного впливу. Існує спеціалізований банк «Креді Агріколь» з відділеннями на місцях. Фонд економічного і соціального розвитку.

Великий вплив на вироблення структурної політики робить Європейський фонд сільськогосподарської орієнтації. Стимулюючі методи державного впливу використовуються як для розширення виробництва окремих культур, зміцнення структури господарств, так і скорочення надвиробництва.

Провідною галуззю є тваринництво, на частку якого припадає 2/3 вартості аграрної продукції, Франція є першим серед західних країн виробником ячменя і цукру, другим – пшениці, вина і м'яса. Традиційно відомі такі галузі, як виноградарство, садівництво, устричний промисел.

Сільське господарство є високо індустріалізованою галуззю. За насиченістю технікою, використанню хімічних добрив воно поступається тільки Нідерландам, ФРН та Данії. Технічне оснащення, підвищення агрокультури господарств привело до підвищення рівня самозабезпеченості

країни в сільськогосподарських продуктах. По зерну, цукру воно перевищує 200%, по вершковій олії, яйцям, м'ясу – понад 100% [11, 12].

Форми господарської діяльності. Для Франції характерний високий рівень концентрації і централізації виробництва і капіталу. Пануюче положення займають 10 фінансово-монополістичних груп. Сто найбільших французьких компаній зосередили понад 2/3 промислових виробництв. До числа галузей з найбільшим рівнем концентрації відноситься виробництво енергоносіїв, засобів наземного транспорту, суде і авіакосмічної техніки, конторського обладнання і засобів інформаційного забезпечення, чорних і кольорових металів, а також синтетичних волокон. Причому в кожній галузі монопольне положення займають 2 – 3 фірми. У чорної металургії в результаті чисельних злиттів і поглинань сформувалася гігантська сталеливарна державна компанія «Юзинор-Сасилор», що є провідним французьким виробником і експортером сталі. Вона забезпечує 70% виробництва сталі і більш 98% національного експорту у зазначеній галузі.

Найбільшими виробниками та експортерами електроніки й електротехніки у Франції є «Компані генераль д'електрісіте» і державна компанія «Томсон». На їхню частку приходить 50% виробництва електронного й електротехнічного обладнання країни.

В автомобільній промисловості Франції, що відрізняється високим ступнем монополізації, профілююче положення, займають дві компанії: державна «Рено» і приватна «Пежо».

На ці дві компанії припадає майже все виробництво автомобілів, близько 93% продажу і майже 100% експорту.

Виробництво і збут кольорових металів у Франції майже цілком зосереджено в руках двох найбільших груп «Пешине-Южин-Кюльман» і «Іметаль». «Пешине» спеціалізується на виробництві алюмінію (близько 94% усього виробленого в країні алюмінію), а «Іметаль» займає одну з провідних позицій, у світі по видобутку свинцю, по виробництву цинку і нікелю, а також

має сильні позиції у виробництві багатьох рідких металів, особливо урану, має філії в більш ніж 25 країнах світу.

В авіакосмічній промисловості провідні позиції займають державні компанії «Аероспас'яль» і «Снекма», а також приватна група «Дассо». Компанії «Аероспас'яль» і «Дассо» займають відповідно перше і третє місця в авіакосмічній промисловій Західної Європи.

Великі компанії з багатомільярдними оборотами виникли останнім часом у харчовій промисловості, будівництві, транспорті і торгівлі. Так, найбільшою харчосмаковою компанією Франції є БСН, що займає 11 місце серед харчосмакових компаній світу.

Процеси централізації капіталу в національному і міжнародному масштабах сприяли перетворенню ряду французьких компаній у світових лідерів окремих галузевих виробництв. Зокрема, хімічна компанія «Пешине» стала лідером пакувальної продукції, поліграфічна фірма «Ашет» – ведучим видавцем журналів, фірма «Кабль де Ліон» займає перше місце у світі у виробництві електричних кабелів, електротехнічний концерн «Томсон» – перше місце у світі по випуску навігаційного устаткування для літаків, а в Європі – по виробництву побутової електроніки.

Про зміцнення позицій французьких компаній свідчить і збільшення їхнього числа в списку ста найбільших компаній світу.

Якщо в 1961 р. їх було всього дві, то сьогодні їхнє число сягає восьми. Проте Франція поступається США, Японії, Німеччині і Великобританії як за кількістю найбільших компаній, так і за величиною їхнього обороту. Оборót перших десяти французьких компаній в обробній промисловості складає близько 28% від обороту перших десяти американських і 45% – перших десяти німецьких.

Активну роль в економіці країни грають малі і середні підприємства, що зміцнили свої позиції в період 70 – 80 років. На ці підприємства припадає більш 99% всіх існуючих у Франції фірм. Малі і середні підприємства переважають у сфері нефінансових ринкових послуг (83%), будівництві

(близько 80%) і торгівлі (79,3%). У промисловості їхня частка значно менша – близько 36%. Виключення складають галузі по переробці сільськогосподарської продукції (57,9%) і виробництві товарів широкого вжитку (близько 69%).

Як і більшість інших розвинутих країн, Франція відрізняється розмаїтістю правових форм підприємницької діяльності. Комерційні підприємства у Франції утворюються у формах одноособового підприємства (більш 2/3 усіх малих і середніх підприємств), повного товариства, акціонерно-командитного чи командитного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерного товариства. Найбільше що часто зустрічається різновидом правової організації компаній є акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю. В основному цей сектор французької економіки орієнтований на сферу послуг і торгівлю. Так, наприклад, у сфері оптової торгівлі найбільш розповсюдженими формами підприємницької діяльності є товариства з обмеженою відповідальністю (44% усіх компаній), індивідуальні або приватні фірми (29%) і акціонерні товариства (22%).

Ефективність багатьох французьких малих і середніх підприємств забезпечується вузькою спеціалізацією, гнучкістю і маневреністю виробництва, а також охопленням високотехнологічних новітніх галузей економіки. У таких галузях, як фармацевтика, виробництво точних приладів і інструментів, малі і середні підприємства дають біля половини обороту галузі.

Разом з тим саме цей сектор економіки піддається негативним впливам ринкової кон'юнктури. 30% підприємницьких одиниць, що реєструються, терплять крах вже через два роки, а кожне друге не дотягає до п'яти років. Розглядаючи слабкі сторони малих і середніх підприємств, слід зазначити їх велику фінансову уразливість, недостатнє знання внутрішнього ринку і запізнювання в освоєнні зовнішніх ринків.

Найбільш уразливими є індивідуальні підприємства в сфері торгівлі, більш міцні позиції – малих і середніх підприємств у промисловості. Але

разом з тим щорічно число малих і середніх підприємств збільшується більш ніж на 10%, що в остаточному підсумку перевищує число банкрутств.

Експортна діяльність малих і середніх підприємств має дуже скромні показники. Більш 60% підприємств даної категорії або взагалі не займаються подібною діяльністю, або експортують у край незначну частину своєї продукції. Проте французький уряд робить дуже відчутну підтримку експортному виробництву. Створюються спеціальні фонди сприяння, виділяються середньострокові і довгострокові кредити на пільгових умовах при досягненні цими підприємствами визначеного розміру експорту. Для подолання труднощів, пов'язаних з експортною діяльністю, багато підприємств поєднуються для спільного вивчення ринку, а також йдуть по шляху створення спільних підприємств із партнерами з тієї країни, куди направляється продукція [12, 15].

Державний сектор і державне регулювання. Головною особливістю національної економіки Франції є значна питома вага державного сектора. Націоналізовані фірми мають юридичну форму акціонерних товариств. Їхні акції належать державі чи безпосередньо через націоналізовані банки і фінансові організації.

Державні компанії діють переважно в автомобілебудуванні, авіакосмічній, електронній, хімічній, нафтогазовій промисловості, чорній металургії, тобто в галузях, якщо мають його ключове значення для економіки країни, або в галузях, що вимагають великих інвестицій і в яких приватні компанії не можуть забезпечити достатню норму прибутку для розширеного відтворення.

У промисловості діють 446 державних компаній, головним чином у чорній і кольоровій металургії, хімії, машинобудуванні, у сфері транспорту і зв'язку – 194 компанії, в енергетиці – 32 компанії, у фінансовій сфері – 280 компаній. Як правило, державні компанії відрізняються значним рівнем концентрації виробництва, високою продуктивністю праці та активною зовнішньоторговельною діяльністю.

У Франції історично склалося три основних типи державних підприємств.

- Перший – це організації, що не входять безпосередньо до складу державних компаній, але управляють ними в звичайному адміністративному порядку і діють в рамках державного права. Це насамперед установи пошти і зв'язку, національні видавництва, лікарні, депозитні каси і т.ін.
- Другий тип – це компанії, капітал яких практично належить державі, але діяльність яких підпадає під дію приватного права. До них можна віднести компанії по дослідженнях у сфері видобутку і переробки нафти, по управлінню аеропортами Парижа, морськими портами і т.ін.
- Третій тип – це компанії так званої змішаної економіки, у яких державі належить контрольний пакет акцій. На їхню частку припадає понад половина усіх підприємств державного сектора.

Іншою відмітною рисою економіки Франції є її широко диверсифіцирована система державного регулювання, що включає індикативне планування. При цьому втручання держави в економічне життя послідовно підсилювалося протягом декількох десятиліть. Так, наприклад, на рубежі XIX – XX вв. частка державних витрат у ВВП складала 10 – 15%, а в 90-і рр. – більш 45%. Основні функції у даній сфері покладені на Міністерство економіки, фінансів і бюджету, що визначає і координує економічну політику Франції.

Одним з головних інструментів впливу на французький ринок є бюджетне регулювання, що включає проведення відповідної податкової політики і виділення засобів на реалізацію конкретних цільових програм.

Держава за допомогою системи оподатковування забезпечує не тільки дохідну частину бюджету країни, але і практичну реалізацію офіційних пріоритетів щодо розвитку національної економіки.

Дохідна частина державного бюджету формується з податкових надходжень (більш 90%), прибутків від продажу зброї і т.д. У податкових надходженнях на прямі податки припадає близько 40%, на непрямі – більш 60%. Шкала ставок прибуткового податку прогресивна, діапазон ставок

складає від 0 до 56,8%. Серед основних видаткових статей бюджету – асигнування на освіту і культуру, охорону здоров'я, створення робочих місць, оборону, соціальні виплати. З 1975 р. спостерігається хронічний дефіцит державного бюджету, незважаючи на заходи, що були впроваджені урядом з кінця 1980 р. щодо його зниження. Крім того, державою фінансується реалізація великих науково-дослідних і економічних програм, витрати на оборону. Основний наголос Франція зробила на розвиток таких технологічних програм і проектів, що дають їй доступ до самої передової і перспективної техніки і технологій. Це міжнародні науково-дослідні програми ЕСПРІТ, РАСІ, БРЕШІТ, ЄВРОМАТ, ЄВРІКА. За прогнозами експертів, французькі науково-дослідні організації і промислові фірми зможуть у перші десятиріччя нового тисячоліття вийти на передові позиції по ряду таких наукомістких галузей, як робототехніка, засоби зв'язку, створення нових матеріалів, біотехнологія, інформатика, мікроелектроніка [12].

Фінансово-кредитна система. У структурі фінансово-кредитної системи Франції прийнято виділяти шість категорій кредитних установ: банки, банки взаємного і кооперативного кредиту, фінансові спілки і спеціалізовані фінансові інститути. Усі кредитні установи об'єднані в єдину професійну організацію – Французьку асоціацію кредитних установ.

Провідне місце в сучасній структурі кредитної системи Франції займає банківський сектор, на частку якого припадає близько 70% сукупного балансу кредитних установ.

Банківська система Франції представлена більш ніж 400 банками. Крім цього в країні діє ціла мережа філій іноземних банківських установ. Шість французьких банків входять до числа 50 найбільших банків світу. Це «Креди агриколь», «Банк насьональ де Парі», «Креди Ліонне», «Сос'єте женераль», «Груп де кеес д'епарнь», «Компані фінанс'єр де Паріба».

Статус центрального банку належить Банку Франції. Однієї з основних його функцій є кредитування Казначейства і виконання розрахункових

операцій для уряду. До обов'язків Банку Франції входить також рефінансування та організація грошово-кредитного регулювання економіки.

З погляду правового статусу банки Франції поділяються на дві великі групи. Перша – так звані кредитно-фінансові установи, що складаються у Французькій асоціації банків (АФБ) (комерційні або акціонерні товариства, командитні або товариства колективного суспільства). У її рамках відбувається вироблення колективних трудових угод для працівників усієї галузі.

Друга – кооперативні банки, каси взаємодопомоги, народні банки і т.ін. Їхній статус трохи відрізняється від установ першої групи.

Головними гігантами банківської справи у Франції завжди вважалися три банка «Банк насьональ де Парі», «Креди Ліонне», «Сос'єте женераль». На них припадає значна частина всіх операцій у Франції. Вони мають у своєму розпорядженні розгалужену мережу відділень (22% всіх операційних відділень країни і 30% банківських службовців що зайняті у цих трьох банках), активно працюють на світовому банківському ринку. На їхніх рахунках знаходиться 27% сукупних коштів, вкладених в усі французькі банки. Проте у лютому 1999 р. з'явилася банківська група «Сос'єте Женераль»– «Паріба», що заявила про себе як сама велика у Франції і третя за величиною у Європі.

Крім цих трьох гігантів у так звану категорію великих банків загальної спрямованості входять такі банки, як «Індосюез», «Паріба», «Креди коммерс'яльде Франс» і банк «Креди ендюстриель екомерс'яль», до складу якого структурно входить також група автономних дрібних регіональних банків «Креди дю нір».

Близько 60 банків мають статус регіональних і місцевих банків. Вони діють в одному чи декількох регіонах Франції, надають послуги головним чином малим і середнім підприємствам, працюють із приватними вкладниками.

Порівняно невелику групу (близько 40) складають банки, що надають кредити для операцій з нерухомістю. Специфіка діяльності подібних банків

зближає їх з фінансовими компаніями, проте на відміну від них їм дозволяється також вести операції за поточними рахунками.

Іншою специфічною групою є група так званих торгових банків (близько 20), чия діяльність зв'язана головним чином з ринком капіталів і капіталовкладеннями. Вони займаються міжбанківськими угодами, торгівлею цінними паперами, рухомим майном і т.ін.

І, нарешті, біля сорока банківських установ представляють по своїй суті банківські філії ряду найбільших промислових, торгових і страхових компаній Франції, яким вони фактично і належать. У цю групу також входять кооперативні банки, що належать різним об'єднанням, що діють у загальнонаціональному чи регіональному масштабі, що мають схожий статус. Крім цього народні банки, ощадні каси, каси взаємодопомоги і т.ін. На кооперативні банки припадає 60% всіх операційних відділень, близько 30% загального обсягу поточних внесків і 24% кредитів національної економіки.

Саме до цієї категорії банківських установ відноситься найбільший банк Франції «Креди агриколь». Цей банк займає лідируючі позиції в аграрному секторі (через нього здійснюється 85% фінансових операцій у сфері сільського господарства). За чисельністю індивідуальних внесків «Креди агриколь» є найбільш популярним банком. Кожен третій дорослий француз має в ньому власний рахунок. «Креди агриколь» контролює 1/6 частину фінансового ринку країни.

Процес переплетіння фінансового капіталу з промисловим, привів до появи фінансово-промислових груп, що роблять вплив як на формування економічної політики країни, так і на її міжнародні зв'язки. Так, економіка Франції охоплена декількома фінансовими групами, у число яких входять «Паріба», «Сюез», групи Ротшильдів і Ампеннейдерів. Інтереси найбільших компаній відстоює Національна рада французьких підприємців (Патронат), а також різні галузеві, міжгалузеві і регіональні організації підприємців, що є могутніми важелями тиску на уряд.

Найбільш характерними є зв'язки між фінансовими групами і концернами в рамках Єдиного внутрішнього ринку.

У Франції утворився навіть цілий промисловий трикутник Париж-Лілль-Страсбург, у якому виникла серія змішаних франкобельгійських, франко-голандських і інших європейських підприємств. Успішно реалізований і цілий ряд європейських проектів – будівництво енергосистеми:ЄС, нафтопроводу Марсель-Страсбург-Бонн, будівництво залізничного тунелю під Ла Маншем та ін. [12].

Соціально-економічна політика. На початку 1980-х років на стан французької економіки, як на господарства і інших промислово розвинутих країн, значний вплив зробила американська валютно-фінансова політика, виражена в істотному завищенні курсу долара. Це призвело до росту торгового дефіциту Франції (приблизно 1/3 французького імпорту оплачувалася в доларах), що склав у 1981 р. – більш 92 млрд франків. Різко погіршився платіжний баланс країни, похитнулися позиції франка, що поряд з італійською лірою і бельгійським франком перетворився в одну із самих слабких європейських валют.

Криза обумовила ріст безробіття і цін на споживчі товари, загострилися соціальні проблеми.

Значно підсилилися опозиційні настрої, що привело до перемоги на президентських і парламентських виборах у 1981 р. блоку лівих сил. Президентом Франції став лідер соціалістів Миттеран. Протягом першого року нова адміністрація провела більш 200 реформ. У першу чергу був підвищений рівень мінімальної заробітної плати, на 40 – 50% збільшені розміри пенсій.

Серед найважливіших реформ, проведених лівими, на перше місце можна поставити закон про націоналізацію, прийнятий у лютому 1982 р. Націоналізація охопила п'ять великих промислових груп: «Пешине-Южин-Кюльман» (кольорова металургія і хімія), «Рон-Пуленк» (хімія), «Компані жeneralь д'електрісі» (електроенергія), «Томпсон-Брандт» (електроніка, електротехніка), «Сент-Гобен-Понт-а-Мусон (виробництво скла і будівельних

матеріалів), а також два сталеливарних трести – «Сесілор» і «Юзінор», виробництво озброєнь у компаніях «Дасо» (авіабудування) і «Матра» (ракетне озброєння). В результаті цієї реформи Франція стала власником самого великого серед капіталістичних країн державного сектора, у якому було зайнято приблизно 25% промислових робітників. Цей сектор забезпечував 1/4 всього експорту, 1/3 випуску промислової продукції. На його частку припадало 85% виробництва авіаційної і космічної промисловості, 80% – чорної і близько 70% – кольорової металургії, майже половина виробництва хімічної і третина – скляної промисловості.

На фоні проведення активної промислової політики, уряд Франції важливе значення надав контролю за розповсюдженням кредиту. Тому у власність держави перейшли 36 комерційних і ділових банків (сума депозитів кожного з них перевищувала 1 млрд франків), а також дві найбільші фінансові групи «Паріба» і «Сюз», які представляють собою великі фінансові імперії, під контролем яких знаходилося більш сотні промислових компаній і найбільших установ. Частка державного сектора в сфері фінансування і кредиту склала 95%. Це дозволило банківські засоби більш ефектно використовуватися для надання допомоги промисловості. Для ряду галузей були надані пільгові процентні ставки по кредитах. У 1982 році за такими ставками, було виділено 44,5% від загального обсягу кредитів. Нерідко державні органи давали вказівки надавати пільгові кредити конкретним підприємствам націоналізованого сектора, що зіграло певну роль у його оздоровленні.

Перебудова виробничої структури Франції на початку 80-х років спиралася не тільки на націоналізований сектор, але і на створення значного числа порівняно невеликих приватних підприємств, що використовували новітні технології. Їхнє фінансування і пов'язаний з ними ризик повинні були взяти на себе націоналізовані банки.

Успіх реформ лівих багато в чому залежав від збереження досить високих темпів економічного росту. По оцінках експертів реформ, тільки щорічне 3%-відсоткове зростання економіки дозволило б заново профінансувати перебудову

і підтримати досягнутий рівень життя. Проте перехід до політики дефляції та зменшення грошової маси в обороті шляхом часткового її вилучення у 1983 році викликало зниження економічного росту до 0,7%. Цей факт був використаний опозицією для переходу до “наступу”.

Постійній критиці стала піддаватися політика централізованого управління кредитом. Велику частину прибутку підприємці стали вивозити за кордон. Навесні 1983 року могутній економічний і політичний тиск на Францію стали проводити США і Німеччина з метою змусити французький уряд відмовитися від політики обмеження влади монополій.

У цих умовах у політиці лівого уряду відбулися серйозні зміни. Була прийнята «програма з десяти пунктів», яка стала називатися «Планом Делора». Основу його складав режим «твердої економії». Головною метою «плану Делора» було оголошене скорочення зовнішньоторговельного дефіциту, а продовження соціальних реформ ставало справою другорядної важливості. Передбачалося збільшення податків, була оголошена примусова позика, заморожені асигнування на соціальні потреби, збільшена плата за лікарняні місця, проїзд у транспорті, комунальні послуги і т.і. В результаті річний споживчий попит був урізаний на 65 млрд. франків. Одночасно зменшилася частка старих збиткових підприємств, до фінансування державного сектора став залучатися приватний капітал.

Усе це дозволило трохи стабілізувати економіку Франції. У 1984 році її економічний ріст склав 1,75%, у 1985 р. – 2%. Країна домоглася серйозних успіхів в економії енергії. Однак необхідного трипроцентного росту досягти не удалось. Крім того, відновився ріст безробіття, що до березня 1986 року склав 2587 тис. чоловік. Лівий блок став позбавлятися підтримки виборців, і на виборах, що відбулися у 1986 році виборах більшість отримали консерватори. Був сформований новий уряд на чолі з Жаком Шираком, що став згодом (1995 р.) президентом Франції.

Новий уряд розробив програму найбільшого сприяння приватному капіталу, причому головним її направленням стала денаціоналізація.

Необхідність денационалізації визначалася наступними причинами.

- По-перше, перехід націоналізованих підприємств у лоно приватного бізнесу повинно було покласти кінець втручанню держави у вироблення стратегії фірм, відновити їхню здатність гнучко пристосовуватися до ринкової кон'юнктури, що змінюється.
- По-друге, переплетення капіталів, що припускає інтернаціоналізація господарського життя, зручніше організувати між приватними компаніями, чим між підприємствами з різною формою власності.
- По-третє, збільшення числа дрібних акціонерів повинно було закласти основи «народного капіталізму», прищепити населенню почуття співвласника засобів виробництва.

Розвиваючи це положення, Ширак заявив, що «приватизація є справжньою націоналізацією», оскільки надає право кожному громадянину брати участь в економічному житті.

За п'ять років в руки приватних власників було передано 65 державних і напівдержавних підприємств. У їхньому числі найбільші промислові групи, банки, страхові компанії, телевізійні програми «ТФ-1», рекламне агентство «Гавас» та інші. Загальна вартість активів, що підлягали денационалізації, оцінювалася в 200 млрд франків. Разом з тим на відміну від тетчеровського варіанта реприватизації (Великобританія) уряд Шираку залишив недоторканою державну форму власності підприємств у таких галузях, як виробництво і розподіл електроенергії, газопостачання і телекомунікації.

Другим напрямком трансформації господарського механізму стало скорочення оподатковування. Було вирішено велику частину доходів передати у безпосереднє розпорядження господарських одиниць, що розширювало волю приватного підприємництва й індивідуальну ініціативу. Так, у 1987 році сума податкових надходжень скоротилася на 15 млрд франків, а за період з 1988 по 1991 р. – ще на 45 млрд франків.

Останньою частиною ліберальних реформ була дерегламентація різних сфер економічної діяльності. З початку 1987 року усі підприємства промисловості і

сфери послуг отримали право самостійно встановлювати ціни на свою продукцію, орієнтуючись на ринкові умови. Регламентації підлягали лише ціни на книги і медикаменти, тарифи на світло, газ і залізничний транспорт. Був передбачений ряд заходів щодо усунення втручання держави у функціонування кредитної системи, проведена поступова приватизація кредитних установ, ліквідовані привілеї при користуванні кредитом.

За короткий термін новий уряд підготував приблизно 30 законопроектів, що позитивно вплинули на стан розвитку економіки Франції в другій половині 80-х років. У 1986 – 1989 р. у країні спостерігався значний економічний підйом. Щорічний приріст валового внутрішнього продукту склав в середньому близько 3%, а промислового виробництва – 4%. Капіталовкладення за цей період збільшилися на 50%, що обумовило швидке розширення ряду базових галузей: автомобілебудування, хімічної і паперово-картонної промисловості, верстатобудування і т.і.

Проте до початку 90-х років фактори росту вичерпали себе. Перші ознаки уповільнення підйому намітилися вже до 1990 року. Навесні 1992 року через різке зменшення інвестиційного попиту підприємств, уповільнення росту особистого споживання населення та експорту продукції в європейські країни криза ще більш підсилилася.

Восени 1992 р. економічна ситуація в країні знову погіршилася через зниження світових цін на деякі товари експорту.

До середини 1993 року ситуація в економіці була, на думку багатьох фахівців, гіршою, ніж у розпал кризи 1974 – 1975 років і 1980 – 1983 років. Французькі підприємці констатували, що рівень замовлень на готову продукцію і перспективи її реалізації були нижчими, ніж у попередні кризові роки. За розмірами недовантаження виробничих потужностей положення було подібне ситуації у 1974 – 1975 роки.

Національні компанії відчували гостру недостачу власних засобів, страждали від великої заборгованості і високих процентних ставок по кредитах. Через зниження обсягів продажу і небувале за період після другої світової війни

падіння цін, що охопило всю промисловість, оптову і роздрібну торгівлю, перспективи отримання прибутку компаніями були відносно невеликі. По галузях прокотилася широка хвиля банкрутств.

Починаючи з 90-х років зростав рівень безробіття, який на кінці 90-х рр. склав 12,5% економічно активного населення.

З кінця 1993 року економічна ситуація стала поліпшуватися. Урядом було розгорнуто програму пожвавлення економіки, що передбачало, зокрема, розширення громадських робіт, житлове будівництво, заходи для стимулювання зростання виробництва і запобігання росту безробіття. Була змінена кредитно-грошова і валютна політика. Маневрування дисконтними ставками дозволило зберегти курс франка стосовно німецької марки. Валютні резерви Банку Франції поповнилися. Національний банк сплатив борги, що накопичувалися в період осінньо-зимової кампанії по захисту франка і оголосив про нові пріоритети кредитно-грошової політики. Головним напрямком було проголошення підтримки цінової стабільності. Для вирішення цього було забезпечено стабільність франка стосовно валют європейських країн, стримувався ріст грошової маси в обороті.

Для боротьби з безробіттям була започаткована державна позика, що зібрала 110 млрд франків. Вжиті бюджетні заходи дозволили створити нові робочі місця, фінансувати проекти по тимчасовому працевлаштуванню і навчанню молоді.

Ще кінця 80-х років у Франції почалася реалізація однієї з найбільших у Західній Європі програм приватизації конкурентноздатних державних підприємств. В 1993 році, у результаті приходу до влади правоцентристського уряду на чолі з президентом Ж. Шираком, програма приватизації торкнулася самих прибуткових і головним чином великих компаній. Серед них - один із трьох найбільших банків – «Банк національ де Парі» і хімічний концерн «Рон-Пуленк», продаж яких приніс скарбниці 43 млрд франків. Під програму приватизації також потрапили всі три основні страхові корпорації: «ЮАП», «ГАН» і «АГФ». І якщо дві перші були приватизовані на національній основі,

те остання потрапила під іноземний контроль. Уряд лівої більшості поки відмовився від планів приватизації «Ер Франс», здійснивши при цьому лише часткову приватизацію «Франс телекому» шляхом емісії додаткових акцій. Це рішення пов'язане насамперед із процесом лібералізації телекомунікаційного сектора, а також і з масовим припливом на ринок нових товарів і послуг.

Нинішній етап приватизації характеризується пріоритетом фінансово-бюджетних підходів і свідчить про зближення стратегії різних політичних партій у сфері державної власності. З іншого боку, держава виявилася не в змозі протистояти стихійній хвилі поглинань національних компаній іноземними інвесторами [4, 12].

Зовнішньоекономічні зв'язки. Економіка Франції глибоко інтегрована у світове господарство. У 90-их роках французьким компаніям вдалося трохи збільшити свою частку у світовому експорті (6,5%) і скоротити в імпорті. Сьогодні зовнішня торгівля виступає серйозним фактором економічного зростання. На експорт йде близько 1/5 її кінцевого продукту (1970 р. – 19,4%). По обсягу експорту Франція поступається у Західній Європі тільки ФРН. Структура французького експорту має деякі особливості. В експорті більш високу питому вагу мають сільськогосподарські товари і сировина - 20%. Нині у зовнішній торгівлі країни лідируюче положення займає експорт машини та устаткування. Найбільша питома вага в цій групі світової торгівлі займає цивільна авіатехніка, електротехнічне устаткування, комплектне устаткування для будівництва великих промислових об'єктів, різні види озброєння. У 90-і роки позиції Франції в торгівлі багатьма видами машинобудівної продукції помітно ослабнули. Зокрема знизилася частка у світовому експорті легкових автомобілів, конторського устаткування та обчислювальної техніки, спеціального промислового устаткування, верстатів, електроприладів. Це значною мірою визначається особливостями галузевої структури господарства і характером її спеціалізації в міжнародному розподілі праці, а також зниженням конкурентноздатності промисловості. В той же час по експорту авіаційної техніки, локомотивів, вагонів Франція займає друге місце; автомобілів,

хімічних товарів— третє, а по експорту військової техніки і озброєння Франція утримує друге місце у світі після США. Трьома головними статтями експорту озброєння є військові кораблі, літаки та армійське озброєння.

За обсягами сільськогосподарського експорту Франція поступається тільки США. На зовнішніх ринках реалізується понад 1/3 виробленої продукції. В аграрному експорті переважають «масові» продукти - пшениця, ячмінь, кукурудза, молочні продукти. Частка продуктів високого ступеня обробки – кондитерських, м'ясних виробів, шоколаду; консервів – нижча, ніж в інших провідних країнах.

Експортна спеціалізація Франції значно поступається іншим великим країнам. Так, загалом, у машинобудуванні тільки одне виробництво відноситься до високого рівня спеціалізації (реактивні двигуни), а переважна частина – до помірного (насоси, парові машини, ядерні реактори, роторні електроенергетичні установки, холодильники, опалювальне устаткування, сільгоспмашини).

В останнє десятиліття в економіці країни значно зростає імпорتنний компонент (21% ВВП), що зв'язано з посиленням міжнародного розподілу праці і зміною конкурентноздатності французьких товарів. Найбільш високу частку імпорту у виробництві продукції зберігають машинобудування і хімічна промисловість (40–60%). Це значною мірою пов'язане з особливостями розвитку науково- технічного потенціалу країни і впровадженням наукових досягнень у виробництво. Франція відстає від своїх конкурентів по частці НДДКР у ВВП (3,3% у 1991 р., тоді як у ФРН – 3,6%). Характерною рисою НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ діяльності виступає її військова спрямованість. Частка інвестицій, що направляється на військові дослідження, складає 19% усіх витрат на НДДКР, тоді як у ФРН – близько 5%.

Франція проводить дослідження за широким колом тем. За деякими з них вона займає провідні позиції – атомна енергетика, авіаційна техніка, устаткування зв'язку, деякі види електронно-промислового призначення. По іншим навпаки сильно поступається – інформаційна електроніка, біотехнологія.

Нині на частку електронно-авіакосмічної, автомобілебудівної промисловості, хімічної і фармацевтичної припадає більш 60% асигнувань на НДДКР. У той же час у таких галузях, як загальне машинобудування, металообробка, харчова промисловість та інші ці витрати незначні. У машинобудуванні частка витрат на НДДКР значно нижча, ніж в інших базових галузях.

Багато французьких компаній відносяться до ринку ЄС як до свого внутрішнього. Понад 60% експорту направляється в країни ЄС. Це сама велика частка серед чотирьох провідних країн Західної Європи. Головним торговим партнером Франції у цьому регіоні виступає ФРН, на котру припадає 16% експорту і 20% імпорту. На другому місці знаходиться Італія (12%). Серед інших країн важливим торговим партнером виступають США (6% експорту). Частка країн, що розвиваються, у торгівлі Франції скоротилася. Недоліками географічної структури зовнішньої торгівлі є значна орієнтація експорту в країни з повільно зростаючими ринками.

Французькі компанії докладають великих зусиль для розширення зовнішньоекономічної експансії. Важливим засобом її виступає експорт капіталу. На долю Франції припадає 5% загального обсягу прямих закордонних інвестицій. При цьому в 80-их роках відбулося скорочення її частки.

Експорт капіталу помітно переорієнтувався на промислово розвинуті країни. У 1960 році на країни Західної Європи припадало 86,4% прямих французьких інвестицій, у 1986 році їхня частка знизилася до 57%. За цей же період різко зросла питома вага США – з 5,4% до 36,5%. У 80-их роках французькі компанії вийшли на шосте місце серед іноземних інвесторів у США. В основному їхні інвестиції зосереджені у старих галузях (металургії, вугільної, хімічної, нафтової промисловості виробництві автомобільних шин). У Західній Європі основні обсяги французького капіталу інвестовані у ФРН і Великобританії.

У країнах, що розвиваються, зосереджено приблизно 30% загального обсягу прямих інвестицій, що вище частки інших країн. Африканський континент займав раніше і продовжує займати сьогодні особливе місце. На його

частку припадає понад 50% французьких інвестицій у «третьому світі». Крім сировинних галузей, інвестування здійснюється шляхом налагодження складальних або автономних підприємств з орієнтацією на місцевий ринок.

Франція також є великим імпортером капіталу. Провідне місце серед іноземних фірм займають американські (48%).

Великий приплив іноземного капіталу почався ще у 60-і роки. Іноземний капітал сконцентрований у ключових новітніх галузях промисловості, де він займає лідируючі позиції. Так, у нафтопереробній промисловості він контролює 52% обороту галузі, у хімічній – 55%, сільськогосподарському машинобудуванні – 50%, виробництві ЕОМ засобів інформатики – 49%, точному приладобудуванні – 36%. Більшість іноземних інвестицій вкладено у великі підприємства, більшість з яких входять до числа перших десяти фірм. У галузях виробництва ЕОМ ведуче положення займають американські «ІБМ» «Хеніуелл», у сільськогосподарському машинобудуванні – «Інтернеш Хавестер», «Катерпіллер», «Дір енд К°».

У забезпеченні зовнішньоекономічної експансії компаній, у зовнішніх ринках країн, що розвиваються, важливу роль приділяється економічній допомозі. За рахунок фінансової підтримки з боку держави компанії компенсують свою слабкість при освоєнні зовнішніх ринків. За обсягами допомоги Франція поступається тільки США і Японії, а по її частці у ВВП перевершує усі провідні країни.

Незважаючи на зростання значення багатобічної допомоги в зв'язку з членством Франції в ЄС, пріоритетне місце залишається за двосторонньою допомогою. В умовах структурної перебудови економіки країн, що розвиваються, і посиленням процесів інтернаціоналізації продуктивних сил збільшився обсяг технічної допомоги, що стала важливим засобом забезпечення діяльності ТНК в обробних галузях. Як і раніш, значна частина допомоги йде на спорудження об'єктів інфраструктури, але збільшується частка аграрних і обробних галузей.

Торговий і платіжний баланс Франції традиційно зводиться негативним сальдо. Дефіцит утвориться головним чином за рахунок мінеральної сировини, частини хімічних і споживчих товарів, включаючи побутову електроніку. В останнє десятиліття погіршилося сальдо торгівлі промисловими товарами. Великі розриви утворюються в торгівлі з ФРН і Японією.

Франція виступає як чистий імпортер технологічних досягнень. Дефіцит угод за патентами і ліцензіями в окремі роки перевищує половину негативного сальдо зовнішньої торгівлі країни. У свою чергу 73% усього дефіциту технічного обміну стосується частки таких галузей, як електроніка, хімія, інформатика. 60% французьких витрат на придбання патентів і ліцензій йде в США.

Частка товарного експорту у ВВП країни у 2000 р. склала 26 %. У світовому експорті питома вага Франції поступово зменшується (з 8,67 % в 1990 р. до 4,65 % в 2000 р.). [1].

У сфері зовнішньоекономічної політики пріоритет віддається розвитку експорту імпортозаміщаючих виробництв. Поряд з ідеєю «нового завоювання внутрішнього ринку», висунута ідея «нового завоювання західноєвропейського ринку» [5, 11, 12].

1.2.4. Економіка Великобританії

Площа – 244 тис. кв. км

Населення – 60,6 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,341 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 31,8 тис. дол. (2006)

Місце країни у світовій економіці. З'єднане Королівство Великобританії і Північної Ірландії, що звичайно називають Великобританію або просто Англією, є однією з найбільш розвинутих капіталістичних країн. Саме ця країна

є однією із самих «старих» країн з ринковою економікою, саме в ній зародилися капіталістичні

виробничі відносини, виникли перші міжнародні компанії. Великобританія була першою морською і торговою державою і протягом декількох століть володіла найбільшим морським флотом у світі. Протягом тривалого часу Великобританія була найбільшим експортером капіталу, до середини XX в. володіла найбільшими колоніями у світі.

До числа Британських островів, крім згаданих в офіційній назві, входять численні прибережні острови (Уайт Англен, Мен і інші більш дрібні) і чотири острівні групи: Гебридські, Оркнейські, Шетландські в Атлантичному океані, Нормандські в протоці Ла-Манш.

Великобританія – унітарна, парламентська (конституційна) монархія.

Адміністративно-територіальний розподіл зберігає чотири історичні області: Англію, Уельс, Шотландію й Ольстер (Північна Ірландія), кожна з яких підрозділяється на графства. Великобританія – центр Співдружності – політичного й економічного об'єднання 40 країн і територій, що раніше входили до складу Британської імперії.

Із власних природних ресурсів слід визначити наявність кам'яновугільних басейнів, що зосереджені по всій території Великобританії. Найбільші знаходяться в Центральній Англії, Південному Уельсі і Шотландії. За запасами (170 млрд. т) і видобутку вугілля Великобританія займає провідне місце у Європі. Є також залізні руди в центральній частині острова, з кольорових металів мають місце невеликі родовища олова і міді на півострові Корнуел. Широко поширені каолінові глини і різні будівельні матеріали. Спочатку 70-х років видобуваються в Північному морі значні обсяги нафти і природного газу.

Для сільського господарства у використанні земель найбільші труднощі пов'язані з особливостями кліматичних умов. На півдні і південному-сході можна вирощувати будь-які культури помірного поясу. Майже кожен населений пункт зв'язаний з морем, та видобуванням морепродуктів.

До останніх десятиліть населення Великобританії поповнювалося тільки за рахунок природного приросту. На сьогоднішній день за умов стабілізації смертності на рівні 11-12 чоловік, природний приріст складає менше 1 чоловіка на 1000 жителів. За темпами росту населення Великобританія виявилася на одному з останніх місць у світі. Процес «старіння» нації в країні намітився значно раніш, ніж в інших країнах.

За демографічною ситуацією сучасна Великобританія подібна іншим розвинутим капіталістичним країнам: вона створює серйозну проблему скорочення трудових ресурсів.

За етнічним складом англійці складають пануючу більшість, англійська мова розповсюджена по всій території сучасної Великобританії.

У країні дуже висока питома вага найманої праці: понад 90% економічно активного населення – робітники та службовці. Більш половини службовців складають клерки – дрібні службовці різних торгових, фінансових і інших установ.

Серед невеликої групи великої буржуазії чимало земельної аристократії – лендлордів.

75% населення живе в містах, причому половина городян живе у великих містах і міських агломераціях. У країні утворився урбанізований пояс, що протягнувся від Лондона до Ліверпуля.

Багатолюдних сільських поселень більш в межах Уельса та Ольстера; у Шотландії частіше поширені невеликі села, населені пункти фермерського типу розселення зустрічаються рідше; вони більш поширені переважно в південно-східній і південно-західній Англії.

У наш час Великобританія займає важливе місце у світовому господарстві. Вона знаходиться на дев'ятому місці у світі і на четвертому-п'ятому місці в Західній Європі за обсягами ВВП. На її частку приходить 4,2% сукупного валового зовнішнього продукту і 1% населення світу. За обсягами промислового виробництва Великобританія знаходиться на п'ятому місці серед країн з розвинутою економікою, її частка в сукупному промисловому

виробництві країн ОЕСР на початку 90-х рр. складала 7,2%. За обсягами закордонних інвестицій Великобританія знаходиться на другому місці у світі. Вона володіє великим діючим флотом. Проте за післявоєнні десятиліття Великобританія дещо поступилася ряду країн, разом з тим в 70 – 80-х роках відбулася відносна стабілізація її економічного становища у світі і в першу чергу серед країн з розвитий економікою. Однак місце і значення держави не може бути виміряне тільки його часткою у світовому промисловому виробництві і міжнародній торгівлі. У наш час Великобританія як і раніше залишається однією з найбільших держав, має серйозний вплив на розвиток міжнародних економічних і політичних відносин [12].

Динаміка економічного розвитку. Після другої світової війни Великобританія потрапила в залежність від США, які за часів другої світової війни направляли союзнику великі поставки зброї і продовольства по лінії ленд-лізу. В наслідок цього Великобританії довелося скоротити, а на деяких напрямках, куди усе більше впроваджувався капітал США, і цілком перервати свої зовнішньоекономічні зв'язки. Великих змін понесла Великобританія в результаті втрати ринків у країнах Арабського Сходу і Південно-Східної Азії, а також у зв'язку з виходом від капіталістичного світу таких країн, як Китай, Польща, Чехословаччина, Румунія, Югославія, Болгарія та інших.

Частка Великобританії у світовому експорті знизилася з 11,3% у 1937 р., до 9,8% у 1947 р. Крім того, витрати на війну склали більш 25 млрд. ф. ст., державний борг виріс з 7,2 млрд. ф. ст. у 1939 р. до 23,7 млрд. ф. ст. у 1946 р., з яких 3 млрд. ф. ст. – склали зовнішню заборгованість. У цілому за роки другої світової війни Великобританія позбулася близько 25% національного багатства.

За роки війни зменшився загальний обсяг промислової продукції, що складав у 1946 р. 90% від рівня 1937 р. Значно скоротився експорт англійських товарів, дефіцит платіжного балансу до кінця війни перевищив 4 млрд. ф. ст. Устаткування англійських підприємств за роки війни зносилося, темпи технічного прогресу сповільнилися.

У серпні 1945 р. США припинили постачання товарів по лендлізу, і надалі Англія повинна була оплачувати поставки в доларах. У грудні 1945 р. було укладено фінансову угоду, по якій США надавали Великобританії позику в сумі 4,4 млрд. дол. Одержуючи цю позику, Англія зобов'язалася відновити вільний обмін фунта на долар і знизити преференційні тарифи.

Виконуючи взяті на себе зобов'язання, англійський уряд ввів у липні 1947 р. вільний обмін фунта на долар, але в наслідок того, що грошей катастрофічно не вистачало, уже через місяць від вільного обміну довелося відмовитися. У країні настигла гостра фінансова криза, і уряд змушений був піти на скорочення імпорту продовольства, що привело до різкого подорожчання продуктів харчування.

Вихід із кризи уряд бачив у приєднанні до плану “Маршала”. Двосторонню угоду зі США про реалізацію «плану Маршала» було підписано в липні 1948 р. У період дії цього плану Англія отримала 2351 млн. дол. у виді постачань та 337 млн. дол. у вигляді позики.

Деяке поліпшення в економіці країни настигло у 1950 році. Це було обумовлено війною, що почалася, у Кореї і пов'язаними з нею постачаннями воєнно-стратегічної сировини, а також розміщенням частини військових замовлень США на заводах Англії. Наслідком війни в Кореї було нагромадження запасів золота і валюти, що у свою чергу дозволило уряду лейбористів наприкінці 1950 р. відмовитися від допомоги США по плану “Маршала”. Таким чином гонка озброєнь була важливим фактором економічного розвитку Англії в післявоєнний період.

До 1948 р. англійська промисловість досягла, а потім і перевершила довоєнний рівень по випуску продукції. У 1951 р. виробничі показники майже на 1/3 перевищували відповідні показники 1937 р.

Але промисловість розвивалася вкрай нерівномірно. НТР зажадала забезпечення виробництва кваліфікованими працівниками. В умовах ослаблення економічних позицій країни у світі і розгортання НТР старий технічний досвід виявився недостатнім, галузева і кваліфікаційна структура

зайнятості вже не повною мірою відповідала новим вимогам виробництва і конкурентної боротьби. З усіх провідних промислових країн Англія мала найнижчий рівень освіти.

Невідповідність структур попиту та пропозиції робочої сили по спеціальностях, кваліфікаціям і галузям сковувало мобільність робочої сили і, безперечно, було однією з причин, що стримували зростання виробництва в Англії.

60-70-і роки минулого століття характеризувалися в першу чергу високим рівнем концентрації банківського і промислового капіталу. Їхня тісна взаємодія і переплетення привели до утворення в Англії гігантських консорціумів, що контролювали велику частину промисловості, кредиту, транспорту, торгівлі і сфери послуг.

Процес монополізації, що почався, охопив усі галузі економіки, у тому числі приналежні державі. Характерним для цього періоду є також і те, що в економіку Англії широко впровадився американський капітал, унаслідок чого зросла зовнішня заборгованість країни.

Найбільш яскравий прояв відставання економічного розвитку Великобританії – криза англійського платіжного балансу, що довгий час стримувала зростання виробництва в країні. Проблема полягала в тому, що чим вище були темпи економічного росту, тим гостріше виявлялася криза платіжного балансу.

Криза балансу виникла в першу чергу через розпад колоніальної імперії. Економіка Англії була сформована таким чином, що значна частина сировини ввозилася з інших країн, при цьому розширення виробництва вело до збільшення імпорту сировини.

Одночасно з цим зростання промисловості супроводжувався розширенням капіталовкладень, що у свою чергу приводило до росту попиту на машини й устаткування на внутрішньому ринку. В остаточному підсумку зростання виробництва вело до різкого збільшення імпорту і відносному скороченню приросту експорту.

Криза платіжного балансу обумовлювала проведенням в той час урядом політики мілітаризації економіки. Розвиток військового виробництва вимагало додаткової сировини і палива.

Нині Великобританія виділяє на військові витрати самі великі суми серед західноєвропейських країн, вони «з'їдають» 4,5% ВВП (для порівняння: у ФРН – 3%, у Франції – 4%). По цій же причині Великобританія відставала від інших країн за інтенсивністю відновлення капіталу. В післявоєнні роки інвестиції в економіку Великобританії в цілому зросли, що було однієї з причин більш високих темпів економічного росту в країні в порівнянні з довоєнним рівнем. Але процеси відновлення і розширення основного капіталу йшли у Великобританії більш повільними темпами, чим в інших країнах Західної Європи. Серед розвинутих країн вона займала і зараз займає одне з останніх місць по частці інвестицій у ВВП. (18 місце серед капіталістичних країн світу).

Відставання пояснюється також і тим, що великі англійські компанії в інтересах збереження своїх позицій за рубежем продовжують вивіз капіталу, отримуючи великі прибутки за кордоном.

Низькі темпи економічного розвитку були також зв'язані зі структурними зрушеннями в економіці. Після розпаду колоніальної імперії структурні зміни привели до абсолютного зниження рівня виробництва. Це спостерігалось у вугільній і текстильній промисловості. Хоча багато нових галузей розвивалися досить швидко, падіння виробництва в старих галузях, що займали досить істотну питому вагу в промисловості, привело до зниження загального індексу промислового виробництва. Це позначалося також і на ефективності капіталовкладень – деякі з них здійснювалися для технічної реконструкції старих галузей і не давали приросту виробництва.

У результаті технічного прогресу в сільському господарстві звільняється додаткова робоча сила. Залучення її в промисловість у ряді капіталістичних країн стало одним з факторів економічного росту. У Великобританії цей резерв був давно вичерпаний, тому, незважаючи на наявність безробіття, у деяких галузях відчувався відносний дефіцит робочої сили. Відставання від інших

західних країн за темпами росту продуктивності праці привело до того, що витрати виробництва на англійських підприємствах ставали більшими, ніж в інших країнах. Це означало падіння конкурентоспроможності англійських товарів на зовнішніх ринках і погіршення умов збуту для англійської промисловості.

Уряд Великобританії вважав, що поштовх до зростання виробництва може дати вступ у ЄС. При цьому уряд сподівався на те, що загострення конкуренції змусить підприємців збільшувати інвестиції, приділяти увагу якості товарів і зниженню витрат виробництва. Проте вступ до ЄС збігся з різкою зміною кон'юнктури у світовому господарстві, і не тільки з падінням світового виробництва, але і з ростом цін.

З 1982 року у країні спостерігалось повільне зростання виробництва. Основним фактором підтримки щодо високих темпів зростання у 1983-1987 роках виступало особисте споживання, чому сприяло суттєве зниження темпів інфляції, а також зниження прибуткового податку в результаті податкової політики консерваторів. При цьому приріст ВВП відбувався багато в чому за рахунок розширення невиробничі галузі-торгівлі, транспорту і зв'язку, сфери фінансового і банківського бізнесу. Характерно, що в обробній промисловості передкризовий максимум (II квартал 1979 р.) був перевищений тільки наприкінці 1989 року.

На початку 90-х років почалася нова криза, що торкнулася майже усіх країн Єврозони.

Пік кризи у Великобританії прийшовся на 1991 рік, а до 1993 року економіка країни вже відчувала перехід до стадії пожвавлення. Зараз країна переживає небувалий за останні піввіку підйом. Для країни характерний найнижчий у Європі рівень безробіття: число безробітних зменшилося за п'ять останніх років на 700 тис. чоловік. З 1979 року податки скоротилися з 33 до 23% від суми сукупних доходів. Держава в 1,5 рази збільшила витрати на кожного школяра та у 2 рази на кожного поліцейського [11, 12].

Частка економіки Великобританії у світовому ВВП складає близько 3 %, в промисловому виробництві 3,44 %. Значно нижчий показник у світовому сільськогосподарському виробництві – 0,85 % [1].

Галузева структура економіки. Характерною рисою господарства Великобританії є його високий ступінь інтернаціоналізації. Понад 18 % її ВВП реалізується за кордоном, а імпортна квота перевищує 20 %. Для Великобританії, ще в минулому столітті ставши “зосередженням” міжнародного поділу праці, характерна внутрішньогалузева спеціалізація із широким розвитком подетальної та складної технологічної спеціалізації. Хоча в країні відсутні різкі порайонні контрасти щодо рівня розвитку, у ній виділяють 10 економічних районів за ступенем розвитку продуктивних сил і виробничої спеціалізації, особливостям формування господарства, перевазі сформованих територіально-виробничих зв'язків: Південно-Східний (столичний), Східно-Мидлендський, Ланкаширський, Йоркширський, Північно-Східний, Північно-Західний, Уельс, Шотландія, Північна Ірландія.

Як визначалося після 2-ої світової війни почалося посилене злиття й укрупнення монополій. Господарство Великобританії багато в чому залежить від зовнішніх ринків і залежність ця продовжує зростати. Імпортується майже уся сировина, чимало продовольства. З іншого боку, не менш 1/3 промислових виробів, що виготовляються в країні, розраховані на продаж в інших країнах. Новим явищем стало активне впровадження в промислове виробництво американського капіталу. Виросла і продовжує зростати нематеріальна сфера. Як і раніше, 4/5 промисловості і сільськогосподарської продукції виробляється в Англії; у національних окраїнах темпи і рівень розвитку господарства, як і середні доходи населення, дещо нижчі, ніж в Англії.

У промисловому виробництві виросло значення обробних галузей і енергетики, помітно знизилася роль видобувної промисловості.

Після націоналізації вугільної промисловості малорентабельні дрібні шахти були закриті, багато великих – модернізовано. Понад 3/4 вугілля видобувається в Центральному і Північно-східному басейнах Англії, Південно-

Уельський і Шотландський навпаки втратили свою ведучу роль. Загальний видобуток вугілля не перевищує 100 млн. т. Країна цілком задовольняє свої потреби в металургійному й енергетичному вугільному паливі.

Швидко зростає видобуток нафти: до кінця 90-х років обсяг її видобутку склав 120 млн. т на рік. Частина добутої нафти Великобританія вивозить, у той же час імпортує нафту з країн Близького і Середнього Сходу: легка північноморська нафта при переробці дає великий вихід бензину, тоді як країна усе більш відчуває потребу в мазуті і дизельному паливі – основних компонентах переробки високосіркової близькосхідної нафти. Новою галуззю став видобуток природного газу. В енергобалансі 2/3 споживаного палива припадає на нафту, газ і атомну енергію.

Електроенергетика базується на ТЕС, особливо численних у центральній Англії і на південному сході. У Шотландії переважне значення мають ГЕС. Випереджальними темпами зростають АЕС, на які покладаються великі надії, як на джерело скорочення споживання рідкого палива. Більшість діючих АЕС розташовані в Англії. По виробництву електроенергії (300 млрд. кВт*рік.) Великобританія поступається США, Японії і ФРН.

Серед новітніх галузей машинобудування особливо розвинуто виробництво електротехнічних товарів, електронних систем керування, мікроелектроніки, авіаракетне й автомобілебудування, а з галузей хімічної промисловості – виробництво пластмас і фармацевтична промисловість. Підприємства цих підрозділів представлені великими заводами, що оснащені новітньою технікою, у той час як у традиційних галузях зберігається ще чимало середніх і навіть дрібних підприємств, технічне оснащення яких вже давно застаріло.

Чорна металургія є однією з найстаріших галузей англійської промисловості. Власна залізна руда, що видобувається, покриває лише половину потреби металургії. Монополії воліють імпортувати високоякісну руду та окатиші з Іспанії, Канади й інших країн. У період свого розквіту Великобританія нікому не віддавала першості по виплавці чавуну і сталі. Тепер

вона виплавляє усього 20 млн. т сталі, поступаючись не тільки США, ФРН, Японії і Франції, але навіть Італії.

Розміщення галузей легкої і харчосмакової промисловості змінилися мало. Як і раніше, текстильне виробництво концентрується в Ланкастері і Йоркширі; поліграфічне, деревообробка (особливо виробництво меблів) і паперова концентрується на південному-сході в столичному промисловому районі.

За ступенем інтенсифікації сільськогосподарського виробництва Великобританія входить до першої п'ятірки розвинутих країн. Провідне місце усюди належить тваринництву, частка якого складає 2/3 товарної продукції галузі. Рослинництво у великій мері орієнтоване на виробництво кормів. Проте, своєї кормової бази недостатньо, і країна ввозить чимало концентрованих кормів із-за кордону. У поголів'ї череди зростає кількість великої рогатої худоби і свиней, поголів'я овець є стабільним. Спеціалізоване молочно-м'ясне тваринництво особливе широко поширено в Південно-західній Англії, де велика рогата худоба цілий рік пасеться на культурних пасовищах. Свинарство, насамперед, концентрується на східних передгір'ях Пенін у межах Йоркширу. Овець розводять у гірських територіях Уельсу, Шотландії і Північній Англії. Тваринництво забезпечує потреби країни у свіжому м'ясі, молоці та яйцях.

Рослинництво особливо характерно для Південної Англії, де культивують зернові (пшениця, ячмінь, просо), цукровий буряк, у приміських зонах – різноманітні овочі і фрукти, а на морських узбережжях – ягоди. Картоплю вирощують у всіх районах. У рослинницькій продукції потреби країни не задовольняються.

Значною підмогою в раціоні харчування населення є продукція рибальства. За виловом риби (1 млн. т) серед європейських країн Великобританія стоїть на четвертому місці після Норвегії, Данії й Іспанії.

Південна Англія – високорозвинений індустріальний район і одночасно основна продовольча база країни. У ньому виробляється більш половини продукції загального машинобудування, радіоелектроніки, автомобілебудування, поліграфічної, деревообробної, швейної і харчосмакової

промисловості. У господарстві панує столична лондонська конурбація з навколишнім її промисловим ареалом. Тут розвинуте автомобілебудування, виробництво літаків, сільськогосподарських машин. У порти, що розташовані на східному, південному і південно-західному узбережжях, надходить різноманітна імпортна сировина. Тут її частково переробляють (нафтопереробні і нафтохімічні підприємства Шелхейвена, Фолі, заводи кольорової металургії Нортфліта, металообробні Саутгемптона і т. ін.) і направляють у Лондонський промисловий ареал.

Північно-східні графства району постачають хліб, цукор, рибні продукти. У містах розташовані великі підприємства харчосмакової і рибної промисловості, а також металообробні і машинобудівні, у т.ч. заводи, що виготовляють сільськогосподарську техніку (Норідж, Іпсунг, Лоустофт). Південний захід є «молочною фермою» Південної Англії, але і тут зростає промисловість, особливо в портових містах. На узбережжі Ла-Маншу розташувався ланцюжок курортних міст, серед яких виділяється один із самих старих і відомих – Брайтон.

Очолує багатомільйонну конурбацію Південної Англії столиця держави – Лондон (із приміською зоною близько 8 млн. жителів).

Загальнонаціональне значення набула його науково-дослідна і культурна діяльність.

Центральна Англія. Ця частина Англії є типово індустріальним районом, у якому сільське господарство приміського типу обслуговує потреби населення численних міст. Найбільші поліцентричні агломерації сформували свої промислові зони: навколо Бірмінгема і Ковентрі - Західно-Мідлендську, Шеффілда - Східно-Мідлендську, Ланкаширську, Бредфорда і Лідса - Йоркширську.

Тут видобувають понад половину вугілля і майже всю залізну руду; виплавляють велику частину чорного металу, випускають автомобілі, літаки, рухомий склад залізниць, авіаракетне устаткування й іншу продукцію новітніх галузей машинобудування і хімічної промисловості. Збереглася і колишня

спеціалізація: Ланканшір виробляє 9/10 бавовняних тканин, Йоркшир – понад 2/3 вовняних і штучних тканин, Мідленд зосереджує значну частину металообробної промисловості і важкого машинобудування.

Бірмінгем і Манчестер (по 1 млн. жителів) – історичні центри, де виникли перші промислові підприємства Великобританії. Чорна металургія і машинобудування Бірмінгема базувалися на місцевій залізній руді і спочатку на деревному, а потім вугільному паливі, текстильні підприємства Манчестера одержували бавовну з американських колоній через Ліверпуль. У Ланкширі між містами Дарлінг і Тупіт довжиною 21 км у 1825 році пройшов перший потяг.

Північна Англія. У довоєнний час цей район був сільськогосподарською окраїною Англії, у якій провідне значення мало тваринництво. Новий промисловий ареал сформувався у воєнні і післявоєнні роки на березі Ірландського моря і малоосвоєної сільськогосподарської області Камберленда. Формування його було пов'язане з будівництвом першої в країні атомної електростанції Колдер-Холл і створенням атомного виробництва в Уїнскейлі. У невеликих за чисельністю населення містах будувалися військові заводи, набагато розширилося військове суднобудування в Барроу-ін-Фернесі.

Шотландія. Населення і господарська діяльність зосереджені в низовині, де на річці Клайд розташовано місто-мільйонер Глазго, а на берегах Затоки Ферт-оф-Форт - столиця Шотландії місто Единбург (близько 600 тис. жителів). У районі переважають галузі – вуглевидобувна, чорна металургія, суднобудування.

Уельс і Ольстер – сировинні придатки Великобританії. Уельс поставляє їй вугілля, рядову сталь, кольорові метали; Ольстер – м'ясо, живу худобу, картоплю, льон. В обох районах є машинобудування [4, 12].

Форми господарської діяльності. Незважаючи на досягнуту в післявоєнні роки високий ступінь концентрації і централізації капіталу, з початку 60-х років у Великобританії почалася нова хвиля злиттів і поглинань компаній. Це було викликано як потребами НТР, так і загостренням конкуренції на світових ринках (особливо з компаніями США) і підготовкою до вступу в ЄС. Процес

монополізації інтенсивно йшов у всіх галузях промисловості у 70-80 роках і різко активізувався в роки економічного підйому (середина 80-х рр.), коли урядом консерваторів були скасовані обмеження на великі угоди по поглинанню і злиттю компаній.

Сучасна економічна політика, яка проводилася урядом Великобританії, відкриває нові шляхи для прискорення цього процесу на національному і міжнародному рівнях.

Такі кроки дали компаніям додатковий ресурс підвищення конкурентоспроможності, дозволили знизити терміни для випуску нової продукції, знайти ніші на вузькоспеціальних ринках.

Так, «Бритиш Петролеум» уклала угоду з «Мобил Ойл» про діяльність на європейському ринку нафтопереробки, автомобільного палива і мастильних матеріалів. Таким чином, англійська компанія запровадила спробу перебороти конкуренцію, яка підсилилася, на європейському ринку. Злиття «Бритиш Петролеум» і «Мобил Ойл» дала можливість провести раціональну структурну перебудову в сфері нафтопереробки, скоротити витрати в сфері роздрібної торгівлі. Об'єднання збутових мереж двох нафтових фірм дозволило заощадити близько 15% їхніх операційних витрат. Цей приклад показав, як англійські компанії реалізують активні спроби зміцнитися у світовому господарстві за допомогою об'єднання з іншими компаніями. Найбільші англійські концерни є складними промисловими комплексами, до складу яких входять десятки різних підприємств. Особливістю післявоєнного розвитку Великобританії є широка диверсифікованість виробництва. У руках концернів знаходяться підприємства різноманітних галузей, які нерідко зовсім не пов'язані у виробничому відношенні.

Як уже відзначалося, традиційною рисою англійських промислових компаній є високий ступінь інтернаціоналізації виробництва. Раніш це було характерно для колоніальних компаній, зараз це стосується до усіх великих промислових компаній. Таким чином найбільші англійські промислові компанії є транснаціональними.

Високий ступінь монополізації англійської промисловості не означає, що у Великобританії немає середніх і малих підприємств. У структурі власності функціонують як великі підприємства, що вииграють в ефективності внаслідок масштабів виробництва, так і менші за розмірами вузькоспеціалізовані заводи і фабрики, які досягли високої рентабельності. Великий англійський капітал використовує значну мережу малих та середніх підприємств, їхню підвищену маневреність, гнучку адаптацію до запитів ринку, можливість економії на цих видах витрат. У Великобританії існує контрактна система, через яку безліч малих фірм прив'язується до великих компаній, як до стійкого ринку, джерела постачання, фінансування, нових технологій, результатів НДДКР. Зростає роль субпідрядних, франчайзингових і дилерських зв'язків, особливо підсилюється значення технологічного підпорядкування. Але іноді малі і середні фірми виходять на ринок самостійно.

Зростаючу роль в останні роки відіграє так званий ризиковий капітал. Невеликі структурні підрозділи відіграють роль свого роду ризикових фірм усередині монополій, де в умовах нового етапу НТР випробуються нові види виробництва, технології, нововведення, що відрізняються невизначеністю комерційних перспектив. Частка невеликих фірм у загальних витратах приватного капіталу на НДДКР не перевищує 5%.

Звичайно, більшості малих і середніх компаній дуже - важко вижити в складних умовах конкуренції. Проте у Великобританії досить великий сектор дрібних і середніх фірм, хоча загальна їх чисельність дещо менша, ніж в інших західноєвропейських країнах. Так, компаній з числом зайнятих до десяти чоловік в Англії в 5 разів менше, ніж у Німеччині чи у Франції.

Історичною особливістю розвитку англійського капіталізму було першорядне положення найбільших колоніальних компаній. При їхньому утворенні в першу чергу переслідувалася мета розвитку закордонної діяльності. Міжнародні компанії, основною сферою діяльності яких були країни Британської колоніальної імперії, а потім – країни Британської співдружності, зосереджували у своїх руках переважну частину інвестицій в основних галузях.

За своїми фінансовими ресурсами, вони і зараз займають провідне місце в економічній системі Великобританії. Сьогодні діяльність англійських компаній за кордоном позбавилась колоніального характеру і переорієнтувалися на розвинуті країни.

Зниження частки Великобританія у світовому промисловому виробництві і світовій торгівлі, тобто в тих сферах, де країна утримувала лідируючі позиції протягом багатьох десятиліть, зажадало необхідності перебудови в економіці і міжнародних зв'язках. Місія поліпшення економічного становища країни покладається на найбільші англійські компанії.

У 1970-90-ті роки Великобританія та її компанії виявилися в числі тих, хто відчув на собі тиск конкурентних переваг Японії, Німеччини та нових індустріальних країн (у першу чергу Південної Кореї). Почалася, як відзначає М. Портер, «ерозія конкурентних переваг Англії». З положення домінуючої держави, що володіє сильними компаніями, вона почала тривале сповзання вниз. Ознаки уповільнення цього зниження з'явилися тільки на початку 90-х років, але поки що неясно, чи постійний характер має ця тенденція. Ріст продуктивності і доходів на душу населення у Великобританії, як і в США, залишається низьким. У Великобританії як і раніше залишаються національні конкурентні переваги у ряді передових галузей – нафтопереробці, літакобудуванні, виробництві авіаційних двигунів, хімії, текстильній промисловості, фармацевтиці, електроніці (хоча положення Великобританії в сфері напівпровідників і комп'ютерів багато в чому залежить від філій американських ТНК). Саме ці галузі і представляють найбільші компанії Великобританії, що визначають поряд з іншими факторами її положення в міжнародній економіці.

На частку 50 провідних компаній припадає приблизно 18% англійського експорту, і хоча ця цифра менше, ніж у основних конкурентів Великобританії, варто визнати, що саме найбільші компанії в першу чергу сприяють його росту.

Англійські компанії зберігають позиції в галузях, що зв'язані з фундаментальними науковими дослідженнями, але вони не створюють

достатньої кількості високооплачуваних робочих місць, щоб задіяти трудовий потенціал усіх працездатних англіїців. Різке розходження між галузями, успіх компаній в одних і невдачі в інших сферах приводять у кінцевому рахунку до нерівномірності їхнього розвитку і до суперечливого положення провідних англіїських компаній у міжнародній економіці [4, 12].

Банківська система. За рівнем концентрації банківського капіталу вже на початку століття Великобританія знаходилася на одному з перших місць у світі. (Два банки Великобританії входять до першої до сотні провідних компаній світу).

Серед англіїських комерційних банків протягом багатьох років провідну роль грала могутня «велика п'ятірка» лондонських банків: «Барклейз Бенк», «Ллойдз Бенк», «Мідленд Бенк», «Нешнл Бенк», «Вестмінстер Бенк». У 1968 р. відбулися злиття усередині «великої п'ятірки» – об'єдналися два останніх банки, що привело до ще більшої концентрації банківської потужності країни. Зараз на частку «великої четвірки» припадає 92% усіх внесків у комерційні банки Великобританії.

У Великобританії можна виділити також найбільші фінансові групи, що контролюють значну частину економіки – промисловості, торгівлі, кредитної системи та ін. Найбільш великі фінансові групи Великобританії наближаються по своїй потужності до найбільших фінансових груп США, а в деяких галузях навіть вже обігнали їх. Особливістю фінансового капіталу Великобританії є його широкі міжнародні зв'язки. Так, банкірський будинок «Морган-Гренфел» тісно зв'язаний з американською фінансовою групою Моргана, міжнародний характер носять групи Ротшильдів-Опенгеймерів, англо-голландські компанії «Роял Датч-Шел» і «Юнілевер» [8, 12].

Державна економічна політика. Криза, а потім і крах колоніальної імперії Великобританії, розлад зовнішньоекономічних зв'язків, занепад промисловості в результаті війни змусили англіїську буржуазію у значно більшому масштабі, чим до війни вдатися до допомоги держави щодо вирішення економічних проблем. У липні 1945 р. в Англії були проведені

чергові вибори, після яких до влади прийшли лейбористи на чолі з К. Етлі. Вже в перші післявоєнні роки було проведено націоналізацію ряду галузей промисловості, які були збитковими. Так, у період 1945-1948 років були націоналізовані Банк Англії, вугільна промисловість, електроенергетика, транспорт, чорна металургія. Власники націоналізованих підприємств отримали державні компенсації. У післявоєнні роки в рамках державного сектора стали створюватися нові галузі (зокрема, атомна промисловість).

Важливу роль у системі державного регулювання Великобританії відіграв перерозподіл значної частини національного доходу через державний бюджет.

Криза колишньої моделі державного регулювання в середині 70-х роках і, зокрема, криза кейнсіанства, обумовили перегляд економічної політики. Початок 80-х років ознаменувався у Великобританії переходом до нової економічної політики, яка базувалась на відмовленні від кейнсіанських принципів. На перший план було висунуто антиінфляційну політику, засновану на монетаристичних підходах. Активізувалося державне заохочення підприємницької ініціативи, було трансформовано систему соціального забезпечення для додання їй більшої ефективності і вибірковості.

Скорочення інфляції, яка зроста до початку 80-х років, було проголошено як основна мета неоліберальної економічної політики уряду М. Тетчер. У результаті вжитих заходів інфляція до кінця 80-х рр. зменшилася в 3 рази. У своїй діяльності уряд М. Тетчер спирався на монетаристичну концепцію американського економіста М. Фрідмана.

В рамках зміни державної політики уряд М. Тетчер почав приватизацію значної частини державного сектору.

У Великобританії приватизація проводилася в двох формах: денационалізації (тобто прямого продажу підприємств) і лібералізації діяльності державних монополій з метою розширення сфери конкуренції. Практикувалася передача приватного капіталу тих підприємств державного сектору, які ставали прибутковими після отримання державних дотацій. Тому продажу нерідко передували заходи для оздоровлення підприємств.

Приватизація, що здійснювалась була спрямована на скорочення потреб державного сектора в позиках, зменшення державного втручання в прийняття рішень підприємствами, ослаблення сили профспілок, підвищення ефективності підприємств і збільшення числа акціонерів.

Так, починаючи з 1980 року почався розпродаж багатих родовищ нафти в Північному морі за вкрай низькими цінами. Пізніше були приватизовані Британська аерокосмічна корпорація (1985 р.), Бритиш Телеком, Ентерпрайз Ойл, Бритиш Ейруейз, Ролс-Ройс (1987 р.) та ін.

Приватизація у Великобританії проводилася винятково на базі принципів платності і за допомогою торгів – відкритих (публічних). Як правило, «відкрито» продавалися досить великі компанії. Приватна форма звичайно використовувалася при продажі державного пакета акцій. До приватних (закритих) продажів держава прибігала на початкових етапах приватизації. Відкриті форми почали переважати дещо пізніше. Був широко розповсюджений викуп акцій самими працівниками підприємств.

Процес приватизації у Великобританії йшов досить успішно, багато підприємств перейшли до приватної власності, збільшилася чисельність акціонерів – у нинішній час їх нараховується 11 млн. чоловік (24% усього населення країни), тоді як у 1979 році вони складали лише 7%.

У рамках державної економічної політики здійснювалися державні капіталовкладення, які фінансувалися як за рахунок державного бюджету, власних доходів державних підприємств і установ, так і за рахунок позикових засобів, що отримувались ними від приватних банків. Англійська держава досить активно використовувала різноманітні форми економічного й адміністративного регулювання. До економічних насамперед відносяться бюджетна і фінансова політика: зміни в ставках податків на прибуток, диференційовані ставки на прибуток, політика прискореної амортизації. Адміністративні важелі (наприклад, видача дозволів на нове будівництво) використовувалися головним чином для вирішення регіональних проблем. Особливість економічної політики англійської держави полягала в тому, що

вона часто була спрямована не тільки на запобігання кризових спадів, як в інших країнах, але в ряді випадків на стримування виробництва, особливо при загостренні проблем платіжного балансу країни.

Здійснення нової державної економічної політики було досить успішним, хоча в 1980-1982 роках спостерігалось скорочення виробництва, закриття багатьох підприємств, ріст банкрутств і збільшення безробіття. Проте після цього періоду положення стабілізувалося, і політика знову показала свою ефективність.

Останнє десятиріч характеризується поживанням економічного розвитку Великобританії.

Зовнішньоекономічні зв'язки. В другій світовій війни, коли Великобританія робила ставку на зміцнення господарського механізму імперії, її уряд відкидав саму ідею участі у різних західноєвропейських союзах. З позбавленням колоній у географічній спрямованості зовнішньої торгівлі Великобританії відбулися великі зміни. Її зовнішньоекономічні зв'язки усе більше стали орієнтуватися на Західну Європу, США, Японію. Частка країн, що розвиваються в зовнішній торгівлі, скоротилася, хоча в порівнянні з іншими розвинутими країнами і складає досить велику частку.

Поглиблення міжнародного розподілу праці привели до того, що Англія почала у зростаючих масштабах ввозити промислові товари, частина з яких не вироблялася в країні.

Ріст імпорту обумовив вживання активних заходів щодо розширення експорту, проте за темпами його росту Англія значно відставала від інших розвинутих країн і її частка у світовому капіталістичному експорті поступово знижались. У той же час в Англії, як і в більшості інших країн з розвинутою економікою, темпи росту експорту за післявоєнний період були вищими темпів росту ВВП. Нині майже половина всього імпорту Великобританії складає продукцію обробної промисловості (до війни – близько 1/4). Виріс імпорт машин і устаткування, продукції хімічної промисловості.

Переважна частина англійського експорту ще до війни припадала на продукцію обробної промисловості. До дійсного часу її питома вага в експорті зросла ще більше.

Приблизно 40% експорту – це продукція машинобудування. Нині головною задачею є захоплення швидкозростаючих і потенційно цікавих ринків збуту продукції. Про це свідчить зростання експансії у 90-і роки з орієнтацією на американський і європейський ринки. Серед сфер втручання англійського капіталу за кордоном провідне місце займає обробна промисловість (більш половини інвестицій), нафтове господарство (більш 20%), значний капітал направляється в банківську і страхову справи. Більш 80% усього поточного англійського експорту капіталу направляється в країни з розвинутою економікою, особливо істотно збільшуються капіталовкладення в США, країни ЄС, в той же час має місце скорочення частки країн, що розвиваються. У Європі англійські компанії інвестують свій капітал в економіку основних конкурентів – ФРН і Франції. У середині 80-х років у ці дві країни було інвестовано близько 60% усіх вкладених коштів у країнах ЄС. Поряд з експортом капіталу з Великобританії в останні роки ростуть вкладення інших розвинутих країн у її економіку.

Вступ Великобританії до ЄС дав новий імпульс для розвитку її конкурентних переваг. У країні були створені передумови для вирішення проблеми зростання промислового виробництва, подавлена інфляція, помітно збільшився обсяг експорту та імпорту. Покращився інвестиційний клімат у країні та інвестиційній позиції Великобританії серед країн ЄС. І сьогодні зовнішньоекономічні зв'язки Великобританії формуються під впливом відносин з ЄС.

Можна виділити дві головні особливості розвитку зв'язків між Великобританією і країнами ЄС.

- По-перше, індекс закордонних капіталовкладень Англії (тобто відношення англійських капіталовкладень за кордоном до іноземних в Англію) у відношенні майже усіх країн ЄС, крім Данії і Голландії, протягом 70-80-х

років склав більше одиниці. Цей показник говорить про те, що англійські інвестиції в країнах ЄС постійно перевищують аналогічні вкладення країн Західної Європи в економіку Англії.

- По-друге, ступінь покриття імпорту експортом у Великобританії майже з усіма країнами ЄС у даний період був постійно менше одиниці. При порівнянні індексу закордонного інвестування зі ступенем покриття імпорту експортом для Великобританії просліджується наступна тенденція: чим вище індекс закордонного інвестування, тим менше ступінь покриття імпорту експортом. Це явно проявилось в 1980 році, коли англійський експорт вперше за багато років перевищив імпорт, а розмір приватних англійських інвестицій у співтоваристві також вперше був менше вкладень країн ЄС в економіку Великобританії.

З перерахованого вище можна зробити висновок про те, що форми експансії англійських компаній на західноєвропейські ринки і країн ЄС на ринок Великобританії значно відрізняються. Рух капіталу з Англії зростає швидше, ніж зворотний рух, але з іншого боку, потік товарів із країн ЄС зростає швидше, ніж експорт із Великобританії в ці країни.

Частка товарного експорту у ВВП Великобританії складає 28%, а її частка у світовому експорті, хоч і має тенденцію до зниження, все ж залишається відносно значною – 4,42 % [1].

1.2.5. Економіка Японії

Площа – 378 тис. кв. км

Населення – 127,8 млн. жит. (2006)

ВВП – 4,911 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 33,1 тис. дол. (2006)

Соціально-економічна модель Японії. Японія – третій за економічною міццю центр світу. На неї припадає 10,5% світового ВВП. *Природні умови Японії* не відрізняються багатством і різноманітністю ресурсів: тільки

будівельні матеріали й енергія гірських рік. Перевагою є вигідне економіко-географічне положення в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Несприятливі умови гірського рельєфу островів, практична відсутність сировинних ресурсів, обмеженість території для забудови, а також часті землетруси призвели до форсованого розвитку технології й економіки. Результатами є: *енерго- і ресурсозберігаючі технології* в поєднанні з *глибокою переробкою сировини й вторинних ресурсів, диверсифікованість географії сировинних ринків*.

Японія відрізняється *потужними виробничими системами й сучасними продуктивними силами* з високим рівнем кваліфікації й культури праці, активним і гнучким використанням великих фінансових ресурсів, високим рівнем науки й техніки.

Після поразки Японії в другій світовій війні в країні була проведена серія глибоких інституціональних реформ, що включають: лібералізацію цін, стабілізацію бюджету, встановлення фіксованого валютного курсу, демонополізацію промисловості й сільського господарства, фінансове оздоровлення приватних корпорацій і банків.

Донедавна темпи економічного зростання Японії перевищували темпи зростання інших розвинених країн. Найбільш сприятливий період розвитку припав на 1950-1960-ті рр., що було обумовлено: інтенсивним використанням дешевої висококваліфікованої робочої сили; активним впровадженням новітніх досягнень НТП; реорганізацією діяльності великих корпорацій, що дало можливість швидко оновити виробничі фонди й налагодити сучасне виробництво; аграрними перетвореннями 1946-1949 рр. і 1961 р., які прискорили формування ринкових відносин у країні; обмеженням військових витрат, що сприяло розвитку новітніх галузей виробництва; сприятливою кон'юктурою на світовому ринку сировини й продукції, що затвердила Японію як одного з найважливіших експортерів товарів, а згодом і капіталу.

У 1970-1980-х рр. відбулися *структурні зрушення* у бік розвитку *наукомісткого* виробництва: перехід від закупки й впровадження закордонних

науково-технічних досягнень до *розвитку власної науково-технічної бази*, власних розробок; посилення впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій; виникнення *інформаційної індустрії*, формування *індустріально-екологічного комплексу*.

Наприкінці 1980-х рр. організоване унікальне господарство, у якому поєднані високоінтенсивне виробництво й невиробнича сфера, орієнтована на високі світові стандарти якості життя. *Робоча сила* відрізняється дуже високим рівнем професійної підготовки, культури праці й професійної мобільності, а також високою ціною (заробітною платою). *Рівень фондоозброєності й фондівіддачі* матеріального виробництва перевищує відповідні рівні західноєвропейських країн і наближається до аналогічних рівнів США. *Техніка* відрізняється високим рівнем автоматизації, кібернетизації й роботизації, *експортна продукція* – високою якістю й дешевизною.

Система власності відрізняється розвитком її *колективної форми*, частка індивідуальної власності різко зменшується. Багатство сконцентроване в руках *корпорацій* – юридичних осіб. Корпорації починають контролювати політику, активно діють у сфері культури, освіти й науки.

Перевага конкурентної основи над монополією підтримується відсутністю повністю монополізованих галузей (великі компанії належать різним фінансово-монополістичним групам); *великою кількістю дрібних і середніх підприємств*, діяльність яких охоплює не тільки сферу послуг і сільського господарства, але й обробну промисловість і будівництво (в обробній промисловості 74% найманих робітників зайняті на підприємствах із чисельністю до 300 робочих місць). *Великі корпорації Японії* – це 2,4 тис. *акціонерних компаній*, що котирують свої акції на фондових біржах. *Середні й дрібні підприємства* – більше 779 тис. – працюють як *закриті акціонерні компанії й товариства*. Кожна велика корпорація – ядро групи, так званої "*кейрецу*", що об'єднується відносинами власності й контракту. Не будучи фінансово-промисловою групою під егідою банку, "*кейрецу*" поєднує власну виробничу діяльність із фінансовим керуванням групою (тобто функціями

холдингу) і виробничою кооперацією з її учасниками. Ці групи пов'язані з масою дрібних підприємств (у країні налічується 3,7 млн. індивідуальних і сімейних підприємств і 770 тис. партнерств). Серед «кейрецу» є приклади як *вертикальної інтеграції* на технологічній основі, так і *конгломератів*. Це машинобудівні «Міцубісі дзюкоге», «Комацу», електротехнічні «Тошиба», «Хітачі», «Соні», автомобільні «Тойота», «Ніссан», що нараховують по 300-400 периферійних компаній постачальників і виконавців замовлень і мережу субпідрядників, не пов'язаних відносинами власності з головною компанією. Багато груп мають розвинену периферію за кордоном і є японськими ТНК. Практично всі підприємства об'єднані в *галузеві союзи підприємців*, яких у Японії налічується більше 20 тис. Фінансова структура японських корпорацій характеризується низькою часткою власного капіталу компаній (менш 30%) і високим рівнем залежності від банківських кредитів.

У *сільському господарстві* поширені підприємства декількох форм власності: фермерське господарство (невеликі сімейні ферми), великі сільськогосподарські підприємства корпорацій і сільськогосподарська кооперація. Діяльність сільського господарства забезпечує так називана *досільськогосподарська сфера* – сільгоспбанки, фірми з виробництва сільськогосподарських машин і устаткування, мінеральних добрив, державні науково-дослідні організації, що працюють в галузі біології, генетики, біотехнології, сільськогосподарські вузи. *Післясільськогосподарська сфера* забезпечує переробку, зберігання, розфасовку, транспортування й збут сільськогосподарської продукції.

Трудовий потенціал відрізняється високим рівнем кваліфікації в поєднанні з традиційними для Японії якостями, такими як: колективізм, ретельність, працьовитість, повага й шанування старших, чистота, акуратність, чесність тощо. Широко поширені *колективний раціоналізаторський рух* і участь у поліпшенні якості продукції ("гуртки якості", "самоконтролю") і організації праці (матричні системи керування, що консолідують увесь виробничий цикл).

Для Японії характерний *високий рівень зайнятості*: в 1970-х роках рівень безробіття становив 2-2,8%, в 1990-х – трохи перевищив 3%. На цій позначці мін залишається практично і зараз. Традиційна японська *"система довічного наймання"* з оплатою за стажем поширена тільки на великих підприємствах й охоплює працівників найвищої кваліфікації – менеджерів, інженерів (не більше 10% працюючих за наймом). Низька норма безробіття інших найманих робітників пояснюється традиціями *соціального партнерства*, добре поставленим навчанням на робочих місцях, широким поширенням *гнучких форм зайнятості*.

Японія – країна із сильною *державною економічною політикою*, здійснюваною *без прямої участі держави в господарській діяльності*. *Державне регулювання* застосовує в основному *економічні методи*: податково-бюджетні й грошово-кредитні важелі, митно-тарифне регулювання зовнішньої торгівлі, підтримку конкуренції на ринках і регламентацію діяльності природних монополій. *Державний сектор* Японії, як і в США, невеликий і обмежений галузями інфраструктури. *Державно-корпоративне регулювання* з'єднує діяльність державних інститутів і союзів підприємців, об'єднаних у Федерацію економічних організацій "Кейданрен".

Характерним є низький рівень фінансування національної оборони (близько 6% всієї суми витрат держбюджету, менше 1% ВВП). До найбільших статей бюджетних витрат відносяться соціальне страхування й пенсії (18-20%), трансферти регіональним адміністраціям – префектурам (16-18%) і державні інвестиції в інфраструктуру.

Потужний *науково-технічний потенціал Японії* – найважливіший фактор економічного зростання. Щорічні витрати на розвиток науки становлять більше 4% ВВП. Японія продовжує в значній кількості купувати наукові розробки, ліцензії та ноу-хау на світовому ринку (рис.4).

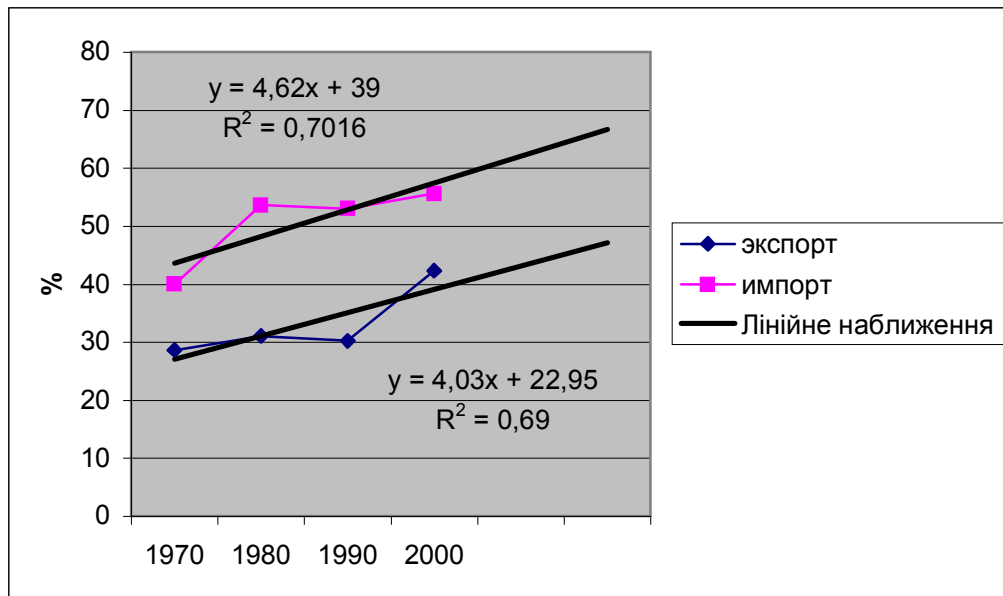

Рис.4. Динаміка торгівлі ліцензіями та ноу-хау Японією

Кількість патентів у рік – 30 тис., частка у світовому фонді патентів становить 10%, експорт науково-технічних розробок забезпечує країні більше 25% валютних надходжень.

Це дає можливість вибрати виробництво *наукомісткої й технічно складної* продукції як основний напрямок спеціалізації Японії в міжнародному поділі праці. Лідерами цього напрямку є електронне машинобудування й виробництво сучасних засобів зв'язку. Держава здійснює фінансову й організаційну підтримку науково-дослідних робіт в галузі *високих технологій*.

За останні 20 років Японія відзначається вповільненням темпів розвитку й прискоренням темпів *інтернаціоналізації* господарства. В 1970-1980-х рр. цей процес був пов'язаний з нарощуванням експорту, із середини 1980-х рр. Японія перейшла до активного експорту капіталу й стала одним із провідних *нетто-кредиторів* світової економіки. *Інвестиційна діяльність* стала основою зовнішньоекономічної діяльності. 44% інвестицій доводиться на Північну Америку, 19% – на Європу, 16,5% – на Азіатсько-Тихоокеанський регіон.

Однак є *диспропорція* між обсягом прямих японських вкладень за кордоном і сумою прямих іноземних інвестицій в Японію (значне перевищення перших над другими), що є свідомством *недостатньої відкритості країни* – негативного наслідку проведеної в країні до 1970-х рр. промислової протекціоністської політики.

Структурна криза у фінансовій системі країни 1997 р. послабила її позиції на світовому ринку, призвівши до економічного спаду, завдавши відчутної шкоди країнам Південно-Східної Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону й Східної Європи. В основі фінансової кризи Японії був недостатній попит на внутрішньому ринку – багаторічна слабкість країни, ключем до подолання якої є *дерегулювання*. Із цією метою урядом була здійснена програма з *реструктуризації* банківської системи.

Японія – потужний центр тяжіння для азіатських країн як джерело технологій і капіталів, ядро моделі розвитку азіатсько-тихоокеанської інтеграції. У цьому регіоні утворився стійкий торговельний блок, але ще немає умов для переплетіння капіталів і вільного пересування робочої сили, на яких будується регіональна інтеграція.

Місце країни у світовій економіці. За післявоєнні десятиліття Японія домоглася значних успіхів у становленні національної економіки. За динамікою росту, мотивації економічної діяльності, формам організації бізнесу і менеджменту, досягненням у конкурентноздатності і якості товарної продукції ця країна не мала аналогів серед індустріально розвинутих держав. Накопичений економічний потенціал висунув Японію на другу після США позицію в сучасному світі. Масштаби японської економіки в 2 рази перевищують масштаби економік всіх інших країн Азії. Валовий внутрішній продукт Японії складає більш 7 % світового і досяг у 2000 р. 3,5 трлн дол.[1]. Незважаючи на різке гальмування господарської динаміки (в останні роки темпи приросту ВВП складали менш 1%), по ряду важливих показників Японія продовжує утримувати лідерство. До числа досягнень можна віднести великий розмір позитивного сальдо балансу поточних платежів, золотовалютних

резервів (221 млрд. дол.), чистих закордонних активів (близько 1 трлн дол.), особистих активів і заощаджень населення (1200 трлн ієн, що еквівалентно більш ніж дворічному обсягу ВВП). Із середини 80-х рр. Японія стала найбільшим кредитором світу, вона є другим за величиною пайовиком Міжнародного валютного фонду (більш 10 млрд. дол.).

На долю Японії припадає понад 8 % світового промислового виробництва [1]. Країна займає перше місце у світі з виробництва судів, автомобілів, верстатів, побутової електроніки та електронних компонентів, роботів. Частка Японії у світовому виробництві телевізорів складає більш 60%, виплавленої сталі – 14,3%, штучних волокон – 12,3%. За виловом риби (близько 12 млн. т) Японія займає перше місце у світі, а за тоннажем морського торгового флоту (57 млн. бр.-рег. т) – друге.

З кінця 80-х років у зв'язку з загостренням економічних протиріч з основними торговими партнерами і наростанням конкуренції з боку нових індустріальних країн у Японії почалася структурна перебудова економіки з метою розширення внутрішнього попиту, підвищення ролі сфери послуг і інформатики, розвитку власного науково-технічного потенціалу. Пріоритетними стали галузі «високого потенційного росту», високотехнологічні проекти і наукомісткі напрямки, такі як телекомунікації, мікроелектроніка, оптоволокняні матеріали, авіація і космонавтика, медицина, біотехнологія, захист навколишнього середовища та ін.

Для японської економіки характерно те, що зберігається могутній потенціал подальшого розвитку – висока норма нагромаджень, стабільні відносини між робітниками і підприємцями, працююча і дисциплінована робоча сила, активні менеджери на підприємствах [5, 12].

Фактори, динаміка і особливості економічного розвитку. Японська модель розвитку відрізняється від американської і західноєвропейської більш високим ступенем участі держави в економічному і суспільно-соціальному житті суспільства. До нинішнього часу держава зберігає багато важелів впливу

на різні сфери економічної діяльності в країні, включаючи її зовнішні напрямки.

Однією з головних особливостей японської соціально-економічної політики є розробка як загальних напрямків розвитку на перспективу, так і конкретних економічних програм і стимулювання на їхній основі господарського (економічного) розвитку.

Протягом усього післявоєнного періоду уряд Японії послідовно здійснює економічну політику, ґрунтуючись на середніх та довгострокових планах, цільові орієнтири яких вар'їрують в залежності від фази, на якій знаходиться економіка. Незважаючи на те, що для Японії характерне є індикативне планування, елементи плановості вносять істотний вклад у розвиток економіки.

Перший план («План відновлення економіки») було складено у 1949 році. Він був розрахований до 1952 р. і мав за метою відновлення довоєнного економічного і життєвого рівня. Перший економічний план, прийнятий в офіційному порядку, було розроблено у 1955 році. З тих пір було підготовлено 12 планів, в основному п'ятилітніх, ступінь впливу яких на реальне життя відрізнялися в залежності від довгострокової економічної мети. За силою впливу на економіку та ефективності реалізації найбільш значним був прийнятий у 1960 р. «План подвоєння національними доходами Відповідно до нього національний доход повинний був вирости в 2 рази за десять років, у дійсності ціль була досягнута за сімох років.

У грудні 1995 р. кабінет міністрів Японії схвалив нову економічну програму, яка охопила період з 1996 по 2000 рр. Програма отримала назву «Соціально-економічний план структурних реформ – сильна економіка і вільна від проблем життя народу».³ Цей документ поставив за головну мету форсоване

1. *Японский миллиардер Хироса Теровاما*, пребывая в 1995 г. в Москве, заявил: «Мы ничего не можем понять у вас. Мы в свое время взяли ваш план, и он у нас сработал. Вы были умны, а мы, японцы – дураками. Мы поумнели, а вы превратились в пятилетних детей... Вся наша экономическая система практически полностью скопирована с вашей, времен диктатуры пролетариата» /Формирование рыночных отношений в Украине: некоторые вопросы теории и практики / Под ред. д.э.н., проф. А.П. Кудряшова. – Симферополь: Таврия, 2004. – 368 с.

проведення в країні широких структурних реформ, включаючи корегування структури економіки. Він акцентував увагу на розвиток внутрішнього попиту, зниження залежності економіки від експорту, розширення імпорту готових промислових товарів і напівфабрикатів, стимулювання закордонних інвестицій, збільшення економічної допомоги державам, що розвиваються.

Втручання держави в економіку здійснювалося переважно через податкову систему або з залученням кредитно-фінансових механізмів. Основними важелями цієї політики були податкові пільги і державна кредитно-інвестиційна діяльність. Податкові пільги надавалися або в рамках спеціальної системи амортизаційних відрахувань, що застосовувалася у відношенні важливих видів устаткування, або шляхом звільнення податку на основний капітал. Державна кредитно-інвестиційна діяльність базувалася в наданні урядом низькопроцентних кредитів із засобів, що акумулювалися у системі поштових ощадних кас, пенсійних фондів і фондів медичного і соціального страхування.

Специфічною для Японії рисою є співробітництво між приватним бізнесом і урядом, особливо в періоди депресії. Прийняттю важливих економічних рішень передують консультації з діловими колами, і, як правило, ці рішення є результатом компромісів зацікавлених сторін. Так, під час нафтової кризи 1993 р. і в період кризи «високої ієни» подолання економічних труднощів і стимулювання господарського розвитку йшло за підтримкою з боку уряду Центрального Банку Японії, що проводив міри макроекономічного характеру по розширенню попиту.

Зниження попиту компенсувалося такими стимулюючими мірами, як зм'якшення умов кредитування, розширення бюджетних витрат на суспільні (будівельні) роботи, зниження податків і т. ін.

Найважливішим фактором, що обумовив високу динаміку економічного розвитку Японії останніх десятиліть; стала структурна перебудова економіки. Держава і найбільші корпорації Японії стали розглядати структурну перебудову

на новітній технологічній основі як головний спосіб або метод зниження витрат і підвищення ефективності виробництва.

Головними напрямками перебудови це автоматизація виробництва і ресурсозбереження, розвиток нових наукомістких галузей і виробництв, технологічна перебудова ряду колишніх галузей і виробництв на основі НТП і оперативного впровадження його досягнень, підготовка кваліфікованих кадрів, удосконалювання управлінсько-організаційних систем. У ході такої перебудови здійснювався курс на відносне згортання виробництва в ресурсомістких (енергоємних і сировиноємних) галузях, та форсований розвиток галузей високих технологій (електроніка, нові матеріали, біотехнологія та ін.), на розробку і впровадження електронних пристроїв у техніку і технологічні процеси, на розвиток інформатики та інформаційних структур, на значне підвищення ступеня гнучкості виробництва при переході на нові види товарів і послуг відповідно до потреб внутрішнього і зовнішнього ринку і зрушеннями у його структурі.

У період прискореного росту економіки у 60-і рр. переважний розвиток отримали галузі важкої промисловості: металургійна, нафтохімічна, електроенергетика, суднобудування. У 1960-ті рр. японські компанії інвестували величезні кошти в устаткування, що дозволило стимулювати розвиток нових галузей і виробництв. Відбувалося активне впровадження самого передового досвіду. Освоєння технології виробництва нейлону і транзисторів стало згодом базисом розвитку нової продукції і технологій.

У 1970-ті рр. пріоритет одержали обробні і складальні виробництва, розвивалося автомобілебудування, виробництво промислового устаткування, електротехнічне машинобудування й інші галузі на базі передових технологій і досягнень у сфері електроніки.

Поряд з цим зростає важливість сфери фінансів і страхування, послуг і операцій з нерухомістю. 1980-ті рр. були часом випереджального росту електронної промисловості, загального і точного машинобудування, автомобілебудування і сфери послуг 1990-ті рр. проходили під знаком

перебудови, спрямованої на підвищення ролі інформаційних технологій та реалізацію концепції створення «високорозвинутого інформаційного простору». Розвивалися такі види зв'язку, як космічний й оптоволоконний з використанням міжнародних комунікаційних засобів. Пріоритетними в обробній промисловості стали виробництва, прямо і побічно пов'язані з індустрією інформатики і телекомунікацій.

Широкомасштабне впровадження досягнень НТП в економіку супроводжувалося серйозними зрушеннями в структурі факторів економічного росту, у тому числі висуванням на перший план інформаційного і людського факторів.

Особлива увага приділяється в Японії науці та освіті, що перетворилися в головний структурний фактор економічного росту: якщо в 1960-1970 рр., відповідно до розрахунків японських фахівців, приріст ВВП за їхній рахунок забезпечувався на 57 %, то зараз цей показник підвищився до 75-80%.

Відповідно до державної програми розвитку національної системи НДДКР був здійснений перехід від імпорту технічних новинок на розробку власної, японської системи НДДКР. Були суттєво розширені фундаментальні дослідження з метою розробки виробничих технологій нових поколінь, комерційне освоєння яких розгортається на початку ХХІ в., прийняті заходи для удосконалювання підготовки кадрів і подальшому розвитку міжнародного наукового співробітництва. Зокрема, особлива увага приділяється системі підбора кадрів, що володіють дослідницькими, творчими здібностями для укомплектування ними всіх підрозділів системи НДДКР, а також по розширенню участі Японії в здійсненні ряду важливих міжнародних дослідницьких проектів.

Відповідно до державної програми в країні створено систему великих наукових центрів, зайнятих дослідженнями у таких областях, як фізика твердого тіла, атомна енергетика, фізика плазми, нові конструкційні матеріали, космічні роботи і т. ін.

За рядом напрямків Японія домоглася помітних успіхів: якщо в початки 60-х рр. її власні розробки складали 18 – 24% усіх патентів, що впроваджувалися у виробництво, а інші приходилися на імпорт закордонної техніки і технологій, то в першій половині 90-х рр. положення істотно змінилося і 80 – 84% технологічних новинок було представлено вже національними розробками.

Серйозні зрушення просліджуються в інвестиційному процесі. Традиційно високою, залишається норма нагромадження капіталу (33,7% у 1970 р. і 29,5% у 1997 р.). Внаслідок цього залишаються стабільно високими темпи росту фондоозброєності праці, що за останні десять років у промисловості зросла на 71%, забезпечивши ріст продуктивності праці на 38%. У структурі нагромадження капіталу помітно зросла питома вага фонду відшкодування, частка якого у валових виробничих інвестиціях корпорацій у 1996 – 1997 рр. досягла 74,5%.

Принципове значення в механізмі економічного росту Японії має платоспроможний ринковий попит населення і його основа – динаміка заробітної плати. Остання в 1960 – 1970 рр. виросла в цілому в 1,3 рази; у 1970 – 1980 р. – у 1,4 рази; у 1980–1990 р. – у 1,2 рази, у 1990 – 1996 р. – у 1,1 рази. Висока схильність до заощаджень є національною рисою японців, частка заощаджень у структурі витрат середньої японської родини складає до 17 %.

Економічні успіхи Японії багато в чому визначені зовнішніми факторами. З одного боку, її витрати на національну оборону були зведені до мінімуму. Японська економічна модель дуже відрізняється від західних аналогів.

Сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів обумовила високу динаміку розвитку економіки Японії. У 60-і рр. середньорічні темпи приросту ВВП склали – 5,4%, у 80-і – 4,2%. Проте 90-і рр. дають більш суперечливу картину: 1991 р. – 3,8%, 1992 – 1994 рр. менш 1%, 1995 р. – 1,4%, 1996 р. – 3,5%, 1997 р. – 0,5%. У 2000- роки динаміка росту японської економіки стабілізувалася приблизно на 2 %.

Нині економіка Японії проходить дуже складний етап розвитку, обумовлений рядом причин, таких як вичерпання ресурсів екстенсивних методів росту, збереження значного державного втручання в економіку, що обмежує дію ринкових важелів, «психологічна ізоляція» через обмеження доступу в країну іноземних товарів і капіталу. У цьому зв'язку можна констатувати, що Японія відстає принаймні на десять років від США і Великобританії в дерегулюванні економіки. Крім того, розвиток японської економіки в останні роки проходить в умовах помітних коливань національної валюти— ієни. Положення також ускладнюється нинішньою економічною кризою в Східній і Південно-Східній Азії, що змушує підприємців з Японії вносити суттєві корективи у свій бізнес у цьому регіоні. Негативними факторами є також величезний державний борг (сумарно близький до оцінки річного обсягу ВВП) і криза кредитно-банківського сектора, обтяженого великою сумою «непрацюючих» боргів. Реакцією банків у такій ситуації стала практика обмеження видачі нових кредитів японським позичальникам. Значне втручання держави в економіку, обмежує дію ринкових важелів, стримує внутрішню конкуренцію, обмежує доступ у країну іноземних товарів і капіталу.

Іншою причиною нестабільності японської економіки у 90-і рр., стало зовнішнє середовище, що змінилося. Епоха глобальної конфронтації, що завершилася, ініціювала формування нового світового порядку, що визначило для Японії пошук шляхів адекватної участі в новій структурі світогосподарських зв'язків. Зміна політичного навантаження у взаєминах Японії з західними партнерами об'єктивно була сполучена з посиленням на неї зовнішнього тиску в плані більш рівноправної участі в міжнародному розподілі праці, надання іноземним корпораціям на японському ринку товарів і капіталів на тих же умовах, які Японія використовувала в інших країнах. Нерівнозначні умови господарського обміну викликають деякі протиріччя Японії з зовнішнім світом у сфері торгово-економічних відносин. Значне перевищення експорту з Японії в США над її імпортом стало ядром японо-американських протиріч.

Сучасна динаміка основних економічних показників Японії помітно відрізняється від періодів минулих циклів розвитку. Японська економіка переживає нестабільний етап розвитку. Резерви традиційних доходів у розвитку галузей виявилися у визначеній мірі вичерпаними. Проте фундаментальні передумови свідчать про те, що економічні труднощі в Японії носять тимчасовий характер. На відміну від більшості інших азіатських країн японські корпорації запозичають засоби на місцевому ринку капіталу, тому вони не стоять перед проблемою термінового погашення іноземних кредитів. Японія є країною з великим позитивним сальдо торгівельного і платіжного балансу, солідним запасом золотовалютних ресурсів, має високий ступінь нагромаджень у населення. Вона як і раніше залишається найбільшим світовим донором. Проблема для Японії полягає не в джерелах капіталів, а в розумній, зваженій, відповідно ситуації економічній політиці [5, 12].

Галузева структура ВВП. З ресурсної бази Японії можна відзначити невеликі родовища вугілля, який у більшості випадків непридатний для коксування. Вкрай обмежені запаси нафти. Невеликі родовища її знаходяться на північно-західному узбережжі острова Хонсю між Ніїагата й Оїта і на острові Хоккайдо в долині Ісікаді. У зв'язку з дефіцитом вугілля і нафти, відсутністю природного газу особливо велике значення як джерело енергії мають ріки. Нафта ж імпортується у великих обсягах з країн Південно-Західної і Південно-Східної Азії. На імпортній нафті функціонує могутня нафтопереробна промисловість. Найбільш великі центри нафтопереробки розташовані на острові Хонсю у відносно сприятливих транспортних умовах (портові термінали) і в районах масового споживання нафтопродуктів.

Небагата Японія і металорудами. Запаси залізної руди складають лише 20 млн.т. Виділяються два залізрудних родовища. Одне з них знаходиться в північно-східній частині острова Хонсю, де є рудник Камаїсі, друге - у південній частині острова Хоккайдо, де функціонує рудник Куттян. У ряді районів залягають марганцеві руди, зокрема на південному заході Хоккайдо. Мають місце ресурси хромітів, а також титану, що вилучається із залізистих

пісків. Більш значні запаси міді, представлені родовищами Асіо, розташованим до півночі від Токіо, Бессіама - на Сікоку, Хітаті - на Хонсю. Мідь часто зустрічається в сполученні з золотом і сріблом. У префектурі Окаяма виявлена уранова руда.

З неметалічних копалин велике значення мають великі родовища сірки і сірчаного колчедана, а також каоліну і різноманітної сировини для виробництва будівельних матеріалів.

Японія - економічно розвинута капіталістична країна. Займає друге місце (після США) серед розвинутих країн по обсягу валового національного продукту і промислового виробництва. Японії належить перше місце по тоннажу спущених на воду судів і виробництву телевізорів, друге (після США) – по випуску сталі, вантажних і легкових автомобілів, радіоприймачів і т. ін., третє – верстатів і ковальсько-пресового устаткування, холодильників. Країна займає перше місце у світі по видобутку і вирощуванню морепродуктів.

Японія - єдина розвинена капіталістична держава в Азії. У складі її території 4 тис. островів загальною площею 372 тис. квадратних км. Населення країни розташовано в основному на чотирьох найбільших островах - Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку. По державному устрою Японія - конституційна монархія. В адміністративному відношенні країна розділена на 46 префектур.

Демографічна ситуація визначається розмірами природного приросту; зовнішні міграції істотної ролі не грають. Населення однонаціональне. Різко знизився його природний приріст на початку 70-х рр. Головну роль у цьому зіграла демографічна політика "контролю за народжуваністю", що передбачала ряд заходів щодо зниження народжуваності. Японські демографи передбачають, що і надалі природний приріст буде знижуватися.

Серед населення переважають кваліфіковані кадри. У Японії введена безкоштовна середня освіта. Близько 40 % зайнятих у матеріальному виробництві - жінки. Оплата праці чоловіків і жінок дещо нерівна. Японія - одна з найбільш щільно заселених країн світу. Середня щільність перевищує 300 чоловік на 1 квадратний кілометр. Переважний тип розселення міський.

Урбанізація досягло надзвичайно великого розвитку. На початку 2000-х років великих міст нараховувалося більш 200; 12 з них – міста - мільйонери. Переважна частина міст розташована на східному узбережжі острова Хонсю й у північній частині Кюсю. Японський мегалополіс Токайдо протягнувся від Токіо до Кобе на 600 км. У її межах дев'ять міст - мільйонерів і понад 2/3 всіх інших міст, де проживає понад 60 млн. чол. Ядро більшості агломерацій звичайно представлено містом - портом.

Для країни характерні надто високі темпи розвитку господарства. Широкі можливості державного фінансування господарства значною мірою визначалися як вже було зазначено невеликими військовими витратами.

Обсяг японського імпорту по паливу і сировині складає 2/3 вартості. В зовнішній торгівлі капіталістичних країн Японія зайняла третє місце, а як імпортер палива і сировини – утримує перше. У цілому зрушення в галузевій структурі господарства повторюють картину, характерну для всіх розвинених капіталістичних країн: скорочується виробнича сфера, зростає невиробнича. На відміну від США в Японії зростає частка зайнятих у промисловості і будівництві, що зв'язано з кардинальною реконструкцією промислового виробництва і перетворенням будівництва у велику індустрію, що здійснює створення різних об'єктів - глибоководних тунелів, висотних будинків на сейсмостійких фундаментах, промислових комбінатів і т.п. Вищою, ніж у США, є частка зайнятих у сільському господарстві, значною мірою тому, що досить розвинутим є лісове господарство і рибальство.

Паливно-енергетичні ресурси Японії не задовольняють її енергетичного господарства. Більш 3/4, що видобувається кам'яного вугілля на островах Кюсю і Хокайдо, поклади бурого вугілля басейну Центрального Хонсю, використовуються в енергетичних цілях. Проте видобуток задовольняє усього лише 1/5 потреби країни. Нафтопереробні заводи розташовані в багатьох великих містах східного узбережжя Хонсю і на півночі Кюсю. Вони здатні переробити за рік 300 млн. т. нафти. Власні родовища нафти на Північному-

заході Хонсю дають лише 1 млн. т. Газ для промислових і побутових потреб одержують з кам'яного вугілля і нафтопродуктів; росте ввіз зрідженого газу.

Прагнучи послабити залежність від міжнародних нафтових монополій, Японія активно втручається в розвідку і розробку паливних ресурсів країн, що розвиваються, а також Австралії.

За загальним виробництвом електроенергії (більш 700 млрд. кВт*рік у 2001 р.) Японія займає друге місце у світі, а за ступенем електрифікації населених пунктів – на першому. У виробленні електроенергії до 1955 р. головну роль відігравали ГЕС, тепер же на їхню частку припадає не більш 1/3. Особливо багато ГЕС у горах Центрального Хонсю.

Могутні ТЕС розташовані в урбанізованій смузі східного узбережжя, велика частина їх працює на вугільному паливі, викликаючи забруднення природного середовища міст.

Слабкіше, ніж у США, розвинута атомна енергетика. Діючі АЕС побудовані по французьких і американських ліцензіях. На острові Хонсю працюють дві невеликі геотермічні станції, одна дослідна геліотермічна; функціонують декілька приливних станцій.

В обробній промисловості пануюче положення займають машинобудування, металургія і хімічна промисловість. Металургія перетворилася в одну із самих могутніх у світі. Майже 4/5 сталі виплавляється киснево-конверторним способом, 1/5 - в електропечах. Виплавка чавуну дорівнює 90 млн. т, сталі - понад 100млн. т. Для забезпечення цього виробництва країна щорічно імпортує понад 100 млн. т. залізної руди та окатишів і 60 млн. т. коксівного вугілля

Побудовано багато заводів по виплавці кольорових і рідкісних металів. Боксити і рудна сировина привозяться з різних країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки, Африки.

Майже всі підприємства металургійної промисловості розташовані на східному березі Хонсю і на півночі Кюсю. Новий центр формується на Хоккайдо навколо порту Муроран. Значно виросло за обсягами продукції і

складу галузей машинобудування. Країна володіє передовим за складом галузей і технічному оснащенню машинобудуванням, яке здатне забезпечити потреби у всіх видах промислового устаткування, електротехнічної і радіоелектронної продукції в транспортних засобах. Особливо швидко розвивається верстатобудування, автомобілебудування, суднобудування, радіоелектроніка.

Судноверфі Йокогами, Осаки, Кобе, Хімедзі, Курі щорічно спускають на воду половину суден, що побудовані у розвинутих країнах.

Японія випускає 11 млн. автомобілів на рік (друге місце після США). Конкурентноздатність японських автомобілів на світовому ринку досягається за рахунок їхньої порівняльної дешевизни, економичності і надійності. Малолітражні машини знаходять збут, як у країнах, що розвиваються, так і в розвинутих країнах, у тому числі у США.

Широкий збут у різних країнах має і продукція радіоелектроніки: транзистори, музичні центри і радіоприймачі, телевізори, і фотоапарати комп'ютери, відеотехніка.

У хімічній промисловості випереджальними темпами розвиваються галузі органічної хімії, особливо виробництво синтетичного волокна і пластмас. Нафтохімічне виробництво представлене великими комбінатами, що розміщені в портах, що імпортують нафту (Нагоя, Кавасакі, Йокагама, Токіо та ін.).

Розвинуті галузі легкої і харчової, і так само деревообробної промисловості.

Перевага гірського рельєфу лімітує землеробство тільки окремими частинами території. Прибережні низовини, передгірні рівнини і річкові долини освоєні віддавна. Найбільш зручна для оранки територія острова Хоккайдо.

Меридіональна витягнутість островів і мусонні вітри обумовлюють велику розмаїтість кліматичних умов, але лише на півночі Хонсю і на Хоккайдо холодні зими і короткий безморозний період (120 днів) обмежують вибір культур. Сезонні коливання опадів викликають необхідність поливу деяких культур. Сільське господарство інтенсифікується: майже кожен виробник

користується трактором чи культиватором, а за ступенем споживання добрив Японія стоїть на одному з перших місць у світі. Сільськогосподарське машинобудування, з оорієнтацією на дрібні наділи терасового землеробства, випускає малогабаритні машини ("мала механізація"), багато з яких працюють на електроенергії.

Національне сільськогосподарське виробництво задовольняє потреби країни в рисі, овочах, картоплі і багатьох фруктах, але пшеницю, цукор і частину м'ясних продуктів доводиться ввозити, тим більше що широке залучення населення до європейського столу і відповідним нормам споживання хліба і цукру збільшує потребу в цих видах продовольства. Тваринництво росте швидше, ніж рослинництво. Країні доводиться збільшувати імпорт кормів. Із країни чисто землеробської Японія перетворилася в країну хліборобсько-тваринницьку.

Шовківництво, раніше було широко розвинуте у південній половині Хонсю і на інших південних островах. Ця галузь не змінила ареала свого поширення, але сильно скоротилася за обсягами виробництва: синтетичні тканини потіснили бавовняні і шовкові як на світовому, так і на внутрішньому ринку.

У країні вирощується багато квітів. Квіти - необхідний продукт релігійного ритуалу і традиційна прикраса на усяких святах, у квартирах, на жіночому одязі і т. ін.

Рибальство і рибовиробництво - традиційна галузь спеціалізації цієї країни.

Морський транспорт зв'язує Японію з усіма країнами світу. По тоннажу (45 млн. бр.- рег. т.) Японія поступається тільки флоту Ліберії. За технічною оснащеністю флот Японії займає перше місце серед розвинутих країн. Основна частина внутрішніх перевезень приходить на залізницю автотранспорт. Половина залізниць Японії електрифікована. Лінія Токіо - Осака - швидкісна (200 км/годину). Пряме залізничне сполучення з'єднує усі великі острови Японії: під Сімоносекською протокою наприкінці 40-х рр. прокладений тунель

Канмон. Побудовано найдовгий у світі підводний тунель під Цугарською протокою (підводна частина - 36 км). Автостради дублюють основні напрямки залізниць. Дещо слабше розвинений трубопровідний транспорт.

Торгові партнери Японії – це Південна Корея і Тайвань, нафтовидобувні країни (Кувейт, Саудівська Аравія й ін.). Широка двостороння торгівля зв'язує Японію з країнами Південно-Східної Азії й Австралією. Основним же контрагентом Японії залишаються Сполучені Штати, на частку яких приходить майже 1/3 японського експорту і більш 1/5 імпорту. Розширюються контейнерні перевезення через територію Росії з Європою [12].

Форми господарської діяльності. Характерними рисами ринкової економіки, у тому числі японській, є масове виробництво, масова реалізація, масове споживання. Проте ринкова економіка Японії має ряд принципових відмінностей від економіки країн Заходу.

Організаційний механізм функціонування японської економіки представлений розгалуженою системою органів державного, напівдержавного і власного характеру. Вершину організаційної піраміди складають державні економічні відомства (міністерства, управління, комітети, комісії). Ядром економічної активності є діяльність приватних компаній і приватних банків.

Велику роль в успішному функціонуванні японської економіки відіграє елемент «організованості» японських підприємств усіх секторів економіки. Практично всі приватні підприємства від самих великих до дрібних – об'єднані в різні асоціації, федерації, союзи і кооперативи та інші органи по галузевому або функціональному ознаку. До числа лідерів світової економіки відносяться такі японські фірми-виробники як «Тойота Моторс», «Мацусіта Електрик», «Соні корпорейшн», «Хонда мотор», «Хитачи», «Такеда Кемікал індастріз», «Канон Інк», «Фудзіцу», «Фудзі Фото Фіلم», «Бріджістоун Корпорейшн», «Ніпон Електрик Компані», «Міцубіси Хеві індастріз», «Тошиба» та інші.

Особливістю економіки Японії є наявність «універсальних» торговельних компаній («саго сеся»), що забезпечують ринкові канали товарообороту і рух

товарів від первинної до вторинної і третинної групи промисловості з високою ефективністю.

Найбільшими універсальними фірмами Японії є ті, що здійснюють торгові та інші операції як усередині країни, так і за кордоном. Це і «Міцубісі Корпорейшн», «Міцуї», «Сумітомо», «Марубені», «Нісе-Іван», «Іточу».

Малий та середній бізнес успішно функціонує у всіх галузях японської економіки. Він є найбільш активним і мобільним елементом ринку в розвитку вільної конкуренції, підвищенні конкурентоспроможності японської продукції та адаптації до структурних змін у сфері послуг і промислового виробництва. Залежність від дрібних і середніх підприємств особливо висока в автомобільній, електронній і електротехнічній галузях.

Практично 99% усіх підприємств Японії відповідно до прийнятої класифікації (за розмірами капіталу і числу найманих робітників) відносяться до сфери малого і середнього бізнесу. З них 73,7% працюють у виробництві, 85,9% у товаропровідній мережі, 67,5% у сфері послуг. У відношенні малого і середнього бізнесу проводиться цілеспрямована політика стимулювання виробництва, основними інструментами якої є:

- технічна допомога (консультування і допомога в управлінні, навчання і стажування, надання інформації, підтримка науковими дослідженнями і новими розробками);
- фінансова допомога (позики від урядових фінансових установ і регіональних джерел, кредитні гарантії місцевих установ, податкові пільги);
- регулюючі міри (недискримінаційна промислова політика, законодавчі міри стимулювання, антимонопольне регулювання) [5, 12].

Банківська система. Японська банківська система складається із державних і приватних фінансових організацій (акціонерні компанії, кооперативи і т. ін.). Її важливою особливістю є спеціалізація: існують спеціалізовані банки довгострокового фінансування, спеціалізовані банки для дрібних і середніх підприємств.

Серед державних фінансових організацій існують Центральний банк Японії і Японський банк розвитку, 11 громадських фінансових організацій, а також система поштових установ. Вони доповнюють систему приватних фінансових інститутів та здійснюють важкі але важливі з погляду фінансової й економічної політики пректи.

Японський банк розвитку утворений як допоміжний банк для забезпечення роботи приватних організацій шляхом надання довгострокових кредитів під фіксовані процентні ставки і участі в акціонерному капіталі.

Представницька група приватних фінансових організацій це звичайні банки, серед яких виділяються 11 найбільш великих, так званих міських банків, що мають широку мережу як в межах Японії так і у міжнародному бізнесі. Діяльність регіональних банків (близько 130) обмежена визначеною територією.

Інша група приватних фінансових організацій – різні спеціалізовані фінансові установи: один спеціальний банк для здійснення валютних операцій, три банки довгострокового фінансування, сім трастів-банків, що спеціалізовані на довгостроковому фінансуванні.

Серед японських банків лідируючі рейтингові позиції у світі займають «Бенк оф Токіо-Міцубісі», «Сумітомо Бенк», «Санва Бенк», «Дай-Іті Канге Бенк», «Фудзі Бенк», «Індастріал Бенк оф Джапен», «Токай Бенк».

У складі спеціалізованих фінансових організацій для дрібного та середнього бізнесу в Японії існують приблизно 450 кредитних асоціацій кооперативних організацій і близько 400 кредитних союзів. Функціонує також 47 трудових банків, що працюють з невеликими грошовими накопиченнями робітників. Серед інших фінансових організацій існує 30 компаній страхування життя, 24 компанії майнового страхування і 270 компаній по операціях з цінними паперами.

Фінансові організації для сільського, лісового господарства і рибальства обслуговують приблизно 380 сільськогосподарських і 1700 рибальських

кооперативів, покриваючи сферу бізнесу, у якій важко працювати звичайним фінансовим структурам.

Зовнішньоекономічною діяльністю займаються 11 міських банків і переважна кількість з 130 регіональних банків. Причому діяльність останніх настільки масштабна, як і міських банків.

Японську фінансову систему поєднує міжбанківська інформаційна система телекомунікацій, що є самою розгалуженою у світі. Вона пов'язує за допомогою комп'ютерної мережі приблизно 5300 фінансових організацій і 42000 філій [11, 12].

Зовнішньоекономічні зв'язки. Для сучасної Японії характерний надзвичайно високий ступінь розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Основними пріоритетами японської зовнішньоекономічної політики є: забезпечення економічної безпеки країни, її лідируючих позицій у світовій економіці та інтеграційних процесах, подальше зміцнення адекватних її фінансової, економічної і технологічної потужності ролі і місця «ключового гравця» у світовій торгівлі та інвестиціях.

Результатом японської зовнішньоекономічної політики стало перетворення японського експорту у важливе джерело фінансування розвитку економіки. Головною метою імпоротної політики є заохочення ввозу в країну необхідних сировинних і інших ресурсів.

Зовнішньоторговельний оборот Японії характеризується позитивним сальдо. Її товарний експорт перевищує 6 % світового (2000 р.).

В обороті світової торгівлі частка Японії перевищує 7%. Їй належить 12,8% золотовалютних резервів. Експортна квота становить 10,5% ВВП, а частка імпорту – 10,4% ВВП. *В експорті* збільшується значення виробничого устаткування (23,5% продукції японського машинобудування) при зменшенні промислових напівфабрикатів, продукції електротехнічної, електронної, автомобільної галузей. *В імпорті* зменшується значення сировини й палива при збільшенні значення продовольства (рівень самозабезпеченості країни продовольством зараз менше 50%). Головним торговельним партнером Японії є

США (експорт – 27,8%, імпорт – 22,3%). Зросла сукупна вага зростаючих ринків Азії – Південної Кореї, Тайваню, Малайзії, Таїланду, тут зосереджені коопераційні зв'язки японських ТНК. Піднялося значення ринків країн з перехідною економікою.

Таким чином, географічна спрямованість зовнішньої торгівлі Японії, як вже зазначалось вище, характеризується її орієнтацією переважно на США, країни Західної Європи і країни АСЕАН. На країни Південно-Східної Азії припадає 38% японського експорту і 25% японського імпорту.

Технологічний обмін, включаючи придбання патентів і ліцензій, на 60% орієнтований на США і країни Західної Європи.

Японія є найбільшим імпортером нафти, вугілля, круглого лісу. За імпортом папера, картону і фанери вона займає друге місце у світі.

У зв'язку з високим рівнем споживання риби і морепродуктів на душу населення Японія є одним з найбільших імпортерів і цієї продукції. Стаття імпорту риби і морепродуктів найбільш велика в продовольчому імпорті Японії (4,5%).

Структурна перебудова економіки супроводжувалася помітним збільшенням конкурентоспроможності японських товарів на зовнішніх ринках, у результаті чого експорт росте високими темпами, випереджаючи імпорт, а торговий баланс протягом багатьох років зводиться зі зростаючим активним сальдо.

Стрімко зросли інвалютні резерви Японії - з 27,2 млрд. дол. у 1981 – 1982 р. до 250 млрд. дол. к початку 2000 рр. У цих умовах влада вжила заходи по лібералізації вивозу японських капіталів за кордон. Експорт капіталу з Японії швидко збільшувався і перевищує зараз 100 трлн ієн. Японія перетворилася в найбільшого кредитора у світі. Ще у 1989 р. у цій сфері вона уперше відтіснила Англію на друге місце, перетворивши в найбільший міжнародний банківський центр. Питома вага Японії в міжнародному кредиті зросла з 5% у 1980 р. до 20,6 % у 90-ті роки і на цьому рівні утримується практично до цього часу.

У структурі експорту капіталу . на приватний капітал припадає 67 %, включаючи 27 % – на банківський, і 33 % на державний капітал. При цьому на прямі інвестиції припадає 10 %, на вкладення в цінні папери – 35%, на кредити – майже 47 %. Вивіз позичкового капіталу перетворився в головну форму експорту капіталу.

Із загальної суми прямих закордонних інвестицій до 42 % спрямовується в США, понад 15 % – у країни Західної Європи, 24 % – у країни Азії, менше 1 % – у країни Африки, 9 % – у країни Латинської Америки, 1% – у країни Близького Сходу, 2 % – у країни Океанії.

Ріст закордонних інвестицій пов'язаний з переносом виробничої бази великих японських корпорацій за рубіж, де за умов більш низького рівня витрат освоюється виробництво багатьох видів машинотехнічної продукції по японських ліцензіях. Прямі інвестиції направляються насамперед у виробництво автомобілів і електроніки. Найбільш привабливими для японських машинобудівних компаній у Південно-Східній Азії і КНР є капіталовкладення у виробництво електропобутової техніки і напівпровідників, у США – в автомобілебудування. У результаті частка закордонного виробництва перевищила 15% від загального виробництва японських компаній у цих галузях.

Особливе місце в планах розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Японії займає Тихоокеанський регіон. Японські фахівці відзначають, що форсований економічний ріст у регіоні і підвищення його ролі у світовій економіці відбувалося завдяки надвисоким темпам росту в Японії і форсованому підйомі в нових індустріальних країнах Далекого Сходу і Південно-Східної Азії, у 60-початку 70-х рр., а також прискореному розвитку регіону й особливо КНР у 80-90-х рр. на базі моделі економічного розвитку, що отримала назву “гусиного клину”.

Маючи значне позитивне сальдо у зовнішній торгівлі товарами, Японія, як і Німеччина, характеризується від'ємним сальдо у зовнішній торгівлі послугами: експорт – 57 млрд. дол., імпорт – 109 млрд. дол.. (2001 р).

Зміцнення валютного положення Японії супроводжується розширенням участі ієни в міжнародних розрахунках: вона обслуговує 34% обсягів операцій по японському експорту і 12% по імпорту. Проте Японія не форсує подальше підвищення ролі ієни як міжнародної валюти, вбачаючи негативні наслідки цього для економіки країни [5, 12].

1.2.6. Економіка Італії

Площа – 301,2 тис. кв. км

Населення – 58,1 млн. жит. (2006)

ВВП – 1,78 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 29,7 тис. дол. (2006)

Італія – високорозвинена індустріальна країна. За обсягом ВВП вона вийшла на четверте місце в Європі після Німеччини, Франції і Великобританії. Італія – парламентська республіка. Главою держави є президент, якого обирають на сім років. Законодавча влада належить парламенту. Виконавчу владу здійснює Рада Міністрів. Політична система базується на демократичному плюралізмі і багатопартійності.

Італія поділяється на 20 адміністративних областей та три великих економіко-географічних райони: Північну, Центральну і Південну Італію.

За чисельністю населення Італія займає третє місце в Європі після Німеччини, Франції і Великобританії. Більшість населення становлять італійці (94,1%), проживають сардинці (2,7%), ретороманці (1,3%) та інші національності (1,9%). Національні меншини, у своїй більшості, проживають у прикордонних районах вздовж Альпійських гір. Переважна більшість віруючого населення – католики (83,2%). Середня щільність населення – 193 осіб/км². Найщільніше заселені рівнини Ломбардії і Лігурії, де найсприятливіші умови для інтенсивного землеробства і розвитку промисловості. Тут щільність населення перевищує 300 осіб/км².

У країні переважає міське населення (77%), основна частина якого проживає у Північній Італії, особливо на Паданській рівнині.

Для Італії характерна значна еміграція як в заокеанські країни – США, Канаду, Аргентину, Бразилію, так і в сусідні – Німеччину, Францію, Швейцарію. Всього від кінця ХІХ ст. з Італії виїхало майже 30 млн. осіб.

Природно-ресурсний потенціал. Природні умови Італії забезпечують широкі можливості для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур: винограду, цитрусових, маслин, овочів тощо. Цьому сприяють субтропічний середземноморський клімат Півдня Італії, а також перехідний клімат від субтропічного до помірного, що охоплює територію Північної частини країни і зокрема Паданської рівнини.

Найбільшими ріками є По, Тібр, Арно. Північні ріки живляться талими водами льодовиків і атмосферними опадами. Тому вони повноводні і використовуються для виробництва дешевої електроенергії. На півдні річки влітку мілководні і навіть пересихають.

Наймальовничішими в Італії є озера, що розміщаються в районі Альп. Більшість із них льодовикового походження (Лаго-Маджоре, Гарда, Комо). На берегах озер створені курорти світового значення.

У країні переважають окультурені ландшафти. Лісистість території становить 20%. Ліси розміщаються переважно в Альпах.

Італія бідна на мінеральні ресурси, особливо на металорудні. Серед паливно-енергетичних ресурсів важливе значення має кам'яне вугілля, що знаходиться в Сардинії і Тоскані, але його низька якість спричинилась до майже цілковитого припинення видобутку після закриття сардинських шахт у 1972 р. Тому вугілля імпортується в основному із США, країн ЄС та Центрально-Східної Європи.

Родовища природного газу зосереджені у долині ріки По, в центрі Апеннінського півострова, на острові Сіцілія і на континентальному шельфі. Однак запаси його невеликі.

Значними є ресурси водної і геотермальної енергії. Після Другої світової війни більше половини електроенергії вироблялось в Італії на ГЕС. Однак до кінця XX ст. її обсяги значно знизились, склавши всього одну п'яту загального виробництва.

Родовища поліметалічних руд (цинк, свинець, срібло й інші метали) знаходяться у Східних Альпах і на острові Сардинія. За запасами ртутної руди Італія займає одне з перших місць у світі (Тоскана).

У Центральній Італії є значні запаси марганцевих руд. Донедавна Італія в основному забезпечувала власні потреби в алюмінії (Сіцилія), цинку (Сардинія). Однак уже на початку 1990-х років основних мінеральних ресурсів стало не вистачати. Італія залишається також імпортером основних енергоресурсів. Натомість надра Італії багаті на будівельні матеріали – мармур, граніт, туфи. У Тоскані видобувають всесвітньо відомий ніжно-білий мармур, який використовували древні римляни.

Структура господарського комплексу. Після Другої світової війни Італія дуже швидко, за кілька десятиліть, перетворилася на одну із наймогутніших держав Європи і міцно утвердилася на світовому ринку. Виробництво країни зорієнтоване на передові технології, а за темпами нагромадження капіталу прирівнюється до найрозвиненіших країн світу.

Тим часом динаміка розвитку господарства не завжди була стабільною. Так, у 1950-1963 рр. ВВП зростав у середньому на 5,9% щорічно, а в період 1958-1963 рр. за темпами зростання вважався італійським економічним "дивом". Тоді була досягнута майже стовідсоткова зайнятість працездатного населення. Такий успіх був результатом запровадження ліберальної ринкової політики та високого ступеня відкритості національної економіки. Після 1963 р. економічний розвиток уповільнився, а підвищення цін на нафту (1973 р.) посприяло розвитку економічної депресії. Однак з кінця вісімдесятих років XX ст. знову почалося зростання. У структурі ВВП перше місце посідає сфера послуг – 69%, промисловість складає 28% і сільське господарство – 3%.

Провідними галузями економіки вважаються металургійна і машинобудівна. Слабким місцем у господарстві є сировинна та енергетична база (понад 80% енергії імпортується).

Характерною особливістю країни є різка диспропорція у рівні розвитку Північної і Південної Італії. Північна Італія перейняла досвід індустріалізації краю від північних сусідів і здійснила її набагато швидше, ніж Південна.

За показниками зайнятості у сільському господарстві теж існує велика диспропорція між Північною і Південною Італією. Якщо середній показник зайнятості в сільському господарстві становить 9,6%, то в Ломбардії – 3,5, а в Молісі – 26,2, Базиликаті – 22,3, Калабрії – 21,2. Італія визнаний лідер у світі з виробництва оливкової олії, потужний експортер рису, помідорів, вина.

Італійська економіка характеризується змішаною системою власності. Державний сектор країни є одним із найбільших у Європі. Існують три великі державні холдингові корпорації: Інститут з індустріальної реконструкції, Національне вуглеводневе управління, Акціонерне і фінансове управління обробної промисловості.

У приватному секторі економіки переважають дрібні компанії, більшість яких перебувають у власності однієї родини і майже не використовують найманої праці. На підприємствах чисельністю до 10 робочих місць працює 1,6 млн. осіб; від 10 до 100 робочих місць – 2,6 млн. осіб і на підприємствах з 1000 і більше робочих місць – 1 млн. працездатного населення.

Промисловість в Італії забезпечує понад 40% національного доходу. В ній зайнята значна кількість економічно активного населення – разом із будівництвом понад 32%. Для галузевої структури промисловості характерна висока питома вага обробних галузей (приблизно одна третя), які є основою італійської індустрії. Саме в цих галузях зосереджені найбільш кваліфіковані трудові ресурси і здійснюється основне виробництво валового національного продукту. Середньорічні темпи їх приросту наприкінці 1980-х років становили 3,8%, в тому числі в металургійній промисловості – 5,5, в хімічній – 5,6, у машинобудуванні – 3,9, у виробництві засобів транспорту – 2,4%.

У структурі галузей обробної промисловості провідне місце займає машинобудівний комплекс (понад 35%), куди відносяться загальне машинобудування, виробництво транспортних засобів, випуск електротехнічного і електронного обладнання, виробництво деталей. Друге місце належить хімічній промисловості. Далі ідуть харчова, текстильна, взуттєва і швейна промисловість.

Розвиток *паливно-енергетичної промисловості* Італії залежить від імпорту сировини. Країна щорічно ввозить близько 100 млн. т нафти і лише 10% загальної потреби видобувається в Італії (острів Сіцілія, район Мілану). Видобуток природного газу Італії забезпечує понад одну четверту його потреби. Решту потреби в природному газі Італія задовольняє за рахунок його імпорту з Алжиру, Лівії, Нідерландів, Російської Федерації.

Кам'яне вугілля для енергетичних потреб теж завозиться. Головними його постачальниками є США.

За виробництвом електроенергії Італія посідає 11-те місце у світі і п'яте – у Європі. Виробництво електроенергії переважно зосереджене на теплових електростанціях, які працюють на привозному вугіллі й відходах великих нафтопереробних підприємств. Самі електростанції тяжіють до великих промислових центрів, зокрема, до нафтопереробних комплексів. Атомна енергетика згорнута. Невеликі потужності ГЕС зосереджені на альпійських притоках р. По.

Італія володіє потужною нафтопереробною промисловістю, яка задовольняє не лише внутрішні потреби, значна кількість нафтопродуктів експортується у сусідні європейські країни. Нафта в Італію доставляється танкерами з країн Південно-Західної Азії, Північної Африки та з інших регіонів і країн світу. Нафтопереробні підприємства збудовані поблизу морських портів, що розташовані вздовж берегової лінії Апеннінського півострова і на острові Сіцілія. У Північну Італію та за межі країни (до північних сусідів) прокладено розгалужену мережу нафтопродуктопроводів, що наближує нафтопереробні підприємства до споживачів нафтопродуктів.

Чорна металургія майже повністю зорієнтована на використання імпоротної сировини (залізної, марганцевої руди, руд легованих металів), металобрухту. Коксівне вугілля повністю ввозиться, в основному зі США. Тому великі металургійні підприємства (комбінати повного циклу) розміщені у портових містах Генуї, Неаполі, Таранто, куди морем доставляється необхідна сировина, або у великих центрах машинобудування, тобто у місцях збуту продукції. Найпотужніший в Італії металургійний комбінат розміщений в Таранто. На ньому щорічно виплавляється понад 10 млн. т сталі. Значним металургійним центром Півдня Італії є металургійний комбінат біля Неаполя.

За виробництвом сталі Італія посідає 8 місце у світі і третє – у Європі, а за виробництвом чавуну – відповідно 11 і п'яте місця. Окремі види продукції чорної металургії, зокрема стальні труби і листову сталь, Італія експортує.

Кольорова металургія базувалась до кінця 1980-х рр. переважно на місцевій сировині. Розміщення її галузей має свою специфіку. Так, виробництво міді, цинку та алюмінію зосереджене переважно у Північній частині Італії, свинцю – на південно-західній частині острова Сардинія, ртуті – в Тоскана. За кількістю виплавленої ртуті Італія посідає одне з перших місць у світі.

Італійська кольорова металургія відома у світі виробництвом магнію, цинку і алюмінію. Сировина для продукування магнію поширена майже повсюдно.

На гірничо-металургійному комбінаті в Манчано, що поблизу Гросетто, виробляють також сурму.

Машинобудування. Основна кількість підприємств цієї галузі розміщена на Півночі, де достатньо кваліфікованої робочої сили, а також надійне сусідство з індустріально розвиненими країнами, що входять до Європейського Союзу.

У структурі галузі домінує транспортне машинобудування: виробництво легкових автомобілів, локомотивів і вагонів, двигунів для суден і авіації.

Первістком автомобілебудування в Італії є концерн "Фіат" з центром у Турині. Другим важливим центром автомобілебудування є Мілан, де зна-

ходяться компанії "Альфа-Ромео", "Лация" і "Брескія". За виробництвом автомобілів Італія займала восьме місце у світі.

Суднобудівна промисловість розвивається в Генуї, Трієсті, Спеції, Ліворно, Таранто.

Електротехнічна промисловість Італії всесвітньо відома, насамперед виробництвом так званих білих товарів – холодильників, автоматичних машин для миття посуду, пральних машин (Варесе, Комо, Бергамо). Електронна промисловість розвинена у Мілані, Павії, Римі, Флоренції та інших містах Центральної і Південної Італії.

Хімічна промисловість спеціалізується на випуску хімічних волокон, барвників, засобів захисту рослин, мінеральних добрив. Сировиною для цих виробів служить розмаїта місцева сировина, а також імпортна нафта, газ, апатити.

Для галузей хімічної промисловості характерною є територіальна спеціалізація. Так, виробництво тонкої хімії зосереджене на Північному Заході; продуктів нафтопереробки – на Північному Сході, продуктів неорганічної хімії – у Центрі, хімії органічного синтезу та мінеральних добрив – на Півдні.

Легка промисловість має розвинену текстильну, взуттєву та швейну галузі, продукція яких популярна не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках. Підприємства текстильної промисловості зосереджені у Північній і Центральній Італії, де знаходиться чимало невеликих "текстильних" містечок. До найбільших центрів цієї галузі відносяться міста Прато і Неаполь.

Взуттєва і швейна галузі розвиваються переважно на Північному Заході. Найбільшим і найвідомішим у світі центром виробництва взуття є м. Віджевано, поблизу Мілана.

У світі за виробництвом взуття і швейних виробів Італія посідає друге місце.

Харчова промисловість у ВВП займає серед галузей обробної промисловості третє місце після машинобудування і хімічної промисловості.

Серед галузей харчової промисловості найрозвиненішими є борошномельна, що розміщена у всіх великих центрах і портових містах Італії. На півдні чимало підприємств виробляють не лише муку, але й макарони, за випуском яких Італія посідає перше місце у світі.

Цукрові заводи розміщені переважно у Паданській рівнині і працюють на місцевій сировині.

Високо розвинена в країні консервна промисловість, яка переважно базується на переробці фруктів, овочів, зокрема помідорів. Італія відома у світі за виробництвом оливок і оливкової олії, які зосереджені в областях оливкових насаджень – Апулії, Калабрії, Сіцилії.

Тютюнова промисловість відокремлена від сировинної бази на півдні Італії і розвивається у таких містах, як Рим, Мілан, Турин, Болонья, Венеція.

Сільське господарство. Італія належить до країн, що мають високопродуктивне сільське господарство, яке базується на приватних засадах господарювання. Три чверті господарств мають наділи до 5 га. Водночас дві п'ятих сільськогосподарських угідь зосереджені у господарствах площею понад 50 га землі. В цілому країна не забезпечує себе продовольством за рахунок власного виробництва, зокрема вона змушена імпортувати деяку частину м'яса і пшениці, хоча фрукти і овочі експортує на європейські ринки.

Ґрунтові умови Італії сприятливі для землеробства, хоча через різкі сезонні коливання в опадах багато земель потребують зрошення. Землеробство на зрошувальних землях добре розвинене в Ломбардії і П'ємонті.

У структурі сільськогосподарських угідь найбільше припадає на орні землі (35%), на луки і пасовища (19%), на сади, виноградники, оливкові культури (11%).

Італія спеціалізується на вирощуванні цитрусових, фруктів, винограду, оливкових, зменшуючи при цьому посівні площі під зернові культури.

Сільське господарство має землеробський напрямок. Головною галуззю є рослинництво, що виробляє три п'ятих товарної продукції. Важливою галуззю рослинництва є овочівництво. Річний збір овочів досягає майже 15 млн. т, це

четверте місце у світі і перше – у Європі. Найбільше вирощують томатів в областях Кампанія і Апулія.

Італію називають "першим садом Європи". Серед фруктових (щорічно вирощується 20 млн. т) переважає вирощування яблук, груш, апельсинів, персиків, черешень. Найпродуктивніші фруктові сади ростуть на північному сході в передгір'ях Альп і Апеннін. На півдні поширені мигдаль, грецькі горіхи, фундук.

Кліматичні умови Італії дуже сприятливі для вирощування цитрусових, особливо на півдні. Їх щорічний збір перевищує 3 млн. т. Лише апельсинів щорічно вирощується понад 2,5 млн. т, що становить три чверті валового збору цитрусових у країні.

Важливе місце у сільському господарстві традиційно займає виноградарство. За збором винограду Італія знаходиться на одному з перших місць у світі. Виноград вирощують по всій країні, але найбільші його плантації є в Апулії, Венето, Емілії-Романьї, Сіцилії, Тоскані, Лаціо, Кампанії. Відомою італійською культурою є оливкові плантації, які переважають на Півдні.

Важливою галуззю рослинництва вважається зернове господарство. Інтенсифікація виробництва зерна дає змогу щорічно без розширення посівних площ отримувати додатково понад 500 тис. т зерна. У структурі зернових культур переважає пшениця. Слід зазначити, що італійці вирощують переважно тверді сорти пшениці, які використовуються для виробництва високоякісних макаронів.

За кількістю вирощеної кукурудзи Італія у Європі посідає третє місце (після Франції і Румунії), за виробництвом рису – перше.

Найбільшою житницею Італії на Півночі є Паданська низовина – області Емілія-Романья, Ломбардія, Венето, П'ємонт, а на Півдні – Кампанія, Апулія, а також острів Сіцилія.

Італія характеризується значною кількістю посівів цукрового буряку, який вирощується, головним чином, на Паданській рівнині.

Із технічних культур у невеликій кількості вирощують бавовник, льон і навіть коноплі, хоча їх посівні площі за останнє десятиріччя дуже зменшились.

На острові Сардинія знаходяться плантації коркового дуба. Майже повсюдно вирощують їстівні каштани, які вважаються традиційними продуктами харчування італійців.

Країна має перше місце у Європі за збором тютюну, який вирощується переважно на Півдні (понад 100 тис. т).

Тваринництво хоча і не є головною галуззю сільського господарства Італії, бо його розвиток стримується конкуренцією більш дешевої продукції країн ЄС, але має досить виразну спеціалізацію, базуючись на природних особливостях території країни та існуючому попиту на ту чи іншу продукцію. Промислово розвинена Північ спеціалізується на молочному скотарстві. Тут знаходяться головні райони вирощування великої рогатої худоби – Ломбардія, П'ємонт, Венето, Емілія-Романья – і значні площі соковитих лугов. Центральна Італія спеціалізується на м'ясному тваринництві й у першу чергу – свинарстві.

Південь Італії і острови Сіцилія й Сардинія є місцем вирощування дрібних тварин, зокрема овець, кіз. У південних областях розводять також віслюків, мулів, які все менше використовуються як тяглова сила.

У тваринництві Італії переважає поголів'я великої рогатої худоби, яке нараховує понад 9 млн. голів, свиней – 8,2 і овець – близько 10 і кіз понад 1,3 млн. голів.

За кількістю виробленого м'яса Італія знаходиться на восьмому місці у світі і на четвертому – у Європі.

Транспорт. Географічне розташування Італії – витягнутість країни з півночі на південь – визначає конфігурацію сучасної транспортної мережі. Більшість доріг мають меридіональне спрямування, за винятком тих комунікацій, що прокладені по Паданській рівнині. Тут вони мають широтне спрямування.

Основним засобом переміщення в Італії є автомобільний транспорт. На його частку припадає понад 75% сухопутних перевезень вантажів. Загальна

протяжність шосейних доріг перевищує 300 тис. км. Швидкісні автостради нараховують 6 тис. км. Італія – батьківщина стародавніх римських доріг і сучасних автострад.

Найважливіша автострада: Мілан – Болонья – Флоренція – Рим – Неаполь – Реджо-ді-Калабрія, яку ще називають "автострадою Сонця". Максимально допустима швидкість на автострадах – 110 км/год, проїзд – платний. Вартість проїзду залежить від класу автомобіля.

На залізничний транспорт припадає лише 10% загальних вантажоперевезень. Протяжність залізниць – 16 тис. км. Понад 50% залізниць електрифіковані. Найбільшим залізничним вузлом є Мілан. Найважливіші залізничні колії прокладені по східному і західному узбережжях Апеннінського півострова. Центральною магістраллю є лінія Мілан – Болонья – Флоренція – Рим.

Морський транспорт забезпечує 90% зовнішньоекономічних перевезень. Його тоннаж досягає 7,5 млн. брутто реєстрових тонн. Морські порти – Генуя, Венеція, Трієст забезпечують зв'язки Північної Італії з дунайськими країнами, Америкою, Східною Африкою і Азією, обслуговують транзити Швейцарії, Австрії, Німеччини. Неаполь – головний туристичний і пасажирський порт на півдні Італії. Через Неаполь здійснюються зовнішні економічні зв'язки з країнами Північної Африки і Західного Середземномор'я. Морськими воротами Рима є порт Чівітавекк'я. Щорічно морськими портами ввозиться майже 60 і вивозиться – 180 млн. т вантажів.

Усе більшого значення для перевезення вантажів і пасажирів набирає повітряний транспорт. Найбільшими за обсягом пасажиропотоків є міжнародні аеропорти Риму (Ф'юмичіно) і Мілану (Лінате і Мальпенса).

В Італії створена система магістральних нафто- і газопроводів, що з'єднують промислові центри з портами. Деякі трубопроводи мають міжнародне значення. Від Генуї, Венеції і Трієста прокладені нафтопроводи до Швейцарії, Австрії і навіть до Німеччини.

Сфера послуг в Італії, як у більшості розвинених країн Європи, переважає виробничу сферу і за часткою у ВВП, і за кількістю зайнятих. Так, частка сфери послуг у ВВП становить близько 70%.

Підвищення життєвого рівня італійців сприяло розвитку таких важливих галузей, як фінансово-кредитна сфера і страхування, охорона здоров'я і освіта, індустрія відпочинку і туризму, яка стала найбільш прибутковою галуззю сфери послуг.

Географія міжнародного туризму дуже строката. Найбільша кількість відвідувачів (близько 60%) припадає на чотири туристичні райони – Венето, Трентіно-Альто-Адідже, Тоскана і Лаціо, де знаходяться найпривабливіші гірські ландшафти, морські пляжі, архітектурні пам'ятники високої пізнавальної цінності.

Існуюча готельна база Італії (близько 5 млн. місць) цілком задовольняє потреби як внутрішнього, так і міжнародного туризму. За кількістю місць, рівнем їх комфорту Італія посідає друге місце у світі і перше – у Європі.

Всесвітньо відомими і найбільш популярними серед іноземних відвідувачів є туристичні центри Венеції, Риму, Неаполя, Генуї, Флоренції. Щорічно Італію відвідує близько 30 млн. туристів.

Туризм є високоприбутковою галуззю економіки. Доходи від міжнародного туризму сягають майже 9% вартості італійського експорту. Країна має позитивне туристичне сальдо – близько 15 млрд. доларів доходу щорічно.

Зовнішні економічні зв'язки. У міжнародному поділі праці Італія спеціалізується на вивозі продукції машинобудування і металообробки, яка становить понад дві п'ятих усього експорту. За останнє десятиліття, поруч із легковими автомобілями і деякими видами верстатів, обладнанням для целюлозно-паперової промисловості, легкої, харчової і поліграфічної промисловості, що вивозяться, виросла частка виробів швейної, текстильної, взуттєвої промисловості, хімікатів, продовольчих товарів, зокрема овочів, фруктів, цитрусових, вин; зменшилась питома вага енергоносіїв, будівельних матеріалів, руд чорних і кольорових металів.

В імпорті головне місце займають машини і обладнання, перш за все складне (майже 33%), а також хімікати (12,5%), чорні і кольорові метали (11%). Завозять італійці також продовольчі товари, паливно-енергетичні ресурси, зокрема нафту, кам'яне вугілля, природний газ; сільськогосподарські машини, бавовник.

Італійська економіка в середині 1990-х років досягла активного торговельного балансу. Для збільшення позитивного сальдо торговельного балансу важливе значення мають валютні надходження від туризму, перекази від сезонних робітників, що виїжджають на заробітки у багатші європейські країни і у країни Північної Америки, а також від емігрантів, що постійно проживають за межами Італії. Останніми роками спостерігається доволі значний приплив іноземного капіталу у вигляді інвестицій і займів.

Основними торговельними партнерами є країни ЄС і США [8].

1.2.7. Економіка Канади

Площа – 9 976,1 тис. кв. км

Населення – 32,9 млн. жит. (2006)

ВВП – 1,089 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 35,2 тис. дол. (2006)

Соціально-економічна модель Канади. Канада входить до “сімки” великих найбільш розвинених країн світу. Її ВВП на душу населення в 2006 р. склав 35,2 тис. дол. Процвітання країни визначається наявністю багатих природних ресурсів, ефективною економічною системою, успадкованим від Англії законодавством і сусідством з могутніми США. Країна багата поліметалами, ураном, нафтою, природним газом, кольоровими металами, залізною рудою, золотом, платиною, калійними солями, а також водними й лісовими ресурсами. Державний устрій Канади – федерація провінцій із широкими правами й окремими територіями федерального підпорядкування.

Населення – 32,9 млн. жителів – в основному нащадки переселенців з Європи й США, домінують дві нації – англо- (28%) і франкоканадці (23%).

Канада має у своєму розпорядженні *високорозвинену промисловість*. Провідні позиції у світі країна займає з видобутку й виробництва багатьох видів *сировинних матеріалів* – нікелю, урану, азбесту, алюмінію. Традиційно лідерами за темпами зростання виробництва й інвестицій виступали *корпорації* нафтової й газової промисловості, лісопромислового комплексу, кольорової й чорної металургії. Однак через падіння попиту й цін на ресурсні товари на світових ринках у 1990-х рр. відбувся спад у їхньому розвитку. Водночас істотно зросли обсяги продукції й інвестиції в *наукомістких галузях*, таких як електроніка, електротехніка, важке машинобудування, телекомунікації, виробництво конструктивних матеріалів, хімічна й фармацевтична промисловість, автомобілебудування.

Особливістю економічної моделі розвитку є велика частка *іноземної власності* в промисловому виробництві й капіталі Канади – 40% (92% – в автомобілебудуванні, 68% – у хімічній промисловості, 63% – в електроенергетиці). З них понад 70% становить власність *американських ТНК*. Канадські ж корпорації зберігають провідні позиції в кредитно-фінансовій сфері, торгівлі, транспорті тощо. Велике поширення в канадській промисловості одержали *дрібні й середні фірми*. Приблизно 80% робочих місць забезпечує малий бізнес, представлений акціонерними й приватними компаніями.

З виробництва й експорту *сільськогосподарської продукції* Канада є однією з провідних країн світу – вона забезпечує 1/5 частину всього світового експорту пшениці. Особливістю сільгоспвиробництва є яскраво виражена територіальна й галузева *спеціалізація*, якою охоплені 90% всіх канадських ферм. Характерним є *укрупнення ферм* і зростання їхньої продуктивності.

Державна економічна політика спрямована на заохочення розвитку обробної промисловості, наукомістких галузей, зміцнення позицій *національних фірм* і обмеження експансії іноземного капіталу. Динаміка *державного сектору*

в економіці, що займав провідні позиції в електроенергетиці, транспорті, зв'язку й виробництві багатьох товарів і послуг, в має тенденцію до його скорочення у зв'язку із *приватизацією* держпідприємств обробної й нафтогазової промисловості й у транспортній сфері.

Зовнішньоекономічні зв'язки мають велике значення для економіки Канади. Експортна квота в кінці 1990-х рр. склала 40% (в 1992 р. – 26%). *Структуру зовнішньої торгівлі* при високому ступені відкритості економіки не можна назвати сприятливою: 2/3 канадського експорту – сировина, напівфабрикати, продовольство, 3/4 імпорту – готові промислові товари, у т.ч. технології й наукомістка продукція. Переважна частка торговельного обороту здійснюється зі США: 75% канадського експорту й 65-70% імпорту. Це пояснюється тим, що великі канадські компанії – це в основному філії американських ТНК, а вихід на закордонний ринок дрібних і середніх національних компаній пов'язаний з більшим ризиком.

Інтенсивно розвивається в Канаді й *інвестиційна сфера*. Потік капіталу в країну приблизно дорівнює його вивозу. Основним інвестором, як і одержувачем капіталу, є США. Важливе значення для розвитку канадської економіки має участь країни в НАФТА. Подальші перспективи зовнішніх відносин пов'язуються із країнами, що розвиваються, Азіатсько-Тихоокеанського регіону й Латинської Америки.

За співвідношенням матеріального виробництва й сфери послуг Канаду часто називають “*міні-дублікатом*” США. Співвідношення зайнятого населення в сфері послуг становить близько 70%, а в сільському господарстві – 3,5%. Однак частка обробної промисловості у ВВП (усього близько 20%) не може бути показником постіндустріального розвитку. А велика частка іноземного капіталу в промисловості й несприятлива структура зовнішньої торгівлі говорять про високий ступінь залежності від могутнього сусіда. Особливо наочно цей вплив проявляється в *синхронізації національних економічних циклів* двох країн через взаємну торгівлю, рух підприємницького й особливо кредитного капіталу, зміни платіжного балансу.

Засилля в Канаді американського й іноземного капіталу є причиною багатьох *серйозних негативних наслідків* для канадської економіки: недоодержання національним бюджетом значних доходів через маніпуляції із цінами й прибутком; обмежена експортна діяльність; використання канадських ресурсів НДДКР в інтересах іноземних інвесторів; прагнення США розширити своє законодавство на діяльність філій американських корпорацій у Канаді. У зв'язку з цим виникла *ідея “канадизації”* економіки, тобто *викупу* в іноземців *канадської власності*. Така політика активно проводилася протягом другої половини 1970-х – початку 1980-х рр. На початку 1990-х рр. актуальність її знизилася. *Канадський корпоративний капітал* досяг більшої зрілості, усвідомивши особливі національні інтереси й розширивши власні фінансові можливості. Цей процес не має на меті внести дезінтеграційний вплив на регіон, він лише викликає необхідність перегляду й упорядкування системи зовнішніх зв'язків відповідно до змін, що сталися.

Природні умови та населення.

Рельєф країни в основному рівнинний, але є також дуже великі гірські райони (Південний схід і Захід). Велика кількість озер, сильна заселеність місцевості, суворість клімату – основні риси, що обумовлюють специфіку господарчого комплексу країни.

Крайній Південний схід – Апалачі – гірська система сильно зруйнована (середня висота 600м); на Заході – Кордильєри – гори, що мають висоту понад 4 тис. метрів.

Канада займає значне місце серед розвинутих країн за запасами залізної руди, кольорових, дорогоцінних металів, нафти, калійних солей, свинцю та інших мінералів. За запасами свинцю, цинку, нікелю, уранової руди й азбесту їй належить перше місце серед розвинутих країн Заходу. Тут концентрується 1/5 запасів усієї залізної руди.

Основна частина запасів корисних копалин країни знаходиться у важкодоступних віддалених районах – переважно на Півночі. Промислова сировина нерідка зустрічається у виді комплексу корисних копалин і в

сполученні з багатими енергоресурсами. Це обумовлює широкий спектр можливостей по використанню. Так, у різних районах Канадського щита розташовані великі родовища залізної руди, поліметалів з домішкою рідких металів, урану, дорогоцінних металів, нерідко по сусідству з ріками, багатими гідроенергетичним потенціалом. В Апалацькій зоні знаходяться родовища вугілля, кольорових і дорогоцінних металів, хроміту й азбесту. У смугі Внутрішніх рівнин є великі запаси вугілля, нафти, природного газу, калійних солей. Район Кордильєр багатий кольоровими і рідкісними металами, а також вугіллям.

Клімат відрізняється помірною континентальністю. Водні ресурси величезні: за запасами гідроенергії (близько 50 млн. кВт.), країна стоїть на 3 місці серед розвинутих країн Заходу. Найбільш значна водна система – Великі американські озера, ріка Св. Лаврентія, які мають величезне транспортно-енергетичне значення. Майже 1/2 території покрита лісом соснових порід. За запасами деревини Канада поступається тільки Росії і Бразилії, а по кількості її на душу населення не має собі рівних велике значення мають цінні породи – кедр, ситхінська ялина – на заході, різні види ялини, сосни, модрини, ялиці – на сході.

Сучасне населення Канади веде свій початок від французьких і англійських колоністів, що заснували свої перші поселення наприкінці 16 – початку 17 століття. Після семирічної війни (1756 – 1763 р.) уся територія сучасної Канади перейшла у володіння Великобританії, а в 1867 р. розорені колонії були об'єднані в єдиний домініон (статус домініону зберігається і донині). У Канаді існує дві нації: англоканадці (11 млн. чол.) і франкоканадці (6 млн. чол.). Останні заселяють провінцію Квебек. Відповідно зберігаються і дві державні мови. Майже 1/4 населення представлено перехідними етнічними групами (німецькою, італійською, українською (500 тис.) та ін.) з числа європейських іммігрантів. Зовсім незначну частку (менш 1%) складають корінні жителі: у Південній і Центральній частинах – індіанці (близько 250 тис.), у Північній – ескімоси (60 тис.).

Довгий час чисельність населення Канади зростала, насамперед, за рахунок імміграції. З початку XX в. ріст населення відбувається в основному за рахунок природного приросту, що через більш високу народжуваність трохи вище, ніж в інших розвинутих країнах (12-13 чоловік на 1000 жителів). Проте тенденція до зниження народжуваності і природного приросту в Канаді виражена цілком чітко.

У країні переважає міський тип розселення: 78% населення мешкає в містах. Майже 1/2 канадців мешкає в трьох великих урбанізованих ареалах: 1) уздовж узбережжя Великих озер, де на вузькій прибережній смузі розміщено більш десятка великих міст і безліч дрібних міст-супутників (ареал Гамільтона - Торонто - Оттави та ін.); 2) у провінції Квебек навколо міст Монреаль - Труа-Рив'єр - Квебек; 3) на березі Тихого океану в ареалі Ванкуверу і Вікторії з їх містами-супутниками. Міста – Монреаль – 2,8 млн., Торонто – 2,7 млн., Ванкувер – 1,12 млн.

Середня щільність населення Канади відзначається великою рухливістю – кожен 10-й житель країни протягом року змінює місце свого проживання.

У необжитих районах на місці розробок мінеральної сировини нерідко створюються вахтові селища міського типу, розраховані на зміну робітників у 250-300 чоловік. У будинках готельного типу така зміна проводить тиждень, після чого доставляється додому – у прилегле велике місто. На новий термін приїжджає вахта, що змінює вахтовиків.

Сільські жителі у Квебеці та атлантичних провінціях мешкають у компактних поселеннях, а в провінції Онтаріо і західніше панує фермерський тип розселення.

Канада – англійський домініон і член Співдружності Націй. Формально главою держави вважається англійська королева, яку представляє Генерал – Губернатор. Останній призначається королевою за представленням канадського уряду. Проте реальної влади генерал-губернатор не має, і посада ця носить чисто номінальний характер. Законодавча влада в країні представлена двопалатним парламентом – палатою громад і сенатом.

Місце країни у світовій економіці. Канада – високорозвинена індустріальна країна. За розмірами валового національного продукту (ВНП) на душу населення вона займає одне з провідних місць у світі. Питома вага Канади в промисловому виробництві залишилася в післявоєнний період досить стабільною, у 2002 р. вона склала 3,2%. По цьому показнику країна утримує сьоме місце серед розвинутих держав.

Канада займає територію, рівну майже 10 млн. км². Тут проживає 24 млн. чоловік, причому майже все населення сконцентроване на вузькій смузі шириною близько 200 км, пов'язаною з кордоном США.

Державно-монополістичний капіталізм у Канаді поряд з типовими рисами, що характерні для всіх розвинутих країн має свою специфіку, пов'язану з особливостями Канадської економіки. Вона є високорозвиненою і у той же час вона діє під кутом у величезній залежності від іноземного капіталу.

Найбільшу активність у країні мають великі американські компанії, на які приходить 4/5 усієї суми іноземних капіталовкладень (50 млрд. дол., що складає понад 2/5 вартості ВВП країни). Майже 2/3 промислового виробництва країни знаходиться в руках іноземних компаній, у т.ч. 2/3 гірничодобувної промисловості, 3/4 нафтогазової, 4/5 хімічної, 97% автомобілебудування.

Галузева структура економіки. Канада – індустріально-аграрна країна. На світовому ринку виступає як постачальника промислової сировини і продовольства. Господарство її має яскраво виражену експортну спрямованість. Винятково велику питому вагу в економіці країни займає капітал США, у промисловості 60% капіталовкладень належить монополіям США. Фактично, як вже підкреслювалось Канада прив'язана до економічної колісничі США.

Частка обробної промисловості у внутрішньому валовому продукті дорівнює 20%, у той час як на долю видобувної промисловості припадає лише 4%.

Високий рівень розвитку характерний для електроенергетичного господарства. У 1998р. було вироблено 380 млрд. кВт*рік електроенергії. По

виробництву електроенергії на душу населення Канада перебуває в перших рядах країн світу. Близько 75% дають ГЕС. У найближчі 10-15 років планується створення єдиної енергосистеми в Канаді.

Ще 1959р. створено коронна корпорація «Атомік енерджі оф Канада лімітед», що координує будівництво АЕС. Нині функціонує 11 АЕС потужністю близько 10 млн. кВт*год. Найважливіші з них розташовані в провінціях Онтаріо і Квебек. Найбільші ГЕС на річках Святого Лаврентія, Піс-Рівер, Нельсон і Черчілл.

Досить розвинута видобувна промисловість. Канаді належить провідне місце по виробництву нікелю, цинкових концентратів, срібла, калійних солей, азбесту і газетного папіру; друге – уранових концентратів, кобальту, золота, металів платинової групи; третє – природного газу, мідних і свинцевих концентратів, алюмінію; четверте – чорної міді, свинцю; п'яте – залізної руди, ртуті і т.ін.

Нафтова промисловість контролюється американськими компаніями. У той же час Канада ввозить нафту з Венесуели і країн Південно-західної Азії. У 1998 р. видобуток нафти склав 70 млн. т. Нафтопереробна промисловість представлена 33 нафтопереробними заводами, загальна потужність яких складає 108 млн. т. Переважно для внутрішнього споживання ведеться видобуток вугілля, що до 1998р. зріс до 31 млн. т. Уранові концентрати, яких у 1998р. добувалося більш 6,4 тис. т. експортуються в основному в США.

Нафтовидобуток розміщений у районі Едмонтон (провінція Альберта).

Видобуток залізної руди коливається на рівні 50-60 млн. т. на рік. Переважна її частина екпортується в США. Виплавка сталі склала 19 млн. т. на рік. Родовище – Лабрадорське дає 2/3 видобутку, зростає роль родовища Мішіпікотен, яке функціонує біля озера Верхнього. Функціонують також чотири великі металургійних заводу з повним циклом.

Центрами кольорової металургії є міста Коппер-Кліфф, Коністон, Трейл, Флін-Флон, які знаходяться біля родовищ, або на Південному-сході країни – Колборн, Монреаль. Дуже велика алюмінієва промисловість, яка працює на

імпортних бокситах з Ямайки і Гайани. Виплавка алюмінію доведено до 1 млн. т. (друге місце після США). Арвідський алюмінієвий комбінат що на півночі від міста Квебек є найбільшим у світі. Крім нього заводи цієї спеціалізації є в Бо-Комо і Клітіматі. В алюмінієвій промисловості панує капітал США.

Також у країні виробляється 188 тис. т. нікелю, 500-590 тис. т. цинку, 350-380 тис. т. чорної міді, 175 тис. т. рафінованого свинцю.

За видобутком калійних солей (7 млн. т.) Канада перегнала США, ФРН, Францію. На її долю припадає близько половини сумарного видобутку цього виду хімічної сировини по відношенню до провідних країн заходу.

Машинобудування представлене автомобілебудуванням (заводи «Дженерал Моторс», «Форд» у Віндзорі і Оттаві), літакобудуванням, виробництвом ЕОМ, а також устаткуванням для лісової, деревообробної і паперової промисловості. Центри – Торонто, Монреаль, Віндзор, Оттава, Ванкувер.

Традиційною і досить важливою галуззю канадського господарства є деревообробна промисловість. Переважну частину лісоматеріалів дає Британська Колумбія, де найбільший центр галузі це Ванкувер з заводом Пауелл-Рівер. Іншим великим підприємством галузі є завод Корнор-Брук в межах Ньюфаундленда. Тільки ці два підприємства випускають газетного папера більше, ніж уся Швеція.

В цілому за обсягами лісозаготівель, лісопиляння і деревообробки Канада поступається лише Росії і США. За виробництвом целюлози і папера вона стоїть на другому місці серед провідних країн Заходу, а по випуску газетного папера – на першому. Експортність галузі надзвичайно надто висока. Більш 2/3 виробленої продукції надходить саме на експорт. Лісотовари складають 30% вартості всього Канадського експорту і йдуть в основному до США.

Підприємства відрізняються високою механізацією і комбінуванням виробництва.

Порівняно швидко розвивається хімічна промисловість. Найбільший розвиток отримало виробництво пластмас та мінеральних добрив. Найбільші центри галузі Сарнія, Монреаль, Торонто.

За душовим виробництвом харчових товарів Канада поступається лише США. Канада вийшла на одне з перших місць серед провідних країн, за виробництвом м'яса та борошна. За експортом цієї продукції вона конкурує з такими країнами, як США, Нова Зеландія, Аргентина та Австралія. Головними центрами харчової промисловості є Монреаль, Торонто, Ріджайна, Калгарі, Ванкувер, Вінніпег.

Легка промисловість працює в основному на імпортній сировині та покриває лише половину внутрішнього попиту. Найбільш розвинутими швацька і текстильна галузі.

Канада – країна високорозвиненого механізованого сільського господарства. Вона є одним з найбільших у світі виробників і експортерів сільськогосподарської продукції. Сільське господарство відрізняється високою продуктивністю і товарністю. Як і в США, у соціальній структурі сільського господарства переважають великі спеціалізовані підприємства, які витісняють дрібні ферми. Середній розмір ферм – 160 га. Третина ферм застосовують найману працю робітників.

Основна галузь сільського господарства – тваринництво, що спеціалізується головним чином на розведенні м'ясної і молочної худоби і дає близько 60% товарної продукції сільського господарства. Тваринництво базується на гарній кормовій базі. Типи ферм і організація тваринницького господарства американського зразка це вузька спеціалізація і висока продуктивність праці.

За розвитком тваринництва виділяються 2 райони: Південь степових провінцій (половина поголів'я м'ясної рогатої худоби і коней) і Південь провінцій Онтаріо і Квебек (молочне тваринництво, свинарство і птахівництво).

Разом з тим Канада відноситься до числа найбільших країн за виробництвом продукції землеробства, зокрема – зерна, пшениці, ячменя, вівса

і кукурудзи. Збір пшениці – 15-20 млн. т. утрое перевищує потреби внутрішнього ринку культивується пшениця, головним чином, ярова. Середня врожайність – 20 ц/га. Особливо великі території під посівами пшениці зайняті в степових провінціях – Саскачеван, Альберта і Манітоба. Останнім часом значно зростає значення кормового зерна, посіви якого поширені як у степових провінціях, так і на Сході країни. Під кормовими травами знаходиться 1/5 посівної площі (головним чином у провінціях Квебек і Онтаріо). Це небагато в порівнянні з такими країнами, як США або Великобританія. Крім зернових і кормових культур досить поширене виробництво для внутрішнього споживання льону, картоплі, овочів, фруктів та тютюну.

Транспорт. У транспортній системі Канади найбільш важливе місце займає залізничний і автомобільний. Довжина залізниць – 59 тис. км. Найбільш густа мережа залізниць у Південній частині країни. Тут же проходять дві трансконтинентальні магістралі – «Кенедієн Песіфік Рейлуей», що зв'язує Сент-Джон з Ванкувером і «Кенедієн Нейгунл Рейлуей», що з'єднує Сидні з Принс Рупертом. Від цих широтних магістралей прокладено кілька ліній у райони видобутку корисних копалин і лісових розробок. Залізничний транспорт займає перше місце за вантажообігом. У перевезеннях же пасажирів він поступається автомобільному і авіаційному. Довжина автошляхів – 884 тис. км, у т.ч. із твердим покриттям 719 тис. км. Найбільш густою їхня мережа є у Південних районах, де особливо сильно розвинутий автомобільний рух. Тут прокладено Трансканадська автострада, що починається в межах Ньюфаундленду і йде аж до Тихого океану. Стратегічне значення має Аляскінське шосе від форту Сент-Джон до Фербенкса, побудоване разом зі США.

За довжиною повітряних шляхів Канада поступається серед провідних країн тільки США. Найбільшим аеропортом міжнародного значення є Монреаль.

Майже 1/3 вантажообігу країни припадає на трубопровідний транспорт. Нафта і газ перекачуються по трубах з районів їхнього видобутку в промислові центри східної Канади, на Тихоокеанське узбережжя, а також у США.

На внутрішньому водному транспорті виняткове значення набула система Великих Озер і ріка Св. Лаврентія (довжиною в 3700 км). В результаті реконструкції (разом зі США) ріки Св. Лаврентія на ділянці Монреаль - оз. Онтаріо - Великі Озера водний шлях став доступні для морських судів, а безпосередньо річка Св. Лаврентія представляє нині гігантський глибоководний шлях, у зоні тяжіння якого зосереджено 2/3 промислового виробництва країни.

Морський флот Канади відносно невеликий. Більш 70% канадського морського вантажообігу припадає на іноземні судна. Найважливіші порти країни: Монреаль, Ванкувер, Порт-Артур, Вільям і Сeven-Айленд. Порт-Артур і Сeven-Айленд – спеціалізовані порти з вивозу залізної руди.

Зовнішньоекономічні зв'язки. Частка Канади у світовому товарному експорті складає 4,15 % – (7- ме місце, 2000 р.) . Експорт Канади більш ніж на 2/3 складається із сировини, напівфабрикатів і продовольства. Серед статей експорту виділяються кольорові метали (нікель, алюміній), уранові концентрати, нафта, газ, залізні руди. Калійні солі, деревина, папір і паперова маса, азбест; у масовій кількості вивозяться пшениця, борошно, м'ясо. Канада вивозить також машини й устаткування. Імпорт складається з готових промислових виробів, вугілля, алюмінієвої сировини, бавовни, каучуку, кави, какао. Частка США в канадському імпорті та експорті складає близько 70%. Другим за розмірами торгового обороту партнером країни є Японія. Підсилюються зовнішньоторговельні зв'язки Канади з країнами Західної Європи і СНД. Розвивається спільне канадське співробітництво в області лісової, целюлозно-паперової і нафтової промисловості а також авіаційного транспорту [5, 15].

1.3. Економіка невеликих економічно високорозвинених країн Європи

1.3.1. Загальна характеристика розвитку

Відносно невеликі економічно високорозвинені країни Європи використовують, так звану, західноєвропейську модель розвитку. Вона

характерна для країн Західної, Північної й Південної Європи, що входять до Європейського Союзу, а також Швейцарії, Ісландії, Норвегії й “карликових держав” (Андорра, Ватикан, Монако, Ліхтенштейн, Сан-Марино).

Геополітичне положення європейських країн сприяє їхньому об'єднанню: досить бідні природні ресурси, подібні риси історичного розвитку, відносна однорідність населення за етнічними й соціально-політичними ознаками. Обмеженість власної мінерально-ресурсної бази визначає більшу залежність країн від зовнішнього світу: імпорт забезпечує понад 2/5 енергоносіїв і близько 3/4 інших видів сировини.

Водночас країни західноєвропейської моделі в статку й навіть у надлишку забезпечені іншими факторами виробництва – кваліфікованою робочою силою, грошовими капіталами. *Норма безробіття* становить в окремих країнах, як правило, 10-12%, що створює деяку соціальну напруженість. За показниками продуктивності праці країни західноєвропейської моделі в цілому поступаються США (70,2%) і Японії (82,6%), в основному через порівняно низький її рівень у менш розвинених країнах ЄС – Греції, Португалії, Іспанії, Ірландії. Це пояснюється й відставанням у сфері розвитку НДДКР і, особливо, інноваційного процесу. Країни західноєвропейської моделі не поступаються США і Японії за технологічним рівнем традиційних базових галузей (металургія, машинобудування й металообробка тощо), а в хімічній промисловості випереджають (у першу чергу Німеччина), але відстають від них у таких новітніх галузях, як мікроелектроніка, робототехніка, біотехнологія, нові матеріали й оптична електроніка.

Економіка країн західноєвропейської моделі досягла вищої стадії індустріального розвитку, що характеризується високим ступенем автоматизації й інформатизації, а також високим рівнем розвитку продуктивних сил.

Структура ВВП характеризується співвідношеннями: промисловість – 30-35%, сільське господарство – 5%, невиробнича сфера – 60-65%.

До основних рис західноєвропейської моделі соціально-економічного розвитку відносяться наступні:

- дуже високий рівень державного регулювання, що компенсує більш низькі потенціал і міць західноєвропейських ТНК у порівнянні з американськими та японськими;
- найвища у світі соціальна орієнтація суспільно-економічних систем, активно підтримувана державою, що виконує найбільшу кількість соціальних функцій, визначена як "соціальне ринкове господарство";
- принцип і основне правило громадського життя – відносний баланс індивідуалізму й солідарності при провідній ролі першого;
- найбільший ступінь відкритості світовому господарству й інтернаціоналізації господарського життя.

Остання риса відбивається насамперед у стані зовнішньої торгівлі: експортна й імпортна квоти країн-членів ЄС незмінно перебували поблизу 30% позначки, тоді як у США – 9-11%, а в Японії – 11-13%. Це зумовлено обмеженістю ресурсної бази й вузькістю внутрішніх ринків західноєвропейських країн. Основна частина зовнішньої торгівлі (більше 70%) припадає на внутрірегіональний обіг, що пояснюється бурхливим розгортанням у шир і глиб інтеграції країн Західної, Північної й Південної Європи. Інша картина у сфері прямих інвестицій – більше 60% розміщені за межами регіону: Північна Америка (у першу чергу США), нові індустріальні країни Південно-Східної Азії, що найбільш динамічно розвиваються, й перспективні країни третього світу.

Найважливішою особливістю розвитку країн-членів ЄС є активна господарська взаємодія. Незважаючи на різний рівень і різні напрямки розвитку внутрірегіональні процеси переважали над міжрегіональними. Головною формою співробітництва є динамічна інтеграція, початком якої стало створення в 1952 р. Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС), а потім "загального ринку" в 1957 р.; подальше його розширення на початку 1970-х років призвело до формування ядра європейського регіону (країн ЄС).

Інтеграційні процеси ведуть, з одного боку, до вирівнювання економічного й соціального розвитку європейських країн, з іншого боку, до зростання продуктивності праці, якісного росту продуктивних сил, доцільного співвідношення різних сфер економіки, спільної спрямованості структурних змін господарства (розширення, модернізація, відновлення), до певного життєвого рівня та розвитку демократії й прав людини. *Економічний потенціал країн ЄС перевищує потенціал усіх інших розвинених країн Європи.* Так на ЄС доводиться 3/4 імпорту й більша частина експорту цього регіону. Діяльність ЄС – наочний приклад погоджених дій урядів і держав, об'єднаних загальною метою – *безпека й процвітання країн-учасниць.* Ці країни проводять загальну політику в сільському господарстві, рибальстві, транспорті, охороні природи, енергетиці, зовнішньоекономічній діяльності, беруть участь у загальних програмах науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), розвитку телекомунікацій, соціальної сфери.

Найважливіші досягнення ЄС – це довгостроковий мир між його країнами; демократичні принципи участі, які дозволяють зберігати національні особливості країн, що входять до нього. Головними факторами успіху ЄС є: розвинені економічна й правова база з діяльними інститутами, демократизм прийняття рішень на базі консенсусу й компромісів.

Для європейської інтеграції характерні наступні риси:

1. *Взаємодія двох шляхів інтеграції* – поглиблення (все більше охоплення сфер економіки) і розширення (охоплення все більшої кількості країн). Інтеграційні процеси відбуваються на *мікро- і макрорівні*, що ускладнює процес інтеграції між окремими країнами й сферами економіки.

2. *Багатосхідчастість структури* європейської інтеграції, що охоплює сфери виробництва й обігу, інфраструктуру, політику; території окремих країн, ринки товарів, капіталів, робочої сили тощо. У зв'язку з цим неминуче виникнення протиріч загальноінтеграційних і національних інтересів.

3. Високий рівень розвитку інтеграційного процесу. ЄС пройшов усі *форми інтеграції*: зону вільної торгівлі, митний союз, економічний і валютний союз, політичний союз із введенням з 1993 р. єдиного громадянства ЄС.

ЄС - *індустріальне ядро й економічна сила*, що визначає характер і тенденції розвитку всього європейського регіону і його позицій у світовому господарстві. Найбільш давніми членами ЄС є ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (з 1957 р.), Великобританія, Данія, Ірландія (з 1973 р.), Греція (з 1981 р.), Іспанія, Португалія (з 1986 р.), Австрія, Швеція й Фінляндія (з 1995 р.). *Подальший розвиток інтеграційного процесу* пов'язаний із вступом до ЄС постсоціалістичних країн Східної Європи – Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Литви, Латвії, Естонії, Словенії (з 2004 р.), Болгарії і Румунії (з 2007 р.), а також Кіпру і Мальти (з 2004 р.). Величезний і зростаючий розрив у рівнях економічного розвитку давніх країн-членів ЄС і нових країн-членів викликав процес "*економічної дивергенції*", що завжди був головною перешкодою інтеграції. Оскільки механізм ЄС націлений на підтягування менш розвинених країн і регіонів (*нетто-реципієнтів ЄС*) до рівня більш розвинених (*нетто-спонсорів ЄС*), країни-кандидати з низьким рівнем ВВП на душу населення претендують на субсидії з його фондів, що може "підірвати" бюджет ЄС. Подібне розширення ЄС викликає об'єктивну необхідність *корінного реформування союзу*. Однак останнє стикається із серйозними труднощами й протиріччями в аграрній сфері, на ринку праці ЄС тощо. Тому розширення ЄС спочатку несе його країнам-членам більше проблем, ніж вигід. У *політичних відносинах* розширення ЄС веде до зміцнення молодих демократій і загальної стабілізації положення на континенті. Повне включення нових країн-членів до ЄС зажадає тривалого *перехідного періоду*.

1.3.2. Економіка Австрії

Площа – 83,9 тис. кв. км

Населення – 8,2 млн. жит. (2006)

ВВП – 309,3 млрд. дол. (2006)

Австрія – це розвинута індустріальна країна, що стоїть у перших рядах за обсягами виробництва основних видів промислової продукції і за їхньою якістю. Столиця Австрії – Відень, одне з красивіших міст Європи.

Австрія федеративна республіка, до складу якої входять 8 земель: Бургенланд, Верхня Австрія, Зальцбург, Карінтія, Нижня Австрія, Тіроль, Фаральберг, Штірія і прирівняна до них в адміністративному відношенні столиця Відень.

Федеральні землі мають парламенти і ландтаги. Вони обирають уряди земель. Кожна земля має також свою конституцію.

Австрійську республіку було засновано у листопаді 1918 року після розпаду Австро-Угорської монархії. 26 жовтня 1955 року Австрійський парламент прийняв закон про нейтралітет країни.

Австрія – член ЄС.

Значну частину країни займають Східні Альпи і середньовисотні Герцинські гори. На сході і північному сході Австрії гори змінюються рівнинами, що займають приблизно на 1/5 частині території країни.

Особливо велике значення мають напрямки з заходу на схід. У їхніх межах зосереджені великі населені пункти і найбільш важливі сільськогосподарські райони.

У західній частині Австрії величезне значення має западина Віпталь, що перетинає з півночі на південь весь вал гір південніше Інсбрука. Це гірський перевал Бреннер, що лежить на висоті 1372 м. Прокладені по ньому залізниця і автомобільна дороги ведуть із Західної Австрії до Північної Італії і Німеччини.

До гірських областей Австрії на північному сході і сході примикають рівнини. Тут розташовані Придунайська рівнина, Віденський басейн, рівнини Бургенланда і Штірії. Займаючи невелику частину території Австрії, вони є найважливішими в її економічному житті.

Ріки Австрії багатководні, із крутим падінням, тому багаті енергією. Основна ріка Австрії – Дунай. На всьому протязі Дунай судноплавний.

Надра Австрії порівняно багаті різними корисними копалинами. До числа найважливіших з них відносяться залізна руда, магнезит, графіт, буре вугілля, нафта, кам'яне вугілля, будівельні матеріали.

Достовірні запаси залізної руди складають до 200 млн. т. Вміст заліза в австрійських рудах невисокий (33-38%). За умовами залягання залізна руда зручна для розробки. Видобуток її ведеться відкритим способом.

За запасами магнезиту Австрія займає провідне місце у світі (40% світових запасів). Основні родовища розташовані в горах Штирії і Каринтії.

Досить значні запаси графіту. Промислове значення мають родовища у Верхній Австрії і Штирії.

Поклади бурого вугілля зустрічаються в багатьох районах Австрії, але найбільш важливі з них у Нижній і Верхній Австрії, Штирії. Загальні запаси вугілля оцінюються у 200 млн. т., у тому числі кам'яного 30 млн. т.

Буре вугілля використовується як паливо для електростанцій а також для на виробництва газу, різних олій і мастильних матеріалів.

Нафтові родовища Австрії, які експлуатуються нині, розташовані на північному сході країни, у басейні правих припливів Морави.

Багаті газonosні площі є в районі Відня і його околиць а також у Верхній Австрії. Загальні запаси природного газу складають до 20 млрд. м.³ Кам'яна сіль залягає у Верхній Австрії, де її розробляють. Соляні запаси Австрії величезні. Їх достатньо не тільки для покриття безпосередніх потреб населення і хімічної промисловості, але і для значного експорту.

Запаси будівельних матеріалів Австрії представлені численними родовищами графіту, мармуру, вапняку, туфу і т. ін.

У горах Австрії є інші корисні копалини (свинцево-цинкові, мідні руди, боксити), але вони не мають істотного значення, тому що запаси їх досить обмежені і видобуток їхній ведеться невеликими кількостями.

Населення Австрії складає 8,2 млн. жителів. Більшість населення складають австрійці (понад 95% населення). Крім того, в Австрії нараховується близько 70 тис. словенців (у Катринії), 50 тис. хорватів і 30 тис. угорців (головним чином у районі Відня).

Близько 85% населення належить до католицької церкви.

Динаміка населення характеризується низьким природним приростом.

Третина зайнятого населення припадає на промисловість, 9% – на сільське господарство. Великий відсоток економічно активного населення зайнятий у сфері послуг. Понад 20% населення Австрії – пенсіонери. В Австрії перебуває велика кількість іноземних робітників. В основному це турки і греки.

Найбільше густо заселені рівнинні і горбкуваті райони, що примикають до Відня, особливо Придунайська рівнина. Дві третини населення Австрії мешкає в містах.

На населення Австрії, його культурне і політичне життя значно впливає католицька церква. Під її контролем перебувають школи, дитячі установи і вищі навчальні заклади, лікарні і т. ін.

Австрія – високорозвинена індустріально-аграрна країна. Більш 40% національного продукту припадає на долю промисловості.

Структура промисловості Австрії відрізняється великою кількістю галузей і перевагою обробної промисловості над видобувною. По виробництву основних видів промислової продукції на душу населення, по їхній якості Австрія стоїть у перших рядах.

Основна галузь промислового виробництва Австрії - важка промисловість, у структурі якої важливе місце займає металургія, металообробка і машинобудування, електротехніка і хімія. Велике значення мають галузі легкої промисловості: текстильна, швацька, шкіряно-взуттєва, а також харчова. Енергетична база промисловості Австрії – буре вугілля, нафта і гідроресурси.

Крім видобутку вугілля, нафти, природного газу в Австрії ведеться видобуток залізної руди, свинцево-цинкової руди, та мідної руди.

Сільськогосподарські площі складають 47% території країни. З усіх сільськогосподарських земель, рілля займає 40%, луки і пасовища – 38%, альпійські луки – 22%. Переважають дрібні господарства. Значна частина землі належить католицьким орденам і монастирям. Поширено оренду землі. Основні виробники товарної продукції – капіталістичні фірми. Широка мережа постачальницько-збутових і споживчих кооперативів, залежних від банків. Ріст парку сільськогосподарських машин, більш широке застосування мінеральних добрив, інтенсифікація праці найманих робітників обумовили, незважаючи на скорочення чисельності зайнятих, підвищення товарності сільського господарства.

Основою сільського господарства є тваринництво.

Багатогалузеве землеробство характеризується наявністю рільництва, огородництва, садівництва та виноградарства. У посівах переважають зернові (пшениця, жито, кукурудза), 2-е місце займають кормові, потім картопля і технічні культури (у тому числі і буряк).

У загальному вантажообігу країни основна роль належить залізничному транспорту. Головні залізничні вузли - Відень, Лінц, Трац, Філлах. Загальна довжина залізниць 7,2 тис. км, у тому числі – $\frac{1}{2}$ електрифіковано. З вантажообігу залізничного транспорту припадає на електротягу. Довжина автошляхів становить 31 тис. км.

Внутрішні водяні шляхи складають 1733 км. Судноплавство здійснюється по Дунаю. В Австрії 6 аеропортів.

На долю зовнішньої торгівлі Австрії припадає близько 20% національного продукту країни. Експорт складається з промислових товарів і напівфабрикатів. Складові імпорту це сировина, паливо, продовольство. Основними торговими партнерами Австрії є капіталістичні країни Європи, на долю яких припадає 76,4% імпорту і 62,3% експорту [5, 17].

1.3.3. Економіка Монако

Площа – 1,95 кв. км

Населення – 35,6 тис. жит. (2006)

ВВП – 870 млн. дол. (2005)

ВВП на душу населення – 30 тис. дол. (2006)

За релігійною приналежністю більшість монахів – католики. Проте саме віруючих у країні досить мало. Держава надає церкві постійну підтримку. Необхідна література у великій кількості надходить з Ватикану і Франції.

Традиційна монахська міська будівля відноситься до так званого середземноморському типу. Це двоповерхові невеликі кам'яні будинки з двохилим черепичним дахом. Господарські приміщення перебувають унизу, на 2-ому поверсі – одна-дві кімнати, є також льох для збереження вин і сушильня.

У сучасному Монако виросли нові готелі, споруджено Палац конгресів на 1500 місць.

Національний одяг на території князівства практично не носять. В даний час у Монако традиційний одяг можна побачити тільки на артистах танцювальних ансамблів або під час свят і торжеств, коли монаканці демонструють самотність свого народу.

Жіночий костюм: чорна широка спідниця в зборку, біла кофта з довгими рукавами, блакитний корсаж, кольорова косинка, білий чепець. Чоловічий костюм: штани, гетри, сорочка, жилет і куртка, хустка.

У харчуванні жителів князівства, незважаючи на розходження в добробуті, можна зустріти загальні риси. У країні їдять багато овочів і коренеплодів: картоплю, цибулю, помідори, огірки, салати, капусту різних сортів, шпінат, петрушку, кріп. Молока і молокопродуктів у князівстві споживають значно менше, ніж у більшості європейських країн. Виключення складають сири. Традиційним блюдом прийнято вважати біфштекс зі смаженим в окропі рослинній олії і картоплею. З місцевих блюд дуже поширено також рагу під різного роду соусами. Дуже популярні в Монако рибні блюда: анчоуси з помідорами і маслинами; лангусти і гарнільна риба.

За споживанням вина Монако разом із Францією стоїть на першому місці у світі. Вино обов'язково подається до столу два рази на день. Разом з тим до столу подають фруктові соки і мінеральну воду. П'ють також «цервуа» - пиво, настояне на травах, а також «хітрололь» - напій на меді.

У князівстві вживають багато кави. Ранком – звичайно з вершками. Саме популярне у Монако свято, яке майже втратило релігійний зміст це різдво, що відзначається звичайно в колі родини. Звичай прикрашати ялинку на різдво прийшов з Ельзасу у ХІХ столітті і міцно укоренився у князівстві. Весняні карнавали з нагоди Масниці з різноманітними розвагами носять у Монако театралізований характер. Також характерні смолоскипові і барабанні ходи середньовічними вулицями.

Більш 10% території сучасного Монако відвойованого у моря. Виникає питання: навіщо знадобилися ці мільярдні витрати на осушення моря, коли поруч, на території Франції, площ які неосвоєні будівництвом, величезні території? Відповідь на це питання розкриває секрет економічного добробуту Монако, а також будівельного бума в князівстві, що усе відчутніше став проявлятися з кінця 70-х років і не вщухає дотепер. Давно пройшли ті часи, коли в Монако майже цілком мешкало за рахунок доходів від казино «Монте-Карло» і емісії поштових марок. Доходи від ігорного будинку до кінця 50-х років оскуділи, тому що подібних закладів у великих містах Європи стало більш ніж досить (подібний бізнес зараз практично скрізь легалізовано), і аматорам рулетки не обов'язково їздити до Монте-Карло. І тому, прагнучи поправити свої справи князівство в особі тодішнього монарха Реньє енергійно включилося в банківський бізнес. Додатковий позитивний вплив зробило і вдале одруження князя на дочці великого американського підрядчика (дочка отримала спадщину від батька в розмірі 30 млн. доларів у 1959 році). Потік туристів знову значно збільшився. У цей період дуже активізувалася роль американського капіталу. Внаслідок цього було засновано велику компанію – «Монако економік дивелопмент корпорейшен» (корпорація для економічного розвитку Монако). Ця фірма повинна була сприяти іноземним фірмам, які бажали улаштуватися в

Монако. Таких фірм знайшлося чимало. Надто зручно було те, що у Монако не отримують прямих податків не тільки з корінних громадян, але і з великих фірм, які базуються у країні. У Монако почали з'являтися невеликі механічні, електротехнічні, фармацевтичні, текстильні, швейні, взуттєві і різні інші підприємства. За прикладом голландців почалося відвоювання землі у моря. Це принесло чималі вигоди, оскільки ціни на 1 м монакській території досягли значної для того часу цифри в 100-125 доларів.

Основу економічного добробуту сучасного Монако складають промисловість і торгівля: вони дають близько 75% доходів державного бюджету. У промисловості і торгівлі зайняті близько 80% працездатного населення. Кожен другий житель князівства зайнятий у промисловому виробництві. Марка «зроблене в Монако» користується досить широкою популярністю в розвинутих країнах.

У князівстві випускаються електронні вузли і прилади, які використовуються на підприємствах французької автомобільної галузі. Одержали також розвиток розробки з високоточного електронного устаткування, у тому числі прилади для ракетобудування. Електричними вентилями, реле і перемикачами монакського виробництва оснащені англо-французькі надзвукові пасажирські літаки «Конкорд» і електропобутові прилади, що продаються на західноєвропейських ринках. У князівстві є також підприємства харчової, швацької, взуттєвої, фармацевтичної, хімічної, парфумерної, поліграфічної, електронної, електромеханічної промисловості, промисловості будівельних матеріалів, малої металургії. Розвинене виробництво фаянсу, кераміки, майоліки, виготовлення сувенірів, товарів жіночого одягу і косметики. У цілому в князівстві є близько 500 дрібних і середніх підприємств, на яких зайнято близько 6 тис. чоловік. У різних галузях промисловості і сфері послуг працюють близько 20 тис. чоловік (з них 96% складають французи та італійці).

Близько 20% доходів Монако отримує від іноземного туризму. Туризм в усіх його видах – основна галузь монакської економіки. Жителі князівства вміло

займаються торгівлею, обслуговуванням приїжджих. У князівстві за останнім часом додалося кілька десятків нових споруд: оперний театр, зоологічний і екзотичний сади, яхт-клуби, пляжі, плавальні басейни, спортмайданчики, корти, площадки для гри в гольф, безліч ресторанів, кафе, барів і, звичайно, знамениті на увесь світ ігорні будинки. Усі ці розважальні заклади залучають іноземних туристів і перекачують їхні гроші в скарбницю Монако. Досить велику стрічку у зростання загальних доходів від туризму вносить компанія «СБМ» – «Суспільство морських страв», якій дотепер належать три великі готелі, два казино, 50% акцій третього ігорного будинку, оперний театр, спортивний клуб, чотирнадцять ресторанів, три дискотеки, два нічних клуби і т. ін. Налагодивши випуск поштових марок, Монако відкрило для себе досить значне додаткове джерело доходів.

У князівстві як вже зазначено немає податків на спонуковане і нерухоме майно, а також на особисті доходи. Монополії виплачують мізерні відсотки з ділового обороту. Але для Монако навіть ці відсотки обертаються значними сумами. У цілому за 10 останніх років діловий оборот у Монако зріс майже в 6 разів. На невеликій території князівства розмістилися правління більш ніж 800 міжнародних компаній і 50 банків і за останні часи Монако перетворилося у велике фінансове підприємство, так званий рай для капіталовкладень.

Розглядаючи даний аспект у діяльності Монако особливо варто виділити взаємини між Монако і Францією, тому що залежність князівства від свого сусіда і фактичного патрона виявляється в усьому: у політичній, економічній, культурній і іншій областях громадського життя. Ця залежність говорить про можливість існування Монако як держави. Монако – суверенна країна з монархічним устроєм, у якій є всі належні державі атрибути: свій герб, прапор, адміністрація, парламент. Проте держави як такої немає. І от чому. У договорі, який було підписано у 1918 р. між Францією і князівством, говориться, що Монако зобов'язується здійснювати свої суверенні права в повній відповідності з політичними, військовими, морськими й економічними інтересами Франції і

повинне погоджувати з французьким урядом усі заходи, що стосуються міжнародних відносин князівства. З цього ставати ясним такі факти як :

1. Спеціальної візи для в'їзду до князівства не потрібно.
2. Митні формальності на кордоні відсутні.
3. Відсутній валютний обмін.

Зі свого боку Франція представляє Монако за кордоном. За цим договором Франція зобов'язана дотримуватися недоторканності території князівства. Вже зараз Франція має право розміщати свої війська на монакській території. У 1951 р. Монако і Франція підписали конвенцію про взаємне сприяння у сфері митних зборів, податків, поштового зв'язку, телебачення. 18 травня 1963 р. після конфлікту через відмовлення Монако піти на зміни у сфері оподаткування, Франція установила з князівством митний кордон. Після тривалих переговорів було досягнуто згоди і підписано конвенцію про стягування податків, відповідно до якої на території Монако було започатковано прибутковий податок за принципами французького оподаткування. Проте від податку були звільнені монегаски, французи, що прожили в князівстві понад 5 років, і компанії, у капіталі яких доля монакського капіталу перевищувала 25%.

Нині князівство підтримує дипломатичні і консульські відносини більш ніж з 50 країнами і має там представників у ранзі посланників. Князівство не перебуває в ООН, але входить до ЮНЕСКО і деяких інших організації, зокрема до Всесвітньої організації охорони здоров'я. Країна також бере участь у великих міжнародних формах світового значення. Монако також є великим центром міжнародних наукових конференцій і симпозіумів. У Монако діє також Міжнародне гідрографічне товариство, що займається класифікацією морів; тут періодично проводять наукові конференції і з'їзди по океанографії. У Монако базується Міжнародна спілка спортсменів, тут часто влаштовуються спортивні змагання. У князівстві у травні 1951 р. засновано «Міжнародну академію з туризму» зі штаб-квартирою в Монте-Карло [5, 15. 17].

1.3.4. Економіка скандинавських країн

До скандинавських країн включають країни Північної Європи (Швецію, Фінляндію, Данію, Норвегію й Ісландію). Їх розвиток характеризується специфічними рисами, завдяки чому з'явилося поняття «скандинавська модель» розвитку. Вона означає сукупність загальних рис економічного, соціального і політичного розвитку країн а також концепцій і тенденцій суспільного розвитку, включаючи історичні і національно-культурні особливості даного регіону. (Відверто кажучи, слід зазначити, що Фінляндія є північноєвропейською, але не скандинавською державою, проте у літературі скандинавськими країнами часто називають усі п'ять країн. Має місце також поняття «Фіноскандія»).

На формування скандинавської моделі «працюють» багато факторів. Це подібні природно-географічні умови, загальні кордони і традиційні історичні зв'язки (не говорячи вже про те, що, наприклад, Фінляндія кілька століть входила до складу Швеції, а Норвегія – до складу Данії), мовна, релігійна і культурна близькість. У національних традиціях і менталітеті всіх

скандинавів, також існує багато спільного і подібного.

До особливостей скандинавської моделі відносяться і багато позаекономічних факторів. Це:

- активна участь соціал-демократів і інших лівих партій в уряді і законодавчих органах влади;
- високий ступінь «юніонізації» (частка членів профспілок серед працюючих у різних галузях у країнах Скандинавії складає 70 – 90%);
- висока політична та економічна активність жінок;
- особливий екологічний менталітет усіх скандинавів;
- специфічна скандинавська культура праці та етика бізнесу.

Усі країни Північної Європи відносяться до групи так званих малих країн (критерії віднесення до малої країни – це абсолютні обсяги ВВП, промислового виробництва й інші абсолютні показники, а не показники, розраховані на душу населення). На них припадає усього 1% населення і 3% ВВП і промислової

продукції розвинутих держав. Проте по показникам ВВП і промислового виробництва на душу населення (розрахованими по паритетах купівельної спроможності валют) скандинавські країни входять у перші 12 – 15 найбільш високорозвинутих держав світу, а відповідно до класифікації, запропонованої «Програмою розвитку ООН», за показником «індекс людського розвитку», що включає в себе вимірники різних аспектів життя людини (освіта, рівень доходів, грамотність дорослого населення, рівноправність жінок і ін.) країни Північної Європи займають місця в першій п'ятірці держав світу [12, 17].

Динаміка економічного розвитку У повоєнний період країни Північної Європи розвивалися динамічно, темпи їхнього економічного росту перевищували середні показники для країн-членів ОЕСР. Проте на початку 90-х рр. почалася глибока економічна криза у Фінляндії і Швеції і спад виробництва в Данії, Норвегії й Ісландії.

Для фінської економіки це було самим великим потрясінням за останні сто років. У 1990 р. темпи її економічного росту уповільнилися, а в 1991 р. обсяг ВВП упав на 6,5%. В усіх галузях національної економіки відбулося падіння виробництва.

Криза початку 90-х рр. виявила «структурну слабкість» фінської економіки і термінову необхідність у ній великих структурних змін для адаптації до нових умов і подальшого розвитку національного господарства. До 80-х рр. економічний ріст у Фінляндії базувався в основному на залученні у виробництво усіх нових ресурсів (природних, трудових, капітальних). З 80-х рр. ситуація почала змінюватися. Усе більша увага стала приділятися інтенсивним факторам економічного росту: підвищенню продуктивності праці, фондівіддачі і т. ін. Почався так званий перехідний період від «переважно екстенсивного типу економічного росту» до «переважно інтенсивного» (до якого основні країни-конкуренти Фінляндії почали переходити на 10 – 20 років раніш, ніж вона). Проте структурні зрушення, що відбувалися, у фінській економіці і підвищення ефективності використання різних виробничих ресурсів у 80-і рр. виявилися недостатніми для збалансованого економічного розвитку.

Могутніми зовнішніми факторами, що вплинули на глибину кризи у Фінляндії, були економічний спад у країн членів ОЕСР (основних торгових партнерах Фінляндії), а так само катастрофічно швидке і різке падіння зовнішньоторговельного обороту з колишнім СРСР, а потім і з Росією. Падіння ролі СРСР (пізніше СНД) в зовнішній торгівлі Фінляндії від максимальної – у 25 – 27% у середині 80-х рр. до 4 – 5% у даний час, тобто в 6 разів, – не могло не позначитися негативно на фінській економіці. Особливо постраждали від відсутності радянських (а потім російських) замовлень суднобудування, легка та харчова промисловість.

В результаті кризи швидко росло число банкрутств підприємств. Серйозною соціально-економічною проблемою стало безробіття. Якщо в 1990 р. число безробітних склало 88 тис. чоловік, а рівень безробіття – 3,4%, то всього за рік – до 1991 р. – число безробітних склало вже 193 тис. чоловік при рівні безробіття в 7,6%. Протягом наступних років безробіття продовжувало рости і у 1993 р. вже охоплювало більш 18% економічно активного населення Фінляндії.

Показники «незатребуваності» робочої сили Фінляндії в 2 – 3 рази перевищують аналогічні показники практично для всіх розвинутих країн (тільки в Іспанії ситуація з зайнятістю є ще гіршою).

За останні роки безробіття у Фінляндії почало скорочуватися, хоча як і раніше залишається на досить високому рівні. Фінські економісти відзначають, що безробіття має яскраво виражений структурний характер, і не дають оптимістичних прогнозів із приводу швидкого поліпшення ситуації на ринку праці.

На початку 90-х гг. у глибокій економічній кризі знаходилася і Швеція. За 1991 – 1993 р. ВВП скоротився на 5% (скорочення ВВП у Швеції не спостерігалось жодного разу з 30-х рр.). Швидко зростаючий дефіцит бюджету склав близько 14% ВВП. Середній рівень безробіття в роки кризи зріс до 8% (у попередній період він складав 1,5 – 2%).

Для Швеції з її «повною зайнятістю» це було досить серйозним ударом. Як і у Фінляндії, усі ці гострі проблеми носили не кон'юнктурний, а структурний характер. У звіті урядової комісії під керівництвом відомого професора економіки А. Ліндбека вказувалося на причини такої глибокої економічної кризи у Швеції: «Розвиток держави та добробуту у 70-х та 80-х рр. було зв'язано з ростом державних витрат і ослабленням економічних стимулів. Аналогічне положення склалося і в області заробітної плати. Вимога її підвищення слабо сполучалося із суспільно економічними можливостями: замість заохочення ефективності переважали аспекти розподілу».

Тривалий підйом у шведській економіці в 80-і рр. приховував багато структурних проблеми. Насамперед, це величезний дефіцит держбюджету, що почав рости ще в 70-і рр. у зв'язку зі швидким розширенням державного сектора. Разом з дефіцитом держбюджету збільшувався державний борг. Було порушено оптимальне співвідношення між державним і приватним сектором. Розширення державного сектора вимагало підвищення рівня оподатковування (і без того найвищого у світі), що послабляло і стимули до праці найманої робочої сили, і стимули до підприємництва. Усе більша частка шведів залежала від стягнутих у бюджет податків (усі службовців державного сектора, різні категорії учнів, пенсіонери, безробітні і багато інших груп громадян, що одержують різні пособ'я і дотації).

Збільшення заробітної плати перевищувало ріст продуктивності праці, росли витрати виробництва, погіршувалася конкурентноздатність продукції і, відповідно, падав експорт. Банківська криза і нестійкість національної валюти поглибили економічну кризу.

Для подолання кризових явищ в економіці Швеції і Фінляндії були знижені податки і соціальні трансферти.

У Норвегії, Данії, Ісландії з кінця 80-х рр. почалося уповільнення темпів економічного росту, а на початку 90-х рр. кризові явища продовжували стрімко наростати. Спостерігалось падіння виробництва в окремих галузях промисловості, знижувалися валові капіталовкладення, росло безробіття. Проте

сформована соціально-економічна ситуація в цих країнах докорінно відрізнялася від найглибших криз національних господарств у Швеції і Фінляндії.

Кризові явища в економіці скандинавських країн деякі фахівці вважають проявом кризи безпосередньо «скандинавської моделі», проте збереження ідей побудови «держави загального добробуту» спростовує дану точку зору, хоча, безумовно, деякі міри державної і соціальної політики вимагають серйозного корегування, оскільки перетворилися в гальмо подальшого ефективного розвитку цих країн.

В другій половині 90-х рр. усі скандинавські країни мали відносно сприятливі тренди в загальногосподарській кон'юнктурі [5, 12].

Галузева структура економіки і фактори економічного розвитку.

Галузева структура національного господарства скандинавських країн цілком відповідає сучасній структурі економіки інших високорозвинених країн (частка сільського господарства і видобувної промисловості у ВВП складає від 2 до 4% (тільки в Ісландії вона дорівнює приблизно 9% через інтенсивний розвиток рибальства); обробної промисловості і будівництва – 25-30%, сфери послуг – 65-75%). Таким чином, у структурі ВВП усіх скандинавських країн за останні десятиліття відбувалися зрушення, аналогічні структурним змінам у світовому господарстві, а саме: ріст частки сфери послуг, падіння частки сільського господарства, що зростає значення новітніх наукомістких галузей.

У національних господарствах скандинавських країн провідними є два великих комплекси галузей: лісова промисловість, що включає в себе деревообробку і целюлозно-паперове виробництво, і так називана металопромисловість, що поєднує металургію, металообробку і всі галузі машинобудування, серед яких виділяються автомобілебудування, суднобудування, виробництво устаткування для всього комплексу галузей лісової і харчової промисловості, виробництво засобів зв'язку, електротехнічного й електронного устаткування. Крім того, у Норвегії найважливішим галузевим комплексом є нафто- та газовидобуток.

Нафтопереробка і хімічна промисловість розвиваються там на основі власної сировини, а в інших державах регіону – імпортованого. Харчова промисловість досягла особливо високого рівня розвитку в Данії.

Наявність деяких видів природних ресурсів і особливості географічного положення зіграли важливу роль в економічному розвитку і міжнародній спеціалізації скандинавських країн.

Вихід до морів усіх скандинавських держав визначив розвиток у них судноплавства, рибальства і суднобудування, а місце розташування на перехресті торгових шляхів обумовило активну участь у міжнародній торгівлі. Одним з основних природних багатств регіону є «зелене золото» – ліс, у тому числі високоякісний хвойний. Швеція, Фінляндія і Норвегія входять до числа провідних світових експортерів деревини і продукції з неї. Особливі кліматичні умови визначили розвиток у всіх скандинавських країнах (особливо в Данії) м'ясо-молочного напрямку в сільському господарстві.

Родовищами залізної руди найбільш багата Швеція (за запасами залізної руди і її видобутку вона займає друге місце в Західній Європі). У більшості країн регіону є ресурси кольорових металів. Наприклад, у Норвегії знаходиться одне з найбільших у світі родовище титанових і молібденових руд, Фінляндія лідирує в Західній Європі по запасах і видобутку мідної руди і цинку, а по запасах і видобутку хрому займає третє-четверте місце у світі, Швеція знаходиться на другому-третьому місці у Західній Європі по видобутку міді, свинцю і цинку. Крім того, у Швеції, Норвегії і Фінляндії знайдені родовища урану. У цих трьох країнах знаходяться також значні запаси нікелю, ванадію, кобальту, срібла, золота та інших кольорових металів.

З неметалічних корисних копалин Фінляндія має велику кількість різних будівельних і виробних матеріалів, азбесту, графіту, Норвегія – граніту, сланцю, мармуру. У Данії знаходяться великі запаси вапняку, глини і граніту, тоді як родовища всіх інших корисних копалин у цій країні (так само, як і в Ісландії) практично не зустрічаються.

Країни Північної Європи мають досить різний ступінь забезпеченості енергосировиною. Так, наприклад, Швеція і Фінляндія позбавлені нафти і газу (Фінляндія, крім того, не має кам'яного вугілля, хоча має значні запаси торфу). Норвегія ж багата як нафтою так і газом. Це родовища у Північному морі. Крім цього країна багата гідроенергоресурсами. Правда, Швеція і Фінляндія у свій час активно розвивали атомну енергетику, але зараз гостро коштує питання про закриття АЗС у зв'язку з потенційною небезпекою розвитку цього напрямку в енергетиці.

Трудові ресурси країн Північної Європи традиційно відрізняються високою якістю, тобто високим рівнем освіти і професійно-кваліфікаційної підготовки. Відповідно, вартість робочої сили в Скандинавії досить висока. На це впливають також несприятливі демографічні тенденції в більшості держав регіону. До них відносяться низькі темпи природного приросту (в окремі роки у Швеції й у Данії навіть негативні) і висока частка старших вікових груп (так назване «старіння» населення, яке не характерне лише для Фінляндії). Це звужує базу пропозиції робочої сили в скандинавських країнах. З іншого боку, у регіоні відзначається висока трудова активність жінок, частка яких особливо значна серед працівників розумової праці. Ясне розуміння і на підприємницькому, і на державному рівні важливості «людського фактора» як найголовнішої умови для динамічного соціально-економічного розвитку та ефективного функціонування компаній є характерною рисою скандинавської моделі.

Одним з основних факторів, що сприяли динамічному економічному зростанню скандинавських країн, стали їх природні ресурси: нафтові (Норвегія), лісові, руди кольорових металів (Фінляндія), високоякісні залізні руди (Швеція), а також інвестиційний фактор. Норма накопичення (тобто відношення валових інвестицій в основні фонди до вартості ВВП) у них досить висока, особливо в Норвегії і Фінляндії – 25 – 30%. За цим показником протягом усього післявоєнного періоду Норвегія і Фінляндія поряд з Японією поділяли перші, другі і треті місця серед усіх розвинутих країн світу. Акцент на

інвестиційний фактор став найважливішою складовою частиною державної стратегії економічного росту у цих країнах. Тому не випадково протягом того ж періоду саме Норвегія і Фінляндія (поряд з Японією) лідирували за темпами економічного росту серед високорозвинених країн і за відносно короткий час помітно підвищили рівень свого науково-технічного та економічного розвитку.

В економічному розвитку малих країн Північної Європи надто значна роль фактора науково-технічного прогресу. Частка витрат на НДДКР у ВВП постійно росте. Нині вона складає у Швеції та Норвегії – 3,3%, у Фінляндії – 2,4, у Данії – 1,8, в Ісландії – 1,4. Для порівняння приведемо відповідні дані ОЕСР по найбільш розвинутих країнах світу: Японія – 2,9%, Швейцарія – 2,7, США – 2,5, Франція – 2,4, Німеччина – 2,3. Таким чином, Швеція і Норвегія за останні роки перетворилася у світового лідера по частці витрат на НДДКР у ВВП, обігнавши і США, і Японію, а Фінляндія (разом із Францією) вийшла за цим показником на п'яте місце у світі.

Для збереження своїх позицій на світових ринках мала країна повинна постійно здійснювати нововведення для підтримки конкурентноздатності своїх товарів і послуг. Частка держави у фінансуванні НДДКР у різних країнах Північної Європи досить висока і складає 40 – 50%, що пояснюється прагненням держави допомогти своїм компаніям не відстати від фірм інших країн в інноваційній сфері. У Скандинавії розвиваються переважно прикладні, а не фундаментальні дослідження. За окремими напрямками НТП країни Північної Європи лідирують серед усіх високорозвинених країн.

Наприклад, Швеція займає перше місце у світі за чисельністю робітників на одного зайнятого (і друге місце після Японії за абсолютною кількістю робітників, обігнавши США); Фінляндія – перше місце у світі по будівництву атомних криголамів, а фінська багатопрофільна фірма «Нокія» поділяє перше-третє місце з американською компанією «Моторола» і шведською фірмою «Еріксон» по виробництву мобільних телефонів. Норвегія є лідером у розробці нафтовидобувного і нафтопереробного устаткування нового покоління (після відкриття у Північному і Норвезькому морях родовищ нафти і газу), Данія має

світові досягнення у виробництві устаткування для харчової промисловості [5, 12].

Розвиток підприємництва і форми господарської діяльності. У порівнянні з країнами «традиційного капіталізму» (Великобританією, Францією, Німеччиною та ін.) держави скандинавського регіону пізніше вступили на шлях розвитку ринкових відносин. Компанії малих країн Північної Європи за масштабами своєї діяльності в цілому поступаються фірмам більш великих розвинутих країн. Проте серед них є кілька компаній, що входять до першої сотні 500 найбільших європейських фірм. Серед них, у свою чергу, виділяються загальноновизнані лідери, що займають місця серед двадцяти провідних європейських фірм: «Еріксон Л.М.» (Швеція) і «Нокія» (Фінляндія).

Відмінною рисою скандинавських країн є досить висока ступінь монополізації економіки: іноді 1 – 2 – 3 компанії можуть панувати в окремій галузі національного господарства. За ступенем монополізації малі країни Північної Європи обганяють великі розвинуті. Причому це стосується не тільки промислового, а і банківського капіталу.

Наприклад, у Швеції 80% усіх банківських активів зосереджені в руках «великої четвірки» банків, у Норвегії—«великої трійки», а у Фінляндії – всього в одному банку «Меріта», утвореному у 1996 р. від злиття двох найбільших фінських банків.

Причини високого ступеня монополізації економіки полягають, по-перше, у тому, що в умовах менш ємного внутрішнього ринку малих країн монополізувати виробництво того чи іншого товару чи послуги порівняно легше, тому що конкуренція істотно утруднена; по-друге, необхідність виходу на зовнішні ринки визначає формування таких транснаціональних компаній малих країн, які б могли бути порівнянні за розмірами капіталу з фірмами провідних країн і, відповідно, конкурувати з ними на рівних. Тому найбільш могутні компанії в малих країнах зосереджені саме в експортноорієнтованих галузях. У галузях, «працюючих» на внутрішній ринок, ступінь монополізації

набагато менша. В даний час найбільшими компаніями країн Північної Європи є наступні фірми:

- у Швеції – «Вольво» (автомобільна промисловість), «Еріксон Л.М.», «АББ Асеа Браун Бовери» і «Електролюкс» (електротехніка й електроніка), „Сандвіч” (металургія), «Стура» і «Свенська Целюлоза» (деревообробка), «СКФ» (машинобудування);
- у Норвегії – «Ношк Гідро» (багатогалузева), «Статойл» (нафтовидобуток), «Елкем» (металургія), «Квернер» (машинобудування);
- у Фінляндії – «Нокія» і «Репола» (багатогалузева), «Кумене» (деревообробка і целюлозно-паперова промисловість), «Оутокумпу» (кольорова металургія), «Енсо-Гутцейт» (целюлозно-паперова промисловість), «Раума» і «Валмет» (машинобудування);
- у Данії – «Карлсберг» і «Даниско» (харчова), «Данфос» (машинобудування).

У банківському секторі країн Північної Європи лідирують шведські банки «Свенська хандельсбанкен» і «Скандинавська еншильда банкен», норвезький «Ден норске банк», датський «Ден Данске Банк» і фінський «Мерита». Як правило, кожен великий банк у регіоні є ядром якої-небудь фінансової групи сімейного характеру. Широко відомі такі сімейства, як наприклад, Валенберги в Швеції або Альстреми у Фінляндії.

У підприємницькій структурі скандинавських країн велике місце займає малий і середній бізнес. Малими фірмами в Скандинавії вважаються компанії з числом зайнятих менш 100 чоловік, середніми – від 100 до 499, великими – понад 500. Частка малих фірм у загальному їхньому числі складає близько 95%, на великі припадає менш 1%. Питома вага малих і середніх фірм в обороті складає 30 – 35%, у доданій вартості – близько 40–45%, а за чисельністю зайнятих – більш 50%.

Таким чином, макроекономічна роль підприємств малого і середнього бізнесу очевидна, особливо з погляду підтримки зайнятості. Тоді як у великих компаніях часто відбувається так звана «раціоналізація виробництва», що

супроводжується звільненням робітників і фахівців. Малі і середні фірми залучають трудові ресурси, що вивільняються.

Особливо важливо, що такі підприємства в окремі періоди часу не тільки «компенсують» зниження зайнятості у великих компаніях, але і створюють додаткові робочі місця. Підтримуючи зайнятість, малий і середній бізнес тим самим виконує найважливіші соціальні задачі – створення більш стабільної соціальної обстановки і формування «середніх шарів» населення.

Особливістю країн Північної Європи є те, що малі і середні фірми у своїй переважній більшості функціонують у сфері послуг, оскільки, як вже відзначалося, промисловість цих країн украй монополізована і великі компанії практично не залишають шансів на ефективне функціонування в цьому секторі економіки. Малі і середні підприємства є найбільш мобільним елементом підприємницької структури. У кризові періоди число фірм, що розорилися серед них, перевищує число створених, у роки сприятливої господарської кон'юнктури.

Малий і середній бізнес у Скандинавії активно підтримується державою за допомогою спеціально розроблених цільових програм, що містять у собі податкові, кредитно-фінансові й інші міри, спрямовані на створення більш сприятливих умов для діяльності малих і середніх підприємств.

Серед особливостей підприємницької структури економіки в скандинавських країнах треба відзначити досить сильні позиції кооперативного сектора. Кооперативні об'єднання охоплюють сільське господарство, торгівлю, житлове будівництво і багато інших галузей господарства. Багато кооперативних об'єднань (наприклад, «Ека» і «Валіо» у Фінляндії) є досить великими за масштабами своєї діяльності і входять до списку провідних компаній своїх країн [12, 14].

Економічна роль держави. Розглядаючи специфіку державного регулювання в країнах Північної Європи, необхідно розрізняти державну власність і державний сектор.

Частка державної власності значна тільки у Фінляндії (на фірми, що належать державі цілком або частково, тут припадає близько 20% капіталовкладень, 12% зайнятих, 21% експорту). Це пояснюється рядом причин: історично сформованою власністю держави у Фінляндії лісовими і деякими іншими природними ресурсами; переходом до власності держави після другої світової війни підприємств, що раніше належали Німеччині; широкою участю лівих сил, в уряді й інших органах влади. Крім того, для Фінляндії було досить актуальною задачею за допомогою прямої підтримки держави наздогнати інші скандинавські країни по рівню соціально-економічного і науково-технічного розвитку.

Існуючі у Фінляндії, а також у Швеції і Норвегії державні компанії є досить могутніми та активно використовуються як свого роду «локомотиви» в окремих галузях економіки.

Частка держсектора – значна майже у всіх скандинавських країнах. Під ним розуміється ступінь активності участі держави у всіх економічних і соціальних процесах. Особливо значна її роль у Норвегії, де податкове навантаження у найбільш доходній галузі економіки – нафтодобувній, сягає 70 %. Кількісно це виражається в долі державних витрат у ВВП; у рівні оподатковування і питомій вазі податків у держбюджеті і ВВП; масштабах державного споживання; чисельності державних службовців і т. ін.

За часткою державних витрат у ВВП Норвегія, Швеція, Данія і Фінляндія займають перші місця серед усіх розвинутих країн (у даний час цей показник дорівнює відповідно 66-56%). Для порівняння наводимо аналогічні дані по деяких інших країнах: Великобританія – 42%, США – 36, Японія – 27. Істотна частина державних витрат являє собою трансферні платежі, тобто переклад фінансових засобів, отриманих держбюджетом від податків і інших надходжень, безпосередньо різним групам населення у виді допомог і субсидій. Таким чином, відповідно до ідей «держави добробуту» відбувається перерозподіл «національного пирога» на користь найменш забезпечених верств суспільства. Рівень оподатковування в скандинавських країнах традиційно один

з найвищих серед промислово розвинутих держав. Наприклад, частка податків у ВВП Швеції на початку 90-х рр. складала 61% (максимальний показник серед цих країн). В даний час вона знизилася до 51%, проте Швеція продовжує займати за цим показником перше місце. Приблизно такий же рівень оподатковування в Норвегії, Данії, у Фінляндії він дорівнює 47% (третє місце серед розвинутих країн). Питома вага державного споживання у ВВП скандинавських країн також висока: у Швеції і Норвегії – 28%, у Данії – 26, у Фінляндії – 22%. До сфери державного споживання відносяться освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, підтримка суспільного порядку, оборона і т. ін.

Соціальна сфера має надзвичайно високий рівень розвитку (крім того, що велика частка соціальних послуг є в скандинавських країнах безкоштовною, вони досить різноманітні за формами і доступні всім громадянам).

Приблизно кожен третій швед, норвежець і датчанин і кожен четвертий фін відносяться до числа державних робітників та службовців (їхня частка складає у Швеції 32%, у Норвегії і Данії – близько 30, у Фінляндії – 25%). Це самі великі масштаби зайнятості в державному секторі економіки серед розвинутих країн. Причини наявності такого могутнього державного сектора і чіткої соціальної спрямованості державної політики в скандинавських країнах криються в тім, що соціально-економічний і політичний розвиток країн Північної Європи в післявоєнний час будувався на ідеях соціал-реформізму і побудови «держави загального добробуту». Суть криється в досягненні стабільного економічного росту за умов низьких темпів інфляції і «повної зайнятості» на базі розвитку змішаної економіки (тобто усіх форм власності: приватної, державної, кооперативної та інші). Ще одна важлива мета полягала у вирівнюванні доходів різних соціальних верст суспільства скандинавських країн за допомогою різних мір державної політики, зокрема, податкових (як уже відзначалося, у цих країнах традиційно високий рівень як корпоративного, так і особистого оподатковування) і трансферних (у регіоні існує найбільш розвинута серед країн членів ОЕСР система різних посібників і дотацій різним

категоріям своїх громадян). Держава в Скандинавії дуже активно бере участь у фінансуванні таких найважливіших сфер, як освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення та ін. Найважливішим напрямком державного регулювання у всіх країнах Північної Європи є також «активна присутність» держави на ринку праці (участь у фінансуванні навчання і перекваліфікації робочої сили, у створенні нових робочих місць, організація служби зайнятості і т. ін.).

Таким чином, у Скандинавії для побудови «держави загального добробуту» необхідним вважають саму активну участь держави в рішенні всіх соціально-економічних питань. Іншою найважливішою умовою є формування консенсусу за основними проблемами суспільного розвитку. Консенсус формується на базі постійного переговорного процесу між представниками трьох політично значущих сил: союзів підприємців, профспілок і представників державної влади. Конкретно це втілюється в практику складання колективних договорів про умови оплати праці і соціальних пільг у різних галузях, а також консультаціях державних чиновників профспілками і підприємницькими об'єднаннями практично за будь-яким важливим питанням. У деяких закордонних публікаціях національні господарства регіону називають «економіками узгодження».

Крім прямої участі держави в соціально-економічному розвитку в Скандинавії, як і у інших розвинутих країнах, існують непрямі методи регулювання за допомогою мір грошово-кредитної політики на основі використання елементів як неокейнсіанства, так і неоконсерватизма. Подібний еклектичний варіант, що передбачає вибір то одних, то інших мір державної політики, стає усе більш розповсюдженим у європейських країнах. Розвиток економічного програмування і прогнозування у скандинавських державах спрямований на визначення пріоритетів у соціально-економічній стратегії, включаючи такі її найважливіші напрямки, як промислова, науково-технічна, регіональна, торгова, валютна політики. Це дає підприємницькому сектору середньострокові і довгострокові орієнтири, знання яких необхідно для вироблення ефективної бізнес-стратегії [11, 12].

Зовнішньоекономічні зв'язки. Специфіку скандинавської моделі соціально-економічного розвитку не можна зрозуміти без аналізу зовнішньоекономічних зв'язків країн Північної Європи. Вони завжди грали не просто велике, а життєво важливе значення для розвитку національного господарства в регіоні. Темпи росту зовнішньоторговельного обороту, обсяг експорту й імпорту на душу населення в країнах Північної Європи перевищують відповідні показники для багатьох розвинутих держав світу.

«Відкритість» економіки скандинавських країн набагато більша, ніж у великих країнах. Це пояснюється тим, що, з одного боку, невелика чисельність трудових і обмеженість природних ресурсів не дають можливості організувати виробництво такого широкого набору товарів і послуг, як у великій країні. Звідси порівняно велика зацікавленість малих держав Північної Європи в імпорті необхідної їм продукції. З іншого боку, виникає необхідність більш інтенсивного, чим у багатьох інших країнах, розвитку свого експорту, оскільки менш місткий внутрішній ринок малих скандинавських країн не в змозі поглинути всю вироблену продукцію, а в масштабах економіки в цілому експортні доходи є джерелом валюти для оплати необхідного імпорту.

Зокрема, експортна квота складає в Норвегії в середньому за останні десятиліття 45% ВВП, у Данії – 37%, в інших скандинавських країнах – від 25 до 35%. Для порівняння приведемо інші експортні квоти: США – 11%, Японії – 10%, Німеччини, Франції і Великобританії – 23 – 25%. У багатьох галузях економіки скандинавських країн експортна квота може складати до 50 – 70% від виробленої продукції. Це означає, що положення багатьох компаній регіону і зайнятість сотень тисяч скандинавів у значній мірі пов'язано з кон'юктурою на світових ринках, з їхньою успішною участю в міжнародному діловому партнерстві. Скандинавські держави розвивають на світових ринках тип так званої «нішевої спеціалізації», тобто концентрують свої зусилля на випуску продукції в досить вузьких сферах виробництва. Це можуть бути як прості вироби (наприклад, шведські сірники, підшипники і т. ін.), так і технічно складні види продукції (сфера електроніки, хімії, біотехнології, атомної

енергетики і т. ін.). Тип міжнародної спеціалізації практично цілком відповідає структурі національного господарства, тобто продукція більшості галузей експортується. При цьому в експорті скандинавських компаній все більшу частку займає високотехнологічна продукція.

Традиційно важливу роль відіграє експорт різних послуг: фрахтових, будівельних, дизайнерських, консалтингових і деяких інших. В імпорті країн Північної Європи, крім Норвегії, відносно велику частку займають енергоресурси, а також багато видів сировини.

Основними торговими партнерами скандинавських країн є держави Західної Європи (на них припадає від 2/3 до 3/4 зовнішньоторговельного обороту Скандинавії). Серед найважливіших партнерів слід зазначити Великобританію і Німеччину; а також саме країни Північної Європи. В останні роки дещо активізуються ділові зв'язки зі США, та країнами Східної Європи. Зазначимо, що у країнах Північної Європи значно раніш, ніж у ЄС зрозуміли необхідність вільного пересування трудових ресурсів у регіоні та міграції робочої сили. Ще з 1954 р. функціонує «Загальноскандинавський ринок праці», що охоплює нині усі п'ять країн регіону. Його мешканці мають право працювати у будь-якій скандинавській країні без отримання попереднього дозволу від влади. Центром «тяготіння» на цьому ринку праці і головним імпортером робочої сили є, безумовно, Швеція.

Північноєвропейські країни беруть активну участь у міжнародних науково-технічних зв'язках, підключаються до всіх перспективних проектів в сфері науково-технічної інтеграції, в основному з країнами Західної Європи. Відношення до іноземних інвестицій у скандинавському регіоні не є однозначним. Наприклад, Данія і Норвегія за умов чіткого контролю держави активно залучають іноземні інвестиції у свою економіку. Швеція і Фінляндія в останні роки почали лібералізувати своє законодавство щодо створення більш сприятливого інвестиційного клімату для закордонних компаній у різних сферах національних економік.

У цілому щорічні обсяги прямих іноземних інвестицій складають в останні роки: у Фінляндії близько 1 млрд. дол.; у Норвегії – приблизно 1,5 млрд. дол.; у Данії – близько 4 млрд. дол.; у Швеції – 14 млрд. дол.

З наведеного вище випливає, що найбільш утягнутою у процеси інтернаціоналізації виробництва є Швеція. Саме ця країна є найбільш розвинутою і виступає самим великим інвестором.

У 80 – 90-і рр. скандинавські країни стали набагато активніше брати участь у міжнародних інвестиційних процесах. ТНК цих країн відкривають все більшу кількість своїх філій в усьому світі. Провідне місце займають шведські і фінські фірми. Ступінь інтернаціоналізації їхньої діяльності часто вище відповідних показників для ТНК великих країн. Інтеграційна політика країн Північної Європи відрізняється великою своєрідністю. Насамперед для скандинавських країн є досить важливим брати участь у так званому «північному співробітництві» (специфічній формі торгових, соціально-економічних, політичних, наукових, культурних і інших зв'язків між країнами). Крім того, до 1973 р. усі вони були членами Європейської асоціації вільної торгівлі – торгового об'єднання, що найбільше повно відповідає принципам вільної торгівлі, проведення самостійної внутрішньої, зовнішньоекономічної і зовнішньої політики, з відсутністю наднаціональних органів влади і можливістю збереження свого суверенітету.

Проте у 1973 р. Данія стала членом ЄС, і з тих пір питання про участь у цьому інтеграційному угрупованні стало однією з найважливіших проблем економічного розвитку інших скандинавських країн. Швеція і Фінляндія також вирішили не залишатися за мережами європейського інтеграційного процесу і вступили до ЄС у 1995 році. Норвегія, згідно проведеного свого часу референдуму, не увійшла до ЄС.

В даний час, коли держави ЄС активно працюють над створенням Економічного і Валютного Союзу, кожна зі скандинавських країн по-своєму вирішує для себе питання участі в ньому.

Рівень процентних ставок по довгостроковим зобов'язанням у цих країнах також цілком задовольняє європейським критеріям.

1.4. Економіка “переселенських” країн

Австралійський Союз разом з Канадою, Новою Зеландією та Південно-Африканською республікою утворює так звану групу країн “переселенського капіталу”, економічний розвиток яких здійснювався свого часу в основному завдяки вивозу до них капіталу із-зовні (переважно із Великобританії). Характерною рисою цих країн є їх спільність з країнами, що розвиваються, в галузях народногосподарської спеціалізації – гірничодобувна, сільськогосподарська. Але на відміну від останніх виробництво країн “переселенського капіталу” базується на сучасних технологіях і високому рівні продуктивності праці. Крім того вони мають багатогалузеві народногосподарські комплекси, які здатні забезпечувати необхідною продукцією своє населення. Все це поєднує їх із високо розвинутими державами світу

1.4.1. Економіка Австралії

Площа – 7 686,8 тис. кв. км

Населення – 20,4 млн. жит. (2006)

ВВП – 645,3 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 32,9 тис. дол. (2006)

.

Австралійський Союз – входить до складу Співдружності націй, яку очолює Великобританія. У свої державні кордони він включає материк Австралію, великий острів Тасманію, ряд більш дрібних островів, розташованих поблизу берегів континенту: Кінг, Кенгуру, Фліндерс, Мелвілл, Ашмор, Картъє та ін. Загальна площа країни складає 7,7 млн. кв. км.

Берега Австралії омиваються Індійським і Тихим океанами, Арафурським, Тиморським, Кораловим, Тасмановим морями.

Населення та трудові ресурси. Населення країни порівняно невелике – усього 20,4 млн. жителів. Сучасне населення Австралії складається з декількох

груп, що істотно відрізняються одна від одної. Це нащадки іммігрантів з Великобританії й Ірландії, що утворили англо-австралійську націю, іммігрантів з Великобританії і деяких країн Європи, вихідців з Азії і корінних жителів.

Основне ядро населення Австралії складають англоавстралійці (близько 80% населення країни). У складі їх можна виділити ряд груп, що дотепер зберігають деяку відособленість. Це, насамперед населення розвинених штатів Австралії: Нового Південного Уельсу, Вікторії, Квінсленда, Південної Австралії, Західної Австралії і Тасманії. У певній мері відрізняються друг від друга групи англоавстралійців різного походження. Так, нащадки вихідців із Шотландії виявляють деякі культурні відмінності від нащадків вихідців з Англії.

До англо-австралійців за своєю культурою примикають іммігранти з британських островів. Це саме чисельна група іммігрантів (10% населення). Наступна за чисельністю група – вихідці з Італії (3% населення). Менш чисельні іммігранти з Греції, колишньої Югославії, Німеччини, Нідерландів, України. Чисельність вихідців з Азії і їхніх нащадків відносно невелика. Самі великі групи утворюють китайці та індійці. Доступ азіатським іммігрантам довгий час був утруднений у зв'язку з політикою “Білої Австралії”, яку проводив австралійський уряд.

Австралійські аборигени, які є корінним населенням країни, зараз складають разом з метисами лише 1% населення країни. В етнічному відношенні аборигени не утворюють єдиного цілого. Вони поділяються на численні племена, які говорять на різних мовах (усього їх понад 200). Більша частина австралійських мов не має писемності, але і ті, котрі мають, у літературному відношенні розвиті слабо.

Хоча аборигенне населення Австралії незначне, воно чисельно переважає на території, яка складає майже половину площі всієї країни: малопридатних для життя північних, центральних і частково західних районах.

Державною мовою Австралії є англійська. Проте в англійській мові англоавстралійців чимало запозичень з мови аборигенів.

Переважна більшість Австралії сповідує християнство. Більша частина австралійських селян – протестанти, менша – католики. Є також порівняно невелика кількість православних. Серед протестантів більше всього англіїців.

Віковий склад населення Австралії подібний до вікової структури європейських країн. Тут порівняно висока питома вага осіб, які старші за 65 років (10% загальної чисельності населення). Це пов'язано з високою середньою тривалістю життя. Але, як і всюди у світі, основну частину населення складають люди середнього і молодого віку - до віку від 15 до 64 років, до яких відноситься 63% населення. Діти до 14 років складають 27% населення.

Населення Австралії розміщується вкрай нерівномірно: основна його маса концентрується на узбережжі материка, головним чином, на східному і південно-східному. Висока концентрація населення в містах (80% загальної кількості). Тільки в шести адміністративних центрах (Сідней, Мельбурні, Брізбені, Перті, Хобарті, Аделанді) зосереджено близько 1/2 усього населення країни.

Останнім часом відбулися зрушення в розміщенні населення. На півночі, заході і півдні Австралії виникли нові промислові райони, що стали залучати переселенців з інших місцевостей.

Найбільша частка населення зайнята в обробній промисловості (1.5 млн. чоловік). Трохи поступаються за числом зайнятих оптова і роздрібна торгівля (1.4 млн. чоловік), а також сфера обслуговування (0.9 млн. чоловік), куди включається освіта, охорона здоров'я і т. ін. У сільському господарстві зайнято лише 0.6 млн. чоловік.

Сучасна Австралія уявляє собою країну економічного прориву. Її прискорений розвиток стикається з проблемою дефіциту робочої сили, особливо кваліфікованої. Рівень безробіття в країні зараз складає всього 4,6 % (2006 р.). Країна потребує і сприяє міграції до неї спеціалістів з комп'ютерної техніки та програмування, автомеханіків, стоматологів, психологів і ін. фахівців.

Природні ресурси. Австралія багата різноманітними корисними копалинами. Нові відкриття мінеральних руд, що були зроблені на континенті за останні 20 років, висунули країну на одне з перших місць у світі по запасах і видобутку таких корисних копалин, як залізна руда, боксити, свинцево-цинкові руди.

Найбільші в Австралії поклади залізної руди знаходяться в районі хребта Хамерслі на північному-заході країни (родовища Маунт-Ньмен, Маунт-Голдсуерті). Залізна руда є також на островах Кулан і Кокату в затоці Кинга (на північно-заході), у штаті Південна Австралія в межах хребта Мідлбек (Айрон-Наб) і на Тасманії - родовище Савідж - Рівер (у долині р. Савідж).

Досить великі родовища поліметалів (свинець, цинк із домішкою срібла і міді) знаходяться в західній пустельній частині штату Нового Південного Уельса, це родовище Брокен - Хілл. Важливий центр з виробництва кольорових металів (міді, свинцю, цинку) склався біля родовища Маунт - Айза (у штаті Квінсленд). Поклади поліметалів і міді є також в межах Тасманії (Рід - Розбері і Маунт - Лайелл), міді - у Теннант - Лементі (Північна територія).

Основні запаси золота зосереджені на південному-заході материка (штат Західна Австралія), у районі міст Каргурії і Кумарді, Норсмен, а також у Квінсленді. Більш дрібні родовища зустрічаються майже у всіх штатах. Боксити залягають на півострові Кейп -Йорк (родовище Уейна) і Аршенленд (родовище Тов), а також на південному-заході (родовище Джаррадейл)

Родовища марганцевої руди знаходяться на острові Грут - Айленд - у затоці Карнентарія і на північному-заході країни - у районі Пілбарі.

Родовища урану є в різних частинах країни: на півночі (півострів Арнемленд) - неподалік від рік Саунт - і Іст - Амітейтор, у штаті Південна Австралія - біля озера Фром, у штаті Квінсленд - родовище Мері - Каблін і в західній частині країни - родовище Пілліррі.

Основні поклади кам'яного вугілля розташовані в східній частині материка. Найбільш великі родовища, як коксівного вугілля, так і некоксівного вугілля знаходяться біля міст Ньюкасл і Метгоу.

У надрах Австралії і на її шельфі знаходяться великі родовища нафти. Нафта видобувається в штаті Квінсленд (родовища Муні, Олтон і Беннет), на острові Барроу на північно-західному узбережжі материка. Поклади газу (найбільше родовище - Ранкен) і нафти виявлені також на шельфі в північно-західних берегів Австралії. В Австралії є великі родовища природного газу. Найбільш відомі з них Рому (штат Кінсленд), Пентен, Донгара, Мандарра (Західна Австралія), Джіджеалпа і Моомба (Південна Австралія).

З неметалічних корисних копалин зустрічаються різні за своєю якістю в і промисловому використанні глини, піски, вапняки, азбест, а також слюда і різноманітні будівельні матеріали.

Завдяки тому, що Австралія має достатню кількість різних природних ресурсів, великий розвиток тут отримала гірничодобувна промисловість, що є однією з провідних і найбільш старих галузей господарства. Австралія не тільки забезпечує внутрішні потреби в корисних копалин, але також і експортує їх в інші країни. Такі копалини, як залізна руда, кольорові метали і їхні сплави, кам'яне вугілля, боксити складають значну частину австралійського експорту.

Моря й океани, які омивають береги Австралії, мають важливе значення для економічного життя країни. У навколишніх морях видобувають морського звіра, ловлять рибу. У морських водах розводять їстівних устриць. У теплих прибережних водах на півночі і північному сході ведеться промисел морських черепах, трепангів, крокодилів, і молюсків - перлинниць.

Разом з тим Австралія небагата гідроенергетичними ресурсами, тому що клімат більшої частини континенту відрізняється великою посушливістю і річок на території країни мало. Основна частина гідроенергетичних ресурсів зосереджена в південній високогірній частині Східно-Австралійських гір і на острові Тасманія. Незначні запаси енергії концентрують ріки прибережної частини штатів Нового Південного Уельсу і Квінсленда.

Загалом, за винятком гідроенергетичних систем у сніжних горах і на острові Тасманія і невеликий гідровузол на півночі штату Квінсленд, усі гідроелектростанції створені при іригаційних греблях.

Економіка. Розташована осторонь від найважливіших міжнародних шляхів, Австралія довгий час була невідома європейцям. У середині 17 століття її північні береги і нинішній острів Тасманія були обстежені голландським мореплавцем А. Тасманом. Заселення Австралії переселенцями з Європи почалося в кінці 18 століття, після того, як англійський мореплавець Дж. Кук досліджував східне узбережжя континенту й оголосив його володінням англійського короля. До середини 19 століття Австралія заселялася в основному засланими. Подальше заселення материка відбувалося шляхом організації невеликих поселень.

Величезні природні пасовища сприяли розвитку вівчарства, що визначило в першій половині 19 століття основний напрямок господарства австралійських колоній. Вівчарство стимулювалося головним чином, зростанням попитом з боку метрополії. В умовах великого землеволодіння воно розгорнулося у великих масштабах. Вже до 30-40-х років 19 століття виник недолік робочої сили і став терміново вживати уряд заходи для заохочення еміграції до Австралії.

Швидка і масова колонізація Австралії почалася тільки з середини 19 століття, після відкриття родовища золота в колонії Вікторія. Коли золоті копальні виснажилися, більшість переселенців осіла і зайнялася господарством. У цілому колонізація охопила головні окраїнні області, зручні для сільськогосподарського освоєння.

З початку заселення материка переселенцями з Великобританії, британський уряд, а відповідно і його представники в австралійських колоніях проводили політику, що сприяла створенню землеволодіння. Перші великі ділянки землі отримували офіцери конвою, які доставляли до країни каторжників з Англії. Значні за розмірами земельні ділянки надавалися також молодшим синам і родичам правлячої еліти Великобританії.

Кінець 19 століття характеризувався досить швидким економічним розвитком. У 80-ті роки в Австралії були відкриті найбагатші поліметалеві родовища, для розробки яких англійські підприємці створили спеціальну

компанію. До кінця 19 століття Австралія зайняла в капіталістичному світі друге місце після США по виплавці свинцю. На базі значних покладів кам'яного вугілля в районі міста Ньюкасл (Нов. Півд. Уельс) значно виросла вугільна промисловість.

Перші галузі обробної промисловості що сформувалися у країні були зв'язані з задоволенням потреб населення: харчова, текстильна, шкіряно-взуттєва.

На розвиток сільського господарства великий вплив мала поява пароплавів-холодильників, що дали можливість вивозити з Австралії не тільки вовну, шкіру і пшеницю, але також і м'ясо, олію, фрукти й інші продукти.

Величезна кількість фактів з історії розвитку господарства говорить про те, що Австралії не довелося послідовно проходити всі етапи від ремісно-кустарного виробництва. Вона відразу могла організувати своє господарство на відповідному для того часу науково-технічного рівня.

Тісні зв'язки з метрополією, для якої Австралія була джерелом збагачення, вплинуло на весь хід розвитку країни. Промисловість, спочатку гірничодобувна, а потім і обробна, а також частково і сільське господарство почали відразу розвиватися на тому рівні техніки, якого досягла Англія у 19 столітті. А, як відомо, рівень технічного розвитку цієї країни був найвищим у світі.

В особі переселенців з Англії, Австралія мала в розпорядженні кваліфікованих робітників і інженерів.

Прагнучи витягти якнайбільші вигоди зі своїх заокеанських колоній, метрополія вкладала в їхню економіку значні капітали, причому у ті галузі, у зростанні яких вона була максимально зацікавлена. А це були головним чином сільське господарство, промисловість, що переробляла сільськогосподарську продукцію і гірничовидобувна галузь. Крім того, британські правлячі кола надавали позики, що у значній мірі використовувалися для будівництва залізниць, електростанцій, іригаційних споруджень і т. ін.

Розвитку економіки в Австралії сприяла також наявність в межах її території різноманітних природних ресурсів. У надрах материка були знайдені майже усі види мінеральної сировини, причому в кількості достатньому не тільки для забезпечення потреб місцевої промисловості, але і для вивозу в інші країни. Кліматичні умови дозволяли вирощувати різні сільськогосподарські культури.

Велике значення для розвитку господарства мало також і та обставина, що за всю історію свого існування Австралія не випробувала військових руйнувань. Під час другої світової війни, коли Австралія стала основною опорною базою для спільних австрало-американських воєнних дій на Тихому океані, США будували на її території військові склади, шосе, під'їзні колії, сприяючи, таким чином, розвитку інфраструктури. Саме у військові роки в Австралії швидко почали розвиватися галузі пов'язані з виробництвом озброєння. У результаті зростаючого попиту на товари військового виробництва відбувався процес індустріалізації країни.

Не дивлячись на відносно малу чисельність населення (менше 0,3 % світової), Австралія завдяки потужній економіці виробляє 1,06 % світового ВВП. Структура його виробництва характеризується співвідношеннями, які притаманні високо розвинутим країнам. Зокрема, аграрний сектор Австралії виробляє 4 % ВВП країни, індустріальний сектор – 26 %, сфера послуг – 70 %.

В рамках міжнародного розподілу праці Австралія виступає як постачальник сировинних і продовольчих товарів. Але необхідно відзначити, що на відміну від інших високорозвинених економічних країн, Австралія імпортує більше промислових товарів, чим експортує. Австралія відіграє істотну роль у світовому виробництві і торгівлі пшеницею, м'ясом, цукром і іншими виробничими товарами, а також вовною і різними коштовними видами мінеральної сировини: залізної руди, кам'яного вугілля, поліметалів, бокситів. Австралія є одним з провідних виробників бокситів (41% світового виробництва бокситів).

Для економіки Австралії характерний досить високий рівень концентрації виробництва і централізації капіталу. Усі галузі господарства контролюються гігантськими монополіями, що зосередили у своїх руках не тільки промислове виробництво, сільське господарство, банківську справу, страхування та інші фінансові операції, а також оптову і роздрібну торгівлю, газети, радіо, телебачення.

Основна маса мінеральних ресурсів (залізної руди, руд кольорових і рідких металів, кам'яного і бурого вугілля та ін.) видобуваються у великих рудниках і шахтах.

Значний видобуток залізної руди ведеться безпосередньо в таких великих родовищах як: Айрон - Ноб (Південна Австралія) і на островах Кокату і Кулан, Ямпіі-Саунд. Величезні запаси високоякісних руд розташовані в Західній Австралії (родовища Пімбара, Хамерслі, Маунт-Голдсуерті) і на о. Тасманія, а також бокситів на островах Кейп-Йорк і Гов.

Видобуток кам'яного вугілля ведеться в штатах Новий Південний Уельс (біля міст Сідней, Ньюкасл, Літгоу) і Квінсленд (міст Інсунч, Блафф). Буре вугілля видобувається біля міст Моруелі і Яллорн (штат Вікторія).

Виявлено і розроблені значні запаси нафти в штатах Квінсленд (Муні) і Зах. Австралія (о. Барроу). Природний газ видобувають у штатах Квінсленд, Південна Австралія, Зах. Австралія, Вікторія.

Найбільш великі родовища поліметалів: Брокен-Хілл (Новий Південний Уельс, що дає 78% усього видобутку свинцю в країні, 74% цинку і 56% срібла), Маунт-Айза (Квінсленд), Рід-Розбері (Тасманія). Основні центри видобутку міді: Маунт-Айза (65% загальноавстралійської), Маунт-Лайелл (Тасманія), 80% золота надходить зі штату Зах. Австралія (велике родовище Кумарді, Норсмен, Чілуна). На о. Грут-Айленд йде видобуток марганцевих руд.

Відкладення мінеральних пісків, що містять рутил, цирконій, ільменіт, протягаються уздовж східного і південно-західного узбережжя континенту. Видобуток уранових руд ведеться в районі Рам-Джангля.

Величезна маса сировини, добутої на території Австралії, вимагає подальшої переробки. У значній мірі це стало приводом для розвитку обробної промисловості.

Переважна частина сировини що видобувається в Австралії, проходить переробку на місці.

Чорна металургія представлена великими комбінатами в містах: Ньюкасл, Порт-Кембера (Новий Півд. Уельс), Уялла (Півд. Австралія); Кулнана й Уандові (Зах. Австралія). В Австралії розвинуті усі стадії виробництва чорних металів - доменне, сталеливарне, прокатне, а також виготовлення спеціальних сплавів і сталей.

Чорнова виплавка кольорових металів характерна для міст: Порт-Лірі (срібло, свинець, мідь), Маунт-Айза (мідь), Порт-Кембла (мідь, золото).

Електролітним способом одержують мідь, свинець, цинк, кобальт алюміній у Рідсоне (Тасманія).

Хімічна промисловість виробляє різні хімікати, кислоти, вибухові речовини (Порт-Пірна, Порт-Кембла, Ньюкасл, Літгоу). В Австралії, у великій кількості на базі привізної сировини виробляють суперфосфати. Найбільш значні підприємства з виробництва добрив і гербіцидів знаходяться в Порт-Кембла, Ньюкаслі, Джілонге, Маккае.

З інших галузей хімічної промисловості є виробництво пластмас (Ботани-Бей, Алтона, Фернтри-Галли, нафтопереробка і нафтохімія (Лавертон, Вікторія), Клайд, Корнел (Новий півд. Уельс), Алтона, Кулнана, Джілонг.

Важливою галуззю хімічної промисловості є виробництво хімічного волокна. Основний центр виробництва нейлону і терілена - Беусуотер (штат Вікторія).

Значні розміри має целюлозно-паперове виробництво. Обмежені ресурси води і деревини, недолік дешевої електроенергії створюють труднощі щодо розвитку цієї галузі.

Головний район целюлозно-паперового виробництва - о.Тасманія (дешева гідроелектроенергетика і лісові масиви). Заводи розміщаються в містах Берні,

Девонпорт, Хобарт і Белл-Бей. Крім цього галузь є у штатах Вікторія (Файлфілд) та Південна Австралія (Маунт-Гамбер).

Не дивлячись на ріст і розвиток хімічної промисловості, деякі хімічні вироби і сировину Австралія імпортує. Імпорт деяких товарів обходиться дешевше, ніж організація їхнього виробництва в країні.

Основна маса електроенергії, що надходить до споживачів, виробляється на ТЕС. Досить швидко зростає потужність, а відповідно і кількість електроенергії, що виробляється на ГЕС.

Роль електростанції з двигунами внутрішнього згоряння не велика. Вони призначені для задоволення місцевих потреб у межах ареалу. Найбільш великі ТЕС, як правило працюють на вугіллі і знаходяться в штаті Новий Південний Уельс. До них варто віднести Ліддел- 2000,0 тис. кВт; Манмора- 1400,0 тис. кВт; Веліс-Пойнт - 875,0 тис. кВт; Уангі- 330,0 тис. кВт; Баннеронг - 375,0 тис. кВт. У штаті Квінсленд найбільш могутніми є: Суонбенк "А"-396,0 тис. кВт; Балімба "Б"- 180,0 тис. кВт. У штаті Південна Австралія: Оборнг "Б"-240,0 тис. кВт; Плайфорд "У"- 240,0 тис. кВт. У штаті Вікторія великі ТЕС, що використовують буре вугілля, розташовані біля міст Яллурн і Моруеллі.

Оскільки велика частина Австралійського континенту відрізняється більшою посушливістю, використання водних ресурсів для отримання електроенергії досить обмежене. Як зазначалося раніше, основна маса водоенергетичних ресурсів країни зосереджена в південній високогірній частині Східно-Австралійських гір і на острові Тасманія. Не значними запасами гідроенергії володіють ріки прибережної частини штатів Новий Південний Уельс і Квінсленд.

Найбільш великими ТЕС є: Тамет 1 - 320,0 тис. кВт; Тамет 2 - 280,0 тис. кВт; Блоуерінг - 80,0 тис. кВт; Тамет 3 - 1500,0 тис. кВт (гідроенергетична система в Сніжних горах (штати Новий Південний Уельс і Вікторія)). Тангатіна - 125,0 тис. кВт., Поатина - 250,0 тис. кВт (штат Тасманія).

Серед галузей харчової промисловості виділяються хлібопечення і кондитерське виробництво, м'ясохладобійна, м'ясоконсервна і борошномельна

галузі. Численні підприємства по консервуванню овочів і фруктів, виготовленню джемів, маринадів, соків, соління. Розвинуті маслоробна, сироварна, молочно-консервна і тютюнова галузі, а також пивоварство.

М'ясна промисловість представлена великими комбінатами в портових містах Рокхемптон, Таунсвілл, Гладстон, Брісбен, Сідней, Перт. У них розміщені і товарні млини, відкіля борошно відправляють на зовнішні ринки; частину млинів побудували в районі посівів пшениці. Масловиробничі і сироварні заводи розташовані у невеликих містах на сході і південному-сході країни, де розводять молочну худобу. Виробництво цукру - сирцю зосереджено на північному сході (штат Квінсленд), де вирощують цукровий очерет. Виноробство розвинуте в штатах Південна Австралія, Західна Австралія і Новий Південний Уельс.

Нині в Австралії особливо швидко розвиваються такі галузі машинобудування, як виготовлення авіаційних і автомобільних двигунів, локомотивів, тракторів, електроустаткування, електронних апаратів. В післявоєнні роки в самостійну галузь виділилося радіотехнічне виробництво та електроніка.

Машинобудівні заводи випускають різноманітні сільськогосподарські машини (великі підприємства знаходяться в містах Сідней, Мельбурн, Аделанда), автомобілі (Сідней, Мельбурн, Джілонг), верстати, промислове устаткування, локомотиви й інші види продукції важкого машинобудування (у пунктах виробництва металів або поблизу великих портових міст (Сідней, Мельбурн, Ньюкасл, Куїна). Суднобудування спеціалізується на виробництві і зборці вантажних судів біля Сіднея, Мельбурна, Брісбена і Девонпорта (Тасманія). Електротехнічні підприємства зосереджені на околицях Мельбурна, Сіднея, Аделаїди.

Сільське господарство Австралії відрізняється високою товарністю, у ньому широко застосовуються машини і наймана праця.

Австралія - країна історично сформованого великого землеробства. Ферми, що мають великі ділянки землі, знаходяться головним чином у посушливих

внутрішніх частинах країни і на її півночі. Австралійські ферми є високо механізованими і вимагають мінімальних витрат людської праці. Тільки 5% робочого населення країни зайняті в цій галузі, проте вони виробляють майже половину продовольства, необхідного для задоволення потреб населення.

Сільськогосподарські землі включають лише 65% Австралійського континенту. Сільськогосподарські культури вирощуються тільки на 5% цієї землі. Проте використання сучасних ефективних методів дозволяє збирати високі врожаї навіть з таких незначних площ.

Провідне місце у сільському господарстві Австралії належить пасовищному тваринництву, де перше місце займає вівчарство. Серед розвинутих країн Австралія займає перше місце по поголів'ю і настригу вовни. Основну групу загального поголів'я овець складають мериноси, вовна яких найбільш високої якості і є найдорожчою.

В Австралії розвинуті також м'ясна велика рогата худоба. За експортом яловичини і телятини Австралія займає одне з лідируючих місць у світі.

Розведенням овець і великої рогатої худоби займаються майже у всіх штатах Австралії.

В Австралії розвинуте птахівництво: у невеликій кількості розводять індичок, зовсім мало гусаків і уток.

З інших видів тваринництва можна відзначити розведення коней, переважно скакових та верблюдів. Розвинуте також свинарство та бджільництво.

Серед землеробських культур ведуче місце займає пшениця. Пшеницю, як і інші зернові культури (овес, ячмінь, кукурудзу), в основному вирощують на багатих землях без застосування штучного зрошення. Головний район посівів пшениці - "пшеничний пояс", що протягається смугою в 70-300 км. Посіви пшениці в основному зосереджені в штатах Новий Південний Уельс і Західна Австралія.

Важливими галузями є також садівництво та овочівництво. В Австралії вирощують ананаси, манго, банани. У південній і південно-східній частинах

узбережжя на зрошуваних землях розміщаються сади, де культивуються цитрусові, абрикоси, персики, зливи. Також в Австралії вирощують бавовна, тютюн та інші технічні культури.

Велика частина перевезено внутрішніх вантажів і пасажирів здійснюється залізничним і автомобільним транспортом. Довжина залізниць складає близько 40 тис. км. Найбільш густа їхня мережа у прибережних районах південного-сходу та південного-заходу.

Великі області північного-заходу, півночі і центральної частини майже не мають залізниць. Південна магістраль є трансконтинентальною. Вона перетинає материк від Порт-Огасті до Калгарі з продовженням далі на захід. Від Порт-Огасті прокладені дороги в східному напрямку, на Мельбурн - Сідней, а також у північному напрямку.

Довжина автомобільних шляхів складає 840 тис. км. Шосейні шляхи, як і залізні, розгалужуються, головним чином, від великих портів і великих міст. Автотранспортом здійснюється 75% вантажопасажирських перевезень.

У внутрішніх перевезеннях велику питому вагу займають морські перевезення. Головні порти по вантажообігу - Ньюкасл, Фріманті, Порт-Кембла, Сідней, Мельбурн. Майже всі найважливіші міста зв'язані між собою авіалініями, через Австралію проходять багато міжнародних повітряних трас [5, 17].

Зовнішня торгівля. Частка Австралії у світовому експорті – 1,11 %. Основними статтями австралійського експорту є сировинні товари: боксити, зерно, вовна, м'ясо та м'ясопродукти, цукрова тростина і ін. Вона є одним із найбільших експортерів вугілля, яке добувається у неї здебільшого відкритим способом, а тому характеризується низькою собівартістю і значною конкурентоспроможністю на світовому ринку (рис.5).

В останні роки в експорті країни збільшується частка готової продукції.

Австралія імпортує машини і обладнання, сировину для хімічної продукції, товари широкого вжитку. Основними торгівельними партнерами країни є США, Великобританія, Японія.

Характеризується позитивним сальдо торгівельного балансу.

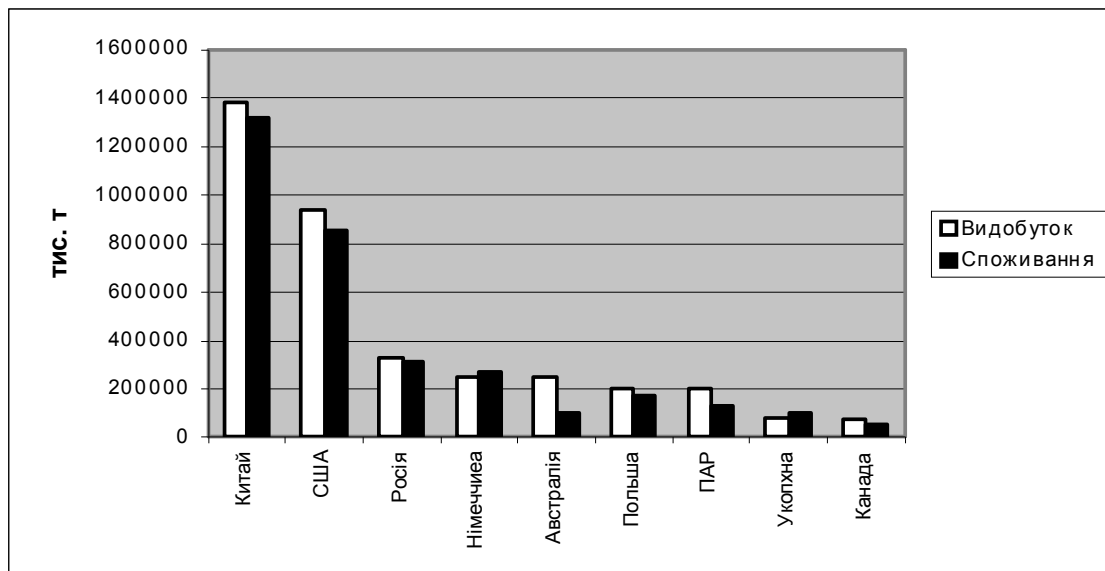

Рис. 5. Видобуток та споживання кам'яного вугілля країнами світу

1.4.2. Економіка Нової Зеландії

Площа – 268,7 тис. кв. км

Населення – 4,1 млн. жит. (2006)

ВВП – 98,77 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 26 тис. дол. (2006)

Як і Австралія, Нова Зеландія відноситься до країн “переселенського капіталу”. Через це усі риси економічного розвитку, які характерні для цього типу країн, притаманні і Новій Зеландії – це сировинна спеціалізація і високий рівень технологічного виробництва та загальнонаціональної продуктивності праці.

У світовому господарстві Нова Зеландія відіграє роль постачальника найважливішої сільськогосподарської продукції – вершкової олії, сиру, вовни, м'яса. Її економіка багато в чому залежить від потреб світового ринку на цю

продукцію. В зовнішньополітичному відношенні Нова Зеландія тісно зв'язана з найбільшими державами, особливо із США.

Нова Зеландія - держава в південно-західній частині Тихого океану. Входить на правах домініону до складу Співдружності, очолюваного Великобританією. Країна розташована на двох великих островах - Північному і Південному, що розділені протокою Кука. Нова Зеландія має колонії - «острівні території»: о. Ніуе, о-ви Кука й о-ви Токелау.

Країна на 3/4 площі зайнята гірськими хребтами, плато і пагорбами. Через весь Південний острів простягнулися гори - Південні Альпи. Північний острів менш гористий. У його центральній частині розміщене Вулканічне плато, складене лавами, попелом і туфами. Тут багато діючих вулканів, гейзерів, гарячих мінеральних джерел, що мають немаловажливое господарське значення. Вони використовуються для опалення житла і готелів.

Паливною і мінеральною сировиною Нова Зеландія забезпечена недостатньо. Останнім часом відкриті великі родовища газу, але його видобуток поки ще обмежений. Родовища вугілля розробляються на Північному острові в долині р. Уаїкато, на Південному - у долині р. Буллер.

Клімат - морський, на більшій частині території субтропічний, а на крайньому півдні - помірний. Достатня кількість вологи і велика висота гір сприяють формуванню льодовиків, що на західних схилах Південних Альп спускаються майже до узбережжя.

Найбільш великі річки, як вже зазначалось, це Уаїкато (Північний острів), Клута (Південний острів). Річки повноводні протягом усього року і не замерзають взимку.

Одна з особливостей флори це її стародавність. На Новій Зеландії ростуть, наприклад, папороті, що росли мільйони років тому, коли під ними бродили іхтіозаври. Ці папороті висотою в п'ятиповерховий будинок. Тут збереглися також сосни каурі що є найбільшими деревами земної кулі, які ростуть тисячоріччями. Їхня деревина міцна, як залізо, а смола, виглядає як янтар. Вологі субтропічні ліси з соснами каурі і з пальми нікау поширюються до

висоти 400–800 м. Вище їх змінюють ліси з вічнозеленого бука, гірського кедра, а на рівнинах переважають зарості високої і твердої трави тассек. В цілому близько 1/4 території припадає на ліси, але вони скорочуються внаслідок активних заготовок.

Фауна Нової Зеландії є найдавнішою. Тут зберігся, наприклад, плазун першоящір - гаттерія. Серед пернатих переважають птахи, що бігають - совиний папуга, майорійські пастушки, а також найрідший птах ківі. Розміром він з невелику курку, з довгим дзьобом. Ківі й інші птахи, що бігають, не вміють літати, і як думають, тому, що тут немає хижаків, птахи нікого не побоювалися, і в них поступово атрофувалися крила. Що стосується домашніх тварин, то їхніми первісними представниками були тварини і птахи, привезені з Європи.

Острова Нової Зеландії стали відомі європейцям тільки в середині XVII в., з часу подорожі голландського мореплавця Абеля Тасмана, що і дав їм назву по імені голландської провінції Зеландія. Після відвідування цих островів англійським мореплавцем Д. Куком (1769 рік) вони були оголошені британським володінням, а потім офіційно включені до складу британської імперії (1840). У 1907 р. Новій Зеландії - переселенській колонії - надали право домініону.

Голава держави – англійський король (королева), представлений генерал-губернатором. Вищий законодавчий орган - палата представників, що обирається на чотири роки. Вищу виконавчу владу здійснює Виконавча рада в складі губернатора і кабінету міністрів.

За національним складом населення Нової Зеландії майже однорідне. Більш 91% складають вихідці (в основному) з Великобританії, 8% складають маорі (корінні жителі) і метиси і близько 1 % представники інших національностей. Офіційна мова і мова більшості населення - англійська.

Понад 70% маорі живуть у північній половині Північного острова. Їх чисельність – близько 250 тис. чол.(2000 р.).

Донедавна серед населення переважали чоловіки, але в останні роки, коли еміграція перевищила імміграцію, співвідношення між чоловіками і жінками зрівнялася.

У віковій структурі населення звертає на себе увагу висока питома вага молоді. За даними останніх років, особи у віці до 15 років складають майже 1/3 загальної чисельності жителів.

У загальному розподілі самодіяльного населення за основними галузями господарства помітно значною є частка зайнятих у промисловості - 47%. У сільському господарстві зайнято 11%, в інших галузях - 42%. Серед зайнятих частка найманих робітників у цілому по народному господарству складає 85%, причому велика частина з них працює в промисловості, торгівлі та у сфері послуг, менша - у сільському господарстві.

Нова Зеландія виділяється порівняно високою питомою вагою міського населення (більш 75%). Тільки у великих містах (понад 100 тис. жителів у кожному) живе близько 50% усього населення країни. Але таких міст небагато. Саме велике місто - Окленд, що нараховує більш 600 тис. жителів; столиця держави - Веллінгтон з чисельністю близько 180 тис. жителів.

Нова Зеландія довгий час розвивалася як аграрна країна. Проте тепер провідне положення зайняла промисловість. (Якщо за післявоєнний період обсяг сільськогосподарського виробництва виріс на 70 %, то промислового - майже на 340 %).

Сучасна структура виробництва ВВП характеризується наступним співвідношенням: індустріальний сектор – 28 %, аграрний сектор, 5 %, сфера послуг – 67 %. У галузевій структурі промисловості зросла питома вага обробної індустрії, зокрема електротехнічної та хімічної. Усе це є підставою для віднесення сучасної Нової Зеландії до числа високо розвинутих індустріально-аграрних країн світу.

Відносна вузькість внутрішнього ринку, часті коливання світових цін на предмети традиційного новозеландського експорту підсилюють залежність господарства від іноземного капіталу. Поряд з англійським, активно проникає

до країни американський, а також японський, німецький, австралійський капітал.

У Новій Зеландії велику роль мають державно - монополістичні форми господарства країни.

Державі належить, за невеликим винятком, майже весь залізничний транспорт, дорожня мережа, вугільна промисловість. Частка державних витрат у валовому національному продукті дуже велика - 37% (1969), тоді як в Австралії - 34%, США - 30%, Канаді - 24%, ФРН-32%, Франції - 29%.

Незважаючи на значні зрушення в розвитку за післявоєнні роки, промисловість усе ще відрізняється неповнотою і вузькістю складу галузей, великою залежністю від імпортової сировини й устаткування. Дотепер переважне значення мають легка і харчова промисловість. На них припадає більш 60% промислової продукції країни. Машинобудування і металообробка представлені головним чином зборкою і частково виробництвом приладів і машин, зокрема зборкою, а також ремонтом автомобілів в Окленді і Веллінгтоні. Проте в останні роки внаслідок труднощів зі збутом продукції на зовнішніх ринках Нова Зеландія здійснює інтенсивне промислове будівництво в рамках оголошеної диверсифікації (розширення галузевої структури) економіки. У Веллінгтоні вступив до ладу завод по зборці вантажних машин фірми «Мерседес-Бенц» (Німеччина). Біля Окленда створено сталеливарний завод, а в Саутленді - алюмінієвий завод. Отримали розвиток виробництво електротехнічних виробів, хімічна промисловість і нафтопереробка.

В цілому можна зробити висновок, що Нова Зеландія, поступаючись в цілому за рівнем промисловості високорозвиненим країнам, володіє у той же час унікальними підприємствами (геотермальна станція, алюмінієвий завод, нафтопереробний завод біля Уавангарії (Північний острів) –2,5 млн. т. річної потужності).

Найважливіші галузі промислового виробництва концентруються головним чином на Північному острові. На цей острів тепер припадає майже 3/4 промисловості країни.

Своєрідна паливно-енергетична база промисловості Нової Зеландії. Велику частину електроенергії виробляють гідроелектростанції. Поширені геотермальні станції. Значення теплових електростанцій в господарстві країни невелике через відсутність достатньої кількості палива.

Сільське господарство Нової Зеландії відрізняється вузькою спеціалізацією і високою товарністю. Головною і традиційною галуззю сільського господарства є тваринництво. Воно дає близько 90% вартості сільськогосподарської продукції.

Країна виділяється виробництвом і вивозом на світовий ринок вершкової олії, м'яса і вовни.

Овець у країні - 60 млн. голів, що майже в 20 разів більше, ніж жителів. Така спрямованість частково складалася, як результат колонізаторської політики, що визначила Новій Зеландії роль аграрно-сировинного придатка Великобританії й інших країн.

У перевезеннях вантажів значне місце займає залізничний транспорт. Густота мережі залізниць на 1000 кв. км - 19,6 км. В Австралії цей показник - 5,1, у Канаді - 7,5, але в США - 38, у Німеччині - 197. Рухомий склад обновляється тепловозами й електровозами, збільшується перевезення вантажів у контейнерах. Ще більше значення має автомобільний транспорт (50% усього вантажообігу), довжина автодоріг складає 92,8 тис. км.

Важливу роль грає морський транспорт, що обслуговує каботажні перевезення і зовнішньоторговельний оборот, але дотепер витрати на фрахтування іноземних кораблів (англійських, американських, японських) при перевезеннях на далекі відстані істотно обтяжують платіжний баланс країни.

Структура господарства Нової Зеландії дуже чітко виявляється в зовнішньоекономічних відносинах. Перше місце в експорті займають продукція харчової промисловості і сільськогосподарська сировина: м'ясо і м'ясопродукти - 34% загальної вартості вивозу, потім ідуть вовна - 19%, олія й інші молочні продукти - 20%.

В імпорті переважають промислове устаткування, нафтопродукти, каучук, борошно, цукор, чай. Основні зовнішньоторговельні партнери - Великобританія, США, Японія, Австралія. За розмірами зовнішньоторговельного обороту на душу населення Нова Зеландія входить до першої десятки країн світу [5, 17].

1.4.3. Економіка Південно-Африканської Республіки

Площа – 1 220 тис. кв. км

Населення – 44 млн. жит. (2006)

ВВП – 200,5 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 13 тис. дол. (2006)

Південно-Африканська Республіка (ПАР) виникла в ході тривалого історичного формування цієї держави. Європейська колонізація Півдня Африки почалася в XVII в. У середині XIX в. голландські переселенці (бури) заснували тут дві республіки - Оранжеву і Трансвааль. Англійці створили на східному узбережжі Південної Африки ще одну колонію - Натал. На самому початку XX в. англо-бурські війни закінчилися перемогою англійців, і майже вся територія сучасної ПАР стала британським домініоном Південно-Африканський Союз (ПАС). Європейці привласнили собі майже 90% земель, і саме тоді були встановлені перші закони апартеїду, що позбавляли африканців елементарних людських прав. Уже в роки другої світової війни ПАС фактично став політично незалежним від Великобританії, але тільки в 1961 р. біла меншість країни проголосило створення ПАР, що вийшла з Британської Співдружності. В адміністративному відношенні країна розділена на чотири провінції: Капську, Жовтогарячу, Трансвааль і Натал.

Південно-Африканська республіка найважливіше джерело золота і різної коштовної, у тому числі стратегічної, мінеральної сировини.

Природно-ресурсні фактори в ПАР, яка розташована в субтропічному і частково тропічному поясах, у цілому сприятливі для розвитку

багатогалузевого господарства. Виняткове багатство корисними копалинами є основою промислового розвитку і джерелом величезних валютних доходів. Хоча країна не має запасів нафти і природного газу, але великі поклади кам'яного вугілля полегшують вирішення енергетичної проблеми (як і багаті запаси урану) і забезпечують сировиною хімічну промисловість. Водні ресурси обмежені, і це є вузьким місцем розвитку сільського господарства і всієї економіки в цілому. Приблизно 2/3 території країни випробують більш-менш гострий дефіцит вологи.

Близько 20% населення - європейці (понад 1/3 з них англійці, майже 2/3 - бури), решта - африканці, вихідці з Азії (в основному індійці), змішане населення. Природний приріст населення великий. Середня тривалість життя африканців у ПАР складає 46 років, а європейців - 66 років.

Країна заселена досить нерівномірно. Великі посушливі простори на північному-заході майже безлюдні. У промислових районах щільність населення складає більш 100 чоловік на 1 км².

У містах мешкає вже більш 1/2 населення країни (у тому числі 2/3 європейців). Йоганнесбург і Кейптаун – це міста-мільйонери. До них наближається за чисельністю Дурбан. Для ПАР характерно формування великих урбанізованих зон: Йоганнесбург - Преторія (Вітватерсранд) з населенням понад 4 млн. чоловік; Дурбан - Пітермаріцбург (понад 1,2 млн. чоловік); Великий Кейптаун (близько 1,5 млн. чоловік); Порт-Елізабет - Ейтенхахе (понад 0,5 млн. чоловік). Приблизно 1/2 корінного населення зосереджена в бантустанах (Транскей, Сіскей, Зулуленд та ін.).

ПАР - індустріально-аграрна країна “переселенського капіталу”. Як за соціально-економічною, так і за територіальною структурою господарства сполучає в межах однієї держави особливості і метрополії і її напівколонії. Багато показників промислового виробництва ПАР у порівнянні з високорозвинутими капіталістичними країнами виглядають скромними, але вони досить значні стосовно всієї групи країн, що розвиваються. В економіці

ПАР велику роль займає іноземний капітал: 1/4 усіх капіталовкладень припадає на інвестиції Великобританії та інші країни Західної Європи та США.

Гірничовидобувна промисловість, як і у інших країн “переселенського капіталу”, займає провідне місце в господарстві країни і визначає роль ПАР в економіці капіталістичного світу: країна дає більше половини світового видобутку золота, займає перше місце за вартістю алмазів, що видобуваються (Кімберлі), руд марганцю, третє за видобутком урану. Ведуться також розробки платіни, руд заліза, міді, ванадію, кобальту, поліметалів і нерудних копалин (азбест, слюда, фосфорит, плавиковий шпат). У цій галузі зайнято понад 700 тис. чоловік. На найважчих роботах в основному зайняті африканці. Серед робітників цієї галузі десятки тисяч іммігрантів із сусідніх з ПАР країн. Головні центри гірничовидобувної промисловості і металургії зосереджені в гірському районі Вітватерсранд, на півдні провінції Трансвааль, де на 1 % території країни сконцентровано більше $\frac{1}{2}$ її промислового потенціалу і майже $\frac{2}{5}$ населення.

Енергетичні потреби на $\frac{2}{3}$ забезпечуються за рахунок місцевого вугілля, що видобувається в декількох районах (85 млн. т у рік). Перша АЕС у країні (1.8 млн. кВт) вступила до ладу на початку 80-х рр. Нині загальна потужність електростанцій складає понад 25 млн. кВт.

У галузях обробної промисловості отримали розвиток металообробка і машинобудування: випуск гірничопромислового, електротехнічного і транспортного устаткування, а також різноманітного озброєння. Особливе місце зайняла атомна промисловість, що розвивається як у мирних, так і у військових цілях.

На базі переробки місцевого вугілля налагоджене виробництво рідкого палива, коксу, синтетичного каучуку, пластмас, вибухових речовин. Швидко розвиваються також нафтопереробна, електродна, радіотехнічна й інші галузі.

Харчосмакова і текстильна галузі обслуговують в основному внутрішній ринок і лише частково експорт (цукор, тютюнові вироби, виноградні вина).

Розвиток цих галузей гальмується обмеженістю внутрішнього ринку через низьку купівельну спроможність більшості африканського населення.

У сільському господарстві ПАР розрізняються два сектори – африканський і європейський. Африканський сектор з напівнатуральним господарством - це бантустані, де 1/3 земель уже не придатна для використання в наслідок ерозії ґрунтів, а майже 1/2 що піддані цій ерозії, і боротьба з якою майже не ведеться. Тут переважає споживче рослинництво, врожаї мізерні, головне знаряддя праці - мотика. Щорічно в бантустані ввозить сотні тисяч тонн зерна, щоб врятувати їхнє населення від повного голоду.

Європейський сектор - це товарне рослинництво (10% земельного фонду) і тваринництво. Через дефіцит опадів і обмежені можливості зрошення навіть у цьому секторі вкрай низькі врожаї польових культур. Високотоварне рослинництво зосереджене в східних районах країни, де вирощують основну частину цукрового тростнику, винограду, тропічних плодових культур, тютюну і т.ін. У країні близько 80 тис. європейських ферм, на яких використовується праця більш 7 млн. африканців, включаючи іммігрантів з інших країн. Досить високою продуктивністю відрізняються тваринницькі ферми. На них припадає основна частина поголів'я великої рогатої худоби, овець, ангорських кіз. Вовна і шкіра в експорті ПАР за вартістю поступається тільки золоту.

Транспорт ПАР досить добре розвитий. Провідне місце в ньому належить залізницям, мережа яких особливо густа в промислових районах, а загальна довжина складає більш 23 тис. км.

Зовнішня торгівля зорієнтована в основному на розвинуті країни ЄС, США. Японію. Розширюється торгівля із Китаєм та Індією. На світовому ринку ПАР виокремлюється, перш за все, експортом кам'яного вугілля, золота, алмазів, сільськогосподарською продукцією. Хроміти, руди марганцю, сурьми, кобальту, а також платину майже цілком вивозять у США, Західну Європу і Японію. Зовнішню торгівлю ПАР забезпечують добре обладнані порти, найбільші з яких Дурбан, Порт-Елізабет і Іст-Лондон на узбережжя Індійського океану, Кейптаун і Салдан'я на узбережжя Атлантики. ПАР використовує

також порти Намібії – Людеріц і Уолфіш-Бей, до яких ведуть залізниці з ПАР [5, 17]. Торговий баланс країни характеризується позитивним сальдо.

1.5. Економіка азійських “нових індустріальних країн” першої хвилі

1.5.1. Економіка Республіки Корея

Площа – 99,0 тис. кв. км

Населення – 49,0 млн. жит. (2006)

ВВП – 897.4 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 24,2 тис. дол. (2006)

Довгі роки пригноблення, малозабезпеченість корисними копалинами, відсутність лісу й інших ресурсів обумовили слабкий соціально-економічний розвиток Кореї до 1962 р. Важливим багатством країни є узбережжя, що притягує туристів і забезпечує морепродуктами.

Корея, як і Японія, країна працьовитої, дисциплінованої нації, з високою культурою й віковими традиціями, що зуміла за 25 років увійти до десятки перших торговельних держав світу, забезпечити 11-те місце у світі за загальним обсягом ВВП, за 30 років збільшити середньодушевий ВВП в 161 раз (вихідний був 82 дол.).

Історія перетворення слаборозвиненої країни на нову індустріальну, а потім на індустріально розвинену на очах одного покоління являє приклад раціонального поєднання ринкових сил і державного втручання – моделі партнерства держави й бізнесу. Республіка Корея, як і інші “нові індустріальні країни”, дуже вдало використала модель економічного розвитку, відомою під назвою “наздогоняючої модернізації”.

У якості стартових факторів розвитку країни були використані: наявність значної дешевої робочої сили, фінансова підтримка США та Японії, а також державні реформи 1962 р. П'ятирічний план економічного розвитку передбачав створення умов для динамічного й стабільного зростання в першу чергу

промисловості імпортозаміщення, а із середини 1960-х років – експортоорієнтованих галузей легкої промисловості. Заходи державної політики були спрямовані на створення сприятливих умов для інвестування: підвищення норми банківського відсотка, спеціальний закон про залучення іноземного капіталу (1965 р.), валютне регулювання (девальвація й установлення єдиного курсу вони), відкриття вільних економічних зон (1966 р.). Надалі держава стимулювала економічне зростання (інтенсифікація сільського господарства, впровадження передових технологій, структурна перебудова економіки – пріоритетний розвиток машинобудування, хімічної промисловості, інфраструктури, розвиток наукомістких галузей) і вчасно усувала негативні явища й диспропорції (державне інвестування сільського господарства, систем освіти й охорони здоров'я, регулювання цін і заробітної плати, лібералізація імпорту, антимонопольна політика, зниження державних витрат, удосконалення соціальної сфери тощо). При цьому наголос було поставлено на розвитку ринкових сил і підтримці максимально конкурентного режиму, були зняті всі бар'єри для торгівлі й іноземного інвестування.

Фактори економічного зростання Республіки Корея:

- орієнтація на експорт, взаємодію із зовнішнім світом, стратегія розвитку;
- сприятливий міжнародний економічний клімат 1960-1970-х рр., що полегшив доступ до зовнішніх ресурсів (сировина, паливо);
- сильне й ефективне керівництво авторитетного уряду, що розпочав демократичні й політичні перетворення на користь економічних реформ;
- етнічна й культурна однорідність, конфуціанська традиція, особлива працьовитість, освіта й вірність своїй нації.

В основі зовнішньоекономічної діяльності Республіки Корея лежить прийнята урядом наприкінці 1993 р. «Стратегія інтернаціоналізації для нової економіки». Відповідно до неї план «нової економіки» передбачає подальшу інтернаціоналізацію економічної системи з одночасним розширенням експорту

й корейських інвестицій за рубежем, відкриття внутрішнього ринку й стимулювання іноземних інвестицій при обмеженні адміністративного регулювання й державного втручання в господарську діяльність. Корея прагне розширити економічне співробітництво з усіма регіонами світу й у рамках міжнародних економічних організацій і домовленостей. У 1970-1980-х рр. Її основними зовнішньоекономічними партнерами були країни Північної Америки і Європи, а також Японія. Наприкінці 1980-х рр. почалося освоєння нових ринків. Частка США і Японії в 1990-х рр., як і раніше, залишалася високою, але збільшився експорт у країни АСЕАН і зменшилася роль Західної Європи. Імпорт із розвинених країн збільшився у зв'язку з лібералізацією внутрішнього ринку. У 1987 р. у Кореї був створений *кооперативний фонд економічного розвитку* з метою надання позики країнам, що розвиваються. У рамках діяльності фонду проводиться передача технологій і розміщення закордонних капіталовкладень приватними особами.

У структурі експорту Республіки Корея 95% – готова продукція: електроніка, відео-, аудіотехніка, комп'ютери, мікрохвильові печі, автомобілі, судна, взуття, текстильні вироби тощо. Зростає експорт високотехнологічних товарів. В імпорті 90% займають товари виробничого призначення, з них стабільно висока частка належить паливу й сировині. Для Кореї характерний *імпорт технологій*, 90% з них – японські.

РОЗДІЛ 2. ІНДУСТРІАЛЬНІ КРАЇНИ З ВИЩИМ ЗА СЕРЕДНІЙ РІВНЕМ ДОХОДІВ

2.1. Економіка середньорозвинутих країн Центрально-Східної Європи

2.1.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку

До країн *східноєвропейської моделі* економічного розвитку відносять Болгарію, Боснію і Герцеговину, Угорщину, Македонію, Польщу, Румунію, Словаччину, Хорватію, Чехію, Сербію і Чорногорію, Литву, Латвію і Естонію.

За рівнем соціально-економічного розвитку ці країни відносяться до *середньорозвинутих індустріальних й індустріально-аграрних*. Середньодушовий обсяг ВВП у 2-3 рази менший, ніж у країн Західної Європи, і приблизно відповідає рівню найбільш розвинених країн Латинської Америки.

Після другої світової війни у всіх східноєвропейських країнах була встановлена командно-адміністративна система, поступово перетворена в національні моделі цієї системи, що допускали певний розвиток елементів ринкової економіки. Після падіння або трансформації комуністичних режимів в 1989-1991 рр. у країнах здійснюється перехід від адміністративно-командної до ринкової системи. Перехід у значній мірі залежить від вихідних умов: рівня економічного розвитку, наявності й ступеня розвитку ринкових елементів, менталітету населення, ступеня відкритості економіки відносно розвинених країн. Перетворення йшли як переважно еволюційним (Болгарія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Хорватія), так і радикальним – «шоковим» (Польща, Чехія) шляхом. Найбільші результати у створенні ринкової економіки досягнуті в центральноєвропейських країнах – Чехії, Угорщині, Польщі. Набагато повільніше й з величезними труднощами перехід до ринку відбувається в країнах Балканського регіону – Болгарії, Румунії, країнах колишньої Югославії. При всіх розбіжностях у всіх цих країнах затвердилися основи ринкової економіки: ліквідоване централізоване планування, відбулася лібералізація цін на більшість товарів і послуг, уведена внутрішня часткова конвертованість національних валют, зник товарний дефіцит. Ринкові реформи в 1990-х роках

здійснювалися у трьох головних напрямках: лібералізація, фінансова стабілізація й приватизація.

Наслідком лібералізації економіки було ослаблення державного контролю (знято контроль цін на товари й послуги) і відмова від монополії держави в економіці (зняті обмеження на створення нових приватних підприємств), скасування директивного планування економіки. Економічні агенти одержали право вибору форм власності господарювання (приватна, акціонерна, кооперативна тощо) й виходу на зовнішній ринок. З'явилися нові ринкові інститути: фондові біржі, комерційні банки, антимонопольне регулювання, законодавство про банкрутство та ін.

Держава зберегла за собою соціальні функції, у т.ч. перерозподіл доходів, що дозволило регулювати негативні наслідки лібералізації ринку. Перехід до ринкових відносин у всіх країнах східноєвропейської моделі супроводжувався зниженням виробництва й сплеском інфляції, що за інших рівних умов вище темпів інфляції країн з розвинутою ринковою економікою. Фінансова стабілізація на основі твердих бюджетних обмежень виявилася успішною в країнах Центральної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), де грошові й кредитні обмеження розумно сполучалися зі створенням ефективної ринкової інфраструктури й стимулюванням виробництва, особливо в малому бізнесі. Приватизація державних підприємств (ваучерна і платна) зіштовхнулася з низкою труднощів як фінансового, так і організаційного порядку, тому була проведена поступово й з меншим успіхом, ніж очікувалося. У всіх країнах східноєвропейської моделі законодавчо відновлена і вважається пріоритетною приватна власність на землю. Купівля-продаж землі існує в Польщі, країнах колишньої Югославії, Чехії, Угорщині; формується земельний ринок і в інших країнах.

Для всіх країн східноєвропейської моделі характерний трансформаційний спад 1990-х рр. – різке падіння виробництва у всіх галузях економіки, зростання безробіття, соціальна диференціація. У більшості розглянутих країн він склав 20-25% ВВП і розтягся на період 1989-1993 р. Найбільшої глибини він

досяг у Болгарії й колишніх югославських республіках. В 1994-1995 р. (у Польщі – з кінця 1992 р.) почався економічний підйом, середньорічні темпи приросту ВВП у 90-ті роки становили 3-5%. Факторами економічного зростання є: розширення нового приватного сектора; приплив іноземних інвестицій; початок структурної перебудови економіки; фінансова стабілізація; розширення внутрішнього попиту й сприятливі можливості експорту.

У сфері зовнішньоекономічних зв'язків після розвалу Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) країни східноєвропейської моделі переорієнтувалися на Європейський Союз. Подальший розвиток цих країн пов'язаний із приєднанням до ЄС. До позитивних наслідків приєднання відносяться: остаточне відкриття ринків ЄС для східноєвропейських товарів і насамперед продукції сільського господарства, формування нових галузей міжнародної спеціалізації країн, підвищення якості виробленої продукції. До негативних: поступове скасування протекціоністських бар'єрів і наступна всеосяжна структурна перебудова економіки країн східноєвропейської моделі.

Структура ВВП характеризується співвідношеннями: промисловість – 35%, сільське господарство – 15-20%, невиробнича сфера – 45-50%.

2.1.2. Економіка Угорщини

Площа – 93 тис. кв. км

Населення – 10 млн. жит. (2006)

ВВП – 113,1 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 17,3 тис. дол. (2006)

Угорщина розташована в центрі Дунайського басейну. Вона лежить на головному європейському перехресті, де сходяться транспортні магістралі, що з'єднують різні частини Європи. Залізниці і Дунай забезпечують виходи до морів.

Країна відносно бідна викопною сировиною для промисловості. У другій половині XX століття були відкриті родовища нафти, природного газу, вугілля,

уранової, мідної руди, що дозволило задовольнити потреби країни у мінеральній сировині і паливі в середньому приблизно на 2/3. Проте забезпеченість її вітчизняними ресурсами залізної руди, нафти незначна. Важливе національне багатство країни це поклади бокситів, за запасами яких вона займає друге-третє місце у Європі.

Країна займає перше місце серед країн східної Європи як за часткою орних угідь у всій земельній площі (58%), так і за розмірами ріллі з розрахунку на одного жителя. Таким чином, країна має великий фонд орних земель.

Національний склад населення більш-менш однорідний – 97% складають угорці. Угорці прийшли наприкінці 9 століття з Предуралья на сучасну територію країни і асимілювали зі слов'янськими, німецькими та іншими племенами, утворили своєрідний “острів” уральської мовної родини.

За темпами і рівню урбанізації Угорщина серед країн східної Європи займає середнє положення. Число міст збільшується і наближається до 100. У них мешкає вже понад 55% усього населення. Більш 1/2 сільських жителів зайняті поза сільським господарством.

Для системи розселення Угорщини характерні чотири специфічні риси. Головна з них полягає в історично сформованій винятково високій долі Будапешта – найбільшого міста в східній Європі (2,1 млн. жителів), що концентрує близько 1/5 усього населення країни. Друга риса – відносно слабкий розвиток великих міст (їх всього 6) і середніх міст. Третя риса – наявність так званих “сільських міст”, у яких значна частина жителів зайнята в сільському господарстві. Четверта риса – широке поширення хутірського типу розселення, що виникло ще в період турецького ярма.

Сучасна Угорщина – індустріально-агарна країна. Структура виробництва її ВВП характеризується наступним співвідношенням: аграрний сектор – 4 %, індустріальний – 31 %, сфера послуг – 65 %.

На світовому і європейському ринках Угорщина виділяється випуском машин, видобутком бокситів (понад 3 млн. тонн) і особливо деякими душевими показниками сільськогосподарського виробництва. За виробництвом на душу

населення зернових, м'яса, яєць вона займає перше місце серед країн Східної Європи. За збором яблук, персиків, абрикос – перше, друге місце у світі. У сільському господарстві зростає врожайність, усе ширше використовуються індустріальні методи, особливо у свинарстві і птахівництві. Залізничі переведені на електричну і дизельну тяги. Інтенсивний розвиток з урахуванням відносної обмеженості внутрішнього ринку і бідності паливно-сировинними ресурсами і сприяє широкому залученню країни у світові господарські зв'язки.

Машинобудування Угорщини спирається на не металомісткі, але трудомісткі галузі. Одержали розвиток електротехніка, електроніка, приладобудування, вакуумна техніка, виробництво засобів зв'язку, автобусів, хімічна промисловість (фармацевтична, випуск засобів захисту рослин), сільське господарство представлене вирощуванням продовольчого і фуражного зерна, живої худоби, битого птаха, овочів, фруктів, винограду. Харчова промисловість – випуск овочевих і фруктових консервів, виноробної продукції. В міру посилення спеціалізації відбувається поглиблення міжнародного географічного поділу і участі угорської економіки у народногосподарських комплексах інших країн. Наприклад, Угорщина не випускає легкові автомобілі, фотоапарати, годинники, екскаватори, ткацькі верстви, зернозбиральні комбайни, мотоцикли – у розрахунку на їхній імпорт з інших країн. У свою чергу поставляє до цих країн комплектуючі. Яскравими прикладами міжнародної технології можуть служити міжнародна алюмінієва й олефінова програми. Перша з них враховує недостатню забезпеченість Угорщини електроенергією (Угорщина щорічно поставляє в Росію і Україну 330 тис. тонн глинозему та одержує весь вироблений з нього алюміній - 165 тис. тонн), друга - вигоди концентрації виробництва (Угорщина створила потужності з виробництва 250 тис. тонн етилена і 150 тис. тонн пропілена). Приблизно половину цієї продукції вона направляє до СНД, одержуючи замість цього газ, пластмаси та інші продукти переробки етилену. Подетальна і повузлова міжнародна спеціалізація отримала широкий розвиток в автомобільній промисловості.

Ці особливості народногосподарського комплексу Угорщини визначають і основні риси структури і зовнішньої торгівлі. У її експорті головну роль відіграють готові вироби: машини і устаткування, автобуси, тканини, одяг, ліки, овочеві консерви, марочні вина, а також деякі промислові напівфабрикати (глинозем) і продукти сільського господарства, включаючи зерно. Поряд з цим більш 9/10 своїх потреб у залізній руді, 4/5 потреб у нафті країна змушена задовольняти за рахунок імпорту. Спеціалізація і кооперування приводить до збільшення в імпорті долі машин і устаткування.

В Угорщині історично склалася різко виражена моноцентрична територіальна структура промисловості, якій відповідав і радіальний характер і транспортний рисунок. Напередодні війни більш половини усіх підприємств, що давали понад 1/2 усієї промислової продукції країни, було зосереджено саме у Будапешті, тоді як на периферії сформувалося лише кілька порівняно невеликих промислових центрів. Тому основною задачею регіональної політики Угорщини стало згладжування територіальних диспропорцій шляхом розвитку промислових центрів, що формуються в аграрних районах країни. Так виросла промисловість Мішкольца, Дебрецена, Печа, Двера, виникли нові індустріальні центри Дунауйварош, Ленінварош, Сазхаломбат, Казинцбарцик та інші. В результаті доля Будапешта в промисловості і виробництві знизилася до 30%. Найбільше виросла доля Альфельда, який має чималі людські і природні ресурси і розташований на головних шляхах транспортування сировини і палива з Росії.

У Будапешті, Дунаутулі і Північній Угорщині як і раніше зосереджене основне виробництво машин, хімічних продуктів, тканин. Хімічна промисловість Ленінвароша, через який проходять траси нафтопроводу “Дружба-2” і газопроводи “Братерство”, виникла на базі переробки вуглеводневої сировини. Тут же бере початок етиленопровід Ленінварош-Калуш, який створено у ході олеїнової програми. У поясі Срединьогір'я концентрується весь видобуток бурого вугілля лігніту, тут же перебувають майже всі ТЕС. У Сазхаломбаті побудовано найбільшу у столиці ТЕС (2 млн.

кВт), що працює на нафтопаливі. У Сахзаломбаті закінчуються траси нафтопроводів “Дружба” і “Дружба-2”, через неї проходить траса нафтопроводу “Адрія”. Альфельд одержує нафту, газ, електроенергію з Росії. В Альфельді закінчується міжнародна ЛЕП-750 Вінниця-Альбертірша. На початку 80-х років у центрі країни виник енергетичний вузол - АЕС “Пакш” (1760 тис. кВт).

З іншого боку, боксито-алюмінієва промисловість була і буде зосереджена в Північному Дунантулі, де перебувають усі підприємства з видобутку бокситів, виробництва глинозему, виплавці алюмінію і випуску алюмінієвих виробів.

Для сільського господарства різкі порайонні розходження нехарактерні. Майже усі основні культури і види худоби мають повсюдне поширення. На цьому відносно одноманітному тлі виділяються наступні “відтінки”: більш багатогалузеві сільські господарства Дунантуля (зернові, цукрова буряк, виноград, розведення великої рогатої худоби), переважно садівничий і виноградарський район межиріччя Дунаю і Тіси, переважно зерновий (зі свинарством і птахівництвом, виробництва цибулі і перцю на півдні, картоплі і яблук на півночі) район Східного Альфельда.

Головна відмітна риса транспортної мережі це радіальна конфігурація з центром у Будапешті. Основний напрямок її реконструкції - магістралізація найважливіших ліній, які мають і міжнародне значення. Переведені на електротягу залізничні колії, що зв'язують Угорщину із сусідніми країнами. Йде процес реконструкції трансугорських автострад, реконструюється дунайський водяний шлях.

На формування зовнішніх економічних зв'язків Угорщини вирішальний вплив має східна Європа і СНД. Росія забезпечує основні імпортні потреби Угорщини в сировині і паливі, для чого створено відповідну міжнародну інфраструктуру (нафто - і газопроводи, ЛЕП, електрифіковані залізничні магістралі). Угорщина поставляє в СНД медикаменти, тканини, консерви, яблука. На ринку розвинутих країн Угорщина виступає як постачальник

продовольства, промислової сировини, напівфабрикатів і в меншій мері - готових виробів. Здійснюється також виробниче кооперування з цими країнами [5, 7].

Набуття Угорщиною членства в Євросоюзі не тільки викликало зміни в структурі та обсягах промислового та сільськогосподарського виробництва, але й в зовнішньоекономічній орієнтації торговельно-економічних відносин. Значно збільшився потік західноєвропейських інвестицій і технологій. В Угорщині створюються і отримують розвиток філіали промислових підприємств Німеччини, Австрії та ін. країн. Зменшуються торговельні та виробничо-технологічні зв'язки із країнами СНГ. З'являються та посилюються проблеми, які притаманні капіталістичній системі – безробіття, зростання диспропорцій у доходах населення, відтік значної частки економічно активного населення на заробітки до інших країн..

2.1.3. Економіка Польщі

Площа – 312,7 тис. кв. км

Населення – 38,6 млн. жит. (2006)

ВВП – 337 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 14,1 тис. дол. (2006)

Польська республіка - найбільша за площею і населенням держава в східній Європі. У сучасних кордонах країна існує з 1945 р. В адміністративно-територіальному відношенні країна розділена на 16 воєводств.

Територія Польщі компактна. З півночі на південь вона простирається в середньому на 650 км. с заходу на схід – майже на 700 км. Економічне положення Польщі характеризується двома головними рисами. По-перше, це приморське положення (берегова лінія - 525 км.). По-друге, центральне положення в Європі, на перехресті транс європейських шляхів.

За багатством і розмаїтості природних ресурсів країна займає одне з перших місць у Європі. Польща цілком задовольняє свої потреби в кам'яному і

бурому вугіллі, мідній руді, кам'яній солі, цементній сировині, будівельних матеріалах, значною мірою – у природному газі, поліметалевих рудах. Проте запаси нафти, залізної руди, руд легуючих металів досить невеликі.

Лісові ресурси Польщі обмежені, відносно невеликі водні ресурси. За розмірами річкового стоку в розрахунку на душу населення країна займає одне з останніх місць у Європі.

Низинне положення країни обумовлює високий ступінь розораності території (приблизно - 50%). За цим показником країна займає одне із перших місць у Європі. Агрокліматичні умови західної частини більш сприятливі для сільського господарства. У центрі і на сході в окремі роки відчувається дефіцит вологи. Ґрунти мають досить низьку природну родючість. У цілому близько половини всіх сільськогосподарських угідь мають потребу в різних видах меліорації.

Польща мала досить значні втрати в роки війни, які склали 6 мільйонів чоловік. Міграції після війни перевищила 8 млн. чоловік. Сальдо міграції для Польщі було позитивним. Польща - країна одно національна, меншості складають 1,5 % населення (переважно українці, білоруси, росіяни). Кінець 40-початок 50 –х років XX століття були періодом демографічного вибуху . У цей час природний приріст досяг 19-20 чоловік на 1000 жителів . Цей “бум” продовжувався аж до середини 60-х рр. Середня щільність населення складає 121 чол на 1 км². Середня щільність помітно зростає з півночі на південь. Характерні досить високі темпи урбанізації. Частка городян складає 3/5 . В ієрархії населених пунктів Польщі можна виділити п'ять наступних пунктів:

- 1) Єдиний місто-мільйонер – Варшава.
- 2) Великі багатофункціональні міста, свого роду “регіональні столиці” – Краків , Познань, Вроцлав, Гданьськ, Лодзь.
- 3) Інші великі і середні міста, переважно воєводські центри.
- 4) Невеликі міста, що виконують роль місцевих центрів (їх більш 600)
- 5) Сільські населені пункти (близько 40 тис.).

Як і в сусідніх країнах, процес урбанізації розвивається ”ушир” і “усередину”.

В рамках міжнародного розподілу праці Польща виділяється видобутком кам'яного і бурого вугілля, сірки, виробництвом вантажних залізничних вагонів тощо.

За виробництвом електроенергії, сталі, міді, сірчаної кислоти, цементу країна входить до першої двадцятки країн світу. За видобутком кам'яного вугілля з розрахунку на душу населення Польща займає провідне місце у світі.

На долю сільського господарства припадає приблизно 2% світового виробництва. Країна особливо виділяється за валовими зборами жита (1/3 світового), вівса, цукрового буряка, льону, виробництва молока.

За вантажообігом залізничного транспорту країни вийшла на одне з перших місць у Європі. За обсягами зовнішньої торгівлі країна займає одне з перших місць серед країн східної Європи.

У галузі національної спеціалізації перетворилися машинобудування і хімічне виробництво. Перша з них виділяється випуском транспортних засобів (морські судна, автомобілі, рухомий склад залізниць, електротехнічні вироби, комплексне виробниче устаткування), друга виробництвом мінеральних добрив та продуктів основної хімії. Польща випускає більше тепловозів і електровозів, чим Японія. За виробництвом сірчаної кислоти вона значно випереджає Великобританію Італію, а мінеральних добрив – Францію і Німеччину. У самім машинобудуванні зростає доля автоматичних верстатних ліній, виробів електроніки, більш складних транспортних засобів. Польське суднобудування спеціалізується на випуску рибальських судів (перше – друге місце у світі поряд з Японією), судів для генеральних, навалювальних, рідких вантажів, контейнеровозів. Головний напрямок розвитку хімічного виробництва – органічний синтез, на базі вугілля - водневої сировини. Ця галузь спеціалізується насамперед на випуску синтетичних волокон і барвників, фармацевтичних препаратів парфумерно - косметичних виробів.

До галузі, що має національне значення, відноситься кам'яновугільна промисловість. Довгострокова енергетична політика Польщі передбачає провідну роль вугілля в енергобалансі і на перспективу.

Основу енергетики складає Верхньосилезьський кам'яновугільний басейн. На захід від Верхньосилезьського басейну розташовані Нижньосилезьські і Турошувський басейни.

З орієнтацією на вугілля Верхньосилезьського басейну, функціонує більш десяти металургійних підприємств включаючи комбінат “Катовіце”. Інші підприємства цієї галузі перебувають за межами вугільного басейну й орієнтуються або на вантажопотік вугілля і руди (комбінат в Кракові), або на місцеву руду (комбінат у Ченстохові), або на споживача (завод у Варшаві).

Кольорова металургія представлена виробництвом міді, свинцю, цинку і алюмінію, причому перші дві підгалузі орієнтуються на райони видобутку сировини (відповідно в Нижньої і верхньої Сілезії), а третя – на дешеву електроенергію.

Хімічна промисловість також виникла на куті Верхньої Сілезії і продовжує залишатися важливим районом її зосередження сьогодні. Орієнтація на переважний розвиток нафтохімії супроводжувався зрушенням галузі на північ і на схід. Ядром галузі є нафтохімічний комбінат у Полоцьку.

Машинобудування концентрується у великих містах і міських агломераціях (Варшава, Верхня Сілезія, Вроцлав, Познань, Гданьськ).

Практично повсюдно є потужні підприємства текстильної промисловості. Проте найбільша її концентрація представлена Лодзинським і Присудетським районами.

Порайонні розходження в спеціалізації сільського господарства Польщі виражені нечітко. Одноманітна жито - картопляна спеціалізація характерна для Польської низовини, у межах якої є лише невеликі господарства з перевагою пшениці і цукрового буряка. Зате ця спеціалізація домінує в поясі південних височин з їх більш родючими ґрунтами. Землеробство повсюдно сполучається з м'ясо - молочним тваринництвом і свинарством. Набагато

чіткіше виражені порайонні розходження в товарності сільського господарства: вона убиває в міру просування із заходу на схід.

Харчова промисловість також значно розвинена в західній частині країни.

Відмова від планової системи господарювання, перехід до ринкових відносин зумовили значні трансформаційні перетворення у країні – політичні, економічні, інституційні. Як і у інших постсоціалістичних країнах це викликало у перехідний період певні труднощі та проблеми. Із 7,3% безробітних кінця 80-х років їх частка зросла у 2003 р. до 18,1 %. Лише після вступу Польщі до Європейського Союзу безробіття почало повільно спадати і за офіційними даними у 2006 р. скоротилося до 9,6% (при цьому у столичному регіоні вона складає 5%, а в північно-східних регіонах досягає 21 %). Здійснилися структурні та територіальні зрушення в економіці країни. Перш за все скоротилася частка промислового виробництва, де відбувся економічний спад приблизно на 20%. Зросла частка приватного сектору (якщо у 1989 р. вона складала 18 %, то уже на кінець 90-х рр.. досягла 65 %). В структурі народного господарства промисловість дає 35 % ВВП, сфера послуг – 61,2 %, сільське господарство – 3,8 %.

Вступ Польщі до ЄС у цілому позитивно віддзеркалюється на житті країни. Стабілізується економічний розвиток, здійснюється реструктуризація народного господарства, зменшується безробіття. Суттєво зросли інвестиції, у яких значна частка припадає на іноземні капіталовкладення. Але переважна кількість інвестицій іде до Варшави та до паливно-сировинних регіонів, що збільшує регіональні диспропорції у соціально-економічному розвитку країни. Значна кількість поляків від'їжджає на заробітки у західноєвропейські країни.

Своєрідною спеціалізацією Польщі став міжнародний транзит. Основні функції виконують дві найважливіші транспортні магістралі . Перша більш північна – Брест – Варшава - Познань. По ній проходять основні потоки пасажирів і генеральних вантажів. Друга – південна – Пшемисль – Краків – Катовице - Вроцлав – масові вантажі , і насамперед російська і українська залізна руда для заводів Кракова і Верхньої Сілезії. Для постачання сировиною

комбінату “Катовице” у другій половині 70-х рр. споруджено ще одна рудовозна магістраль від колишнього радянсько - польського кордону до комбінату. Вона має широку колію, що дозволяє уникнути перевантаження на прикордонних станціях.

Три головні меридіональні магістралі зв'язують Верхню Сілезію з морськими портами. Вони також обслуговують не тільки внутрішні і зовнішні перевезення самої Польщі, але і міжнародний транзит. Важливими меридіональними транспортними артеріями є Одра і Вісла.

Морський транспорт Польщі обслуговує значну частину її зовнішньоторговельних зв'язків, переважно з країнами Європи. Польща має два великих торгових комплекси : Західний (Щецин – Свиноуйсьці) і Східний (Гданьськ – Гдиня). Через польські порти здійснюються так само транзитні перевезення Чехії і Словаччини , Угорщини та інших центрально-європейських країн. Через територію Польщі пролягають нафто- та газопроводи, через які транспортується нафта і природний газ із Росії та центрально азійських держав до Європи.

До 1/2 зовнішньоторговельного обороту Польщі припадає на східноєвропейські країни та Росію. Ємний Російський ринок дозволив Польщі створити великосерійне виробництво вагонів і локомотивів, морських судів, екскаваторів та ін.

У країни СНД відправляються польські газові плити, телефонні апарати. Росія і СНД задовольняють основні потреби Польщі у паливі і сировині. Польща поставляє в Україну кам'яне вугілля, сірку і цинк.

Свої економічні зв'язки з розвиненими країнами Заходу Польща широко використовує насамперед для придбання нової техніки і технологій [5, 7]. Вступ Польщі до ЄС у подальшому буде сприяти збільшенню частки її зовнішньоторгівельних відносин із країнами цього інтеграційного угруповання.

2.1.4. Економіка країн Балтії

Країни Балтії виділяються високорозвиненою індустрією та інтенсивним сільським господарством. Приморське положення, природні умови, близькість до найважливіших економічних центрів і районів Росії, а також країнам Західної Європи, визначили спеціалізацію промисловості і сільського господарства цих держав.

Балтійське море для країн регіону – багатий рибний район.

Усі три держави не мають великих запасів корисних копалин. В Естонії є сланцевий басейн, розвідані родовища нафти і газу місцевого значення, мають місце запаси торфу, який широко використовується у сільському господарстві. Країни мають сировину для промисловості будівельних матеріалів.

Земельні ресурси країн невеликі, але питома вага сільськогосподарських угідь порівняно висока (у Литві і Латвії майже 1/2 території, в Естонії – до 1/3). Переважає рівнинний рельєф. Хоча країни Балтії перебувають у лісовій зоні, лісопокрита площа навіть у самих лісистих районах не перевищує 40% території. Місцеві лісові ресурси дозволяють забезпечити власні потреби Латвії й Естонії в лісі на 2/3, Литви - на 1/2.

Водні ресурси держав Балтії це розгалужені річкові системи і велика кількість озер. Найбільші водні та енергетичні ресурси характерні для Латвії (річка Даугава), найменші для Естонії. Найефективніші гідроенергоресурси зосереджені в Литві (на ріці Нямунас).

Приморське положення - відмітна риса країн Балтії. З морем пов'язані природні умови і ресурси, що мають велике значення, у тому числі і рекреаційні. В цілому країни Балтії відрізняються високорозвинутою транспортною мережею. У великих портах – Ризі, Клайпеді, Талліні, Пярну, Лієпає розміщені також великі рибопереробні і рибоконсервні заводи. Вентспільський порт спеціалізований на експорті нафтопродуктів і рідких хімічних речовин з Росії. Саме до цього терміналу приходять нафто- і продуктопроводи з Російської Федерації. У країнах Балтії немає великих підприємств, які будують рибальські судна, але обсяг ремонту рибальських судів досить значний у Ризі, Таліні і Клайпеді.

Паливно-енергетичний комплекс представлений видобутком нафти місцевого значення, видобутком торфу і сланців, а також тепловими, гідро - і атомними станціями. Працюють великі ДРЕС (1,6 – 1,8 млн. кВт) – Литовська, Прибалтійська, Естонська, а також Ігналінська АЕС. Крім сланців і торфу, ТЕЦ використовують привізне вугілля (з України), газ (з Республіки Комі та Західного Сибіру), мазут (із НПЗ у Мажейкяє). ГЕС розташовані на Даугаві (Плявинська, Кегумська, Ризька), на Німані (Каунаська), на Нарві (Нарвська).

Естонія і Литва цілком забезпечують свої потреби в електроенергії, а в Латвію вона передається із Естонії.

Більшість населення в кожній країні представлена корінними народами – литовцями, естонцями, латишами (відповідно 80%, 68%, 57%). Серед інших національностей велику групу складають росіяни, українці, білоруси, поляки, фіни. Приріст населення порівняно невисокий, а в останні роки в зв'язку з міграційними процесами, населення навіть скорочується. Щільність населення в регіоні в середньому складає 48 чоловік на 1 км².

У складі колишнього СРСР економічний вигляд республік Балтії формувався, з одного боку, як територіальна підсистема загальносоюзного комплексу, а з іншого боку – як відносно самостійний регіональний комплекс зі своїми природно-економічними, територіальними особливостями та особливими економічними інтересами. Відповідно складалася спеціалізація господарства республік (машинобудування, верстатобудування та ін.), хімічна і нафтопереробна промисловість, деревообробна, легка і харчова, а також інтенсивне сільське господарство.

Після розпаду СРСР у 1991 р. республіки Балтії стали незалежними державами. Втрата російських ринків збуту, серйозно порушило нормальний хід розвитку господарства цих держав. Це привело до різкого спаду промислового і сільськогосподарського виробництва.

Проте у порівнянні з державами СНД країни Балтії швидше втягуються в систему ринкового господарства, що пов'язано з особливістю їхнього економічного положення, невеликими розмірами території і чисельністю

населення, а також орієнтацією господарства на країни Західної Європи. Зовнішня торгівля країн перебуває на стадії переорієнтації.

Так, серед торгових партнерів, що експортують товари в Естонію, лідирує Фінляндія, на другому місці Росія, на третьому – Німеччина. Основними імпортерами естонських товарів є Росія і Фінляндія. Аналогічна ситуація спостерігається й в інших країнах Балтії. Значно скоротилася торгівля з республіками колишнього СРСР, при одночасному збільшенні зовнішньоторговельного обороту із західноєвропейськими країнами [5].

2.1.4.1. Економіка Латвії

Площа – 64,6 тис. кв. км

Населення – 2,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 16,1 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 15,4 тис. дол. (2006)

Латвія перебуває в центрі Балтії, між Естонією на півночі і Литвою на півдні. На заході омивається Ризькою затокою Балтійського моря, а на сході і на південному-сході межує з Росією і Беларуссю.

Лісами вкрито 40% території Латвії. З корисних копалин промислове значення мають торф і мінеральна сировина для промисловості будівельних матеріалів (вапняки, гравій, глини, піски). На заході, близько м. Лієпая, відкриті невеликі родовища нафти.

Національна структура населення неоднорідна: латиші складають близько 55% населення, проживають також росіяни, українці, білоруси, поляки та інші. Латвія відноситься до країн з відносно не високою щільністю населення. Самі заселені райони – центральні і ті, що примикають до Ризької затоки. Середня щільність населення складає до 40 чоловік на 1 км².

Доля міського населення – близько 70%. Найбільшими містами є Рига (900 тис. жителів), Даугавпілс і Лієпая (понад 100 тис.).

Латвія – одна із самих індустріальних країн Балтії. Галузі промисловості в основному використовують привізну сировину. По виробництву продукції сільського господарства країна займає друге місце (після Литви). Велике значення щодо зовнішньоекономічних зв'язків має латвійський портовий комплекс.

У паливно-енергетичному комплексі велику питому вагу має виробництво електроенергії на ГЕС, які побудованих на Даугаві. Наявний дефіцит електроенергії покривається поставками її з Естонії. З Західного Сибіру і Республіки Комі до Латвії надходить природний газ, з Поволжя - нафтопаливо, з України і Росії – вугілля.

Головною галуззю господарства є машинобудування. Розвиваються неметаломісткі обробні галузі, особливо це приладобудування, радіо - і електротехніка. Розвинуті лише деякі металомісткі галузі. Метал надходить з України, з центральних районів Росії; використовується також прокат передільного металургійного заводу в місті Лієпає. Машинобудування досить різноманітне – виробництво вагонів для електропоїздів, сільськогосподарських машин, судів (Рига).

Хімічна промисловість майже повністю працює на привізній сировині. Випускається хімічне волокно, барвники, пластмаси, хіміко-фармацевтичні вироби (Рига, Даугавпілс, Олайне).

На місцевій і привізній деревині працює деревообробна і целюлозно-паперова промисловість, які випускають меблі, папір. Найбільший цент галузі – Юрмала.

Легка промисловість використовує місцеву і привізну сировину – льон, шкіру вовну, бавовник і хімічні волокна. Головні галузі – текстильна, трикотажна і швейна (Рига, Єлгава, Лієпая).

Серед галузей харчової промисловості особливо виділяється рибна. Лов риби ведеться у межах Балтійського моря і в Атлантиці. Переробка проводиться на рибопереробних і рибоконсервних підприємствах Риги, Лієпая,

Вентспілса). Велике значення мають також молочна і м'ясна промисловість, які працюють на базі місцевої сировини.

Сільське господарство спеціалізується на молочному тваринництві і свинарстві. Сільськогосподарські угіддя складають більш 40% території країни. Близько 50% посівних площ займають кормові культури. З технічних культур поширені посіви льону (на сході) і цукрового буряка (на південному заході).

У Латвії добре розвинута транспортна мережа. Найбільше значення мають залізничний і морський види транспорту.

Через Ризький, Вентспільський порти і Лієпаю здійснюються економічні зв'язки з десятками країн Європи.

Серед республік колишнього СРСР головними партнерами залишаються Росія й Україна, у більшій ступені за рахунок імпортованих до країни енергоресурсів.

За природними умовами, економічному положенню та історії розвитку господарства Центральна Латвія відрізняється від інших частин країни. Тут перебуває столиця Рига, що розташована у гирлі річки Даугави. Це великий промисловий, культурний і науковий центр не тільки Латвії, але і усієї Балтії; великий транспортний вузол з морським портом і п'ятьма залізничними лініями, що розгалужуються радіально в усі сторони. У столиці зосереджені підприємства точного машинобудування, радіоапаратури, електротехніки, а також легкої і харчової промисловості. Чітко має місце виражена орієнтація району на привізну сировину. Район виділяється високим рівнем розвитку промисловості і більш інтенсивним сільським господарством. Центр відпочинку і туризму центральної Латвії є Юрмала.

Специфіка господарства регіону Західної Латвії це його приморське положення, висока заболоченність і лісистість, а також низька щільність сільського населення. У місті Лієпая діє єдиний металургійний завод. У місті Вентспілс, який одночасно є незамерзаючим портом, зосереджені майже усі великі промислові підприємства.

Східна Латвія виділяється розвитком інтенсивного молочного тваринництва і картоплярства. Для цього регіону характерні значні посіви кормових культур, льону і цукрового буряка. Тут мало великих міст промислових центрів. Промисловість включає маслоробну, м'ясну, плодоовочеву, льонопереробну галузі [5].

Трансформаційні перетворення, що здійснюються у Латвії після виходу із СРСР і отримання незалежності пов'язані із переходом від планової економіки до ринкової, збільшенням частки приватних підприємств (вже на початку 1998 р. частка приватного сектору у промисловості склала 94 %, у сільському та лісовому господарстві 80%, в торгівлі та в будівництві 98%), структурною перебудовою народного господарства та поступовою переорієнтацією зовнішньоекономічних відносин з країнами колишнього СРСР на країни ЄС.

Трансформаційні перетворення в країні на перших кроках викликали певні економічні та соціальні труднощі. Скоротилося виробництво (особливо промислове), порушилися виробничо-технологічні зв'язки із партнерами Росії та іншими країнами колишнього СРСР, зросло безробіття, знизився освітня рівень населення та науковий потенціал. Приблизно з 1996 р. економічний спад припинився і розпочалося економічне пожвавлення. На початку 2000-х років середньорічні темпи зростання ВВП склали 6 %, рівень інфляції знизився до 1,8 %. Оскільки економіка Латвії ще залишається дуже пов'язаною з економікою Росії, то на економічний розвиток країни, особливо на її фінансовий стан, дуже негативно вплинула фінансова криза Росії у 1998 р. Зараз фінансове становище країни вирівнялося.

Важливою складовою розвитку сучасної економіки Латвії є створення умов для залучення іноземного капіталу. Прямі та іноземні інвестиції покривають дефіцит платіжного балансу країни. Найбільшими інвесторами економіки Латвії виступають Швеція, Естонія, Німеччина, Данія, США. В останні роки значно зросли інвестиції Росії, особливо до банківського сектору.

2.1.4.2. Економіка Литви

Площа – 65,2 тис. кв. км

Населення – 3,6 млн. жит. (2006)

ВВП – 30,2 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 15,1 тис. дол. (2006)

Литва займає саме південне положення серед країн Балтії. Вона межує на півночі з Латвією, а на півдні і сході – з Беларуссю. Має також кордони з Калінінградською областю Росії і з Польщею. На заході її омиває Балтійське море. Морські і залізничні колії зв'язують Литву з іншими країнами.

Поверхня країни в цілому низинна, клімат помірно-континентальний. Сама велика ріка Нямунас. Литва має дещо кращі природні умови для розвитку сільського господарства, чим Латвія або Естонія.

Корисними копалинами країна не багата. Є лише торф, янтар, сировина для промисловості будівельних матеріалів (крейда, вапняк, доломіти). Біля Клайпеди знайдені невеликі поклади нафти.

За національним складом населення Литва є досить однорідною. Різко переважають литовці (80% усіх жителів). Доля інших національностей відносно невелика. Переважно це поляки, білоруси, росіяни. У міських поселеннях мешкає 70% усіх жителів. Близько 40% міського населення зосереджено в п'ятих містах - Вільнюсі, Каунасі, Клайпеді, Шяуляї і Паневежисі. Розміщення населення по території досить рівномірне. Середня щільність населення складає приблизно 56 чоловік на 1 км².

До моменту приєднання до СРСР Литва була аграрною, самою відсталою серед країн Балтії. Вона вивозила продукти сільського господарства, а завозила вироби промисловості. Сучасний народногосподарський комплекс Литви сформувався в основному за радянських часів. В країні отримали розвиток машинобудування (верстатобудування, електротехніка), електроенергетика, хімічна, харчова і легка промисловість, виробництво будівельних матеріалів.

Після виходу із СРСР Литва довгий час відставала від інших країн Балтії за обсягом іноземних інвестицій, що стримувало її розвиток. Але із створенням

Литовського банку розвитку (ЛБР), у якому більше третини акцій належить Європейському банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), становище із інвестиціями покращилось. Цьому також сприяло створення у країні умов для діяльності іноземних банків. Головними інвесторами в латвійську економіку стали США, Швеція, Німеччина, Великобританія, Фінляндія, Росія. Для залучення іноземних інвестицій введені пільги, зняті податки на земельні ділянки та нерухомість.

Важливим стимулом для розвитку економіки країни став, прийнятий у 1995 р. закон про вільні економічні зони (ВЕЗ), яким гарантується 50 % зменшення земельного податку, звільнення на три роки від плати за прибуток іноземним інвесторам, якщо ними придбано не менше 30 % основного підприємства. Закон надає також право вивозити прибуток.

Концептуальні засади сучасного розвитку Литви – виступати мостом між Сходом та Заходом: “технології західні, сировина – російська, труд – литовський”.

Сучасна Литва – індустріально-аграрна країна із розгалуженою галузевою структурою промисловості та розвинутим сільським господарством. Структура виробництва ВВП характеризується співвідношенням: індустріальний сектор 32 %, аграрний сектор – 6 %, сфера послуг – 62 %.

Паливно-енергетичне господарство ґрунтується переважно на привізному паливі. Серед теплових електростанцій виділяється Литовська ДРЕС (близько Вільнюса), на ріці Нямунас побудовано Каунаська ГЕС, діє Ігналінська АЕС.

Найважливішою галуззю спеціалізації є неметаломістке кваліфіковане машинобудування. Виготовляються верстати, прилади, електродвигуни, радіотехніка (Каунас), телевізори (Шяуляй), вироби точної механіки (Паневежіс). Розвинуто суднобудування (Клайпеда).

На привізному природному газі і кольських апатитах розвивається хімічна промисловість, що виробляє азотні і фосфатні добрива (Іонава, Кедайняй), хімічні волокна і пластмаси (Каунас, Вільнюс).

На привізній сировині працює деревообробна і паперова промисловість (Клайпеда).

Легка промисловість випускає різноманітну продукцію – текстильні і трикотажні вироби, взуття (Вільнюс, Каунас, Клайпеда, Паневежіс).

Харчова промисловість використовує ресурси сільського господарства і моря. Розвинуто м'ясна молочна і рибна промисловість.

Сільськогосподарські угіддя займають більше 60 % площі земельного фонду країни, що є сприятливим фактором для розвитку сільського господарства. Наявність значних площ луків та пасовищ (1/3 сільгоспугідь) дозволяє країні спеціалізуватися на молочно-м'ясному тваринництві. Розвинено також свинарство. У зеоновому господарстві переважає виробництво жита, пшениці, вівса.. Вирощуються також технічні культури – льон-довгунець і цукровий буряк. Великі площі зайняті картоплею і овочами. За обсягами сільського господарства Литва перевершує Латвію та Естонію.

Серед усіх видів транспорту перше місце належить залізничному. Перетинаючи територію країни, залізниці підходять до портових міст Литви, а також далі до портів Латвії (Лієпая) і Росії (Калінінград).

Здійснюються великі транспортні перевезення вантажів. Через Клайпедський морський порт переміщаються вантажі між портами країн Балтії, СНД і Західної Європи.

У зовнішніх зв'язках Литви, як і раніше, велику питому вагу займають країни СНД, особливо Росія. Але фінансова криза Росії в 1998 р. значно підірвала економічні стосунки між Литвою і Росією. На перше місце у зовнішньоторговельному обігу Литви вийшла Німеччина. Далі ідуть Латвія, Білорусь, Росія, Данія. Вступ до Євросоюзу сприяє збільшенню обсягу торгівельно-економічних зв'язків Литви з країнами цієї організація і зараз саме вони передують у її зовнішньоекономічних відносинах, потиснувши на друге місце країни СНД.

2.1.4.3. Економіка Естонії

Площа – 45,2 тис. кв. км

Населення – 1,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 13,62 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 19,6 тис. дол. (2006)

Естонія займає саме північне положення з країн Балтії. На півночі і заході її омивають води Фінської і Ризької заток, на сході вона межує з Росією, на півдні - з Латвією. Більш 9% її території складають острова. Найбільш великі з них це Саарема, Хіулі, Муху.

Поверхня країни рівнинна. Опадів випадає досить багато – у середньому за рік 600 – 700 мм. Ріки короткі, але повноводні (Нарва, Пярну). Багато озер. Найбільші з них це – Чудське. Половина його акваторії лежить у межах Естонії, а інша частина озера відноситься до Псковської області Росії. Ліси займають близько 40% території, переважають хвойні породи.

У надрах країни є горючі сланці, що залягають на північному сході, торф – на південно-заході, фосфорити – поблизу Талліна (Маарду). На узбережжі Фінської затоки є значні поклади вапняків і доломітів що є сировиною для цементного виробництва.

Національний склад населення Естонії відносно неоднорідний. Естонці складають більш 60% усього населення. Проживають також росіяни (більш 20%), українці, білоруси, фіни та інші національності. Сучасна демографічна ситуація є досить гострою.

Середня щільність населення 30 чоловік на 1 км². Населення розміщене досить нерівномірно. Найбільш щільно заселені північні промислові райони (узбережжя Фінської затоки) і в меншому ступені - західні райони та острови. У сільській місцевості зберігається і розширюється хутірський тип розселення з фермерським господарством. Переважають городяни, які складають 71%.

Естонія має добре розвинуту промисловість і сільське господарство. Її економіка значною мірою розвивається на базі використання власних сировинних і паливних ресурсів.

Основу паливно-енергетичного господарства країни складає сланцевий басейн, який розташований уздовж Фінської затоки. На сланцях працюють Естонська і Прибалтійська ДРЕС. Інші електростанції працюють на торфі. Газ, отримують зі сланців, який надходить до Талліна та інших міст країни.

Собівартість вироблення електроенергії на горючих сланцях нижча, ніж на привізному вугіллі. Енергетичний комплекс країни включає видобуток горючих сланців їх хімічну переробку, газифікацію, переробку газу, одержання сланцевої олії, коксу, сланцевої золи і т. ін.

Промисловість у господарстві Естонії займає провідне місце. У її складі є видобувні і переробні галузі, причому останні працюють в основному на привізній сировині. Хімічна промисловість розвивається на основі переробки сланців на комбінатах у Кохтла-Ярве і Кивиілі, де отримують азотні добрива, отрутохімікати, феноли, барвники. У Маарду на базі місцевих фосфоритів випускають фосфорні добрива. Розвинуте виробництво предметів побутової хімії.

Машинобудування Естонії не тільки орієнтується на випуск неметаломіської продукції. Крім електроустаткування, радіоапаратури випускаються також деякі види металоміських машин. Це устаткування для сланцевої і хімічної промисловості, меліоративні екскаватори і т. ін.

Текстильна промисловість представлена головним чином бавовняним виробництвом. Галузь переважно працює на привізній сировині. Центри текстильної промисловості – Нарва і Таллін. Розвинуте трикотажне і швацьке виробництво.

Галузями промисловості є також целюлозно-паперова і деревообробна (Кехтра, Тарту, Пярну). На узбережжя Ризької і Фінської заток і на островах розвинений рибний промисел, а переробка риби має місце у Талліні і Пярну.

Головною галуззю сільського господарства є тваринництво м'ясомолочного напрямку і свинарство. Землеробство підлегле щодо задач тваринництва (виробництво кормів). Луки і пасовища займають більш половини земельних угідь.

Найбільш розвинена північна частина країни. Тут виробляється майже половина усієї промислової продукції країни. Таллін – найбільше портове місто, а також центр культурного і наукового життя. Саме у столиці концентрується велика частина промислових підприємств енергетичного машинобудування, приладобудування, кваліфікованого машинобудування, виробництво устаткування для сланцевої і хімічної промисловості, бавовняний і рибний комбінати. У місті Кохтла-Ярве ведеться видобуток і переробка сланців. На базі родовища нерудних копалин працює завод з виробництва будівельних матеріалів (Кунда) і мінеральних добрив (Маарду).

Залізниці і автомобільні шляхи зв'язують Естонію з країнами Балтії і Росією. Розвинені також морський і трубопровідний транспорт.

Зовнішньоекономічні відносини Естонії пов'язані з її транзитним положення. Саме транзит та зв'язані із ним види діяльності дають країні від 15 до 25 % ВВП.

З 1991 р. в країні запроваджена ліберальна зовнішньоторговельна політика з відсутністю тарифних та інших торговельних бар'єрів. Це сприяло не тільки поживленню зовнішній торгівлі, але й загальному економічному зростанню. Здійснилося нарощування обсягів експорту. Відсутність імпорتنих бар'єрів сприяло збільшенню імпорتنих потоків, реструктуризації виробництва, підвищенню його конкурентоспроможності та обсягів випуску високоякісних товарів.

Найважливіші торговельні партнери Естонії – Швеція, Фінляндія, Росія, Німеччина. Із вступом Естонії до ЄС західна орієнтація в зовнішньоекономічних відносинах посилюється.

2.2. Економіка “нових індустріальних країн” Латинської Америки

2.2.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку

Початок *індустріального розвитку Латинської Америки* відноситься до середини 1950-х років. Основою форсованої індустріалізації було

імпортозаміщення, середньорічні темпи росту становили 6,9%. До середини 1970-х років Латинська Америка стала *індустріальним урбанізованим континентом* із сучасними галузями промисловості: машинобудуванням, металообробкою, хімічною і нафтохімічною, автомобільною й електротехнічною. Це був *екстенсивний шлях розвитку* – за рахунок залучення нових сировинних і трудових ресурсів, продуктивність праці й капіталу зростали значно повільніше, ніж обсяг виробництва. При цьому залишалася *архаїчною* структура аграрного виробництва й суспільних відносин на селі. *Глибока соціально-економічна криза 1980-х років* показала, що екстенсивне промислове зростання вичерпало свої можливості. Правда, ще наприкінці 1960-х рр. Бразилія, а в 1970-80-х рр. й інші країни під керівництвом військових урядів, почали впроваджувати електронну техніку, використовувати *інформаційні технології*, освоювати деякі напрямки *високотехнологічного виробництва*: аерокосмічна індустрія, ядерна енергетика, випуск електронної техніки. Однак це не призвело до масової раціоналізації праці й промислового виробництва, оскільки правлячі кола орієнтувалися головним чином на зростання споживання верхніх верств населення, що не сприяло ліквідації *масової бідності й безробіття*. З кінця 1960-х років країни Латинської Америки збільшують *запозичення* капіталів на ринках розвинених країн, ростуть і *прямі інвестиції*. Державна політика спрямована на *співробітництво із ТНК*. Але інформатизація й мікроелектронна революція країн Заходу і Японії, зростання конкуренції з боку азійських "тигрів" призвели до падіння конкурентоздатності товарів, а подорожчання грошей на світових фінансових ринках призвело до *"втечі капіталу"*. Це було початком *кризи зовнішньої заборгованості* латиноамериканських країн. Збільшення експорту не могло погасити відсотки за старими й новими боргами, зростав дефіцит бюджету, позначилися *диспропорції економіки, інерція популізму й неефективність держави*, – все це викликало жорстоку інфляцію 1980-х років, падіння ВВП на душу населення, а в деяких країнах і в абсолютному обсязі. Цей час називають *"загубленим десятиліттям"* для Латинської Америки. Постіндустріальний

розвиток був загальмований. У цей період почалася активна суспільна й громадянська діяльність проти соціально-економічної неспроможності авторитарних режимів. Політична демократизація відкрила шлях до подальшого розвитку континенту. Почалося здійснення *неоліберального проекту постіндустріалізації* континенту за підтримки МВФ. За прикладом розвинених країн Заходу, Японії, а також “нових індустріальних країн” Південно-Східної Азії спочатку Чилі й Уругвай (1973), а потім усі інші країни (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) стали на шлях розвитку за моделлю “наздогоняючої модернізації”. Вони почали здійснювати *приватизацію* більшості державних підприємств; *фінансову стабілізацію* й дисципліну; реформування *податкової й банківської* систем із установленням позитивної ставки відсотка; *лібералізацію* внутрішньої й зовнішньої *торгівлі*; усунення перешкод для іноземних капіталовкладень; законодавчий захист прав власності; *структурну перебудову* економіки відповідно до нового міжнародного поділу праці, що склався в 1980-1990-х рр. Потужна хвиля приватизації нерозривно пов'язана із *придушенням інфляції й скороченням бюджетного дефіциту*. *Результати неоліберального реформування*: зростання ВВП, промислового виробництва й обсягу зовнішньої торгівлі, збільшення в 1990-ті роки доходів на душу населення; зниження інфляції до мінімуму; поновлення потоку іноземних інвестицій; прискорення економічного росту (темпи порівняні з темпами азійськими (НІК); демократизація суспільства (зміна влади за допомогою демократичних виборів, посилення судової й законодавчої влади). Однак перетворення цього етапу не вирішили всіх проблем латиноамериканського континенту. Модернізація старих технологій у традиційних галузях, характерних для індустріальної епохи, не внесла докорінних змін у структуру економіки: як і раніше, виробництво базується на *екстенсивному споживанні ресурсів*, “брудних технологіях” і дешевій робочій силі, *зневазі до навколишнього середовища*. Примітивізація експорту й збільшення імпорту призвели до негативного сальдо зовнішньої торгівлі й збільшення зовнішнього боргу, росту бюджетних витрат і до нових запозичень, що обмежує подальший

економічний розвиток. У структурі іноземних капіталовкладень велика частка *портфельних інвестицій* (50%), не зацікавлених у створенні нових робочих місць і розвитку нових технологій, але готових до «втечі» при найменшому неблагополуччі. Підприємницька еліта обмежилася розвитком сфери дозвілля й споживання, зневажаючи проблемами стратегічного розвитку й впровадження науково-технічних розробок. Позначаються й *негативні соціальні наслідки неолібералізму*: диференціація суспільства за рівнем доходів, розрив у рівнях розвитку центрів і провінцій, а також регіонів, *низька якість робочої сили* через поєднання вбогості (частка найбіднішої верстви – 35-45%) з низьким рівнем освіти; подальше *зубожіння*; *зростання "неформального сектору"*, що свідчить про *послаблення держави* й *ерозію громадянського суспільства*, *зростання корупції* й *злочинності*, безробіття (що охопила висококваліфікованих робітників і фахівців); розмивання середнього класу, скорочення державних витрат на соціальну сферу. У результаті зростає *соціальна напруженість* у суспільстві й протест проти елітарності й обмеженості неоліберальної модернізації.

Склалася специфічна “латиноамериканська модель” розвитку. Її особливими рисами є значна зовнішня заборгованість, вузькість внутрішнього ринку, сировинна орієнтація на міжнародних ринках.

За оцінками економічної комісії ООН по Латинській Америці й Карибському басейну пошук *альтернатив* неолібералізму перебуває на шляху раціонального сполучення *етатизму* (сильна державна влада) і *ринкових механізмів*, розвитку громадянського суспільства і його ініціатив. На практиці це означає *розвиток внутрішнього ринку* й *економічну інтеграцію* країн Латинської Америки. Успішним прикладом останньої є розвиток ринку “Південного конусу” МЕРКОСУР, що поєднує Бразилію, Аргентину, Уругвай і Парагвай.

Успіх економічного розвитку Латинської Америки сьогодні залежить від *соціальних факторів* і *освоєння нових технологій*. У зв'язку з цим більша увага

стала приділятися науці й технологічним розробкам. Поки витрати на наукові дослідження не перевищують 1% від ВВП, але спостерігається їхнє зростання.

Головною перешкодою для постіндустріального розвитку є *бідність* величезної кількості населення, *дефіцит людського капіталу*. Першочерговими завданнями залишаються *боротьба з бідністю, безробіттям і підйом освітнього рівня*.

Важливим фактором економічного розвитку Латинської Америки за останні десятиліття є зростання *внутрірегіонального співробітництва й інтеграційний процес*. У 1990-х рр. у регіоні було створено низку інтеграційних угруповань (ЛАСТ, КАРИКОМ та ін.), але істотного успіху в економічному розвитку регіону вони не домоглися. Більш важливим виявився вплив Північноамериканської асоціації вільної торгівлі НАФТА (США, Канада, Мексика) і Загального ринку країн Південного конусу МЕРКОСУР. У 1994 р. між США й групою латиноамериканських країн була досягнута домовленість про розвиток інтеграції з метою створення в Західній півкулі величезного американського загального ринку із пропозицією товарів і послуг в обсязі 13000 млрд. дол., здатного задовольнити попит всіх 850 млн. жителів двох континентів.

2.2.2. Економіка Мексики

Площа – 1 972,5 тис. кв. км

Населення – 108,7 млн. жит. (2006)

ВВП – 741,5 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 10,6 тис. дол. (2006)

Мексика (Мексиканські Сполучені Штати) – одна з найбільших за територією держав світу і найбільша іспаномовна країна.

Мексика у Латинській Америці виділяється значними масштабами соціально-економічних перетворень. Ще у 1934-1940 рр. були націоналізовані нафтова промисловість і залізниця, а селяни отримали частину земель великих

землевласників. У післявоєнні роки Мексика здійснює миролюбну зовнішню політику. Вона є своєрідним лідером у групі країн, що розвиваються.

Міжокеанське положення країни сприяє поширенню обсягам і географії зовнішніх економічних зв'язків, у тому числі з іншими країнами Латинської Америки. Зв'язки з Японією посилюють значення тихоокеанського положення Мексики. Сусідство з Центральною Америкою сприяє зміцненню позиції мексиканського капіталу в цьому субрегіоні. Проте суспільство зі США в значній мірі впливає на характер і напрямки зовнішньоекономічних зв'язків.

Мексика - гірська країна. Близько 70% її населення проживає на висоті понад 1000 м над рівнем моря. Майже 2/3 території займає відкрите до півночі і посушливе Мексиканське нагір'я, відокремлена від узбережжя і інших районів могутніми гірськими системами. Ті обставини, що переважає гірський рельєф, мають місце важко прохідні річкові басейни південної частини, все це утруднює господарське освоєння території і впливає на міжрайонні економічні зв'язки.

На 4/5 території країни функціонування сільського господарства практично неможливе через малу кількість опадів і сезонність їх випадіння. За умовами *рельєфу і клімату* для багатогалузевого рослинництва може бути використано лише 1/7 території. При цьому обов'язково має бути зрошення, тому що в окремі роки в аридних районах опади складають тільки 25-100 мм. На півдні й особливо на південному сході країни, навпаки випадає до 3000 мм. опадів. Часті спустошливі повені, обумовлюють необхідність будівництва дорогих гідротехнічних об'єктів.

Мексика має у своєму розпорядженні великі і різноманітні *паливно-сировинні ресурси*, нерідко світового значення. Це сприяє її індустріалізації.

Більшість мексиканців - метиси індіансько-іспанського походження. Основна частина індіанського населення, що належить до численних мовних груп, була ще за часів колоніальної залежності відтиснута іспанськими завойовниками в гори і тропічні ліси південної половини країни.

Мексиканці дуже пишаються своїм індіанським минулим, дбайливо

охороняють пам'ятники старовини, яких особливо багато на півдні Мексиканського нагір'я і на лісовому південному сході країни.

Більшість населення країн проживає на Мексиканському нагір'ї, причому щільність його збільшується до півдня, де в столичному федеральному окрузі на 0,1% площі країни зосереджене понад 1/5 її населення. Мексика, досить урбанізована країна. У містах проживає 2/3 населення (на початку XX століття - менш 10%). Великі міста нині є у всіх економічних районах, але головну роль в усіх сферах життя країни відіграє столиця *Мехіко* (із приміською зоною 13 млн. чоловік) і в меншому ступені *Гвадалахара* і *Монтеррей*. Швидкий ріст великих міст є наслідком наростаючого потоку мігрантів із сільської місцевості. У п'ятих найбільших агломераціях жителів більше, ніж у всіх сільських населених пунктах, серед яких переважають невеликі поселення.

У післявоєнні десятиліття Мексика стала індустріально-аграрною країною. У структурі ВВП за 1940-1990 р. частка промисловості подвоїлася і досягла 2/5, а сільського господарства знизилася до 1/10. Промисловість забезпечує 4/5 потреб країни, у тому числі частково засобами виробництва. Значно збільшилася продукція й у сільському господарстві, де сформувалися великі райони спеціалізованого товарного землеробства.

Певний прогрес економіки тісно пов'язаний з посиленням у ній позиції державного сектора. Він контролює енергетику, металургію, залізницю. Проте в галузях що динамічно розвиваються (машинобудування, радіоелектроніка, електротехніка) основні підприємства належать транснаціональним корпораціям. У Мексиці діє близько 1000 філій американських компаній. На капітал США припадає 3/4 іноземних капіталовкладень, і його позиції досить сильні в усіх найбільш розвинутих економічних районах центральної і північної частини країни.

Одну з основ мексиканської промисловості формує видобуток нафти і газу, що задовольняє потреби Мексики у паливі. Державна нафтова компанія «Пемекс», яку було створено ще у 1938 р., забезпечує видобуток, переробку і транспортування нафти і природного газу, постачання нафтопродуктів. У

Мексикі сформувався великий нафтогазопромисловий комплекс. Видобуток нафти і газу в зоні узбережжя Мексиканської затоки і на південному-сході досяг відповідно 240 млн. т і 60 млрд. м³. Нафтопереробні заводи загальною потужністю більш 70 млн. т розташовані як на узбережжі, так і в межах Мексиканського нагір'я. Вони орієнтовані на постачання палива провідних економічних районів і центрів. Велике значення має міжокеанський трубопровід Мінатітлан-Саліна-Крус для постачання палива тихоокеанським районам. У районах розвитку нафтогазової промисловості створюються великі нафтохімічні підприємства. Нафтохімічна промисловість перетворилася у велику галузь експортного значення.

Основні потужності металургії розташовані в північних штатах, що мають в розпорядженні великі ресурси руд кольорових металів (поліметали) і залізної руди. Кольорова металургія традиційно орієнтується на ринок США. Велике значення для розвитку металургії має коксівне вугілля басейну Сабінас. На півдні, у басейні ріки Бальсас, на Тихоокеанському узбережжі, створений могутній металургійний комплекс для виробництва сталі з орієнтацією на експорт.

Традиційні галузі легкої і харчової промисловості розташовані на півдні Мексиканського нагір'я. Щодо нових галузей, наприклад автомобільна промисловість, то вона більш тяжіє до великих міст. В цілому важливою рисою обробної промисловості є надто висока її концентрація: близько 2/3 її виробництва зосереджено в агломераціях Мехіко, Монтеррей, Гвадалахара.

У сільському господарстві 2/3 вартості продукції припадає на рослинництво. Особливе значення в ньому має зрошуване землеробство (4 млн. га) у північних і особливо в північно-західних районах. Як відомо саме тут у 50-і рр. зародилася так звана «зелена революція». Мексиканське сільське господарство дає 0,4–0,5 млн. т бавовни, 2,5 млн. т пшениці, багато свіжих овочів, сої, сорго. У південних районах, особливо поблизу узбережжя, розвинуте плантаційне господарство. Його орієнтація включає також вирощення багаторічних тропічних культур.

У горах, особливо на півдні, зберігається мало товарне землеробство. Головна продовольча культура тут залишається кукурудза (10 млн. т на рік). У громадах земля особливо роздроблена на дрібні ділянки. Відсталість сільського господарства в головних районах концентрації населення є серйозною перешкодою для економічного розвитку. Мексика змушена ввозити значну частину необхідного їй зерна із-за кордону.

У пустельному і північному напівпустельному районах на великих просторах досить розвинутим є екстенсивне скотарство (відгодовля худоби, у тому числі для традиційного транспортування до США). Навколо великих міст виникло молочне тваринництво, а в горах східної частини країни - відгінне тваринництво для постачання продуктів столиці.

Мексика країна міжнародного туризму. Щорічно її відвідує понад 20 млн. туристів. Близькість до США і досить густа мережа гарних автомобільних шляхів дає можливість мільйонам американських туристів відвідувати як прикордонні міста, столицю, тихоокеанський курорт Акапулько, так і тропічні райони древніх індіанських культур, у тому числі і на півострові Юкатан. Туризм став важливим джерелом валютних надходжень для країни. За доходами від туризму вона посідає 10 місце у світі (1,8 % світового обсягу).

У Мексиці як і у інших країнах, що розвиваються гостро проявляються типові диспропорції у рівні розвитку економічних районів. Найбільш розвиненим є столичний район як історичне ядро країни, а також тихоокеанський північний-захід з його зрошуваним землеробством, у тому числі на базі використання підземних вод. Господарство північної половини Мексиканського нагір'я ще з кінця минулого століття традиційно особливо тісно пов'язане з економікою США. Специфічним зберігається економічний розвиток прикордонної смуги. У великих центрах, які утворюють зі своїми американськими сусідами так би мовити здвоєні «міста-близнюки», виникла безліч трудомістких виробництв та філій американських компаній.

Узбережжя Мексиканської затоки і прилягаючі до неї зони південного-сходу є своєрідним енергетичним «цехом» країни з великими

нафтогазопромисловими комплексами. Саме там майже до півдня від головного порту країни Веракрус ведуться активні роботи з освоєння водних, земельних і мінеральних ресурсів тропічної зони. Але в цілому південна частина країни залишається у ролі своєрідного перехідного варіанта до Центральної Америки. Це найменш розвинута частина країни з численним індіанським населенням [5, 15].

Мексика є членом регіонального економічного угруповання НАФТА і основна частка її зовнішньоекономічних відносин припадає на США та Канаду, з якими вона утворює зону вільної торгівлі.

2.2.3. Економіка Бразилії

Площа – 8 512 тис. кв. км

Населення – 190 млн. жит. (2006)

ВВП – 943,6 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 8,6 тис. дол. (2006)

Бразилія - одна з найбільших країн світу як за розміром території (8,5 млн. км кв.), так і за кількістю населення. За розміром території її перевершують тільки Росія, Канада, США і КНР, а за числом жителів - КНР, Індія, США й Індонезія. Бразилія є найбільшою країною латиноамериканського континенту. Характерно те, що вона межує з усіма південноамериканськими країнами, крім Еквадору і Чилі. Довжина сухопутних кордонів Бразилії складає 15719 км, а морських - 7408 км. В адміністративному відношенні Бразилія складається з 21 штату. Нова столиця - Бразилія - знаходиться у федеральному окрузі.

Офіційне відкриття нової столиці відбулося 21 квітня 1960 р., коли вона стала місцем офіційного перебування президента республіки і Національного Конгресу. За 44 роки свого існування місто значно виросло.

Старою столицею залишається Ріо-де-Жанейро. Це адміністративний центр штату Ріо-де-Жанейро.

Уся країна поділяється на три райони: Центральнo-Північний (до якого входять шість штатів), Північно-Східний (з вісьма штатами) і Центральнo-Південний (що охоплює сім штатів).

Центральнo-Північний район, незважаючи на те, що він займає 68% усієї території Бразилії, заселений надто слабо - у ньому проживає всього 12% населення країни, оскільки економічно він ще мало освоєний і розвинутий.

Північно-Східний район займає 13,4% усієї території, у ньому проживає 25% населення країни. Щодо економічних відносин, то цей район так само, як і Центральнo-Північний, слабо розвинутий, знаходиться у початковій стадії індустріалізації.

Найбільш розвинутим у всіх відносинах є Центральнo-Південний район (19,6 % усієї території, 62 % населення). Переважна частина бразильської промисловості зосереджена саме тут, і особливо в штаті Сан-Паулу, який є індустріальним центром країни.

Сучасний етнічний склад населення Бразилії має змішане походження. Основне ядро складають нащадки європейських переселенців, головним чином португальців, що змішалися з корінними жителями - індіанцями і привезеними в Бразилію ще у XVI- XIX ст. неграми-рабами. Такий потрібний склад походження бразильської нації остаточно сформувався лише в другій половині XIX століття.

Відсутність явної расової дискримінації і волі віросповідання гарантована бразильськими законами. Таким чином процес формування бразильської нації шляхом змішування всіх рас відбувається в умовах повної рівності.

Країна настільки велика за своєю територією, що північна частина знаходиться в екваторіальних широтах, а центральна і південна частини - у субекваторіальних, тропічних і субтропічних широтах. Країна надто багата водними ресурсами. Саме найбільшою річкою у світі є Амазонка. Причому майже на всією протяжністю (3615 з 5800 км) річки протікає по бразильській території. В цілому за запасами водних ресурсів Бразилія займає четверте місце

у світі після Росії, КНР і Заїру, але використовує їх поки ще досить недостатньо.

За державним устроєм Бразилія - федеративна республіка, де влада федеральних одиниць – штатів є досить обмеженою. Формально влада належить Національному Конгресу, що складається з двох палат - Палати депутатів і Сенату. Виборчим правом користуються усі громадяни, як досягли 18-річного віку, але мають місце багато обмежень. Відповідно до Конституції, уся влада в Бразилії здійснюється президентом республіки.

У Бразилії існують тільки дві дозволені Законом легальні партії - Національний Союз Відновлення (АРЕНА) і Бразильський демографічний рух (МДБ).

Бразилія - найбільша католицька країна у світі (93% населення - католики), але державної релігії в ній немає. Церква відділена від держави, а школа від церкви.

Бразилія стала колонією Португалії у 1500 році. Наприкінці XVIII - початку XIX століття розгорнувся рух проти португальського панування. У вересні 1822 р. Бразилія проголосила незалежність. У вересні 1888 р. у країні було скасоване рабство, а у 1889 р. - скинута монархія і країна проголошена республікою.

20-і рр. XX ст. характеризувалися підйомом демократичного робочого руху.

Світова економічна криза 1929 - 1933 р. негативно вплинула на економіку країни. Ціни на каву – основну статтю експорту країни на світовому ринку різко знизилися.

В роки Другої світової війни бразильський експедиційний корпус брав активну участь в операціях антигітлерівської коаліції в Італії.

У 1959 р. було підписано радянсько-бразильську торгову угоду, що поклала початок розвитку торгових зв'язків Бразилії з колишніми соціалістичними країнами.

У листопаді 1961 р. було відновлено дипломатичні відносини з Радянським Союзом.

У лютому 1965 р. Бразилія підписала угоду, яка гарантувала приватні капіталовкладення США і надавала широкі права іноземним компаніям, стала активно проводитися політика відкритих дверей для багатонаціональних компаній.

Нині Бразилія у латинській Америці претендує на роль провідної держави, що виступає як "посередник" між країнами регіону і США.

Північна частина Бразилії знаходиться в основному в екваторіальних широтах і представлена низинними або злегка піднесеними рівнинами з густим покривом вічнозелених лісів. Центр і південь розташовані в субекваторіальних і тропічних широтах. У них переважає середньовисотний рельєф Бразильського плоскогір'я і різні типи постійно вологих і сезонно вологих лісів, саван. Крайній південний схід знаходиться у субтропічній зоні.

На півночі берега низинні і дрібно розчленовані бухтами - устями рік Амазонки, Туріасу, Меарін, Итапекуру; на Північному сході - вирівняні з морськими терасами і глибокими затоками Тодуз-ус-Сантус, часто обмежені кораловими рифами; на Сході - скелясті, з численними бухтами; на крайньому Південному сході - низинні, з великим озером - лагуною Патус.

На півночі країни розташована величезна Амазонська низовина (Амазонія), на півночі Гвіанське плоскогір'я. Майже всю територію країни займає Бразильське плоскогір'я.

Надра Бразилії надто багаті мінеральною сировиною; вона займає 1-е місце серед капіталістичних країн за запасами залізних, берилієвих і ніобієвих руд, а також гірського кришталю, 2 місце за запасами нафтоносних сланців і 4-е за запасами рідкоземельних елементів.

Найбільш багата Бразилія залізними рудами, загальні запаси яких складають 80 млрд. т. Головні промислові поклади зосереджені в штаті Мінас-Жерайс. Тут відомо більш 100 родовищ із загальними запасами понад 25 млрд. т., з яких найбільші - Итабіра і Итабірита.

Поклади руд вольфраму зосереджені на північному сході і південному сході країни (Марю, Квіксаба, Боніту, Боду та інші.). З нікелевих родовищ (загальні запаси 4 млн. т. нікелю) найбільше значення мають Нікеландія, Морру-ду-Нікел і Лібердаки.

Загальні запаси бокситів у Бразилії оцінюються в 1872 млн. т. Основні райони поширення це басейн ріки Тромбетас у штаті Пари і плато Посус-ди-Калдас у штаті Минас-Жерайс. Запаси поліметалевих руд досить значні. Найбільш великі з них зосереджені в долині ріки Рібейра, південніше міста Сан-Паулу і в штаті Минас-Жерайс. Багаті олов'яні розсипи що розвідані на території Рондоні.

Рідкі елементи (берилій, цирконій, літій, та ін.) зустрічаються переважно в комплексних пегматитових руд. У штаті Минас-Жерайс виявлене одне з найбільш великих родовищ Бао-Віста. Бразилія має у своєму розпорядженні найбільш великі в Латинській Америці ресурси ніобієво-танталової сировини. У Бразилії зосереджені майже всі цирконієві родовища, які відомі у Латинській Америці.

Родовища золота розташовані майже на всій території країни, особливо в штатах Минас-Жерайс (Морру-Велью, Жука-Вивейра та ін.), Баїя, Гояс та ін.

Достовірні запаси нафтових родовищ Бразилії складають 2% запасів Латинської Америки. Основні промислові поклади відкриті тільки в межах штатів Баїя (Міранга, Аракас, Агуа-Гранди, Бурасика й ін.) і Сержипи (Карамополіс). Нафтоносні сланці розташовані в штатах Парана і Риу-гранді-ду-сул. З нафтовими покладами пов'язані й основні запаси природного газу, які представлені головним чином у штаті Баїя (Агуа-Гранді, Міранга, Аракас і ін.). Вугільні родовища розташовані переважно в штаті Риу-гранді-ду-сул.

Для Бразилії характерний досить жаркий клімат. Середні місячні температури коливаються від 16 до 29°C. Але режим опадів і типи клімату різні.

Річкова мережа дуже густа. Вся Амазонія, південь Гвіанського і північ Бразильського плоскогір'їв зрошуються системою р. Амазонка; південь

Бразильського плоскогір'я - системами рік Уругвай і Парана; захід - токою Парани - р. Парагвай. Північний схід і схід країни плоскогір'я зрошуються короткими річками, що течуть безпосередньо в Атлантичний океан.

У Бразилії переважають значні запаси лісів. За запасами твердої деревини Бразилія займає перше місце у світі. Густі волого-екваторіальні вічнозелені ліси з цінними видами дерев (понад 4000 видів) займають захід Амазонії. На Сході низовини і на її невисоких схилах, що обрамляють, Гвіанське і Бразильське плоскогір'я, поширені листопадно-вічнозелені ліси. Центральна частина плоскогір'я зайнята саваною кампос. На сухому північному сході плоскогір'я - напівпустельне рідколісся із суккулентних дерев і чагарників. На рівномірно-вологому півдні знову з'являються вічнозелені листяні і змішані ліси з хвойної бразильської араукарії з вічно зеленим листяним підліском. У западині Пантанал численні болота.

У Бразилії засновано 25 національних парків, у тому числі найбільш відомі: Ігуасу, Паулу-Афонсу і Сети-Кедас - з однойменними водоспадами; Токантіс і Емас - із саванними ландшафтами і ендемічною фауною.

Основне населення Бразилії складають бразильці. У країні живе також кілька мільйонів іммігрантів із країн Європи і Азії (португальці, італійці, іспанці, німці, українці, японці, ліванці, сірійці та ін.), які утворюють національні меншості. Корінне індіанське населення було в значній мірі винищено в період колонізації, частина піддалася асиміляції. Державна мова і розмовна мова майже всього населення - португальська. Пануюча релігія - католицизм; є прошарок протестантів.

Імміграція одержала для країни найбільший розмах наприкінці XIX - початку XX ст. За період 1850-1965 р. у Бразилію прибуло близько 5 млн. чол. Швидке збільшення чисельності населення відбувається головним чином за рахунок природного приросту, одного з найвищих у світі який складає приблизно 3% на рік.

Розміщується населення вкрай нерівномірно. 92 % його зосереджено в 16 прибережних штатах, які займають близько 1/3 площі Бразилії, у тому числі в межах порівняно вузької зони Атлантичного узбережжя.

Бразилія усе ще продовжує залишатися країною з переважно сільським населенням, проте процес урбанізації йде темпами значно вищими, ніж ріст населення вцілому.

За масштабами господарської діяльності Бразилія посідає 1-ше місце в Латинській Америці. Вона одна виробляє понад 30 % ВВП цієї групи країн і 2,26 % світового ВВП. Проте за величиною ВВП на одного чоловіка Бразилія займає лише 10 місце серед країн Латинської Америки.

Сучасна структура ВВП Бразилії характеризується наступним співвідношенням: індустріальний сектор – 39 %, аграрний сектор – 10 %, сфера послуг – 51 %.

В економіці країни фактично панують ТНК. Заселення міжнародних корпорацій особливо велике в самих динамічних галузях - виробництві металів, двигунів і устаткування, електроприладів, автомобілебудуванні, хімічній промисловості і т. ін.

У державному секторі зосереджені залізниці, зв'язок, частина морського транспорту, видобуток і значна частина переробки нафти, більш половини вироблення електроенергії, видобуток більшої частини залізної руди, кам'яного вугілля, значна частина чорної металургії.

У розвитку бразильської промисловості можна виділити кілька етапів. До 1930 р. воно гальмувалося конкуренцією іноземних товарів. Іноземні монополії вкладали капітали головним чином у гірничодобувну промисловість і енергетику. Світова економічна криза 1929-1933 р. різко послабила конкуренцію імпортованих товарів, скоротила експорт сільськогосподарських товарів Бразилії, визволила багато дешевих робочих рук із сільського господарства. У цих умовах місцевий капітал почав створювати підприємства для використання частини сировинної продукції сільського господарства. Усе це дало поштовх розвитку галузей легкої і харчової промисловості. В роки

другої світової війни і в перші післявоєнні роки проводилася політика заміни імпорту товарів широкого вжитку місцевим виробництвом, що сприяло подальшому росту промисловості. У свою чергу іноземний капітал почав активно проникати в обробну промисловість для завоювання бразильського ринку зсередини. Це призвело до прискорення процесів концентрації виробництва і росту промисловості. Із середини 50-х рр. у Бразилії виникає виробництво предметів тривалого користування: автомобілів, холодильників, теле- і радіоапаратури. У 60-х рр. за участю іноземного капіталу створюються верстатобудування, енергетичне машинобудування, суднобудування.

Рівень концентрації виробництва в промисловості Бразилії дуже високий. У 1990 р. з 39 тис. промислових підприємств із загальним числом робітників близько 1700 тис. великі підприємства (250 зайнятих і більше), складаючи лише 4%, зосереджували 60 % усієї робочої сили і давали 61 % продукції. Частка найбільших підприємств (1000 і більше зайнятих) склала 0,6%, але на них вироблялося близько 28 % продукції.

Територіальна концентрація промисловості продовжує рости. Тільки на частку штату Сан-Паулу припадає близько 60% усієї промислової продукції (38 % у 1940 р.), а разом зі штатами Ріо-де-Жанейро і Минас-Жерайс - близько 80 %.

У структурі бразильської промисловості основну роль відіграє обробна промисловість, частка якої складає майже 75%. Основна тенденція зводиться до посилення галузей, що виробляють засоби виробництва.

Досягнувши значних масштабів виробництва, бразильська промисловість, не володіючи досить ємним внутрішнім ринком, прагне усе ширше виходити на зовнішній ринок. Проте панування ТНК на капіталістичному ринку та все ще високі витрати виробництва в базових галузях промисловості та інфраструктурі Бразилії, ускладнюють розширення експорту бразильських промислових товарів.

У структурі експорту промислових виробів майже половина припадає на продукти первинної переробки сировини, але усе більшого значення починають

набувати машини, устаткування, інструменти, а також хімічні і фармацевтичні товари.

Володіючи істотними запасами різних руд, бразильська гірничодобувна промисловість не може задовольнити внутрішні потреби. Загальний обсяг продукції галузі ледве перевищує 2 % валового національного продукту країни. Близько половини цієї галузі належить ТНК. Друга половина розподілена приблизно порівну між національним, приватним і державним капіталом. У Бразилії зараз добувають 55 мінералів, у видобутку і вивозі яких зацікавлені ТНК. З металевих корисних копалин найбільше значення має видобуток залізної і марганцевої руд.

Як відзначалось Бразилія багата бокситами, вольфрамовими рудами і каситеритом, основні родовища якого знаходяться на території Рондонії та у штатах Парі й Амазонас. Крім того, у Бразилії є родовища міді, свинцю, нікелю, але видобуток їхній ведеться в невеликих кількостях і поки переважно для внутрішнього ринку. Видобуток руд кольорових металів контролюється компаніями США, Канади, Франції, Великобританії, Нідерландів, Швейцарії.

В цілому Бразилія - великий постачальник на світовий ринок, головним чином у США, стратегічної сировини: ніобію, берилію, танталових і цирконієвих руд, кристалічного кварцу, слюди. Нині зростає видобуток радіоактивних мінералів, що містять уран, на родовищах Посус-ди-Калдас, у штаті Минас-Жерайс, і Олінда, у штаті Пернамбуку, що містять торій на родовищі Араша, у штаті Минас-Жерайс, монацитових пісків - у штаті Еспіріту - Санту. Добувається золото, алмази, фосфати, і напівкоштовні камені.

Головні вуглевидобувні райони: штати Санта-Катарина і Ріу-ду-Сул. Відкрито великі родовища бурого вугілля на Півночі, а також на Півдні, у штаті Парана, але вони поки не розробляються.

З часу створення в 1953 р. державної нафтової компанії "Петрообраз", щорічний видобуток нафти в країні значно зросли. Проте нині потреби країни в сирій нафті задовольняються лише на 15 %. Велика увага приділяється і подальшому розвитку нафтовидобувної промисловості. Капіталовкладення на

розвідку нафти постійно збільшуються. "Петрообраз" займається розвідкою нафтових родовищ у зоні континентального шельфу. Найбільше родовище цієї зони - Кампус (у штаті Ріо-де-Жанейро), розташовано поблизу основних промислових центрів - головних споживачів нафти. У 1999 р. частка нафти, добутої на шельфі, склала вже 60 % її національного видобутку. Філія "Петрообраза", компанія "Бразпетро", активізувала свою діяльність в напрямку реалізації концесійних угод на ведення нафторозробок в африканських країнах. Одночасно, з метою зменшення залежності від імпорту нафти, здійснюються різні програми по використанню альтернативних джерел енергії. В даний час країна прагне забезпечити себе кам'яним вугіллям в обмін на бразильську залізну руду.

Енергетика усе ще знаходиться на низькому рівні. По споживанню усіх видів енергії на душу населення Бразилія в 2 рази відстає від середньосвітового рівня. У сумарному споживанні первинних джерел енергії на частку нафти і газу припадає 57%; гідроенергії - 36 % і інших джерел - 7 %.

Гідроенергетичний потенціал Бразилії оцінюється в 119 млн. Найбільшим потенціалом володіють Північ (46 млн. кВт.) і Південний схід (39млн. кВт.), найменшим Центральнo-Західний район (1,2млн. кВт). Установлена потужність електростанцій виросла з 4,8 млн. кВт у 1960 р. до 42 млн. кВт. у 1999 р.; з них майже 84% припадає на частку ГЕС. У Бразилії побудовані найбільші в Латинській Америці ГЕС, такі, як енергетичний комплекс "Урубупунга" (4,6млн. кВт.) на р. Парана, що включає ГЕС "Ілля-Солтейра" і "Жупія". ГЕС потужністю понад 1 млн. кВт. "Марімбонду" і "Фурнас" функціонують на р. Ріу-Гранді, Кубатан на р. Тіеті і Паулу-Афонсу на р. Сан-Франциско. Разом з Парагваєм завершено будівництво найбільшого у світі енергетичного комплексу "Ітайпу" потужністю 12,6 млн. кВт. на р. Парана, а ГЕС "Тукуруй" потужністю 6 млн. кВт. на р. Токантіс, у штаті Парі.

У 1981 р. введено до ладу першу атомну електростанція Ангра-дус-Рейс, у штаті Ріо-де-Жанейро. Намічено побудувати ще 8 атомних електростанцій потужністю понад 1 млн. кВт. кожна. За допомогою Німеччини передбачається

створення підприємств по виробництву уранових концентратів, збагаченню урану, а також з виробництва атомного промислового устаткування.

Значно змінилась за своєю структурою обробна промисловість. У післявоєнний період особливого значення набували галузі важкої промисловості, на які на початку 70-х років припадало вже близько 60 % валової промислової продукції. Створення їх супроводжувалося збільшенням капіталоємкості, масштабів виробництва підвищенням конкурентноздатності продукції, що випускається. Бразилія стала виступати на світовому ринку як експортер готових виробів і напівфабрикатів не тільки в країни, що розвиваються, але й у розвинуті країни.

Проте політика інтенсивного залучення іноземного капіталу, обумовила захоплення багатонаціональними компаніями найбільш динамічних галузей бразильської промисловості: автомобільної, кольорової металургії, електротехнічної, електронної, нафтохімічної, хіміко-фармацевтичної та інших.

Не винятком стала і чорна металургія. Сьогодні в галузі панують іноземні компанії. Іноземний капітал представлений двома заводами компанії "Белго-Мінейра", (бельгійсько-французько-люксембурзька група АРБЕД), заводом компанії "Маннесман" (Німеччина) і заводом компанії "Узімінас" (контролюється японським капіталом за участю держави). Майже усі великі підприємства чорної металургії Бразилії розташовані на південному-сході країни на території штату Мінас-Жерайс, де знаходяться основні родовища залізної руди.

Кольорова металургія поки ще цілком не забезпечена власною сировиною. Найбільш розвинуте виробництво алюмінію, що контролюється капіталом США і Канади, і в основному зосереджено в місті Сорокаба, у штаті Сан-Паулу, і Ору-Прету, у штаті Мінас-Жерайс .

Машинобудування - одна з нових галузей бразильської промисловості. Найбільше значення має транспортне машинобудування і, насамперед автомобілебудування, яке цілком контролюється іноземним капіталом. Майже половина усіх вироблених у країні автомобілів припадає на філію германських

компаній "Дженерал моторс", "Форд-Вілліс" і "Крайслер де Бразіл". Великий автомобільний завод має італійська компанія "Фіат". Виробництво автомашин у Бразилії ведуть також філії шведських і японських фірм. Тракторобудування теж знаходиться в руках іноземних компаній. Іноземний капітал панує у виробництві рухомого складу і локомотивів для залізниць.

Суднобудівна промисловість Бразилії нараховує 17 верфей, на трьох з них виробляються судна водотоннажністю понад 100 тис. т. дедвейту. Усі великі судноверфі знаходяться в бухті Гуанабара; вони контролюються фірмами Японії, Нідерландів і Німеччини.

Останнім часом Бразилія перетворилася в одну з найбільших суднобудівних країн світу. Суднобудівна промисловість розвивається випереджальними в порівнянні з іншими галузями випереджальними темпами. Зараз Бразилія по обсягу замовлень на будівництво судів і суднового устаткування ввійшла в п'ятірку провідних країн.

Найбільшими в країні суднобудівними компаніями є "Ішикавадзіма де Бразіл" (93 % її акції належать японському капіталу), "Комерсіо і навегасіо" і "Веролме есталейрос Руенідас". Бразилія - одна з країн світу, що має виробництво судових двигунів і іншого суднового устаткування. Вона майже цілком задовольняє внутрішні потреби в них, а в останні десятиліття поставляє на експорт.

Усе більшу роль набуває електротехніка. У Бразилії налагоджене виробництво важкого електроустаткування (генератори, трансформатори, промислові двигуни) на заводах компанії "Дженерал електрик" (США) у місті Кампінас, у штаті Сан-Паулу і на заводі компанії "Сіменс" (Німеччина) у Ріо-де-Жанейро. Електротехнічна промисловість, особливо електроніка, у значній мірі залежить від імпорту. З 1975 р. країна експортує літаки. На чотирьох авіаційних заводах виробляється десять типів літаків, а з 70-х років налагоджене виробництво і гелікоптерів.

В цілому бразильське машинобудування характеризується надто високою територіальною концентрацією в двох головних промислових центрах країни - Сан-Паулу і Ріо-де-Жанейро.

Хімічна промисловість - одна з найбільш динамічних галузей бразильської промисловості. Проте вона все ще не може цілком задовольнити внутрішні потреби країни в багатьох видах хімічних продуктів, і їхній імпорт залишається досить високим. Бразилія виробляє каустичну соду, різні кислоти, азотні і фосфорні добрива, синтетичні волокна, синтетичний каучук, пластмаси, вибухові речовини і т. ін.

На базі нафтопереробної промисловості досить швидкими темпами розвивається нафтохімія. Підприємства цієї галузі розташовані в штаті Сан-Паулу, де знаходиться великий і найстарший у Бразилії нафтохімічний комплекс у місті Кубатан, у штатах Ріо-де-Жанейро і Ріо-гранді-ду-сул. Це у 1978 р. було введено в дію найбільший у Бразилії і у всій Латинській Америці нафтохімічний комплекс "Камасарі", біля міста Сальвадору в штаті Баїя.

У харчосмаковій промисловості і текстильній переважає національний капітал. Бавовняне виробництво дає 2/3 текстильної продукції, у тому числі істотну частину для експорту. Проте застаріле обладнання і низька продуктивність праці обумовлюють слабку конкурентноздатність бразильських бавовняних тканин на світовому ринку. Вовняна промисловість розвинута відносно слабо, в основному на півдні країни. Останнім часом розширюється виробництво тканин зі штучного волокна і трикотажу. Біля половини продукції текстильної промисловості дають підприємства міста Сан-Паулу, а чверть - міста Ріо-де-Жанейро. Деякі галузі харчосмакової промисловості працюють на експорт, у тому числі цукрова, м'ясна, маслоробна і тютюнова. Серед інших галузей легкої промисловості слід зазначити шкіряно-взуттєву, значна частина продукції якої експортується.

У сільському господарстві Бразилії зайнято понад 40 % економічно активного населення країни, воно дає 10 % валового національного продукту. Хоча сільське господарство поступається промисловості, Бразилія, як і раніше є

одним з найбільших постачальників продукції сільського господарства. Нині країна за експортом сільськогосподарських продуктів Бразилія вийшла на друге місце у світі (після США).

Провідною галуззю сільського господарства Бразилії є рослинництво, на частку якого приходить 3/5 вартості сільськогосподарського виробництва. Воно характеризується яскраво вираженою експортною спрямованістю. На частку основних п'яти експортних культур - кави, какао-бобів, бавовнику, цукрового очерету і сої - припадає близько 32 % посівних площ і понад 37 % вартості продукції рослинництва. За виробництвом кави Бразилія займає перше місце у світі. Кава дотепер залишається найважливішою плантаційною культурою країни. Головні "кавові" райони розташовані в північній частині штату Парана, у північно-західній частині штату Сан-Паулу, на півдні штату Мінас-Жерайс і в штаті Еспіріту-Санту.

За виробництвом какао Бразилія займає 2-е місце у світі (після Гани). Майже всі плантації розташовані на північному сході, у районі міста Іллеуса в штаті Баїя.

Бавовник і цукровий очерет - найстарші плантаційні культури країни. Вони супроводжують одна одну, як у традиційному районі вирощування - на північному сході, так і у відносно новому на південному сході. За збором цукрового очерету Бразилія займає перше місце у світі.

Бразилія - найбільший у світі виробник етилового спирту, який виробляється з цукрового очерету. У країні реалізовано програму по переходу двигунів легкових автомобілів саме на етиловий спирт.

Важливу експортну культуру - рис - вирощують у штатах Ріу-гранді-ду-сул (забезпечує весь експорт), Гояс, Мінас-Жерайс, Сан-Паулу, Маран'ян.

Майже винятково на експорт виробляється сизаль, за збором якого Бразилія займає 2-е місце (після Танзанії). Бразилія займає також 1-е місце по збору бананів і апельсинів. Значна їхня частина також йде на експорт. На півдні країни розвинуті тютюнництво і виноградарство. Головні продовольчі культури, під якими зайнято близько 1/2 усіх площ - кукурудза, коричнева

квасоля і маніок. Вони поширені повсюди. З зернових вирощують також пшеницю, головним чином у штаті Ріу-гранді-ду-сул, ячмінь і овес. Проте власне виробництво зернових недостатнє для задоволення потреб країни. Щорічно ввозиться до 60 % пшениці із-за кордону.

Тваринництво дає близько 2/5 усієї продукції сільського господарства і має переважно м'ясний напрямок. Розвивається воно на базі природних пасовищ у південній степовій частині штату Ріу-гранді-ду-сул, у саванах і кампосах Центральної частини Бразильського плоскогір'я. Велика частка продуктів тваринництва (м'ясо, вовна, шкіра) експортується.

Під лісами зайнято 60 % території Бразилії. За запасами деревини коштовних порід країна займає 1-е місце у світі, проте, величезні лісові багатства використовуються слабо. Найбільше значення має збір дикорослого каучуку в лісах Амазонії, а також карнаубського воску, бразильських горіхів, плодів пальми бабасу й олійного дерева ойтисика, "парагвайського чаю" (йерба-мате) і заготівля хвойної деревини. Значна частина продукції лісового господарства експортується.

Основний промисел риби здійснюється в прибережних водах штатів Ріо-де-Жанейро, Санта-Катарина, Ріу-гранді-де-сул. Лангусти й інші ракоподібні складають 8-10 % загального улову. Лангусти у великій кількості йдуть на експорт. У 1971 році Бразилія одностороннє оголосила про встановлення 200-мильної прикордонної зони, лов риби, у якій дозволений лише бразильцям.

Одна з головних особливостей транспортної системи Бразилії полягає в тому, що 80 % вантажів перевозиться по автодорогах.

Нині у Бразилії побудовано майже 84 тис. км шосейних доріг. Нові удосконалені автомагістралі - це такі: Ріо-де-Жанейро-Бразилія, Бразилія-Белен, Трансамазонське шосе, що з'єднало північно-східне узбережжя Бразилії із самою західною частиною на кордоні з Перу.

Загальна довжина залізниць - 30,8 тис. км, у тому числі 2,6 тис. км електрифіковані. У Бразилії існують 4 типи колії, що безумовно стримує формування єдиної залізничної мережі.

Довжина судноплавних річок перевищує 31 тис. км. Річковий транспорт має переважно місцеве значення. Найбільш зручні шляхи знаходяться далеко від основних господарських центрів країни. Велике значення мають малі каботажні перевезення уздовж Атлантичного узбережжя.

В зовнішніх зв'язках Бразилії значну роль має морський транспорт. Найбільші морські порти: Тубаран, Сан-Себастьян, Ріо-де-Жанейро, Сантус, Порту-Алегрі, Ресифі, Манаус, Паранагуа. На їхню частку припадає більш 90 % усього вантажообігу країни.

Повітряний транспорт відіграє важливу роль як у міжнародних, так і у внутрішніх пасажироперевезеннях.

Трубопровідний транспорт поки ще розвинутий у Бразилії порівняно слабо. Державна компанія "Петрообраз" здійснює програму будівництва нафто- і газопроводів.

Економіка Бразилії у значній мірі залежить від зовнішньої торгівлі. Експорт складає 10-12 % національного доходу країни. Бразилія була і залишається головним постачальником на світовий ринок кофе (табл. 1).

Таблиця 1

Основні країни-експортери кофе

(млн. лантухів по 60 кг.)

<i>Країна</i>	<i>1999/00</i>	<i>2000/01</i>	<i>2001/02</i>	<i>2002/03</i>	<i>2003/04</i>
Бразилія	18,01	23,17	25,16	28,68	25,52
В'єтнам	11,62	13,95	11,77	11,64	14,42
Індонезія	5,35	5,24	4,28	4,30	4,35
Мексика	3,3	4,6	4,4	3,9	2,59
Гватемала	4,85	4,11	3,49	3,82	4,05
Всі країни	89,17	90,13	87,92	88,74	88,08

Бразилія також експортує алмази, золото, цукрову тростину цукор. Збільшується частка продукції машинобудування. Проте доходів експорту звичайно не вистачає для забезпечення платіжного балансу. У цілому в структурі зовнішньої торгівлі Бразилії чітко просліджується тенденція до підвищення питомої ваги в її експорті готових виробів і нових нетрадиційних

сировинних і продовольчих товарів. Проте відбувається зниження частки в експорті таких традиційних товарів, як кава, какао, тропічні фрукти та інше.

В імпорті зростає частка машин, верстатів, іншого промислового устаткування, а також промислової сировини і напівфабрикатів.

Найважливішими зовнішньоторгівельними партнерами Бразилії є США, країни ЄС, Японія. Торгівля із країнами СНД і колишніми соціалістичними країнами займає в її зовнішньоторговельному обороті досить скромне місце.

2.2.4. Економіка Аргентини

Площа – 2 766,9 тис. кв. км

Населення – 40,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 210 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 15 тис. дол. (2006)

Аргентина - економічно розвинута країна Латинської Америки (дає 1/5 її промислового виробництва і має найвищий показник продукції обробної промисловості на душу населення). Столиця - Буенос-Айрес - у межах агломерації нараховується 10 млн. жителів.

В Аргентині склався найбільший у групі країн, що розвиваються, агропромисловий комплекс з виробництва, переробки та експорту продовольства і сировини, вироблених у зоні помірного клімату. Він дає приблизно 80% вартості експорту.

У великих господарствах на степових чорноземах Пампи, що дають майже все товарне зерно, пшениця і кукурудза займають 10 - 11 млн. га. Проте, врожай збирають лише з 8 - 9 млн. га, тому що значну частину посівів використовують для заготівлі худобі. Поголів'я великої рогатої худоби складає понад 60 млн. голів, у тому числі 1/5 у Пампі. Країна дає близько 1/3 виробництва яловичини в Латинській Америці. Велике поширення в Пампі отримали вівчарство, та вирощення олійних культур (соняшник, льон).

До півночі і північного-заходу від Пампи в субтропіках розвинуте бавовництво (0,5 – 0,6 млн. т бавовни на рік), садівництво, виноградарство,

лісове господарство. Великі площі займають плантації цукрового очерету і популярного в країні парагвайського чаю маті.

У післявоєнні десятиліття досить помітний розвиток отримали енергетика і машинобудування, що задовольняють значну частину потреб країни. Енергетика базується на нафті, видобуток і імпорт якої контролюється державою. До 1/10 виробництва електроенергії дає перша в Латинській Америці АЕС "Атуча" поблизу столиці. Намічено будівництво ще чотирьох великих АЕС на базі використання власних великих ресурсів урану.

Пампа - економічне серце Аргентини. Тут зосереджена основна частина її населення, сільськогосподарського виробництва і обробної промисловості. Особливу роль не тільки в Пампі, але й у житті всіх районів країни відіграє Буенос-Айрес, чий ріст був обумовлений зовнішньою орієнтацією господарства. Ріст столиці значною мірою паралізував розвиток інших районів країни. В останній час підсилюється значення Кордови - найбільшого центра на периферії Пампи. Його зростаюча промисловість, у тому числі автомобільна й електротехнічна, орієнтуються на потреби внутрішнього споживача.

Захід і Північний-захід у приандійській зоні називають "садом республіки" через розвиток плідництва, виноградарства і субтропічного землеробства. Між ріками Параною й Уругваєм склався район Межиріччя з різноманітним сільським господарством.

На крайній півночі, у районі Чако, - надлишкова вологість, великі заболочені масиви, а на осушених ділянках поширене бавовництво. На півдні розташована посушлива Патагонія, де на величезних просторах розвинуте пасовищне вівчарство. Але головне в економіці району - нафтогазова промисловість з центром у Комодоро-Рівадавії, звідкіля нафта і газ по трубопроводах надходять до Пампи [5].

2.2.5. Економіка Чилі

Площа – 756,95 тис. кв. км

Населення – 16,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 111,8 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 12,7 тис. дол. (2006)

Територія Чилі простягнулася вузькою смугою між Андами і Тихим океаном. Населення країни переважно європейського походження. Столиця - Сант-Яго (4 млн.).

Чилі – індустріально-аграрна країна. Провідне місце у економіці належить індустріальному сектору, частка якого у виробництві ВВП країни перевищує 46%. Аграрний сектор дає 6 % ВВП, сфера послуг – близько 48 %.

Головна галузь промисловості – кольорова металургія, основний район якої розташований у північній частині країни. Виробництво міді складає понад 900 тис. т на рік. Передбачається будівництво декількох нових комплексів за виробництвом міді.

На півночі діють також великі залізрудні підприємства. Гірничопромисловий комплекс посушливої півночі Чилі відчуває труднощі водопостачання. Вони впливають і на освоєння великих запасів сировини для хімічної промисловості в пустелі Атакама.

У центральній частині країни розташовані столична агломерація і ряд великих міст із різноманітною промисловістю. Це, мабуть, єдиний у Латинській Америці район середземноморського типу сільського господарства з великим розвитком виноградарства і виноробства, садівництва європейського типу, виробництва овочів, а також з молочним тваринництвом і зерновим господарством.

На півдні, у рідконаселеній зоні з екстремальними природними умовами, переважає інтенсивне вівчарство.

Зростаюче значення мають розвідані нафтові ресурси в районі Магелланової протоки.

Досить великий розвиток отримали морське рибальство і виробництво рибного борошна. Проте значні біологічні ресурси прилеглих зон океану використовуються ще недостатньо [5].

В останні роки Чилі демонструє високі темпи економічного розвитку, при відносно значних темпах інфляції, складаючи у цьому відношенні конкуренцію регіональному лідеру – Аргентині (табл. 2).

Таблиця 2

Темпи приросту ВВП та інфляції країн Південної Америки

Країна	Приріст ВВП, %			Інфляція, %		
	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Аргентина	8,7	8,2	5,0	13,4	4,4	7,0
Чилі	3,3	5,8	6,0	2,8	1,1	3,0
Бразилія	0,6	5,2	4,0	14,7	6,5	6,0
Колумбія	4,1	3,7	3,0	7,1	6,0	5,0
Перу	3,8	4,6	4,0	2,3	3,7	2,5
Венесуела	-9,7	18,0	5,0	31,6	21,6	20,0

Джерело: [17, с. 342]

Стійке зростання економіки Чилі забезпечується насамперед за рахунок швидкого зростання обсягів експорту (що пов'язане із сприятливою кон'єктурою світового ринку міді) та приватного інвестування. Важливим є і те що центральний Банк Чилі розпочав проводити більш жорстку монетарну політику.

РОЗДІЛ 3. ІНДУСТРІАЛЬНІ КРАЇНИ З РІВНЕМ ДОХОДІВ НИЖЧИМ ЗА СЕРЕДНІЙ

3.1. Економіка менш розвинених країн Центрально-Східної Європи

3.1.1. Економіка Болгарії

Площа – 110,9 тис. кв. км

Населення – 7,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 27,85 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 10,4 тис. дол. (2006)

Республіка Болгарія розташована на сході Балканського півострова.

Болгарія менш забезпечена мінерально-сировинними ресурсами, чим сусідні постсоціалістичні країни. Вона відносно багата рудами, поклади яких є в межах Родопських гір та Старої Планіни. Паливно-енергетичні ресурси не достатні. У сумарних запасах різко переважають низькосортне вугілля - лігніти.

Болгарія слабо забезпечена лісовими ресурсами та бідна водними ресурсами. До того ж вони нерівномірно розподіляються в межах території країни.

За забезпеченістю земельними ресурсами з розрахунку на 1 жителя країна знаходиться на рівні Польщі і Румунії. Основні масиви земель – Дунайська рівнина і Міріцька низовина, де переважають чорноземи. Головний негативний фактор це недостатність вологи. У штучному зрошенні знаходяться 3/4 оброблюваних площ. Таким чином сільське господарство є головним споживачем води.

Національний склад країни однорідний: близько 9/10 його складають Болгари. Характерно, що турко-язичні племена протоболгар у 7 столітті прийшли з Приазов'я і змішалися з місцевими слов'янськими племенами: при цьому перемогли слов'янська мова і культура. В основі болгарської мови лежить давньослов'янська кирилиця, що зближає його зі східнослов'янськими мовами. З інших національностей найбільш численні є турки.

Народжуваність різко знизилася у кінці XX століття. Природний приріст дорівнює 1-2 на 1000 жителів. Для Болгарії характерні дуже високі темпи урбанізації. Доля городян понад 60%. Усього міст більш 200. Система розселення включає одне місто - мільйонер Софію. Розвиваються агломерації: Софійсько-Педникська (захід), Пловдійська і Варна-Девненська (схід), активізується промисловість, курортна й інша функції середніх і особливо невеликих міст.

Під сильним впливом процесу інтеграції склалася галузева структура болгарської економіки. З огляду на свої можливості, Болгарія зосередила свої зусилля на масовому розвитку щодо невеликого числа галузей і виробництв, що визначають її місце у міжнародній спеціалізації. Це, по-перше, машинобудування, доля якої у валовій промисловій продукції складає 30%, а в експорті 50%. У країні налагоджено вискооефективне масове виробництво електронно-обчислювальної техніки, техніки зв'язку, радіоелектроніки, сучасних верстатів і приладів, тобто продукції, що вимагає великих витрат кваліфікованої праці; поряд з ними зростає випуск підйомно-транспортних і сільськогосподарських машин, а також суднобудування. По-друге, це харчосмакова промисловість і сільське господарство, що зберігають велике значення як у виробництві, так і в експорті. Особливо виділяється Болгарія за виробництвом і експортом томатів, плодоовочевих консервів, столового винограду, тютюнових виробів, трояндової олії. Поряд з ними до галузей експортної спеціалізації тяжіє виробництво деяких кольорових металів (свинець, мідь) і хімікатів (сода).

З іншого боку, на основі інтеграції, країна переборює «вузькі місця» своєї економіки, пов'язані в першу чергу з «некомплектністю» паливно-сировинної бази. Завдяки імпорту нафти, природного газу, електроенергії, вугілля, сталі, вона має раціональну структуру енергобалансу, розвиває нафтохімію, прокат чорних металів. Швидко зростає атомна енергетика, що у перспективі зменшить використання, як імпортного палива, так і вітчизняного низькосортного вугілля.

Інтеграція сильно впливає і на територіальну структуру господарства, викликаючи зрушення продуктивності інтенсивного землеробства, транспорту і туризму до півночі і до сходу Дунаю і Чорного моря. При цьому транспортно-економічні переваги збігаються з перевагами водопостачання і, головне, основними цілями політики ліквідації внутрішніх територіальних диспропорцій.

Промисловість країни відрізняється значними диспропорціями. Більшість галузей найбільш повно представлені у головній індустріальній зоні. Тут концентруються усі вугільно-металургійні бази (Східно-Марицька і Пернікська), райони гідроенергетики (Ріла-Родопи) і нафтопереробки (Бургась). Усі вони об'єднані з системою енергопостачання, яка має кільцеву форму і пов'язана з енергосистемою СНД. Таку ж форму має газопровід, по якому надходить до споживачів російський природний газ. Основні центри горної металургії (Кремиківці (біля Софії), Перник), хімічної і нафтохімічний (Девня, Бургас, Димитрівград), і текстильної промисловості так само тяжіють до головної індустріальної зони.

Досить розвинутим є аграрний сектор. Як зазначалося, основні сільськогосподарські райони – це Дунайська рівнина і Верхньофракійська низовина. Перший з них має більш різко виражений зерновий ухил; це край пшениці, кукурудзи і соняшника. Профіль спеціалізації другого району значно ширший. Тут більше садів і виноградників, у між балканських улоговинах концентруються плантації славнозвісної в усьому світі олійної троянди.

Основний кістяк транспортної мережі утворюють: залізничні і шосейні шляхи, що з'єднують Софію з Варною і Бургасом, і маса відгалужень, що йдуть до югославського, румунського і турецького кордонів. У країні споруджено 1000 кілометрова кільцева автострада, яка з'єднує між собою великі міста і агломерації промислової зони. Вона враховує і головний напрямок туристських потоків до узбережжя Чорного моря, де створені численні курортні комплекси.

Зовнішні економічні зв'язки Болгарії мають більш орієнтований характер на Європейські країни і СНД.

Так до кінця 90-х р. Росія задовольняла більш ніж на 50% імпорتنі потреби Болгарії у паливі і сировині. Створені при сприянні колишнього СРСР, виробничі потужності давали 2/3 усього промислового виробництва країни.

Основні вантажопотоки між Болгарією і країнами СНД здійснюються по Чорному морю і Дунаю. Для збільшення пропускної здатності ще у 1978 році було споруджено поромну залізничну переправу Варна-Іллічівськ, одночасно було створено найбільший у країні морський порт Варна-Захід. Частина вантажів з СНД перевозиться по залізниці транзитом через територію Румунії [5, 7]. Вступ Болгарії до ЄС буде сприяти збільшенню її зовнішньоекономічних відносин із країнами даного інтеграційного утворення

3.1.2. Економіка Румунії

Площа – 237,5 тис. кв. км

Населення – 22,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 79,17 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 8,8 тис. дол. (2006)

Довгий час румунські землі перебували під владою Османської імперії і Австро-Угорщини: Завоювання державної незалежності завершилося лише у 1877 р.

Компактна територія протягається в широтному напрямку на 650 км. , а в меридіанному на 500 км. Межує з Молдовою, Україною, Сербією, Угорщиною. Країна має у своєму розпорядженні значну ділянку морського узбережжя і виходом по Дунаю на відстані більш 1000 км., включаючи його дельту.

Румунія відносно багата на корисні копалини. Країна має рудні та паливні ресурси. Досить значні родовища нафти, природного газу, лігнітів, міді, поліметалів, кам'яної солі, сірки. Румунія багата водними ресурсами. За розмірами технічного гідро-потенціалу (близько 40 млрд. кВт. год.) серед країн

Східної Європи країна займає перше місце. За загальними запасами деревини Румунія поступається тільки Швеції і Фінляндії і цілком забезпечує свої власні потреби. Рівень розораності відносно низький і складає 2/5 території. Значні площі займають гори, горбкуваті місцевості і плато. Штучне зрошення застосовується на 1/5 усіх сільськогосподарських угідь країни.

Національний склад країни більш-менш однорідний. Близько 9/10 усіх жителів складають румуни. В основі румунської мови лежить так звана народна латинь, яку предки сучасних румунів – даки - запозичили у завойовників римлян. У Мунтені, Олтені і Молдові румуни складають майже все населення, а в межах Трансільванії і Банаті значні прошарки складують угорці і німці, які оселилися тут ще у XVII - XVIII століттях.

У першій половині XX століття Румунія виділялася досить високим природним приростом населення. Наприкінці 70-х рр. він стабілізувався на рівні 10 чол. на 1000 жителів. На відмінність від більшості інших країн закордонної Європи Румунія має ще досить значні резерви трудових ресурсів, як серед сільського населення, так і серед жінок. За середньою щільністю населення (понад 90 чол. на 1 км) Румунія мало відрізняється від інших Балканських країн. Подібні з ними і основні риси його розподілу за територією: щільніше всього заселені горбкуваті передгір'я Карпат, потім йде пояс низовин і рівнин. У гірському поясі й у дельті Дунаю щільність населення значно нижча середньої по країні.

Усе більше значення має процес урбанізації населення. Держава направляє свої зусилля на реконструкцію сформованої системи розселення. Основу його складають столиця Бухарест, великі міста Тімішоара, Яси, Брашов, Констанца, Галац, Плоєшті та ін., що виконують роль регіональних центрів.

Країна дає близько 1 % світової промислової продукції і близько 2 % збору зернових. На світовому ринку вона виділяється виробництвом сталі (15 млн. т.), нафтового устаткування, металообробних верстатів, тракторів, мінеральних добрив, кукурудзи і сояшника. Із середини 70 р. наголос робиться на підвищення ефективності і продуктивності праці, інтенсифікацію сільського

господарства, розвиток сучасного транспорту. Економічна політика Румунії спрямована на задоволення потреб країни, у першу чергу, за рахунок вітчизняного виробництва.

Для галузевої структури країни характерна більша перевага промисловості. Відносно висока питома вага галузей, що випускають засоби виробництва, у першу чергу машинобудівної та хімічної. Відбувається зменшення питомої ваги таких важливих для країни галузей, як нафтової, лісової і деревообробної, текстильної і харчової. Структура паливно-енергетичного балансу країни зі значним нахилом у бік нафти і природного газу. Реконструкція ж енергобалансу відбувається в «зворотному» напрямку тобто йде поступове зменшення долі нафти і газу і збільшення долі вугілля і гідроенергії. Це пояснюється прагненням привести структуру енергобалансу в більшу відповідність зі структурою енергоресурсів. У перспективі намічається також розвиток атомної енергетики. У машинобудуванні визначальну роль грають галузі з випуску виробничого устаткування, морських судів, тепловозів, тракторів сільськогосподарських машин.

У сільському господарстві спостерігаються деяке відставання тваринництва від рослинництва. Тому останнім часом головну увагу приділяють як «доведенню» макроструктури, так і удосконалюванню мікроструктури, створенню сучасних, наукомістких галузей і виробництв.

Ці зміни відбиваються також і у структурі зовнішньої торгівлі. В експорті поряд з виробами металомісткого машинобудування і деревообробної промисловості, нафтопродуктами, зерном, фруктами, овочами, виноградом і вином значне місце займають електротехнічні товари, хімікати. В імпорті, у міру зменшення забезпеченості вітчизняною сировиною і паливом, зростає частка товарів паливно-сировинної групи, особливо залізної руди, нафти, коксу, прокату, бавовни.

Територіальна структура господарства Румунії перебуває ще в стадії становлення. Основний її каркас утворюють п'ять промислових районів: Мунтенський, Олтенський, Хунедоарський, Центрально - Трансільванський і

Західно-Молдавський, що протягаються двома поясами уздовж зовнішньої і внутрішньої сторін гірської дуги Карпат. За межами цих смуг виникли окремі промислові вузли і центри: Нижньодунайський, Тимішоарський, Ясський, Констанцький та ін.

Видобуток нафти ведеться уздовж усього зовнішнього краю Карпат, але значно концентрується на старих промислах у Північній Мунтенії (Плоєшти) і нових - в Олтені і Західній Молдові. Вугілля видобувається в багатьох басейнах і родовищах, але основну долю дають два головних - Петрошенський (кам'яне вугілля) і Олтенський (лігніт). Мережа ТЕС рівномірно покриває всю територію країни. Каскади ГЕС споруджені і споруджуються на Біт Риці, Арджеші, Олті, а останнім часом і на Дунаї. В результаті всі промислові райони і багато промислових вузлів мають свої паливно-енергетичні бази.

Металургійна промисловість спочатку цілком орієнтувалася на вітчизняну сировину і паливо, що привело до її зосередження в західній частині країни. Були розширені комбінати в Хунедоарі і Решиці і багато підприємств кольорової металургії. Нові ж заводи будувалися і будуються головним чином на Південному-Сході в розрахунку на імпорту сировини і палива по Дунаю і Чорному морю. Це насамперед найбільший у країні металургійний комбінат у Галичеві і ще більш значний комбінат у Келераші. Машинобудівна промисловість концентрується в промислових вузлах Бухареста і Брашова, широко поширена хімічна і нафтохімічна промисловість. Лісова, деревообробна і текстильна промисловість також поширені практично повсюдно, але з найбільшою концентрацією в першому випадку в Східних Карпатах, а в другому - у Південній Трансільванії й у Бухаресті.

Для сільського господарства характерна досить чітко виражена спеціалізація районів. Можна виділити чотири головні сільськогосподарські зони. У поясі низовин і рівнин повсюдно різко переважає зернове господарство. У поясі передгір'їв - садівництво і виноградарство, у Карпатах - гірничо-пасовищне вівчарство, на Трансільванському плато - інтенсивне тваринництво.

Оснoву транспортної мережі Румунії складають залізниця і автомобільні дороги, які утворюють дві системи (поза і усередині Карпатських гір). Дунай, що протікає по окраїнних районах, використовується головним чином для зовнішніх відносин, тим більше, що порти Бреїла і Галац можуть приймати морські судна. Після будівництва гідровузла в Залізних Воротах умови для судноплавства на порожистій ділянці Дунаю різко покращилися. Розвитку судноплавства сприяє і спорудження каналу Дунай - Чорне Море в Добруджі. Найбільшим морським портом країни є Констанца.

Зовнішні економічні зв'язки Румунії визначається в першу чергу її відносинами з країнами Європи. Румунія експортує нафтопродукти, електроустаткування, нафтообладнання, труби, верстати, товарні вагони, соду, вироби деревообробки, товари народного споживання.

Значне місце в її зовнішній торгівлі та інших видах зв'язків займають провідні країни, особливо європейські.

Чимале значення має і торгівля з країнами, що розвиваються, у першу чергу з країнами Близького і Середнього Сходу і Північної Африки, відкільки Румунія отримує нафту, фосфорити, бавовну [5, 7]. Вступ Румунії у 2007 р. до ЄС сприяє посиленню її зовнішньоекономічних зв'язків із країнами цієї організації.

3.2. Економіка найбільш розвинених країн СНД

3.2.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку країн СНД

Як і інші країни східноєвропейські країни, нові незалежні держави колишнього СРСР здійснюють системний перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Однак для цих держав характерний більш високий ступінь деформації ринкових механізмів, пов'язана з більш тривалим пануванням державної монополії в господарському житті. Тому системне реформування має особливо глибокий, тривалий і хворобливий

характер, проявом якого став небувалий трансформаційний спад і досить важкий вихід з нього.

Особливості розвитку пострадянських незалежних держав визначаються економічними факторами, що стали вихідними умовами для моделі переходу до ринкової економіки. До найголовніших із них слід віднести:

- забезпеченість природними ресурсами. До країн, що мають природні ресурси *світового значення* відносяться: Казахстан, Туркменістан, Азербайджан і Узбекистан. До країн, *бідних ресурсами*, відносяться: Білорусь, Молдова, Вірменія. До країн із природними ресурсами *неміжнародного значення* відносяться: Україна, Грузія, Киргизстан і Таджикистан.

- експорт палива, сировини й напівфабрикатів на базі радянських виробництв став основним у більшості країн-членів СНД. Однак надії на швидкий успіх і процвітання за рахунок забезпеченості природними ресурсами не виправдалися.

- географічне положення й система транспортних комунікацій. Найбільш сприятливе воно в Україні й Грузії. Несприятливе транспортне положення в Азербайджану, Вірменії й, особливо, центральноазіатських країн.

- рівень соціально-економічного розвитку. За розмірами ВВП на душу населення до числа *найбільш розвинених* відноситься Росія (з розбіжністю рівня по регіонах), Білорусь і Україна. *Середній рівень* розвитку характерний для закавказьких республік і Казахстану. *Найменш розвиненими* є середньоазіатські республіки (особливо Таджикистан) і Молдова.

- розвиненість соціальної сфери: освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення. Навіть найбільш відсталі республіки СРСР набагато випереджали країни, що розвиваються, а за деякими показниками споживання наближалися до розвинених країн.

- кваліфікація робочої сили. У всіх республіках СРСР був *відносно високий рівень кваліфікації* робочої сили, хоча й поступався стандартам західних країн і коливався по республіках (найбільш низьким він був у Середній Азії).

– структура економіки. Для радянської економіки характерним був переважний розвиток *важкої й військової промисловості*, надмірна *паливно-сировинна* орієнтація. Обробна промисловість, особливо виробництво споживчих товарів тривалого використання, навіть переробка сільськогосподарської сировини, були розвинені істотно менше.

– економічна взаємозалежність. Рівень взаємозалежності республік СРСР був дуже високим. Радянський Союз розвивався як *єдине підприємство*, де окремі республіки виступали в ролі його *цехів*. Зв'язки із зовнішнім світом визначалися *"за залишковим принципом"*, тому розрив зв'язків після розпаду СРСР викликав *ланцюгову реакцію зупинки виробництв* на багатьох підприємствах. Від 1/4 до 1/2 усього падіння промислового виробництва в пострадянських країнах доводиться саме на цей фактор.

Крім цих розбіжностей, великий вплив мали політична ситуація в країнах і їхній зовнішньоекономічній орієнтації. За типом системних реформ (темпами і глибині) пострадянські країни умовно можуть бути розділені на три групи: *"радикали"*, що застосовували в цілому методи *"шокової терапії"*, – Киргизстан, Казахстан, Росія; *"консерватори"*, що використали обережні способи *поступового переходу*, – Узбекистан, Туркменістан, Білорусь; *"проміжна група"* – інші країни-члени СНД. Серед останньої групи можна виділити підгрупу країн зі збройними конфліктами, що сповільнили проведення системних реформ: Таджикистан, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова.

Внаслідок приватизації від 1/3 до 2/3 ВВП зараз припадає на недержавні підприємства. Приватизація у всіх країнах здійснювалася в три етапи: початковий етап – *"мала приватизація"*: магазини, майстерні, дрібні підприємства сфери обслуговування тощо; далі – *"ваучерна приватизація"*: безкоштовна передача деякої частини державної власності; завершальний етап – *"комерційна приватизація"*: купівля державної власності, як правило, на аукціонах. Найбільш типовими проблемами приватизації є: розшарування суспільства, що у деяких країнах через надмірний характер загрожує соціально-класовими конфліктами; недостатня ефективність приватизованих підприємств

через відсутність відповідних інвестиційних ресурсів і "антивиробничого" поводження нових власників.

У результаті лібералізації цін в основному було покінчено з товарним дефіцитом, властивим плановій економіці. Контроль за цінами зберігся на продукцію й послуги природних монополій, на базисні продовольчі товари. Але сфера цінового регулювання поступово зменшується.

Особливістю нової податкової системи для підприємств всіх країн СНД є її надмірна вага, слабкість податкових служб і державних інститутів у цілому. Тому велике поширення набуло ухиляння від сплати податків, різко зросла питома вага тіньової економіки – за різними оцінками на неї припадає 30-40% ВВП країн-членів СНД, а іноді й більше (у Росії – 50%, в Україні – 60%).

Різке падіння загального обсягу ВВП істотно скоротило матеріальні можливості держави в соціальній і інвестиційній сферах. Криза охопила системи соціального забезпечення, освіти й охорони здоров'я. Виникли нові соціальні витрати у зв'язку з ростом безробіття, наданням допомоги біженцям і т.п., що лягло додатковим тягарем на бюджети, які недоодержують податки. Сильно зменшилися військові витрати з 15-20% ВВП до 1-3%.

Реформування валютно-фінансової сфери пов'язане із введенням національної валюти, переходом до дворівневої банківської системи, введенням конвертованості валют і формуванням валютного курсу.

Глибина економічних потрясінь у колишніх радянських республіках виявилася істотно більшою, ніж у східноєвропейських країнах, Китаї та В'єтнамі, де не було економічного спаду з початку реформ. Скорочення ВВП у всіх країнах у порівнянні з 1990-1991 рр. коливалося від 1/3 до 2/3; у промисловому виробництві – від 10% (Узбекистан) до 80% (Грузія). Найбільш важким періодом були 1992-1994 рр., коли падіння виробництва на 10-20% щороку супроводжувалося невтримною інфляцією – 20-30% на місяць. Але найглибшою і затяжною виявилася інвестиційна криза. Найбільшою мірою постраждали галузі промислового машинобудування, легка промисловість і виробництво споживчих товарів тривалого використання. У меншому ступені

постраждали виробництво сировини й палива, експорт цих товарів став найважливішим засобом одержання іноземної валюти й підтримки економіки. Спад сільськогосподарського виробництва в більшості країн пов'язаний з диспаритетом цін – більш швидким підвищенням цін на паливо, добрива, машини, ніж на продовольство, а також з фінансовими труднощами й іноземною конкуренцією, що підсилювалася. Менший спад у багатьох галузях сфери послуг, а іноді й зростання деяких галузей – торгівлі, фінансових установ, готельного бізнесу – призвело до значного підвищення частки цієї сфери – понад 50% ВВП у всіх пострадянських республіках (у СРСР вона становила приблизно 1/3 ВВП).

Найважчою проблемою в країнах-членах СНД стали неплатежі у всіх найважливіших формах: взаємні неплатежі підприємств, заборгованість із заробітної плати й соціальних виплат, податків у держбюджет, заборгованість держави бюджетникам. Ця проблема супроводжувалася поширенням бартерних розрахунків, доларизацією економіки. Все це – яскраві свідчення незавершеності переходу до ринкової економіки. У країнах Східної Європи й Китаї неплатежі не мали настільки масового поширення, як у СНД. Без вирішення цієї проблеми неможливо нормальне функціонування економіки.

Всі пострадянські країни в різному ступені позначилися серйозною бюджетною кризою. Дефіцити державних бюджетів в 1992-1994 рр. перевищували 10-15% ВВП, надалі вони були знижені до 4-7% ВВП. В 1992-1994 рр. переважали інфляційні методи – кредити центральних банків і незабезпечена емісія грошей. Пізніше вдалося перейти до фінансування за рахунок менш інфляційних форм – внутрішніх і зовнішніх позик. Головним джерелом цих позик стали міжнародні фінансові організації.

Найбільших успіхів у системних перетвореннях досягли країни Балтії за рахунок більше сприятливих стартових можливостей і великих іноземних інвестицій (1994 р. – стабілізація, з 1996 р. – поступальний розвиток економіки). Стабілізація в більшості країн-членів СНД намітилася в другій половині 1990-х рр. З 1997 р. у Білорусі, Узбекистані й Киргизстані почалося

економічне зростання, у Росії, Україні й Таджикистані зростання ВВП і промислового виробництва почалося на зламі XX і XXI ст. Негативно подіяли на тенденцію економічного зростання російська й азіатська фінансові кризи 1997-1998 рр. Важливим фактором успіху економічних перетворень є сила державної влади: у всіх колишніх радянських республіках, де вище ефективність державних інститутів, економічне становище більш сприятливе.

За роки реформ відбулася переорієнтація зовнішньої торгівлі пострадянських республік. До 1998 р. основними зовнішньоторговельними партнерами 10 з 15 колишніх радянських республік (крім Білорусі, Молдови, Киргизстану, Туркменістану й Таджикистану) стали країни за межами СНД. На їхню частку доводилося близько 3/4 експорту і 2/3 імпорту країн-членів СНД. Досить розширилася й диверсифікувалася географія зовнішньоекономічних зв'язків пострадянських республік, особливе значення набули: Скандинавія (для Балтії), Західна Європа й Польща (для Росії й України), Туреччина і Європа (для Закавказзя), Китай, Японія, Південна Корея, Іран, Туреччина (для Центральної Азії). Головну роль в експорті пострадянських країн відіграють паливно-сировинні товари, напівфабрикати, деяка продукція легкої й харчової промисловості. За паливно-сировинними товарами країни-члени СНД стали помітними експортерами на світових ринках. Основну частину машин і обладнання пострадянські республіки закуповують у розвинених країнах, споживчі товари тривалого використання – у Японії й азіатських НІК. У ряді країн-членів СНД виникла серйозна проблема дефіциту торговельних балансів. Виняток становить Росія, для якої характерно постійне велике позитивне сальдо торговельного балансу, але, на жаль, воно використовується в основному не для інвестицій, а для втечі капіталу з країни, що виснажує її економіку. Для країн-членів СНД Росія залишається найбільшим торговельним партнером. Росія – головний постачальник енергоносіїв і електроенергії в ці країни, а також запасних частин до обладнання. Росія закуповує в значних кількостях продовольство (Україна, Білорусь, Казахстан, Молдова), бавовну (Узбекистан, Таджикистан), вугілля, залізну руду, руди кольорових металів

(Казахстан), трактори, холодильники (Білорусь). У міру нормалізації умов варто очікувати значного розширення взаємного товарообігу між пострадянськими країнами на новій, ринковій основі.

У всіх країнах були прийняті досить ліберальні закони для іноземних капіталовкладень, що стосуються оподаткування, переводу прибутків, репатріації капіталу тощо. Однак відносно таких факторів інвестиційної діяльності, як політична стабільність, успішний економічний розвиток, реальна захищеність інвестицій країн-імпортерів і т.д., країни-члени СНД не є сприятливими. Проте багато іноземних компаній виявили зацікавленість до капіталовкладень у цих країнах. Значна роль прямих іноземних інвестицій в Казахстані, де понад 80% всієї промисловості країни перебуває під контролем іноземців. Найближчою перспективою є іноземні капіталовкладення у розробку нафтових родовищ на Каспії (Азербайджан). Гарні перспективи іноземних інвестицій у будівництво великих магістральних газопроводів має Туркменія. Іноземні фірми беруть участь у будівництві підприємств в Узбекистані й Киргизії. Для Вірменії перспективи пов'язані з активністю вірменської діаспори. Крім традиційних експортерів капіталу – США, Західної Європи і Японії, у республіках Центральної Азії й Закавказзя активізуються південнокорейські, китайські й турецькі компанії. Розвивається інвестиційне співробітництво й між колишніми радянськими республіками. У міждержавних інвестиційних програмах беруть участь як державні, так і приватні компанії. Найбільшу активність проявляють найбільші компанії російського паливно-енергетичного комплексу (Газпром, “Лукойл”), що беруть участь у розробці нафтових родовищ у Каспійському морі, у проектах розвитку видобутку газу в Туркменістані тощо.

3.2.2. Економіка Росії

Площа – 17 075,4 тис. кв. км

Населення – 141,4 млн. жит. (2006)

ВВП – 733 млрд. дол. (2006)

Російська Федерація (РФ) загалом характеризується великою різноманітністю природних умов і винятковою потужністю природних ресурсів.

Росія має величезні запаси паливних ресурсів (табл..3).

Таблиця 3

Країни, що володіють найбільшими запасами палива

Країна	Нафта, млрд.т	Країна	Природний газ, трлн. куб.м	Країна	Вугілля, млрд.т
Саудівська Аравія	35,2	Росія	24,0	Китай	731
Ірак	13,4	Іран	21,0	США	215
Кувейт	12,9	Катар	6,7	Росія	200
Іран	12,1	Саудівська Аравія	5,2	Австралія	91
ОАЕ	12,0	США	5,0	Німеччина	80
Венесуела	9,2	Венесуела	3,9	Індія	63
Мексика	7,1	ОАЕ	3,8	ПАР	55
Росія	7,0			Польща	40

На території Росії знаходиться понад 78% балансових запасів вугілля СНД, у тому числі значні запаси вугілля, що коксується. Виявлені також величезні родовища нафти і газу, особливо в межах Західного Сибіру, Волго-Уральського району і Північного Кавказу. Унікальні поклади торфу, розташовані в смузі Європейської і Азійської частин країни. Великі родовища горючих сланців зосереджені в межах Поволжжя. Російській Федерації належить значне місце по запасах залізняку СНД, у числі яких особливо виділяють руди Курської магнітної аномалії, Уралу, Західного і Східного Сибіру. РФ має значні запаси кольорових, рідких і рідкісних металів. У цьому відношенні особливо виділяється Урал, Східний Сибір і Далекий Схід. Разом з

тим саме тут знаходяться родовища неметалічних корисних копалин: калійна сіль, поварена сіль, фосфорити, апатити та інші.

РФ повністю забезпечена необхідними корисними копалинами для багатогалузевого розвитку промисловості.

РФ має величезну річкову мережу, яка широко використовується для транспортних цілей і є джерелом гідроенергії.

За умов наявності рівнин ріки відрізняються значною довжиною і великими басейнами. У Європейській частині країни деякі ріки починаються на Середньоросійській височині і далі розходяться до різних морів, що дає можливість з'єднати їх каналами і створити єдиний водний шлях. Важливою передумовою для широкого транспортного використання рік Сибіру, що відносяться до басейну Північного Льодовитого океану, була організація в свій час Північного морського шляху. Води рік Півночі за умов створення на них водосховищ і спорудження каналів, можна направити на південь для зрошування пустель і посушливих районів. У зв'язку з цим знову вивчається питання про перекидання вод Печори і Вичегди через Каму і Волгу до Каспія. Країна має близько 4/5 водної енергії СНД і має в різних частинах, особливо в районах Східного Сибіру, особливо сприятливі умови для гідроенергобудування.

Кліматичні і ґрунтові умови РФ дають можливість широко розвивати сільськогосподарське виробництво з різною спеціалізацією по природно-економічних зонах. РФ має великі запаси земель для нового освоєння в тому числі цілини на півдні Сибіру і Далекого Сходу. Багато придатних для освоєння земель є в межах нечорноземній смузі. Великим багатством Росії є її лісовий фонд, найбільший в світі. Основна частина лісової зони представлена хвойними лісами - тайгою, які широкою смугою проходять по Європейській і Азіатській частинах РФ. З південного заходу до них примикають змішані ліси. У Росії зосереджені майже всі запаси високоякісної хвойної деревини СНД. У лісах водяться хутрові звірі: соболі, горностаї, куниці, лисиці, білки; поблизу рік - бобри, видри, ондатри. У тундрі і лісотундрі мешкають північні олені.

Економіка в межах території РФ до 19 сторіччя характеризувалася слабким розвитком промисловості, особливо важкої, і відсталим сільським господарством.

Показником відсталості господарства було вельми слабе освоєння природних багатств. Незважаючи на швидке заселення південного сходу Європейської частини країни і Південного Сибіру, в цих районах залишалися величезні масиви цінних цілинних земель, які при відсутності зручних транспортних шляхів і при низькій техніці сільського господарства залишалися неосвоєними.

В 19 на початку 20 сторіччя в Росії проводилося інтенсивне залізничне будівництво, але загалом, країна була слабо забезпечена транспортом.

На загальному фоні відсталості Росії, крім аграрних областей з російським населенням, особливо низьким рівнем розвитку продуктивних сил характеризувалися національні райони.

У 20 сторіччі виросли нові машинобудівні комплекси Уралу і Поволжжя. У РФ перемістився центр по виробництву палива і металу.

Нова географія виробництва склалася внаслідок раціонального освоєння обширних природних багатств країни, її гігантських викопних ресурсів, гідроенергетики рік, лісових масивів тайги, багатств Крайньої Півночі і цілинних земель півдня. При цьому особливо високі темпи промисловості були характерні для Поволжжя, а Урал і східних районах - в Сибіру і Далекого Сходу. Глибокі зміни сталися і в діяльності транспорту Росії. Це було пов'язане з будівництвом нових залізниць, з розвитком річкового, морського і авіаційного транспорту.

Індустріалізація обумовила значне зростання міського населення Росії. Якщо в 1913 році воно становило 17,4% всього населення, то на 1 січня 1999 року його частка становила 68%. При цьому відсоток міського населення в РФ вищий, ніж в СНД загалом, де він становить 66%.

У складному комплексі промислових виробництв в Російській Федерації значно виділяються: паливно-енергетична промисловість, металургія,

машинобудування, хімія, лісова, текстильна і харчова промисловість. Ці галузі РФ грають велику роль в економіці країни.

Російська Федерація характеризується значним розвитком сільського господарства. Країна значно розширила своє зернове господарство і створила нову зернову базу на сході країни. З іншого боку, Російська Федерація особливо виділяється в рамках СНД по виробництву льону, конопель, соняшника, картоплі, овочів і по молочному тваринництву.

За видобутком вугілля країна зайняла перше місце в СНД. Крім вугільної промисловості, що розвивається у східному крилі Донбасу, здійснюється розробка вугілля і в Підмосковному і Печорському басейнах, на Уралі, а також у східних районах - в Кузнецькому і Черемховському басейнах, на Далекому Сході. На східні райони припадає більше за 2/3 видобутку вугілля РФ, що є важливою передумовою для їх подальшої індустріалізації, тим більше що у східних районах собівартість видобутку вугілля досить низька. Велика увага приділяється розвитку видобутку вугілля, що коксується в Кузбасі і дешевого, що розроблюється відкритим способом, у Красноярському краї.

У РФ створено основну базу СНД по нафтовій промисловості. Раніше нафту в країні видобували тільки на Північному Кавказі. У 2000 році видобуток нафти в Росії склав більше за 300 мільйонів тонн, або 4/5 видобутку нафти колишнього Радянського Союзу. Нафта видобувається в межах Західного Сибіру, у Волго-Уральському нафтовому районі, на Північному Кавказі, в районі Ухти і на Сахаліні.

У різних районах країни побудовані великі нафтопереробні заводи і магістральні трубопроводи. Створено нафтопереробку у районах північного заходу, Центра, Східного Сибіру і Далекого Сходу. Триває освоєння нафтоносних родовищ у Тюменській і Томській областях.

У роки Великої Вітчизняної війни розпочався видобуток природного газу, який набув великого значення в промисловості і побуті. Розвивається розробка газових родовищ у межах Західного Сибіру і Європейської Півночі. Створено цілу мережу магістральних газопроводів, що трансформують природні і

попутні гази і забезпечують всебічну газифікацію народного господарства, насамперед Європейської частини країни і Уралу.

У Центральному і Північному районах, а також на Уралі ведуться розробки торфу. У Ленінградській області і в Поволжжі організовано видобуток горючих сланців.

У РФ побудовано ряд великих електростанцій. Електрифікація, поєднуючись з використанням енергетичних ресурсів в різних частинах країни, формує паливно-енергетичні бази, як досить важливі для розвитку продуктивних сил країни. Особливо велике значення має створення цих баз в районах Сибіру на родовищах дешевого вугілля з відкритим видобутком і на базі використання найбагатших гідроресурсів річок Ангари і Єнісею. У той же час відзначається різке зростання споживання вугілля, газу, нафти не тільки як палива, але і як джерела сировини для хімічної промисловості, формуються енерго-хімічні цикли, що поліпшує використання ресурсів і дає велику економію суспільної праці.

Спираючись на величезні ресурси залізняку, країна створила власну потужну металургійну базу. Чорна металургія в країні отримала широкий розвиток, що забезпечило зростання усієї важкої промисловості. Вступили до ладу такі гіганти металургійної промисловості як Магнітогорський і Кузнецький металургійні комбінати, Челябінський, Тульський, Липецький, Череповецький, "Амурський" та інші металургійні заводи.

Кольорова металургія РФ займає важливе місце в кольоровій металургії СНД. Швидкими темпами зростає виробництво алюмінію, при цьому створюється могутня алюмінієва галузь у Красноярському Краї Іркутської області на базі дешевої електроенергії. У республіці Якутія-Соха організовано видобуток алмазів. З деякими галузями кольорової металургії починає поєднуватися також хімічна промисловість і машинобудування.

Російська Федерація виготовляє у величезних кількостях найрізноманітніші машини і обладнання. Заводи освоїли виробництво могутнього енергетичного обладнання, складних верстатів, інструментів,

приладів, різноманітних машин і обладнання для промисловості, складних машин для сільського господарства, в тому числі тракторів і комбайнів, виробництво автомобілів, літаків і морського транспорту. Машинобудівні заводи функціонують у різних районах країни. Вони значно концентруються у Центральному районі, у Санкт-Петербурзі, на Уралі, в межах Сибіру і Поволжжі. За останні роки особливо збільшилося машинобудування на Уралі і в Сибіру. Найбільш складні галузі машино- і приладобудування, що втілюють технічний прогрес, освоюють насамперед заводи Центра, Санкт-Петербурга, Уралу, Поволжжя (енергетичне і радіоелектронне обладнання, засоби автоматизації і управління, електрообчислювальні машини, обладнання атомних електростанцій і устаткування для органічного синтезу і т.д.)

Машинобудівні заводи функціонують завдяки діяльності різних суміжників, які виробляють різні вироби і деталі, і в цілому формують машинобудівний цикл. У цей цикл входить і хімічна промисловість, що виробляє для машинобудівних заводів пластмаси, шини і інші вироби.

РФ має досить потужні хімічну і нафтохімічну галузь, на базі яких широко розвивається хімізація народного господарства. Вона входить до виробничих комплексів, що поєднують у виробничих циклах різні галузі промисловості. Хімічна промисловість країни виробляє: мінеральні добрива, синтетичний каучук, штучне волокно і інші хімічні продукти, залучаючи до використання сировинні ресурси країни. Великі комплекси підприємств хімічної промисловості функціонують в районах концентрації дешевих природних і нафтових газів, а також підприємств нафтопереробки, передусім на Уралі, в Поволжжі, на Північному Кавказі і в межах Сибіру.

Лісова промисловість використовує великі лісові ресурси країни (лісова площа дорівнює 41% території країни). Важливу роль в лісозаготівлях грають Північно-Західний район, Урал і Сибір. Все більш зростає в лісозаготівлях значення районів, що розташовані на схід від Уралу, тобто там де знаходяться особливо великі лісові масиви. Збільшується лісова і деревообробна промисловість, яка зосереджена в гирлах сплавних рік і в місцях

перевантаження лісових вантажів з річкового транспорту на залізничний. Зростає комплексна переробка деревини. Розвивається целюлозно-паперова промисловість з формуванням нових центрів цього виробництва в лісових районах, особливо Сибіру. Лісова промисловість поєднується у виробничі цикли з хімічною промисловістю.

Текстильна промисловість, РФ розвивається на основі реконструкції підприємств в старих районах (в Центральному і Санкт-Петербурзі) і будівництва фабрик і цілих комбінатів в нових районах (в межах Сибіру, на Уралі і в Поволжжі). Нарівні з бавовняною промисловістю розвинуті лісова, вовнянообробна, шовкова, пенькообробна, які використовують сировину, що виготовляється в країні.

Доцільне територіальне поєднання текстильної галузі з машинобудуванням і видобувною промисловістю, оскільки в текстильній промисловості використовуються переважно жіноча робоча сила, в той час як в машинобудуванні і у видобувній промисловості переважає чоловіча.

Значно поширена в РФ харчова промисловість, яка створена як в районах сировини, так і районах споживання готової продукції: великі м'ясокомбінати, маслоробні, бурякоцукрові, консервні заводи, механізоване хлібопікарне виробництво тощо. Рибна промисловість країни, на базі освоєння морів Європейської Півночі і Далекого Сходу, а також використовуючи ресурси Волго-Каспійського, Азово-Донського, Чорноморського басейнів і Північної Атлантики, дає значну частину продукції рибної галузі СНД.

Сільське господарство функціонує на основі механізації і новітньої агротехніки. Перед сільським господарством поставлена задача конкретними діями поліпшити використання землі шляхом широкого застосування добрив, підвищення врожайності всіх культур, заміни малоцінних і маловрожайних культур більш цінними і більш урожайними, залучення до обробки невикористаних земель, в тому числі за допомогою іригації і осушення, різкого зростання виробництва кормів, збільшення поголів'я худоби і її продуктивності.

Для подальшого розвитку сільського господарства має важливе значення проведення меліоративних робіт. У посушливих районах Поволжжя, Нижнього Дону, Північного Кавказу і Сибіру досить актуальним є роботи по зрошуванню і зволоженню. З іншого боку, в районах з великим поширенням заболочених земель, наприклад, Північний захід, Центр, і Барабінський степ в межах Сибіру, велике значення має проведення робіт по їх меліорації.

Під зерновими культурами в РФ було зайнято 72,7 мільйонів гектар, що становить 3/5 посівів зернових в СНД (61%). Значними районами зернового господарства є степова і лісостепова зони країни, які мають родючі чорноземні ґрунти і інші сприятливі умови для розвитку зернових культур. Значення цих районів зростає з освоєнням цілинних земель в межах Сибіру, на Уралі, в Поволжжі і на Північному Кавказі.

Серед зернових культур різко зростає роль цінної культури - пшениці. Пшениця особливо поширена у степовій і лісостеповій зонах країни. При цьому значна частина її посівів зосереджена на Уралі, в Сибірі і на Далекому Сході. Проте вона просунулася і в нечорноземну смугу. Жито - культура менш вимоглива до тепла і ґрунтів ніж пшениця. Воно в основному вирощується у більш північних районах РФ в нечорноземній смузі, в Центральном-Чорноземному районі, на Середній Волзі, Середньому Уралі. Ячмінь головним чином поширений на півдні, та в районах з коротким періодом вегетації (Крайня Північ). Просо вирощують переважно в Поволжжі, Центральном-Чорноземному районі, Волго-Вятському і Уральському районах. Кукурудза на зерно вирощується у південних районах, де вона повністю дозріває. Рис, як теплолюбна культура, культивується на Північному Кавказі, в районі Нижнього Дону і на Далекому Сході (Приханкійський район).

Зростання промислових центрів країни і створення навколо них приміських зон різко збільшили значення посівів картоплі і овочів. Посіви картоплі зростають також в зв'язку з її промисловою переробкою і з використанням як кормів для худоби. Картопля культивується повсюди, але більше половини її посівів зосереджено у Центральних районах Росії. Її

саджають у Поволжжі, на Уралі, в Сибірі, на Далекому Сході, на півночі країни і в інших районах. Овочеві культури у великій кількості зосереджені в центральних районах, нечорноземній зоні. Значні масиви овочівництва є на Північному Кавказі, де розвивається овочеконсервна промисловість. Центри овочівництва створені також на Крайній Півночі.

У сільському господарстві країни велику роль грають технічні культури льон-довгунець, конопля, соняшник, цукровий буряк, гірчиця, соя, тютюн, махорка.

Посіви льону-довгунця розміщені головним чином в нечорноземній смузі Європейської частини РФ, де знаходиться найбільший в світі масив цієї культури. Посіви льону є також на Уралі і в Західному Сибіру. Південніше розміщуються основні райони вирощення конопель. У степовій зоні країни, а також в районах лісостепу культивують соняшник, що використовується як сировина для маслоробної промисловості.

Значно зросли посіви цукрового буряка у Центрально-Чорноземному районі. За післявоєнні роки створено нову базу бурякосіяння і виробництва цукру на Кубані. Нині північний Кавказ перетворився у другий район бурякосіяння країни після Центрально-Чорноземного району. Досить значно розширилися посіви буряка в Поволжжі, яке є третім районом бурякосіяння в РФ. Крім цього цукровий буряк вирощують на півдні Центрального району, в Башкирії, Алтайському Краї, на півдні Приморського краю і в інших районах.

У садівництві країни виділяються райони Північного Кавказу, Нижнього Дону, чорноземної і нечорноземної смуг. На Північному Кавказі і Нижньому Дону поширення отримала фруктовоконсервна промисловість. Розвивається садівництво на Уралі, в Сибіру і на Далекому Сході, де воно до революції майже було відсутнє. Північний Кавказ, Нижній Дон - райони виноградарства. У Краснодарському краї активно просуваються плантації чаю і цитрусових.

У різних частинах країни створено власну сільськогосподарську базу. У зв'язку з цим актуальною вважається інтенсифікація і зростання сільського

господарства в нечорноземній смузі країни, для розвитку якого ця смуга забезпечена природним зволоженням і має сприятливі умови.

Важливою галуззю у сільському господарстві є тваринництво. Проте його сучасний рівень розвитку недостатній.

Передбачаються заходи щодо створення міцної кормової бази.

Тваринництво поширене в межах усієї території країни, але в зв'язку з економічними і природними умовами воно має особливості в спеціалізації по різних районах. У нечорноземній смузі Європейської частини РФ більш присутнім є молочний напрям вирощення великої рогатої худоби, з яким пов'язане маслоробство. Те ж має місце і в Західному Сибіру в районі Транссибірської залізничної магістралі. На півдні країни з переважанням сухих степів посилюється м'ясний напрям великої рогатої худоби, з яким пов'язана робота м'ясокомбінатів, наближених до сировини. Свинарство розвивається в різних районах країни, використовуючи різноманітну кормову базу. Вівчарство концентрується у південних степових і деяких гірських районах країни. При цьому велике значення в Росії має тонкорунне, напівтонкорунне і шубне вівчарство. За виробництвом вовни особливо виділяються Північний Кавказ і Поволжжя. У горах Північного Кавказу, як і в районах напівпустель пасовища використовуються шляхом періодичного перегону худоби. У тундрі досить розвинуте оленярство. Птахівництво особливо характерне для зернових районів Росії, де для нього має місце відповідна кормова база. Біля великих міст і промислових центрів створено приміське сільське господарство з виробництва молока для постачання міському населенню, з розвинутим відгодівельним свинарством і птахівництвом на базі комбікормів. Велике значення має також племінне тваринництво.

При величезній території Російської Федерації надзвичайно велике значення для країни мають різні види транспорту, особливо залізничний, трубопровідний, річковий і повітряний. У країні зосереджено більш за половину залізничної мережі СНД. Проте особливо мало залізниць у східних районах. Нове будівництво залізниць за часів СРСР в основному проводилося

на Уралі і в Сибіру. У розміщенні залізничного транспорту Російської Федерації виділяється трансконтинентальна магістраль що проходить через всю територію Федерації від західних кордонів через Москву до її східних кордонів. Ця магістраль має велике значення для зв'язку з іншими країнами СНД на заході і сході. Росія активно співробітничав у створенні міжнародних транспортних коридорів, які зв'яжуть північ і південь Європейського континенту, а також далекосхідні країни із західноєвропейськими.

Володіючи великою річковою мережею, що становить 85% річкових судноплавних шляхів СНД, Російська Федерація є широко розвинутий річковий транспорт. Частка річкового транспорту РФ у вантажообігу СНД становить 94%. По вантажообігу особливо виділяється Волго-Камський басейн. Його транспортне значення значно зросло зі спорудою каналів і з реконструкцією Волги. Завершена перебудова Волго-Балтійського шляху. Розширюється освоєння транспортних рік Сибіру: Обі, Єнісею, Лени, Амура та інших.

Російська Федерація широко використовує морський транспорт як внутрішніх перевезень, так і для зовнішніх зв'язків з іншими країнами далекого зарубіжжя. Особливо важливе значення має Північний морський шлях.

У країні розвивається авіаційний транспорт, який є досить значущим у зв'язку з величезними розмірами території країни і відносно слабким розвитком залізничного транспорту в районах Півночі і Сходу.

З року в рік росте значення автомобільного транспорту.

Мають місце широкі і різноманітні транспортні зв'язки Російської Федерації з іншими країнами СНД. Вони склалися внаслідок територіального розподілу праці в колишньому Радянському союзі і мають вельми велике значення для інших країн СНД.

Російська Федерація поставляє в інші країни різні машини і обладнання для промисловості сільського господарства і транспорту, хімічні продукти, ліс, вироби з дерева, тканини. У великій кількості вивозить в інші країни СНД продукцію своєї поліграфічної промисловості.

У той же час РФ отримує від інших країн СНД надлишки їх продукції. Україна вивозить метал, зерно, цукор, машини. Білорусь - машини, продукцію лісової промисловості, льняні тканини і льоноволокно; Молдова - продукцію харчової промисловості; Азербайджан, Грузія, Вірменія постачають в РФ нафту, бавовну, фрукти, шовк; Казахстан постачає вугілля, нафту, залізняк, мідь, поліметал, а також зерно, м'ясо, вовну, шкіру, масло. З Узбекистану і Киргизії отримує бавовну, фрукти, шовк, природний газ. Зв'язки РФ з іншими країнами СНД все більше розширюються і ускладнюються, стають в територіальному розподілі праці СНД ще більш різноманітними [5].

3.2.3. Економіка Білорусії

Площа – 207,6 тис. кв. км

Населення – 9,7 млн. жит. (2006)

ВВП – 28,56 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 7,8 тис. дол. (2006)

Білорусія розташована на заході СНД, в басейнах рік Дніпра, Західної Двіни і Немана. Вона займає вигідне економіко-географічне положення по відношенню до промислово розвинутих районів Європейської частини Росії, України і країн Балтії. На заході Білорусія межує з Польщею.

Рельєф в основному рівнинний, 30% території покрите лісами. Експлуатаційне значення лісів не дуже велике. Великі їх площі відводяться під ґрунтозахисні, водоохоронні зони і заповідники. Багато рік, боліт і озер. Висока тепло-вологозабезпеченість дозволяє вирощувати льон-довгунець, картоплю, жито, різноманітні овочеві і кормові культури. Переважають дерново-підзолисті ґрунти, тому для отримання високих урожаїв необхідне застосування добрив.

З корисних копалин виділяються поклади торфу, великі родовища кам'яної і калійної солі (у Мінській області). У Гомельській області експлуатуються

запаси високоякісної нафти (родовище Речиця). Відкриті родовища карналітів, що містять хлористий магній.

Основне населення республіки складають білоруси (біля 80%). З інших національностей проживають росіяни (12%), поляки (4,2%), українці (2,4%) і євреї (більше 1%).

На чисельність і вікову структуру населення сильно вплинула Велика Вітчизняна війна. Людські втрати Білорусії в роки війни перевищили 2,2 млн. чоловік (загинула четверта частина усіх жителів республіки).

Середня щільність населення – 47 чоловік на 1 кв.км. Максимальна щільність населення спостерігається в центральній частині країни в Мінській області, а сама низька - на півночі, у Вітебській області.

Міське населення становить 66% від його загальної чисельності. У Білорусії більше за 10 міст, що мають понад 100 тис. жителів. Серед них: Мінськ, Гомель, Могильов, Вітебськ, Гродно.

Господарство Білорусії спеціалізується на галузях важкої (машинобудування і металообробка), хімічної, деревообробної, легкої і харчової промисловості. Розвинута також паливно-енергетична промисловість.

На економіці Білорусії важко відбилися наслідки аварії на Чорнобильській АЕС.

Машинобудівний комплекс є головним в економіці. Він нараховує більш за 40 галузей, але головні серед них: тракторне і сільськогосподарське машинобудування, автомобілебудування, станкобудування, приладобудування, радіоелектроніка і електротехнічна промисловість. Основні центри машинобудування розміщені в містах, найбільш забезпечених трудовими ресурсами і тих, що мають сприятливі транспортні умови.

Автомобільна промисловість представлена заводами в містах Мінськ, Жодіно і Могильов. Білоруські автомобілі великої вантажопідйомності (МАЗ, БелАЗ) отримали широку популярність не тільки в країнах СНД.

Головне підприємство тракторної промисловості - Мінський тракторний завод. Його трактори широко використовуються в сільському господарстві

СНД і експортуються в інші країни світу, в тому числі у Францію і Канаду. Великі підприємства сільськогосподарського машинобудування розташовані в містах Гомель, Ліда і Бобруйськ.

Заводи станкобудування, приладобудування і радіоелектроніки знаходяться в містах: Мінськ, Вітебськ, Гомель, Брест, Молодечно та інших.

Для потреб машинобудування в 80-і роки введено до ладу Білоруський переробний металургійний завод в м. Жлобін Гомельської області.

Галуззю спеціалізації стала хімічна і нафтохімічна промисловість. На базі видобутку калійної солі і її переробки в м. Солоногорську побудовано чотири комбінати. Ці підприємства виробляють більше за 40% калійних добрив, що виробляються в СНД. У м. Гродно виробляються азотні добрива з природного газу, який поступає по газопроводу з Росії. Фосфатні добрива випускає завод в м. Гомель. Він використовує апатитові концентрати, що завозяться з Мурманської області Російської Федерації.

Великі нафтопереробні заводи побудовано у Мозирі і Новополоцьку. Вони працюють на нафті, яка поступає по трубопроводах «Дружба» і Сургут-Полоцьк. Використовуються також невеликі місцеві ресурси нафти, що розробляються в Гомельській області.

Випускаються також хімічні волокна, пластмаси, шини для автомобілів та сільськогосподарських машин.

Лісова промисловість виробляє папір, картон, фанеру, сірники, меблі і інше. Вона використовує запаси деревини, що є в країні, а також привізну сировину з Півночі європейської частини Росії. Більше за 50% готової продукції лісового комплексу вивозиться за межі Білорусії.

Легка промисловість використовує місцеву і привізну сировину. Головними її галузями є: бавовняна, шерстяна, шовкова, льняна, а також трикотажна, шкіряно-взуттєва і швейна.

Великий бавовняний комбінат знаходиться в м. Барановичі, льняний комбінат в м. Орша, комбінати шерстяних тканин у Мінську і Гродно. У м. Могильові побудовано комбінат з випуску шовкових тканин з використанням

штучних волокон. Більше за 50% тканин, що виробляються, вивозиться за межі Білорусі.

Харчова промисловість виробляє різноманітну продукцію, але особливо виділяється м'ясо-молочна промисловість. Є великі молочноконсервні та маслосироробні заводи. Створені цукрова, плодовоовочевоконсервну промисловість. Цукрові заводи розміщуються на заході і півдні (в Брестській і Гродненській областях) поблизу посівів цукрового буряка.

Білорусія має високорозвинуте сільське господарство, яке спеціалізується на вирощуванні льону і картоплі, розведенні молочної худоби, свиней. Розвинені також птахівництво і зернове господарство.

Питома вага продукції тваринництва у вартості всієї товарної продукції сільського господарства складає більш за 70%. Велика увага приділяється створенню міцної кормової бази для скотарства.

Головною технічною культурою є льон-довгунець. Льон вирощують головним чином на півночі Білорусі. З інших технічних культур помітний розвиток отримали бурякосіяння та вирощування коноплі.

Серед держав СНД Білорусія виділяється валовим збором картоплі. Крім вживання в їжу, її використовують як корм для свиней. Частина збору картоплі йде на промислову переробку.

Вирощують також зернові культури. Найбільш поширені ячмінь і озиме жито, є значні посіви вівса і озимої пшениці. Проте Білорусія не задовольняє свої потреби власним зерном. В наслідок цього щорічно завозиться більше 3 млн. т. зерна (в основному на корми).

У республіці є розгалужена мережа залізниць і автомобільних шляхів, трубопроводів, водних шляхів. Розвинений повітряний транспорт [5].

3.2.4. Економіка Казахстану

Площа – 2 727,3 тис. кв. км

Населення – 15,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 52,6 млрд. дол. (2006)

За розмірами території Казахстан посідає друге місце в СНД після Росії. Кордони країни простягаються від Каспійського моря на заході до Алтаю на сході на 3 тис. км. а з півночі на південь - від кордонів з Росією до країн Середньої Азії більш ніж на 1,8 тис. км. На сході Казахстан межує з Китаєм.

Економічне положення Казахстану обумовило різкоконтинентальний, посушливий клімат. Річна кількість опадів коливається від 400 мм на півночі до 200 мм на півдні. У передгірній смузі на південному сході кількість опадів підвищується до 500-600 мм. Невелика висота сніжного покриву в Центральному, Західному і Південному Казахстані дозволяє розводити худобу (особливо овець і коней) на підніжному кормі в зимовий період. Проте дефіцит літніх пасовищ стримує розвиток пасовищного тваринництва.

На півночі країни знаходяться великі степові простори, де поширені чорноземні і каштанові ґрунти, що використовуються для землеробства. Це основний зерновий район. На півдні широко представлені чорноземи. За умов штучного зрошування вони здатні бути використаними для вирощення багатьох сільськогосподарських культур. На півночі склалося безполівне, а на півдні - поливне землеробство. Біля 40% території країни це пустелі (Західний і Південний Казахстан) і більше за 30% - напівпустелі. У лісостеповій зоні на півночі є невеликі масиви соснових і широколистяних лісів. У південних районах основним видом рослинності є саксаул.

Водними ресурсами країна не забезпечена. До найбільших рік належать Іртиш, Урал, Сирдар'я. Проте ці ріки протікають по віддаленим районам, в той час як у Центральній частині Казахстану річкова мережа бідна. Транспортне значення має тільки Іртиш. Річка несе на собі і основні запаси гідроресурсів. Для забезпечення населення і галузей промисловості Центрального і Північно-східного Казахстану прісною водою побудовано канал Іртиш - Караганда.

Аральське море катастрофічно міліє, внаслідок чого в прилеглих районах склалася складна екологічна ситуація. Причиною такої ситуації є різке

зменшення стоку рік – Сирдар'ї і Амудар'ї (їх води понадмірно використовуються для зрошування земель у верхній і середній течії).

Казахстан має в своєму розпорядженні величезні запаси різноманітних корисних копалин. Особливо великі запаси руд кольорових і чорних металів, фосфоритів. Значні також родовища вугілля, нафти і інших мінерально-сировинних ресурсів.

Основні родовища міді – Джекказганське, Бозшакульське, Саякське. Поклади поліметалічних руд є в межах Рудного Алтаю. Боксити високої якості залягають у Кустанайській області. Добувають також нікелеві, вольфрамові, молібденові руди, золото та хроміти.

Переважна частина розвіданих запасів залізняку зосереджена у Кустанайській області. Фосфорити знайдені в горах Каратау. Великі запаси кам'яного вугілля є в Карагандинському і Екибастузському басейнах, запаси бурого вугілля в Тургайському басейні, а нафти – в районі ріки Емба і на півостровах Мангишлак і Бузачи. Виявлені великі ресурси природного газу в межах Карачаганського родовища. Поєднання металевих і паливних ресурсів, розташованих на порівняно невеликих один від одного відстанях, створило сприятливі умови для розвитку чорної і кольорової металургії.

За чисельністю населення Казахстан посідає четверте місце в СНД після Росії, України і Узбекистану. Його населення значно збільшилося у 50-і роки в зв'язку з притоком молоді з різних республік колишнього СРСР на освоєння цілинних земель. Тепер чисельність населення зростає в основному за рахунок його природного приросту.

Казахстан - багатонаціональна держава. В країні проживають казахи (42% всіх населення), росіяни (40%), українці (6%), німці (6%), татари, узбеки, білоруси, корейці та інші.

Середня щільність населення складає 6,2 чоловіка на 1 км². Вона дуже змінюється в залежності від району. Найбільш щільно заселені передгір'я Тянь-Шаню, Джунгарського Алатоу і північні степові райони.

Міське населення перевищує 57% від загальної чисельності населення країни. У Казахстані 21 місто має населення понад 100 тис. жителів. Найбільші міста це Караганда (понад 600 тис. чол.), Чимкент (біля 400 тис. чол.), Павлодар (понад 300 тис. чол.), Усть-Каменогорськ (понад 300 тис. чол.).

Казахстан має розвинуту економіку. За обсягами промислової продукції країна посідає третє місце в СНД після Росії і України. У структурі її господарства виділяються такі галузі промисловості, як кольорова і чорна металургія, паливно-енергетична і хімічна промисловість, машинобудування. Розвинута також легка і харчова промисловість. Створене багатогалузеве сільське господарство.

Провідну роль грає кольорова металургія, яка використовує сировину, що є у країні. Основні райони видобування і переробки руд кольорових металів - це Центральний і Південний Казахстан, Рудний Алтай. Кольорова металургія розвинута також в Актюбінській і Павлодарській областях.

У Центральному Казахстані, саме у Джезказганській області, великий розвиток отримала мідна промисловість. Діють потужні Джезказганський і Балхашський комбінати, а також Карсакпайський мідноплавильний завод. Мідні руди, що переробляються на підприємствах, комплексні. Вони включають, крім міді, молібден, свинець, срібло, рідкі і розсіяні елементи.

У Південному Казахстані, у Чимкентській області, розробляються родовища полі металічних руд. Діють гірничорудні комбінати - Ачисайський і Текелійський. Їх сировину переробляє свинцевий завод у місті Чимкент.

За різноманіттю кольорових металів виділяється Рудний Алтай (на сході Казахстану). Великі комбінати знаходяться також в містах Усть-Каменогорськ і Леніногорськ, де виробляється декілька десятків різних металів. Але основна спеціалізація підприємств - це виплавка цинку, свинцю, срібла, титану, магнію. Електроенергія поступає з ГЕС що побудовані на річці Іртиш, а також з Ермаковської ДРЕС.

У місті Павлодар діє глиноземний завод, який переробляє боксити, що видобуваються в Тургайській області. Глинозем вивозиться на алюмінієві

заводи Сибіру і до Таджикистану. Створено золотовидобувну промисловість. Казахстан є провідною країною в СНД з випуску різноманітної продукції кольорової металургії.

Чорна металургія представлена декількома великими підприємствами. За обсягами виробництва чавуну, сталі і прокату Казахстан посідає третє місце в СНД після Росії і України. Найбільшим є Карагандинський металургійний комбінат в місті Теміртау. Він використовує вугілля Карагандинського басейну, що коксується, і сировину, яка надходить з Кустанайської області, де діють Соколовсько-Сарбайський і Лісаковський гірничо-збагачувальні комбінати. Гірничо-збагачувальні комбінати, що функціонують в Кустанайській області, постачають окатиші і збагачений залізняк не тільки в Теміртау, але і на Південний Урал Російської Федерації.

У Павлоградській області, в місті Єрмак є завод феросплавів, який випускає ферохром і інші види сплавів. Хромітові руди видобуваються в Актюбінській області. Казахстан є найбільшим постачальником їх до СНД. Для потреб країни видобувають марганець в Джезди і Атасу.

Паливно-енергетична промисловість представлена видобутком вугілля, нафти і газу. За розмірами видобутку вугілля Казахстан займає третє місце в СНД після Росії і України. Вугілля, що коксується видобувається в Карагандинському басейні. Воно використовується як для потреб республіки, так і вивозиться до російської Федерації до Південного Уралу. Велике значення має видобуток кам'яного вугілля в Екибастузському басейні.

Потужність вугільних пластів перевищує 100 метрів. Видобувається енергетичне вугілля дешевим відкритим способом. Сформований Екибастузський паливно-енергетичний, який включає Ермаковську ДРЕС, Екибастузські ДРЕС-1 і ДРЕС-2. Будуть побудовані ще дві могутні ДРЕС. Розпочато освоєння Тургайського буровугільного басейну.

Великі перспективи для подальшого розвитку має газова промисловість в зв'язку з відкриттям і розробкою унікального Карачаганакського родовища. Крім того, використовується попутний газ, що отримують під час видобутку

нафти. У місті Новий Узень його переробляють в зріджений газ, який споживають в юртах на вівчарських пасовищах.

Нарівні з Росією і Азербайджаном Казахстан є великим виробником нафти, яка видобувається в Ембенському нафтоносному басейні на півостровах Мангишлак і Бузачі. За останні роки було розпочато освоєння нових нафтових родовищ в межах Прикаспійській низовині. Виділяється Тенгизське родовище нафти, унікальне за запасами і якістю і одне з найбільших родовищ в світі. Розробка цього родовища здійснюється за участю Росії і іноземних фірм. Здійснюється експорт казахстанської нафти в Європу через порт Новоросійськ, для чого побудований могутній трубопровід Тенгиз-Чорне море. Нині діють нафтопроводи: Гур'їв-Орськ, Мангишлак-Самара. Для забезпечення нафтопродуктами східних і південних районів Казахстану побудовано нафтопереробні заводи (НПЗ) в містах Павлодар і Чимкент. Вони використовують західносибірську нафту, яка надходить по трубопроводу Усть-Балик-Омськ-Павлодар-Чимкент.

Електроенергетика представлена в основному тепловими електростанціями, які побудовано у великих промислових центрах. На річці Іртиш діють Усть-Каменогорська ГЕС і Бухтармінська ГЕС. На річці Ілі побудована Капчагайська ГЕС. Будується Шульбінська ГЕС, що буде самою могутньою в Казахстані. На узбережжі Каспійського моря в м. Актау працює Шевченківська АЕС. Її електроенергія використовується для опріснення морської води.

Хімічна промисловість випускає різноманітну продукцію, на базі фосфоритів Каратау та відходів чорної і кольорової металургії, нафто- і газопереробки. На півдні Казахстану діє Каратау-Джамбульський територіально-виробничий комплекс, де ведеться видобування фосфоритів і виробляються фосфатні добрива (у місті Джамбул). У великих обсягах проводиться сірчана кислота на базі утилізації газоподібних відходів кольорової металургії.

Хімія органічного синтезу представлена випуском пластмас, синтетичного каучуку (м. Теміртау), поліетилену (м. Гур'їв) і інших виробів. Розвинута фармацевтична промисловість.

Машинобудування тісно пов'язане з потребами народного господарства країни і спирається на власну чорну і кольорову металургію. В Караганді і Усть-Каменогорську побудовані заводи, що випускають обладнання для гірничовидобувної промисловості, в Павлодарі діє тракторний завод. Працюють великі підприємства сільськогосподарського машинобудування. Вони розміщені в Акмолінську і Петропавловську.

У всіх регіонах Казахстану функціонують підприємства, що виробляють будівельні матеріали. Великі цементні заводи побудовано у Караганді, Чимкенті, Семипалатинську, Усть-Каменогорську.

Велике значення має харчова промисловість. Особливо розвинута м'ясомолочна промисловість. М'ясокомбінат у Семипалатинську є найбільшим в СНД по випуску м'ясних консервів. У Алма-Атинській і Джамбульській областях є підприємства цукрової промисловості.

Природні умови Казахстану визначили відмінності в сільськогосподарській спеціалізації півночі і півдні країни. На півночі ґрунто-кліматичні умови найбільш сприятливі для землеробства. Переважають посіви ярової пшениці. Вирощується також просо і соняшник. Завдяки освоєнню цілинних земель ще у 50-і роки ХХ століття Казахстан перетворився у велику зернову базу.

На зрошуваних землях півдня вирощують рис, а також технічні культури - бавовник і цукровий буряк. Теплолюбний і вологолюбний рис вирощують в основному у низов'ях Сирдар'ї, бавовник - у Чимкентській області, цукровий буряк - в Алма-Атинській і Джамбульській областях. Крім того, на півдні розвинуте товарне садівництво і виноградарство.

Тваринництво є провідною галуззю сільського господарства. У структурі поголів'я худоби переважає велика рогата худоба (50%), вівці і кози (понад 35%). Розвинуте також конярство, свинарство, птахівництво і верблюдарство.

Скотарство, свинарство, а також птахівництво зосереджені в основному в північних землеробських районах і передгірських зонах. У зоні напівпустель Центрального Казахстану, а також на пустинних просторах Західного і Південного Казахстану розводять каракульських, м'ясосальних овець. У Північному Казахстані і в передгірській смузі переважає тонкорунне вівчарство.

Казахстан має порівняно розвинуту мережу залізничних ліній, автомобільних доріг і трубопроводів [5].

3.3. Економіка азійських “нових індустріальних країн” другої хвилі

3.3.1. Економіка Індонезії

Площа – 1 904,5 тис. кв. км

Населення – 234,7 млн. жит. (2006)

ВВП – 264,4 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 3,8 тис. дол. (2006)

Індонезія – найбільша за територією країна Південно-Східної Азії і одна з найбільших острівних країн світу. За розмірами території вона займає 13-те місце у світі.

Індонезія розташована на більш ніж 13,5 тис. островах Малайського архіпелагу, який розкинувся обабіч екватора між Індокитаєм і Австралією. Малайський архіпелаг складається з групи Великих і Малих Зондських островів. До складу Індонезії входять Молуккські острови, а також західна частина острова Нова Гвінея (Іріан-Джая) і прилеглі до нього острови. 2/3 території країни займають Великі Зондські острови (Калімантан, Суматра, Сулавесі і Ява).

Як острівна країна, Індонезія має переважно морські кордони. Береги омиваються двома океанами і 13 морями.

Етнічний склад населення Індонезії дуже строкатий. В країні проживає близько 300 етнічних груп і 16 великих народностей.

За чисельністю населення Індонезія відноситься до найбільших країн (четверте місце в світі). Щорічно населення країни зростає на 3-4 млн. осіб.

Зростання чисельності населення відбувається в основному за рахунок природного приросту. Зовнішні міграції не мали значного впливу як на формування сучасного етнічного складу населення, так і на динаміку його чисельності. У віковій структурі населення переважають молоді вікові групи. Діти до 14 років становлять 31% загальної чисельності населення, а особи віком понад 65 років – тільки 4%. Молода вікова структура населення зумовила зниження частки економічно активного населення – близько 40%.

У галузевій структурі високою є питома вага зайнятих у сільському господарстві – 45% і низькою – частка зайнятих у промисловості – 11%. Рівень безробіття – 5,5%. Особливо високий цей показник на Яві, де зосереджено 2/3 економічно активного населення.

Середня густота населення – 123 особи на км². Найбільша щільність населення на о. Ява – 813 осіб на км², а найменш заселений о. Іріан-Джая – 4 особи на км². У країні розроблена програма міграції жителів з о. Ява на інші острови.

Більшість населення Індонезії проживає в сільській місцевості. В середині 1990-х років в містах проживало 32% населення. Особливо високий рівень урбанізації на Яві, що пояснюється наявністю тут великих міст. Із шести міст-мільйонерів країни чотири знаходяться на цьому острові. Найбільше місто Індонезії – столиця Джакарта. Великі міста розміщені в основному на узбережжі островів.

Понад 80% населення сповідують іслам, переважно сунітського спрямування. Друга за значенням і чисельністю релігія – християнство. Серед християн переважають протестанти. З інших релігій поширені індуїзм і буддизм. Деякі малі народи дотримуються традиційних вірувань.

Природно-ресурсний потенціал. Рельєф Індонезії сильно розчленований і характеризується поєднанням гірських і рівнинних територій. Більша частина поверхні островів гориста. Гори мають круті схили і значну висоту.

Індонезія – район активної вулканічної і сейсмічної діяльності. На архіпелазі знаходиться понад 500 вулканів, з яких близько 100 – діючі. Виверження вулканів, які нерідко супроводжуються землетрусами, завдають великої шкоди господарству.

Гірський рельєф впливає на рівень господарського освоєння територій ускладнює транспортні зв'язки. Найбільш освоєні і сприятливі для землеробства родючі гірські долини і пологі схили гір.

В горах знаходяться значні запаси корисних копалин. Компонентна структура мінерально-сировинних ресурсів Індонезії досить різноманітна, хоч надра її ще повністю не розвідані.

Найбільшими є запаси паливно-енергетичних ресурсів, особливо нафти, поклади якої оцінюються в 1,2 млрд. т, майже 2/3 загальних запасів Південно-Східної Азії. Особливо багаті на нафту Суматра, східне узбережжя Калімантану, північне узбережжя Яви і морські родовища у Яванському морі. На східному узбережжі Суматри знаходиться одне з найбагатших в Азії і найбільше в країні нафтове родовище Мінас.

Запаси природного газу оцінюються у 865 млрд. куб. м, що становить 1/3 загальних запасів субрегіону. Майже всі вони розташовані в межах нафтоносних районів.

Запаси кам'яного вугілля невеликі. Основні його родовища зосереджені на Суматрі. Кам'яне вугілля низької якості. Значні запаси бурого вугілля є на Калімантані. З інших паливно-енергетичних ресурсів зустрічаються уран і торф.

Індонезія виділяється запасами олова, які оцінюються в 1 млн. т. Майже всі основні родовища олова знаходяться на островах Банка, Белатунг і Сінкен, які часто називають "олов'яними островами". За запасами олова країна посідає третє місце у світі і друге – у субрегіоні (після Малайзії).

У країні є порівняно великі родовища бокситів. За їх запасами, які оцінюються у 150 млн. т, Індонезія посідає друге місце у Південно-Східній Азії. Вони мають великий вміст глинозему, а їх розробка ведеться в основному відкритим способом. Запаси інших металевих руд невеликі. Основні запаси

залізної руди зосереджені на Сулавесі. Відкрито запаси марганцю, нікелю, кобальту і міді.

На Суматрі є запаси золота і срібла, а на Калімантані – алмазів. У країні є також сірка, фосфорити та інші корисні копалини.

Територія Індонезії розташована в зоні екваторіального і субекваторіального кліматичних поясів. Сезонність клімату проявляється тільки в межах субекваторіального поясу і пов'язана зі зміною мусонних вітрів.

У більшості районів клімат сприятливий для життя людей, особливо на висоті від 500 до 1000 м. Ці райони мають і найбільшу густоту населення.

Кліматичні умови сприятливі для розвитку сільського господарства. Верхня межа сільськогосподарської діяльності значної частини країни знаходиться на висоті вище 2000 м над рівнем моря. Високі температури упродовж року дають змогу збирати 2-3 урожаї з одного поля.

У ґрунтовому покриві Індонезії переважають латеритні ґрунти, які утворилися в умовах великої вологості і постійно високих температур. На території із сезонним зволоженням поширені червоні ґрунти. Значні площі займають лугові і алювіально-лугові ґрунти. Ці ґрунти перезволожені і потребують меліоративних робіт. Зливові дощі знижують родючість ґрунтів, але річкові наноси і вулканічна діяльність її відновлюють. Значна частина ґрунтового покриву внаслідок інтенсивної вирубки лісів зазнає ерозії.

Рік в Індонезії багато, але їх протяжність невелика. Найбільша ріка – Капуас протікає на о. Калімантан.

Більшість рік повноводні упродовж всього року. Сезонні коливання стоку спостерігаються на територіях з мусонним кліматом. У вологий сезон ріки часто виходять з берегів, у сухий – міліють, а деякі пересихають.

Ріки Індонезії мають багатofункціональне значення. В умовах бездоріжжя вони служать засобами сполучення, використовуються для сплаву лісу, для зрошення й вилову риби. Гідроенергетичні ресурси, за різними оцінками, становлять від 10 до 15 млн. кВт.

Ріки приносять і стихійні лиха при розливах під час дощів. Для захисту від стихії вздовж берегів багатьох рік споруджують дамби.

В Індонезії зосереджена найбільша площа лісів Південно-Східної Азії. Ліси вкривають 60% території країни. Найвищий рівень лісистості на Калімантані, Суматрі та Іріан-Джаї, а найнижчий – на Яві.

Видовий склад лісів дуже різноманітний. Найбільш поширені вологі вічнозелені ліси, які займають 2/3 лісопокритої площі. Багато видів дерев мають цінну деревину і їстівні плоди. На південному сході країни ростуть мусонні листопадні ліси. Особливо ціняться тикові і евкаліптові ліси. На узбережжі ростуть мангрові ліси, деревина яких використовується в основному на паливо.

Для місцевих потреб заготовляють бамбук. На експорт ідуть породи дерев, які мають міцну і гарну деревину. Значна частина деревини втрачається через складні умови транспортування.

Інтенсивне вирубування лісів веде до посилення ерозії ґрунтів. У країні розробляються заходи, спрямовані на повторне заліснення деяких територій.

Особливості розвитку і загальна характеристика господарства. Перші держави на території сучасної Індонезії виникли на початку нашої ери.

До приходу європейців Ява та деякі інші острови досягли досить високого для того часу рівня економічного розвитку. Вони вели жваву торгівлю з Китаєм, Індією і країнами Близького Сходу. Головним предметом їхньої торгівлі були прянощі, які вирощували на Молуккських островах.

З кінця XVI ст. почалася колонізація Індонезії – спочатку португальцями, а потім голландцями. Понад 350 років, аж до Другої світової війни, Індонезія була колонією Голландії.

За цей період темпи розвитку господарства були дуже повільними. Крім традиційних культур, які здавна культивувалися в країні (прянощі, рис), були впроваджені нові культури, які користувалися попитом на світовому ринку. Наприклад, на початку XVIII ст. голландці завезли в країну кавове

дерево. Упродовж тривалого часу кава, цукрова тростина, а з початку XX ст. – гевея, були одними з найбільш прибуткових культур.

Аграрна реформа 1870 р. звільнила селян від примусового розведення товарних культур і закріпила за ними ділянки, які вони на той час обробляли. Рештки земель було передано європейцям для організації плантаційного господарства. У сільському господарстві Індонезії утворилося два основні сектори: велике плантаційне господарство іноземних монополій і дрібне селянське господарство індонезійців. Основним районом плантаційного господарства була Ява. З початку XX ст. розширилися площі під плантації на Суматрі і Калімантані.

Наприкінці XIX ст. почала розвиватися видобувна промисловість, особливо видобуток олова і нафти. Вони стали важливими статтями експорту країни і джерелом великих прибутків монополій. В довоєнний період Індонезія забезпечувала 3,2% світового видобутку нафти.

Проте головним об'єктом експлуатації і джерелом надходження іноземного капіталу в Індонезії було сільське господарство.

Під час Другої світової війни Індонезію окупувала Японія. Японці розширили посіви рису (для потреб армії), бавовнику, рами та інших волокнистих культур.

Японська окупація порушила зовнішні економічні зв'язки країни, що склалися історично, паралізувала її господарське життя. Це призвело до занепаду важливих галузей сільського господарства.

В серпні 1945 р. була проголошена Індонезійська республіка, яка вже восени 1945 р. була придушена в результаті збройної агресії з боку Голландії. Тільки у 1949 р. Голландія визнала незалежність Індонезії.

На початку 50-х років XX ст. почалася відбудова господарства, зруйнованого в роки японської окупації і голландської інтервенції. У 1959 р президент республіки Сукарно проголосив концепцію, суть якої полягала у посиленні ролі держави в економічному житті. В країні була проведена

націоналізація голландських підприємств. До 1965 р. країна розвивалася під лозунгом "індонезійського соціалізму", що довело її до економічної кризи.

У 1965 р. в Індонезії відбувся державний переворот, встановлена військова диктатура і режим "нового порядку". З кінця 1960-х років країна проголосила "відкриту модель" економіки, яка передбачала широке залучення іноземного капіталу та стала на шлях реалізації моделі "наздоганяючої модернізації" у своєму розвитку.

Новий уряд приступив до денационалізації економіки. Була прийнята довгострокова програма розвитку господарства на 30 років (1970-2000 рр.). Головне її завдання полягало у перебудові структури економіки і підвищенні рівня соціально-економічного розвитку країни.

За 20 років Індонезія подолати економічну кризу. В структурі ВВП відбулися позитивні кількісні і якісні перетворення, які змінили характер економіки з аграрно-сировинної на аграрно-індустріальну. В середині 1990-х років у промисловому секторі економіки вироблялося 40% ВВП країни. За розмірами ВВП Індонезія посідає перше місце у Південно-Східній Азії. На неї припадає третина економічного потенціалу субрегіону. Проте за рівнем соціально-економічного розвитку – тільки шосте місце. ВВП на одного жителя тут становить тільки 3,8 тис. дол.

Стратегія економічного розвитку країни упродовж тривалого часу базувалася на природних ресурсах і продукції сільського господарства. Економічна політика забезпечила високі темпи росту ВВП. Наприклад, якщо в 1960-х роках вони не перевищували за рік 3,5%, то в 1970-х досягли вже 7,8%

Найвищі темпи економічного росту спостерігалися у 1980 р., коли вони досягли 9,8%. Значно знизилися у 1980-ті роки, а на початку 90-х років знову зросли до 6,5%.

Рівень розвитку промисловості і темпи її росту визначалися розвитком видобувної промисловості, особливо нафтовидобувної. Сучасні галузі промисловості розвивалися на базі імпорту капіталу і найновішої техніки.

Промисловість розвивається більш швидкими темпами в порівнянні з іншими галузями економіки. В результаті частка промисловості у створенні ВВП зросла до 40%. Пріоритетними є галузі, які переробляють місцеву сировину, забезпечують розвиток сільського господарства і випускають продукцію, що заміщує імпорт.

Видобувна промисловість Індонезії глибоко інтегрована в світове господарство. Вона дає сировину для розвитку обробної промисловості і є важливим джерелом валютних надходжень.

У галузевій структурі видобувної промисловості провідне місце займає *паливна промисловість*. Серед галузей паливної промисловості важливе значення має *нафтовидобувна*. За видобутком і експортом нафти Індонезія входить до першої десятки країн світу.

Головний район видобутку нафти – Суматра. Третину нафти видобувають на шельфі. Власником усіх нафтових родовищ в країні є державна компанія "Пертаміна". Проте основну частку нафти видобувають іноземні компанії. Індонезія є членом ОПЕК, що регламентує видобуток нафти.

У середньому в країні щорічно видобували 75 млн. нафти, що становило 2,4-2,5% світового видобутку і 65% видобутку у Південно-Східній Азії. Близько 2/3 видобутої нафти експортується. Головний споживач індонезійської нафти – Японія.

Природний газ в Індонезії видобувають попутно з нафтою. На середину 1990-х років у країні щорічно видобували 60-62 млрд. куб. м природного газу. Індонезія посідає одне з перших місць у світі за експортом зрідженого природного газу.

Швидкі темпи видобутку природного газу в країні пов'язані в основному з будівництвом заводів зрідженого газу, виробництвом мінеральних добрив, газифікацією міст і використанням газу у металургії. Зараз у країні споживається тільки третина видобутого природного газу, а 2/3 – експортується.

З інших паливно-енергетичних корисних копалин на Суматрі і Калімантані видобувають кам'яне вугілля.

У гірничорудній промисловості Індонезії провідне місце займає видобуток руд кольорових металів. Серед них важливе значення має олововидобувна промисловість. За видобутком олова країна посідає друге місце у світі (46 тис. т) і забезпечує близько 17% його світового видобутку.

Індонезія – член міжнародної організації країн-виробників олова (ІТА), яка регламентує його виробництво. Вся видобута руда переплавляється в країні. Головні імпортери олова – США, Японія, Голландія, Канада й Італія.

У значних розмірах в країні видобувають залізну, мідну і нікелеву руди, марганець і боксити. Традиційні галузі видобувної промисловості – видобуток золота і срібла – переживають спад. З неметалевих корисних копалин важливе місце посідають видобуток сірки і фосфорної сировини.

Енергетика. Головним енергоресурсом в Індонезії є нафта. її частка в структурі споживчих первинних комерційних джерел енергії становить 74%. Друге місце займає природний газ – 19%.

Електроенергетика в країні розвинена недостатньо, хоча в країні зосереджена третина загальних потужностей електростанцій субрегіону. Основна частка електроенергії виробляється на теплових електростанціях. Понад 2/3 електростанцій зосереджено на Яві. Електроенергією користується тільки третя частина жителів країни. В розрахунку на 1000 жителів виробляється 61 кВт електроенергії. Це один з найнижчих показників у субрегіоні.

В останні десятиріччя споруджені геотермальні електростанції. Національна енергетична програма передбачає використання сонячної енергії та інших альтернативних джерел.

Обробна промисловість. За постколоніальний період галузева структура обробної промисловості зазнала значних змін. Поряд з розвитком традиційних галузей – текстильної, харчової, переробки каучуку, виникли нові галузі – нафтохімічна, металургійна, машинобудівна та ін.

У галузевій структурі обробної промисловості за чисельністю зайнятих домінують галузі, які випускають споживчі товари, – харчова і текстильна. Серед галузей харчової промисловості важливе значення має рисоочисна промисловість, в якій переважають малі і середні підприємства. Основна частка підприємств знаходиться на Яві. Інші важливі галузі харчової промисловості: олійна, цукрова, тютюнова, чайна, виробництво копри.

У *текстильній промисловості* провідне місце займає виробництво бавовняних тканин. Бавовняна промисловість працює в основному на імпортній сировині. Важливе значення має виробництво джутових виробів, значна частина яких експортується. Текстильні підприємства розміщені у великих містах, в основному на Яві.

Структуру важкої промисловості визначають галузі, які переробляють місцеву сировину. Провідна галузь важкої промисловості – виробництво каучуку і гумових виробів. Найбільші підприємства зосереджені на Суматрі, Калімантані і Яві.

Нафтопереробна промисловість – друга за значенням галузь важкої промисловості. Найбільші центри нафтопереробки знаходяться на Суматрі. В останні десятиріччя збудовані великі нафтохімічні комплекси. Головні центри розміщені на Яві і Суматрі. Значний розвиток отримала фармацевтична промисловість. Вузкий внутрішній ринок стримує дальший розвиток ряду галузей нафтохімії і хімічної промисловості.

Важливими галузями є деревообробна, целюлозно-паперова і промисловість будівельних матеріалів. Підприємства цих галузей розміщені повсюдно, а їх продукція задовольняє не тільки внутрішні потреби країни, але має також експортне значення.

Для розвитку машинобудування створена база чорної і кольорової металургії. В металургійній промисловості домінують галузі кольорової металургії – олов'яна, алюмінієва і мідна. На Яві і Суматрі розміщені головні підприємства виплавки чорних металів.

Машинобудування – нова галузь промисловості. Найбільш інтенсивно розвивається транспортне машинобудування, особливо судно- і літакобудування. В країні створена електронна, електротехнічна промисловість і приладобудування. Найбільші центри машинобудування розміщені у великих містах. Розвиток машинобудування залежить від іноземних інвестицій, оскільки потребує великих капіталовкладень, сучасного обладнання і нових технологій.

Кустарна промисловість виробляє значну частку промислової продукції. Головні галузі: ткацтво, різьба по дереву і каменю, первинна переробка сільськогосподарської сировини. Продукція споживається в основному на внутрішньому ринку.

Сільське господарство. Велика різноманітність кліматичних і ґрунтових умов дає змогу цілий рік займатися землеробством і отримувати щорічно 2-3 урожаї різноманітних продовольчих і технічних культур.

Сільське господарство – важлива галузь економіки країни. У ній зайнято 57% економічно активного населення. Проте у галузевій структурі ВВП на частку сільського господарства припадає тільки 19 %. Агросфера країни глибоко інтегрована у світове господарство. Індонезія – важливий постачальник на світовий ринок натурального каучуку, продуктів кокосової пальми, спецій.

Сучасне землеволодіння характеризується поєднанням дрібних селянських господарств з великими плантаціями. Чисельно переважають дрібні селянські господарства. Структура землеволодіння свідчить про високий рівень концентрації землі. Близько 12% господарств володіють майже половиною оброблюваних площ, решта землі належить дрібним селянським господарствам. Близько 2/3 селянських господарств мають земельні ділянки менше 1 га. Основна частка селян малоземельна або безземельна. Землі не має близько половини сільських жителів. Це змушує їх орендувати землю. Індонезія володіє значним потенціалом придатних для обробітку земель, проте рівень сільськогосподарського освоєння території невисокий. Площа

сільськогосподарських угідь – 32,7 тис. га, що становить тільки 17,2% загального земельного фонду. У структурі сільськогосподарських угідь на орні землі припадає 47,4%. В середньому на одного жителя Індонезії припадає 0,2 га оброблюваних земель, що в 3,5 рази менше від аналогічного середньосвітового показника. Більше половини оброблюваних земель знаходиться на Яві. Держава проводить політику трансміграції надлишкового сільського населення з Яви на менш населені острови. Проте цей процес відбувається повільно, тому що освоєння нових земель пов'язане зі значними витратами.

За постколоніальний період розвитку галузева структура сільського господарства практично не змінилася. Провідною галуззю сільського господарства надалі залишається *землеробство*, частка якого у виробництві валової продукції сягає 80%.

Для більшості регіонів характерне поєднання поливного і неполивного землеробства. У гірських малозаселених районах поширена підсічно-вогнева система землеробства. Найбільш інтенсивно використовуються поливні землі, які становлять більше третини оброблюваних земель. На цих землях за рік збирають 2-3 урожаї.

Машини і сучасні знаряддя праці, мінеральні добрива і передові технології використовуються переважно на плантаціях і у великих селянських господарствах.

У структурі посівних площ основну частку становлять продовольчі культури: рис, кукурудза, маніок, батат, соя. Посівні площі розміщені дуже нерівномірно. Основний район вирощування продовольчих культур – о. Ява. Переважають зернові. Головна продовольча культура – рис.

Зернове господарство характеризується досить високим рівнем розвитку. Урожайність зернових є найвищою у субрегіоні і досягає майже 40 ц/га. Збір зерна становить 45% валових зборів у Південно-Східній Азії. Проте за виробництвом зерна на душу населення Індонезія посідає тільки четверте місце

у субрегіоні. Зернове господарство в основному задовольняє внутрішні потреби країни.

Маніок – друга за значенням продовольча культура. На присадибних ділянках у селянських господарствах вирощують овочі і фрукти.

Технічні культури вирощують на плантаціях і в селянських господарствах. Під ними зайнята третина посівних площ, з яких 2/3 припадає на селянські господарства. В країні вирощують майже 20 видів технічних культур.

У довоєнний період цукрова тростина була однією з головних плантаційних культур. Сьогодні її посівні площі скоротилися через несприятливу кон'юнктуру світових цін.

Гевея – головна плантаційна культура Індонезії. 2/3 натурального каучуку дають селянські господарства. Головний район вирощування гевеї – Суматра, Калімантан і Ява. Індонезія займає друге місце в світі (після Малайзії) за виробництвом натурального каучуку.

Майже половина посівних площ технічних культур припадає на кокосову й олійну пальми. Кокосову пальму вирощують повсюдно, а найбільші площі олійної пальми зосереджені на Суматрі. Індонезія – світовий лідер виробництва продуктів кокосової пальми: горіхів (перше місце) і копри (друге місце). Інші важливі технічні культури: цукрова тростина, тютюн, кава, чай, прянощі (гвоздичне дерево, перець і мускатний горіх), хінне дерево. Технічні культури мають експортне значення і є важливим джерелом валютних надходжень.

Тваринництво в Індонезії розвинуте слабо. Тільки на Малих Зондських островах, де є обширні пасовища, тваринництво розвивається як самостійна галузь.

Провідна галузь тваринництва – розведення робочої худоби – буйволів і биків для роботи на рисових плантаціях. У м'ясо-молочному скотарстві переважає дрібна рогата худоба – кози і вівці. Свиной розводять тільки китайці й індонезійці-християни. Поблизу великих міст організовані молочні ферми і птахоферми. Більша частина поголів'я робочої і продуктивної худоби,

домашньої птиці зосереджена на Яві. Та головним осередком товарного тваринництва є Малі Зондські острови.

Розвиток тваринництва стримується слабкою кормовою базою, малоземеллям селян, а також релігійними заборонами.

Рибальство має важливе значення у господарстві країни. Це друге після землеробства важливе заняття місцевих жителів. Риба займає важливе місце у харчовому раціоні населення. Море і внутрішні водойми багаті на рибні ресурси. Рибу розводять також штучно на заливних рисових полях. Експортне значення має продукція морського рибальства.

Транспорт. Рівень розвитку транспорту не відповідає потребам економіки країни. Відсутність розвиненої мережі наземних шляхів сполучення звужує можливості господарського освоєння нових районів. Великі сухопутні і водні простори острівної країни вимагають створення сучасного багатогалузевого транспорту.

Морський транспорт – найбільш важливий і традиційний вид транспорту. Він забезпечує міжнародні і регіональні перевезення пасажирів і вантажів. Торговий флот належить національним компаніям. Крім того, Індонезія фрахтує іноземні судна. Найбільші порти: Джакарта, Сурабая, Семаранг, Медан, Банджармасін, Понтіанак та ін. Ці порти зв'язані між собою регулярними морськими лініями і одночасно є транзитними пунктами міжнародних ліній.

Річковий транспорт має важливе значення у східній частині Суматри, на Калімантані і в Іріан-Джаї, де протікають повноводні і судноплавні ріки. Для внутрішніх районів це єдині шляхи сполучення.

Сухопутні шляхи сполучення розподілені дуже нерівномірно. Найбільш густа сітка доріг сформувалася на Яві. Сухопутні шляхи з'єднують порти з внутрішніми районами і забезпечують в основному зовнішньоекономічні зв'язки. Значна частина території країни не має сухопутних шляхів сполучення.

Автомобільний транспорт – головний вид сухопутного транспорту. Загальна протяжність автодоріг – близько 200 тис. км, причому тільки

половина з них має тверде покриття. Найбільш густа мережа доріг на Балі, Яві, а найменша – на Калімантані й Іріан-Джаї. Основна частина автопарку знаходиться на Яві. Найбільший автомобільний вузол країни – Джакарта.

Залізничний транспорт. Найгустіша мережа залізниць – на Яві. Переважають одноколійні залізниці. Електрифікована незначна частка залізниць в районі Джакарти. Залізничний транспорт використовують в основному для перевезення вантажів.

Гужовий транспорт залишається основним видом транспорту у внутрішніх сільських районах.

Повітряний транспорт – новий вид транспорту, який розвивається більш швидкими темпами, ніж інші. Він відіграє важливу роль, особливо у перевезенні пасажирів. У внутрішніх районах країни повітряний транспорт, по суті, є єдиним видом транспорту, який з'єднує віддалені й ізольовані регіони. Внутрішні перевезення пасажирів і вантажів здійснюють національні авіакомпанії. В країні нараховується близько 50 аеропортів, з них 5 міжнародного класу. Найбільший аеропорт – Ченгнарєнг (поблизу Джакарти).

Трубопровідний транспорт розвинений порівняно слабо. Мережа нафтопроводів і газопроводів з'єднує райони видобутку з морськими портами і переробними підприємствами.

Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці країни. В експортному секторі реалізується чверть ВВП країни. Індонезія виступає на світовому ринку постачальником переважно сировинних товарів та імпортером промислових виробів. За постколоніальний період розвитку в структурі експорту відбулися зміни на користь мінеральної сировини. В експорті країни домінує нафта, в той час як частка інших сировинних товарів скорочується. Проте Індонезія й надалі залишається важливим експортером ряду сільськогосподарських товарів і натурального каучуку, продуктів кокосової пальми і спецій. В експорті спостерігається тенденція до розширення його структури за рахунок поставок на світовий ринок нових товарів і зрідженого природного

газу, продукції рибної промисловості, мінеральних добрив, текстильних виробів тощо.

Важливу роль в економіці країни відіграє імпорт, за рахунок якого задовольняються основні потреби країни у промисловій продукції. В структурі імпорту 2/3 припадає на машини і обладнання, транспортні засоби і продукцію хімічної промисловості. Індонезія виступає на світовому ринку і як імпортер сільськогосподарських товарів. Причинами цього є низький рівень розвитку сільського господарства і високі темпи приросту населення. Головними статтями продовольчого імпорту є рис і пшениця.

У географії зовнішньоторговельного обороту Індонезії провідне місце займають економічно розвинені країни. На ці країни припадає 3/4 експорту і 2/3 імпорту країни. Головні зовнішньоторговельні партнери Індонезії – Японія, США і країни ЄС. Серед них перше місце посідає Японія, на яку припадає понад 30% експорту і 20% імпорту. Другий за значенням зовнішньоторговельний партнер – США [8].

3.3.2. Економіка Таїланду

Площа – 513,1 тис. кв. км

Населення – 65,1 млн. жит. (2006)

ВВП – 196,6 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 9,1 тис. дол. (2006)

Королівство Таїланд займає центральну частину Індокитайського півострова і північну частину півострова Малакка. За розмірами території – це третя країна в субрегіоні (після Індонезії і М'янми).

Таїланд займає вигідне географічне положення на перетині важливих торговельних шляхів, які ведуть з Європи, країн Близького Сходу й Індії до країн Малайського архіпелагу й Австралії.

З 1932 р. Таїланд – конституційна монархія. В адміністративному відношенні країна поділяється на 72 провінції (чангвати). Політичне життя

Таїланду вкрай нестабільне. За 50 років в країні змінилося понад 40 урядів і діяло 14 конституцій, відбулося більше 20 військових переворотів.

У рельєфі Таїланду переважають рівнини. Найбільш освоєна в господарському відношенні центральна частина країни, особливо Менамська низовина. Гірські території вкриті лісами і ще мало освоєні.

Таїланд – багатонаціональна країна зі строкатим і складним етнічним складом населення. Тут проживає понад 30 національностей.

Антропологи відносять більшість населення до південної гілки монголоїдної раси. Близько 80% населення належить до тайської мовної сім'ї. Найбільший народ цієї групи – власне таї – становлять 52% населення країни. Таї проживають компактно в центральних регіонах країни. Другий за чисельністю народ Таїланду – лао – проживає в основному в північно-східних районах.

Національні меншини становлять 20% загальної чисельності населення. Серед них переважають китайці. Основна маса китайського населення імігрувала в країну в XIX ст. Більшість китайців проживають в містах. На півдні Таїланду живуть малайці. Решта населення – це дрібні етнічні групи. Незначна частина порівняно з іншими народами припадає на європейське населення, яке проживає у великих містах.

Потомки аборигенного населення – мон-кхмери – становлять близько 3% населення і зосереджені в основному на північному і південному сході країни.

За чисельністю населення Таїланд входить до другої десятки країн (19-те місце в світі). За останню чверть століття населення зросло удвічі.

У віковому складі населення переважають молоді вікові групи населення. Діти до 14 років становлять 24% загальної чисельності населення, а особи віком понад 65 років – 6%.

За розподілом економічно активного населення у сферах господарської діяльності високою є питома вага зайнятих в сільському господарстві – 45,4%.

Середня щільність населення – 120 осіб на км². Найбільша щільність населення у районах, які оточують Бангкок, – понад 1200 осіб на км². Водночас в деяких західних, північних і північно-східних районах цей показник не перевищує 20 осіб на км².

Понад 2/3 населення проживає в сільській місцевості. Таїланд належить до країн з низьким рівнем урбанізації. В середині 1990-х років в містах проживало тільки 23% загальної чисельності населення. Більше третини міського населення зосереджено в Бангкоку. Це єдине велике місто в країні.

Державна релігія – буддизм, який сповідує 94,3% населення. На кожних 2 тис. жителів припадає один храм і 10 монахів.

Друге місце після буддизму займає іслам. Його сповідує 4% населення, яке проживає на півдні країни, в основному малайці. З інших релігій поширені: християнство, індуїзм і конфуціанство.

Грамотність населення є найвищою в субрегіоні – 93%. Проте рівень освіченості сільського населення ще значно відстає від освіченості населення в містах. Рівень життя міського населення у 5 разів перевищує рівень життя сільських жителів.

Природно-ресурсний потенціал. Серед корисних копалин переважають руди металів, особливо олова і вольфраму, які відзначаються дуже високою якістю. За запасами олова, які оцінюються у 1200 тис. т, Таїланд посідає третє місце в світі (після Малайзії й Індонезії). Найбільші його родовища зосереджені на Малаккському півострові. Вольфрам і олово залягають також на заході і північному заході країни. Серед металевих корисних копалин важливе значення мають залізні руди, свинець, цинк і марганець.

Країна багата на нерудні корисні копалини: барит, флюорит, фосфорит, калійну і кухонну солі. Зустрічаються дорогоцінне і напівдорогоцінне каміння, сапфіри, рубіни, топази.

З паливно-енергетичних копалин найбільше значення має природний газ. Ресурси нафти невеликі. Головні родовища природного газу і нафти

приурочені до континентального шельфу Сіамської затоки. У субрегіоні Таїланд виділяється найбільшими запасами бурого вугілля, основні родовища якого зосереджені на півночі й на півдні країни.

Таїланд розташований в зоні субекваторіального поясу. Клімат країни визначається сезонною зміною мусонних вітрів. Для нього характерні невеликі коливання температури і значні сезонні коливання опадів. Кліматичні ресурси країни сприятливі для вирощування сільськогосподарських культур, які не потребують тривалого дощового сезону.

У ґрунтовому покриві Таїланду переважають червоно-бурі, алювіальні ґрунти і червоноземи. Найбільш поширені в країні червоно-бурі ґрунти, які переважають на плато Корат, а також зустрічаються в центральних і південно-східних районах країни. Вони утворилися під лісами з колючих чагарників і бамбуків. Ці ґрунти малородючі. Землеробство на них можливе тільки при внесенні великої кількості добрив. На гірських схилах в південно-східній частині країни і на Малаккському півострові поширені червоноземи. Вони також відзначаються невисокою родючістю. Найбільш родючі ґрунти – алювіальні. Вони поширені в долинах рік центральної частини країни, особливо великі площі вони займають на Менамській низовині. Ці ґрунти найбільш використовують для вирощування рису. Морське узбережжя займають болотисті і піщані ґрунти.

Територія країни вкрита густою річковою мережею. Найбільша ріка Таїланду – Менам, або Чао-Прая, яка пересікає країну з півночі на південь і впадає в Сіамську затоку. Вздовж східного кордону країни протікає р. Меконг – одна з найбільших рік Азії, її притоки перетинають плато Корат.

Ріки, як правило, повноводні. У сезон дощів вони часто виходять з берегів, а в сухий – міліють. У верхніх течіях ріки використовують для сплаву лісу, а в нижніх – для судноплавства. Гірські ріки мають значні запаси гідроенергії.

Лісові ресурси – одне з головних природних багатств країни. Ліси вкривають 27,7% її території. Це найнижчий показник у Південно-Східній Азії.

Найбільш поширені вічнозелені тропічні та вологі і сухі мусонні ліси. Лісозаготівельні організації, а також селяни, які практикували підсічно-вогневу систему землеробства, винищили ліси. За останні 20 років площа лісів скоротилася на третину. Уряд Таїланду припинив лісорозробки і оголосив резерватами ліси, які залишилися, щоб підтримувати необхідний водний баланс і захистити тварин. У країні прийнята програма лісовідновлення, яка передбачає щорічну посадку на значних площах молодих дерев.

Особливості розвитку і загальна характеристика господарства.

Таїланд відноситься до небагатьох країн Азії, яким вдалося відстояти незалежність в епоху колоніальних завоювань. Історія Таїланду як держави починається з першої половини XVIII ст. Народжена у війнах, країна поширила військову організацію і на соціально-економічну структуру суспільства. Тривалий період провідну роль в Таїланді відігравала військова аристократія.

У господарстві головне місце займало рисосіяння на заливних і суходільних землях. Розчистка земель під рис здійснювалася підсічно-вогневим способом. Для зрошування розчищених земель споруджували найпростіші ірригаційні системи.

Промисловість зародилася наприкінці XIX ст. У цей час виникли гірничодобувна і рисоочисна промисловість, які працювали на експорт. Головні позиції у промисловості цього періоду займав англійський капітал. Важлива роль у розвитку промисловості на початку XX ст. належала місцевому капіталу, головним чином китайському. В довоєнний період промисловість обслуговувала в основному потреби зовнішнього ринку. У роки Другої світової війни в країні посилилась тенденція до розвитку галузей промисловості, які задовольняли внутрішні потреби країни.

Суттєвих змін в економіці не відбулося і в повоєнний період. Найбільше розвивалися традиційні галузі промисловості, пов'язані з видобутком олова і первинною переробкою сільськогосподарської сировини. Зовнішня торгівля орієнтувалася переважно на експорт традиційних товарів – рису, олова, каучуку та імпорту промислових товарів широкого вжитку.

На початку 1980-х років почався новий етап економічного розвитку, який характеризується суттєвими якісними і кількісними змінами в економіці країни. У галузевій структурі ВВП відбулися зрушення, які змінили характер економіки з аграрно-сировинного на аграрно-індустріальний. У середині 1990-х років у промисловому секторі економіки створювалося 39% ВВП країни, хоч основна частка економічно активного населення і далі була зайнята в аграрному секторі. За розмірами ВВП Таїланд займає друге місце в субрегіоні, проте за рівнем економічного розвитку – тільки четверте.

Економічна політика держави забезпечила високі темпи економічного зростання. Так, якщо в 1950-х роках вони не перевищували 5%, то в 1990-х роках вже досягли 8,5% і були одними з найвищих в субрегіоні.

Найбільш динамічно розвивається промисловість. За останнє десятиріччя значно ускладнилася її структура, про що свідчить освоєння нових галузей, пов'язаних з виробництвом машин, теле- і радіоапаратури.

Іноземні компанії в Таїланді створюють філіали своїх підприємств. Продукція цих підприємств є конкурентноздатною на зовнішньому ринку і значна її частка експортується. В результаті Таїланд отримав доступ до сучасних технологій, а робоча сила набуває високої кваліфікації.

Аграрний сектор характеризується низьким рівнем розвитку. Середні річні темпи росту ВВП цієї галузі у 2 рази нижчі, ніж у промисловості. Тривалий час сільське господарство розвивалося екстенсивним шляхом, що було пов'язано з наявністю в країні значного фонду вільних земель при надлишку робочої сили. Інтенсивний розвиток сільського господарства з використанням машин, мінеральних добрив, високоврожайних сортів охоплює ще тільки окремі райони.

У повоєнний період відбулися зміни в структурі сільськогосподарського експорту. Хоч рис залишився важливою статтею експорту, значення його впало і він вже не займає монопольного положення. Важливе місце в експорті посідають кассава, натуральний каучук, кукурудза і консервовані ананаси.

У **промисловості** домінує приватний сектор. Частка промисловості у створенні ВВП зростає з 18,7% у 1960 р. до 39% у 1994 р. У галузях важкої промисловості вагомі позиції займає іноземний приватний капітал. Національний приватний капітал переважає в легкій, харчовій і видобувній промисловості.

Таїланд – сьомий у світі виробник олова, один з найбільших експортерів флюориту і вольфрамової руди.

Головна галузь видобувної промисловості – видобуток металевих руд, перш за все олова. Олов'яна руда і продукти її переробки є важливою статтею експорту. Основний район видобутку олова – півострів Малакка. В останні роки олов'яну руду видобувають в шельфовій зоні Андаманського моря. Щорічно в країні видобувають понад 20 тис. т оловоконцентратів. Таїланд – член організації країн-виробників олова. Головні імпортери олова – США, Японія і країни Західної Європи.

У значних розмірах у країні видобувають залізну руду, марганець, цинк, вольфрам. Швидко зростає видобуток гірничо-хімічної сировини, головним чином флюориту.

Видобуток мінерального палива ведеться у невеликих розмірах. З початку 1980-х років в країні видобувають природний газ і нафту.

Енергетика. Головним енергоресурсом в Таїланді є рідке паливо. За рахунок нафти і нафтопродуктів забезпечується 70% потреб країни в енергоносіях. Друге місце в енергобалансі займає природний газ – 19%. Велику роль в енергоспоживанні країни відіграють традиційні джерела енергії, перш за все деревне паливо. Тверде паливо, гідроенергоресурси та інші джерела енергії використовуються мало.

Таїланд не задовольняє внутрішніх потреб в енергоносіях. Близько 60% енергоносіїв імпортується з інших країн.

На теплових електростанціях виробляється 2/3 загального виробництва електроенергії. Вони працюють на нафті й газі. Основна частка виробленої

електроенергії використовується в промисловості й тільки третина йде на побутові потреби.

Обробна промисловість. В довоєнний період обробна промисловість в Таїланді була представлена тільки підприємствами легкої і харчової промисловості. В повоєнний період поряд з розвитком традиційних галузей виникли нові галузі – металургія, машинобудування, хімічна промисловість. Та за чисельністю зайнятих і вартістю виробленої продукції все ще домінують харчова і легка галузі промисловості. Основну частку підприємств обробної промисловості становлять дрібні й середні підприємства. Великі підприємства переважають у нових галузях обробної промисловості. Більшість підприємств обробної промисловості зосереджені у Бангкоку. Третина виробленої продукції експортується.

Харчова промисловість представлена рисоочисними, цукровими, тютюновими, олійножировими, консервними та іншими підприємствами. Серед галузей харчової промисловості переважає рисоочисна. Це одна з найбільш відсталих в технічному відношенні галузей. Більшість підприємств розміщені в рисосіючих районах, а також у портах.

У *легкій промисловості* важливе місце займає текстильна промисловість – виробництво бавовняних тканин, шовку, синтетичного волокна, трикотажу, килимів і джутових мішків. Сучасні підприємства текстильної промисловості збудовані при участі іноземного капіталу, перш за все японського.

Галузі *важкої промисловості* працюють в основному на імпортній сировині і напівфабрикатах. Серед них виділяються металургія і машинобудування. Це нові для Таїланду галузі промисловості, які почали розвиватися всередині 1960-х років XX ст. За цей час збудовано цілий ряд підприємств з виплавки чавуну, сталі, олова, виготовлення електротехнічного обладнання, авто- і тракторозбиральні підприємства. Сучасні машинобудівні підприємства належать змішаним компаніям, найчастіше з участю японського капіталу.

З інших галузей важкої промисловості швидко розвиваються нафтохімічна, целюлозно-паперова, виробництво будівельних матеріалів і мінеральних добрив.

Транспорт. У внутрішніх перевезеннях головну роль відіграють наземний (автомобільний і залізничний) та річковий транспорт. Міжнародні перевезення забезпечує морський транспорт.

Автомобільний транспорт – головний вид сухопутного транспорту. На нього припадає основна частка перевезень пасажирів і вантажів. Загальна протяжність доріг з твердим покриттям – 28 тис. км. Найбільш густа мережа доріг – в Центральному районі. Головний автомобільний вузол країни – Бангкок.

Залізничний транспорт посідає друге місце за обсягом внутрішніх перевезень пасажирів і вантажів. Загальна протяжність залізниць – близько 5 тис. км. Основну частину залізниць прокладено в довоєнний період. Переважають одноколіїні залізниці. Вони зв'язують Бангкок з північними, північно-східними і південними районами країни.

Річковий транспорт. Загальна протяжність річкових шляхів перевищує 10 тис. км. Проте тільки деякі з них можуть використовуватися впродовж усього року. Головна річкова транспортна артерія – р. Менам з притоками.

Морський транспорт забезпечує основні зовнішньоторговельні перевезення країни. Основну частку міжнародних вантажоперевезень здійснюють іноземні судна. Головний порт країни – Бангкок, який зв'язаний регулярними морськими лініями з багатьма портами світу.

Повітряний транспорт. Перші внутрішні повітряні лінії були відкриті на початку 1970-х років. У країні близько 100 аеропортів, з них три – міжнародного класу. Найбільший аеропорт знаходиться поблизу Бангкока.

Сільське господарство Таїланду відіграє важливу роль в економіці країни. У цій галузі зайнято 45,4% економічно активного населення, створюється 12% ВВП. Аграрний сектор є важливим джерелом надходження в країну іноземної валюти.

Аграрна сфера країни глибоко інтегрована у світове господарство. Таїланд важливий постачальник на світовий ринок рису, кассави, натурального каучуку.

Водночас сільське господарство залишається найбільш відсталим сектором економіки. Воно характеризується низькими, у порівнянні з іншими галузями економіки, темпами виробництва, відсталою матеріально-технічною базою, низьким рівнем продуктивності праці.

У Таїланді найвищий у субрегіоні рівень сільськогосподарського освоєння території – 39,4% загального земельного фонду. Забезпеченість ріллею на одного жителя – 0,34 га, а на одного зайнятого в сільському господарстві – 0,8 га. Показники землезабезпечення є одними з найвищих у Південно-Східній Азії.

У галузевій структурі сільського господарства переважає землеробство, у якому виробляється 2/3 валової сільськогосподарської продукції. Тваринництво упродовж тривалого часу розвивалося як підсобна галузь землеробства. Тільки у 1980-х роках в країні почали створювати спеціалізовані тваринницькі ферми.

Землеробство розвивається на поливних і неполивних землях. Зрошувані землі становлять чверть оброблюваних земель і зосереджені в основному в долині р. Чао-Прая.

Рівень інтенсифікації сільського господарства в цілому невисокий. Основна тяглова сила – бики і буйволи. Трактори використовуються тільки у великих господарствах. За рівнем хімізації сільського господарства Таїланд набагато відстає від інших країн Південно-Східної Азії.

Серед продовольчих культур переважають зернові. Основна продовольча культура – рис, під яким зайнята половина посівних площ. Головний район вирощування рису – центральні провінції країни. За експортом рису країна посідає друге місце в світі.

Збільшення виробництва зернових відбулося в основному за рахунок освоєння нових земель, їх урожайність так і залишилася на рівні 20 ц/га. Та все

ж тут щорічно збирають понад 25 млн. т зерна, що становить чверть його валових зборів у країнах Південно-Східної Азії. На одного жителя в Таїланді виробляється в середньому 400-410 кг зерна. За цим показником країна займає перше місце в субрегіоні.

Важливе місце у зерновому господарстві країни, крім південних районів, займає кукурудза. Розширення посівних площ під цією культурою дало змогу зміцнити кормову базу тваринництва. Значна частина кукурудзи експортується. Найбільший її імпортер – Японія.

Головні райони вирощування кассави – південний схід і південь країни. На світовому ринку Таїланд виступає найбільшим її експортером.

Повсюдно в Таїланді вирощують фрукти й овочі. Головні райони товарного виробництва плодоовочевої продукції знаходяться на півдні і південному сході країни і в районах, прилеглих до Бангкока. Основну частину продукції споживають у свіжому вигляді на місці, переробляють на консервних заводах, а також експортують, головним чином, консервовані ананаси.

Технічні культури вирощують в селянських господарствах і на плантаціях. Головна технічна культура – гевея, друга за значенням після рису. Перші плантації гевеї з'явилися на початку XX ст. Основні райони її вирощування зосереджені на півдні країни. За експортом натурального каучуку Таїланд посідає третє місце в світі.

З інших технічних культур поширені цукрова тростина, джут, кенаф, бавовник, тютюн та ін. Валові збори цих культур забезпечують потреби внутрішнього ринку і в значних розмірах експортуються.

Тваринництво в Таїланді розвинуте слабо. Провідна галузь тваринництва – розведення буйволів і биків, яких використовують як робочу худобу на сільськогосподарських роботах. Продуктивне тваринництво має переважно м'ясний напрям. Головні його галузі – свинарство й птахівництво. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку найбільш поширене на північному сході країни, де є обширні природні пасовища.

Рибальство. Риба займає важливе місце в харчовому раціоні місцевого населення, а також експортується. На рибні ресурси багаті море і внутрішні водойми, крім того, рибу розводять на заливних рисових полях. Проте найбільше значення має морське рибальство.

Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці країни. Вона є важливим джерелом надходження у країну іноземної валюти й інвестицій.

У повоєнний період в структурі експорту відбулися зміни на користь промислових товарів. Таїланд вивозить олово, джутові мішки, текстиль і готовий одяг. Важливе місце в структурі експорту займають традиційні сировинні й продовольчі товари. Таїланд – другий у світі експортер рису, третій – консервованих ананасів. Країна входить до першої десятки найбільших експортерів натурального каучуку, кукурудзи, цукру, кассави, кенафу і джуту.

У повоєнний період відбулися зміни в географії зовнішньої торгівлі. Насамперед зросла частка країн, що розвиваються, особливо нафтовидобувних країн Близького Сходу і країн АСЕАН. Серед них важливе місце в зовнішньоторговельному обороті країни посідає Сінгапур. Головні зовнішньоторговельні партнери – Японія, США і країни ЄС. За обсягом товарообігу на першому місці – Японія, на яку припадає чверть експорту і третина імпорту Таїланду [8].

РОЗДІЛ 4. КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, З ВИСОКИМ І ВИЩИМ ЗА СЕРЕДНІЙ РІВНЯМИ ДОХОДІВ

4.1. Економіка багатих країн-нафтоекспортерів

4.1.1. Економіка країн-нафтоекспортерів Західної Азії

Роль Західної Азії у світовому господарстві визначається в основному значними ресурсами вуглеводневої сировини й стратегічно важливим географічним положенням. Тут знаходиться 65% розвіданих світових запасів нафти, 30% світових запасів природного газу, частка у світовому видобутку нафти – 30%, природного газу – близько 6%. У період самостійного економічного розвитку країни Західної Азії досягли значних успіхів – більше 25% ВВП світу, що розвивається. Найбільш швидкі темпи економічного зростання спостерігалися в 1960-ті роки (8%), в 1970-ті рр. – зниження до 5,7%, в кінці 90-х років та на початку 21 ст. – до 1,7%.

Більшість країн регіону завдяки забезпеченості природними ресурсами мають потужну експортну базу й активну зовнішню торгівлю. Експортну спрямованість має видобуток палива. Найбільші запаси нафти розташовані в Саудівській Аравії.

Найбільш сприятливі умови для нафтовидобутку, що характеризуються низькими витратами й високою продуктивністю праці, – в арабських країнах Перської затоки.

До 1973 р., тобто до періоду самостійного розвитку, Західна Азія була периферією світового господарства зі слабким економічним розвитком на базі відсталих форм і методів господарювання. Промислова розробка нафти почалася за участю іноземного капіталу й іноземної робочої сили. Це був перший етап розвитку світового ринку нафти. Він функціонував в умовах високого попиту на нафту, що випереджав зростання ВВП світового господарства. Розвиток країн Близького й Середнього Сходу в цей період проходило під впливом панування колоніальної й неокolonіальної експлуатації. Націоналізація нафтової промисловості більшістю країн і функціонування ОПЕК (організація країн-експортерів нафти, створена в 1960 р.) почали

змінювати їхнє соціально-економічне положення. Наступив період розвитку й зміцнення державного сектору в економіці країн Західної Азії. Держави прийняли великі капіталомісткі програми розвитку національного господарства, здійснювали заходи щодо залучення іноземного капіталу. Стратегія промислового розвитку країн регіону включала трансформацію існуючої структури виробництва на базі широкої диверсифікованості й індустріалізації, створення базових галузей промисловості – нафтохімічної, металообробної, будівельної, формування агропромислового комплексу. У другій половині 1970-х рр. почався експортоорієнтований розвиток економіки регіону. У період 1973-1981 рр. були створені відносно розвинені транспортна, виробнича й фінансова інфраструктури, значний промисловий потенціал, особливо в сфері переробки нафти й нафтохімії. Також одержали розвиток сучасні системи охорони здоров'я й освіти. Подальший розвиток державного сектору як неефективного й соціальної сфери з надмірними необґрунтованими витратами почали впливати на економіку країн. До того ж структурні перетворення не досягли бажаного рівня й не зменшили залежність економіки від нафтових доходів. Період після 1981 р. позначений розвитком країн Західної Азії в умовах зменшення нафтової ренти. Він почався з економічної кризи, пов'язаної зі зниженням світових цін на нафту. Зменшення експортного нафтового прибутку поставило уряди перед необхідністю зниження державних витрат і структурної перебудови народного господарства.

Сучасний етап розвитку регіону відзначений наступними особливостями:

- ✓ високий темп приросту населення – 2,8% на рік;
- ✓ зовнішня й внутрішня міграція, обумовлена в основному високим рівнем безробіття, наявність дешевої робочої сили в регіоні;
- ✓ соціально-політична нестабільність у країнах Західної Азії.

Залежно від розвитку галузевої структури господарства можна виділити 2 групи країн-нафтоекспортерів Західної Азії:

- країни з різкою перевагою первинного сектора (більше 70%), у якому домінує видобувна промисловість, а частка сільського господарства невелика –

1-3%; така структура дозволяє цим країнам мати великий обсяг ВВП на душу населення, що базується в основному на експорті нафти;

– країни, у структурі яких переважають промисловість і сфера послуг, що знаходяться приблизно в рівних пропорціях: Кувейт (53 і 46%) і Об'єднані Арабські Емірати (57 і 40%). Економіка цих країн характеризується високою ефективністю функціонування.

Велику роль у країнах Західної Азії відіграє рух іноземного й регіонального капіталу. Становлення нафтової й газової промисловості в регіоні було пов'язане насамперед з іноземним капіталом великих нафтових компаній. Пізніше він став проникати й в інші галузі. На цей час приплив приватного іноземного капіталу не перевищує 1% загального обсягу інвестицій у країни, що розвиваються. У міру розвитку економіки країн регіону зростала і їхня частка в прибутках закордонних компаній. Відмінною рисою Західної Азії є вкладення значного капіталу фінансових структур арабських країн Перської затоки – нафтодоларів (більше 350 млрд.) – переважно в позичковій формі за межі регіону. Нафтодолари – це долари, якими володіють особи, що не є громадянами США, а також держави, які одержують доходи від виробництва й експорту нафти. Цей капітал утворився в період сприятливої кон'юнктури на світовому ринку нафти для країн-експортерів в 1973 р., коли ціна на нафту зросла більш ніж в 4 рази. Він був розміщений переважно в доларах у західних фінансових установах, кошти від вивозу нафтодоларів активно використовуються для розвитку соціальної сфери – охорони здоров'я, освіти й комунальних послуг. Це дозволило багатьом країнам Західної Азії скоротити відставання від розвинених країн й істотно підвищити добробут своїх громадян. Особливих успіхів у цьому домоглися Саудівська Аравія й Кувейт.

Країни Західної Азії є відкритими зовнішньому світу (частка експорту регіону 28,5% від усього азіатського експорту, а імпорту – 27%). Основні експортні товари: нафта, нафтопродукти, газ, продукція хімічної й легкої промисловості, сільського господарства. Негативним моментом зовнішньої

торгівлі є сильна монотоварна залежність багатьох країн регіону від світового ринку.

4.1.2. Економіка Венесуели

Площа – 912 тис. кв. км

Населення – 26 млн. жит. (2006)

ВВП – 147,9 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 6,9 тис. дол. (2006)

Венесуела розташована на півночі Південно-Американського континенту, у басейні Карибського моря. Столиця - Каракас (3 млн. жителів) знаходиться в Андах, поблизу узбережжя.

З початку 20-х рр. економіка Венесуели цілком зв'язана з нафтою.

У 1960-1970-ті рр. у венесуельській економіці відбулися серйозні зміни. Було націоналізовано нафтову і залізорудну промисловість, що значно підсилило позиції державного сектора. Венесуела прагне послабити залежність господарства від єдиного товару - нафти і нафтопродуктів, що дають 95% вартості експорту.

У басейні озера Маракайбо створюються великі нафтохімічні комплекси, у тому числі за переробки газу. У перспективі велике значення мають відкриті у 70-і рр. родовища високоякісної нафти на сході, у басейні Оріноко. У цій же зоні отримав розвиток видобуток залізної руди, що вивозиться морськими судами по Оріноко.

Обробна промисловість зосереджена поблизу столиці (важливі центри - Валенсія, Маракай та ін.) і в Маракайбо - другому за величиною місті країни. З 60-х рр. XX століття почалося освоєння сходу Венесуельської Гвіани, де створюється єдиний у тропіках район щодо комплексного промислового розвитку з великим новим містом Санто-ме-де-Гуаяно (гідроенергетика, залізорудна і лісова промисловість, чорна металургія, алюмінієва промисловість, машинобудування). Венесуельську Гвіану іноді називають

"тропічним Руром".

Розвитку національної економіки Венесуели перешкоджають транснаціональні корпорації, що контролюють важливі галузі промисловості, а також традиційна відсталість сільського господарства в Андах. Країна, що володіє великими земельними і водними ресурсами, величезними просторами пасовищ у саванах басейну Оріноко, залежить від імпорту продовольства [5].

4.2. Економіка «багатих островів»

Назва “багаті острови” зумовлена з тим, що до цієї групи країн належать головним чином острівні держави в жаркій природній зоні. Навіть материкові країни групи (Панаму, Гвіану) можна розглядати як острови, оскільки їхня територія зайнята тропічним лісом, і майже все населення сконцентроване у вузькій смузі навколо найзручнішого порту.

До “багатих островів” відносяться острівні, напівострівні або прибережні держави:

– *Карибського басейну*: Антигуа і Барбуда, Антильські острови, Аруба, Багамські острови, Барбадос, Бермудські острови, Віргінські острови, Гваделупа, Гвіана, Гренада, Кайманові острови, Коста-Ріка, Мартініка, Панама, Пуерто-Ріко, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго;

– *Північної Атлантики*: Гернсі, Джерсі, Острів Мен;

– *Індійського океану*: Маврикій, Реюньон, Сейшельські острови;

– *Тихого океану*: Аоминь (Макао), Гуам, Науру, Острови Кука, Східне Самоа, Нова Каледонія, Палау, Північні Маріанські острови, Французька Полінезія.

Індекси гуманітарного розвитку ООН (IHD) у цих країнах становлять 0,75-0,9 одиниць. Високий душевий ВВП утворюється в них за рахунок доходів від іноземного туризму, транзитної торгівлі, реєстрації іноземних суден і фірм,

а також від плантаційного господарства, добувної промисловості й орендної плати за військові бази й полігони.

Частка сфери послуг у ВВП і зайнятості в середньому становить 70% і не опускається нижче 50%. Для залучення іноземців створені найбільш пільгові умови реєстрації й оподатковування підприємств, побудовані й будуються підприємства побутового обслуговування, організовані добрий зв'язок і транспортне сполучення, пропуск транзитних вантажів тощо. За останні 30 років темпи економічного зростання в більшості країн групи перевищують середньосвітові.

Хоча заняття населення не відрізняються складністю (робота в готелях і на пляжах, на транспорті, в ремонтних підприємствах і т.п.), але одержуваний доход дозволив прискорити соціально-економічний прогрес. За відносно короткий термін на “багатих островах” різко підвищилися рівні урбанізації й освіти, за якими група вже не поступається середньорозвинутим і новим індустріальним країнам. Іде процес формування базових галузей промисловості, на багатьох “островах” створена енергетика, розміщені складальні, швейні й інші підприємства, які стають базою для подальшого зростання.

Народжуваність на “багатих островах” поки втричі перевершує показник розвинених країн, але швидко знижується. Частка споживчих витрат у ВВП і рівень життя приблизно такі ж, як в індустріальних середньорозвинених і нових індустріальних країнах. Щорічна інфляція перевищує 5%, іноді сягаючи значних розмірів. Рівень безробіття дуже високий, становить від 10 до 40% робочої сили. Вважати “острови” особливо процвітаючими не доводиться.

Проблемами “туристичних” островів залишаються сезонність у головних сферах прикладання праці й вузькість ринку праці, через що емігрує значна частина молоді й творчих людей. У міру вирішення цих проблем країни цієї групи можуть змінити своє місце в типології. Так, наприклад, відбулося з Кіпром і Мальтою, які 30 років тому перебували в групі “багатих островів”, а зараз перейшли в категорію індустріальних середньорозвинутих країн Європи.

РОЗДІЛ 5. КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, З РІВНЕМ ДОХОДІВ НИЖЧИМ ЗА СЕРЕДНІЙ

5.1. Економіка середньорозвинених країн СНД

5.1.1. Економіка Вірменії

Площа – 29,8 тис. кв. км

Населення – 2,97 млн. жит. (2006)

ВВП – 6,6 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 5,4 тис. дол. (2006)

Вірменія розташована в південній частині Закавказзя. На півночі вона межує з Грузією, на сході - з Азербайджаном, на півдні з Туреччиною і Іраном.

Переважає гірський рельєф: 90% території знаходиться на висоті більш як за тисячу метрів над рівнем моря. Високогірні альпійські луки є літніми пасовищами для овець. По долині ріки Аракс розташовується сама велика долина Вірменії - Араратська, де за умов штучного зрошування вирощують виноград, теплолюбні фрукти. Вирощується багато інших цінних сільськогосподарських культур.

Гідроресурси використовуються для зрошування земель і вироблення електроенергії. На річці Роздан побудовано каскад ГЕС. Велике народногосподарське значення має високогірне озеро Севан. Щоб стримати падіння рівня води в озері Севан, побудовано гірський тунель: ріка Арпа - Севан. Мінеральні джерела Джермук, Арзні, Діліжан та інші дають цілющу мінеральну воду.

У надрах є поклади руд кольорових металів (міді і молібдену), золота, харчової солі, будівельних матеріалів вулканічного походження (туфи, базальт, граніт, мармур).

Для країни характерне значне переважання вірменського населення (**понад 95 %**). Проживають також росіяни, азербайджанці, курди та інші. Серед держав СНД Вірменія виділяється **відносно** високою щільністю населення – **близько 100** чоловік на км². Особливо висока його щільність в Араратській долині, де

зосереджена майже половина жителів Вірменії. Міське населення складає до 70 % від загальної його чисельності.

Народне господарство Вірменії розвивається в умовах дефіциту паливно-енергетичних ресурсів. Сучасний паливно-енергетичний комплекс країни базується на використанні російського та туркменського газу, гідроенергії річки Роздан, атомної електростанції та кількох теплових електростанцій, що працюють на імпортному паливі.

Галузями спеціалізації Вірменії є: кольорова металургія, хімічна промисловість, трудомістське машинобудування. Важливу роль відіграють також гідроенергетика в комплексі з іригацією, легка і харчова промисловість.

Кольорова металургія представлена видобуванням і переробкою руд кольорових металів. Виплавляють мідь (м. Алаверді), алюміній (м. Єреван) і молібден.

Хімічна промисловість виробляє синтетичний каучук, пластмаси, лаки, фарби, азотні добрива. Підприємства знаходяться в містах: Єреван, Раздан, Алаверді.

Підприємства машинобудування випускають електротехнічні вироби, верстати, автомобілі. Виробляються турбіни, генератори, трансформатори, прилади, електролампи. Машинобудування розвинуте у Єревані і інших містах Вірменії.

У Вірменії добуваються і обробляються будівельні матеріали, серед яких виділяються мармур і кольорові туфи. Їх використовують в багатьох країнах СНД.

Розвинута легка промисловість - текстильна, трикотажна, шкіряно-взуттєва. Важливе значення має також харчова промисловість. Особливо виділяється виробництво вин і фруктових консервів.

Обмеженістю продуктивних сільськогосподарських земель обумовлена спеціалізація сільського господарства на виноградарстві, плідівництві, тютюнництві. Виноградники і сади розміщені головним чином на

зрошувальних землях Араратської долини. У горах займаються вівчарством і поливним землеробством (виросшують ячмінь, пшеницю).

У Вірменії є усі види транспорту, але найбільш широко транспортна мережа представлена шосейними шляхами, які проходять по долинах рік і ущелинах [5].

Економічна політика спрямована на відновлення господарського потенціалу шляхом стабілізації внутрішніх умов виробництва, поширення ринкових реформ.

Міжнародні економічні відносини країни характеризуються дефіцитом зовнішньоекономічної торгівлі. Від'ємне сальдо останніх років перевищує 450 млн. дол..США на рік. Він покривається за рахунок міжнародної допомоги, кредитів, займів. Через це Вірменія має значний зовнішній борг, що складає до 45 % її ВВП.

У сучасному експорті Вірменії провідні місця займають ювелірні вироби та вироби алмазобробної продукції (до 40 %), кольорові метали (15 %), обладнання (10 %), продукція харчової промисловості (9 %) і ін. Імпортує Вірменія устаткування (9 %), продукти харчування, паливо і електроенергію, золото та необроблені алмази (до 13 %).

Найважливішими зовнішньо-торгівельними партнерами Вірменії виокремлюються: Бельгія, Росія, США, Іран, Німеччина, Великобританія, Греція, ОАЕ.

5.1.2. Економіка Молдови

Площа – 33,8 тис. кв. км

Населення – 4,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,588 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 2,0 тис. дол. (2006)

Республіка розташована на південному заході СНД, в межиріччі Пруту і Дністра. Молдова межує з Україною і Румунією. Вона займає невелику, але

добре освоєну в господарському відношенні територію. Пологі схили долин Молдови зручні для садів і виноградників. За своїми природними умовами Кодри не поступаються жодному виноградарському району світу.

Грунтово-кліматичні ресурси - основне природне багатство країни. Температурний режим клімату і багаті чорноземні ґрунти сприятливі для розвитку городництва, садівництва і виноградарства. 80% території припадає на сільськогосподарські угіддя, з яких понад 12% займають плантації квітів, сади і виноградники.

Велике значення мають для господарства Молдавії ріки Дністер, Прут і їх притоки. Вони є головними джерелами водопостачання і енергетики, а також частково використовуються для судноплавства.

Територія країни бідна корисними копалинами. Є лише сировина для промисловості будматеріалів. У Молдавії не виявлено яких - небудь значних запасів ресурсів, тому паливо доводиться завозити з інших країн СНД.

Молдавія - густонаселена республіка. Середня щільність 126 чол. на 1 км². Основну частину населення складають молдавани (64%). Серед інших національностей виділяються росіяни (14%), українці (13%), які компактно населяють лівобережжя Дністра. Велику частку населення складають сільські жителі (52%). За останні десятиріччя збільшилися темпи зростання міського населення. Кишинів, Бельци, Бендери, Тіраспіль - міста з населенням понад 100 тис. жителів.

У структурі господарського комплексу Молдавії провідне місце посідає сільське господарство, харчова промисловість, машинобудування і легка індустрія. Розвинуті також електроенергетика і промисловість будівельних матеріалів.

Харчова промисловість тісно пов'язана з переробкою різноманітної сільськогосподарської сировини. Виділяються декілька галузей: консервна, цукрова, виноробна, маслоробна і тютюнова. Консервна промисловість випускає соки, плодоовочеві консерви і орієнтується на сировину, яка є мало транспортабельною. Найбільш висока концентрація підприємств склалася на

південному сході республіки. Заводи побудовано у містах: Кишинів, Кагул, Тирасполь, Бендери і інших.

Заводи з виробництва цукру (нова галузь для країни) концентруються в північній частині Молдавії, де знаходяться основні посівні площі цукрового буряка. Найбільш великі з них зосереджені в містах: Дондюшани, Бельци, Рибніця.

Виноробство є старовинною галуззю господарства. Підприємства з випуску виноградних вин і коньяку є в районах високої концентрації виноградників (центральна і південна Молдова). Великі вино - коньячні комбінати є в Кишиневі і Тирасполі.

Тютюнова промисловість переважає в північній і центральній частинах країни, де вирощують тютюн.

Машинобудування створене в останні роки. Побудовані заводи з виробництва тракторів (Кишинів), томатозбиральних комбайнів (Бельци), обладнання для сільського господарства і харчової промисловості. Отримали розвиток також трудомістські галузі приладобудування, електроніка (Кишинів). Підприємства машинобудування використовують метал Молдавського переробного металургійного заводу (Рибніця) і привізну сировину з України.

Легка промисловість використовує в основному привізну сировину. Підприємства текстильної промисловості випускають бавовняні тканини (Тираспільський комбінат), шовкові тканини (Бендери). Побудований великий килимовий комбінат (Унгени). Є швейні, трикотажні і шкіряно - взуттєві підприємства (Кишинів, Тираспіль).

Промисловість будівельних матеріалів є також у в деяких містах Молдавії. Вона представлена виробництвом черепиці, різних блоків з ракушняку, шиферу, цементу, залізобетонних виробів.

Електроенергетика відіграє велику роль в економіці країни. На річці Дністер побудовано Дубосарську ГЕС, на ріці Прут споруджено ГЕС спільно з Румунією (в районі Костешти-Стинка); могутня Молдавська ГРЕС діє біля

міста Дністровськ, а в Кишиневі, Тирасполі і Бельцах є ТЕЦ, які працюють на привізному паливі.

Характерною рисою сільського господарства Молдавії є різке переважання рослинництва над тваринництвом (відповідно 70 і 30 %).. Вирощують зернові (кукурудза і озима пшениця), технічні (цукровий буряк, соняшники, ефіромасляні) і овоче-баштанні культури. Велике поширення отримало виноградарство і садівництво. За валовим збором винограду Молдавія займає друге місце в СНД після Азербайджану, а за збором плодів і ягід - третє місце в СНД (після України і Росії).

Розводять велику рогату худобу молочно- м'ясного напрямку, свиней і овець (переважно цигейських і каракульських порід). Створене птахівництво. Продуктивність худоби порівняно низька, тому потреби населення в продукції тваринництва не забезпечується повністю.

Головними видами транспорту є залізничний і автомобільний. Автомобільний транспорт забезпечує переважно внутрішні перевезення. Прокладені чисельні газопроводи. Використовується також повітряний транспорт [5]

Народне господарство Молдови на протязі довгого часу знаходилося у затяжній кризі. Зростав зовнішній борг, знижувалось виробництво ВВП. Лише в останні роки, завдяки намаганням уряду з втілення у країні ринкових реформ та стабілізації економічного стану, з'явилась тенденція до покращення становища (рис.4.) .

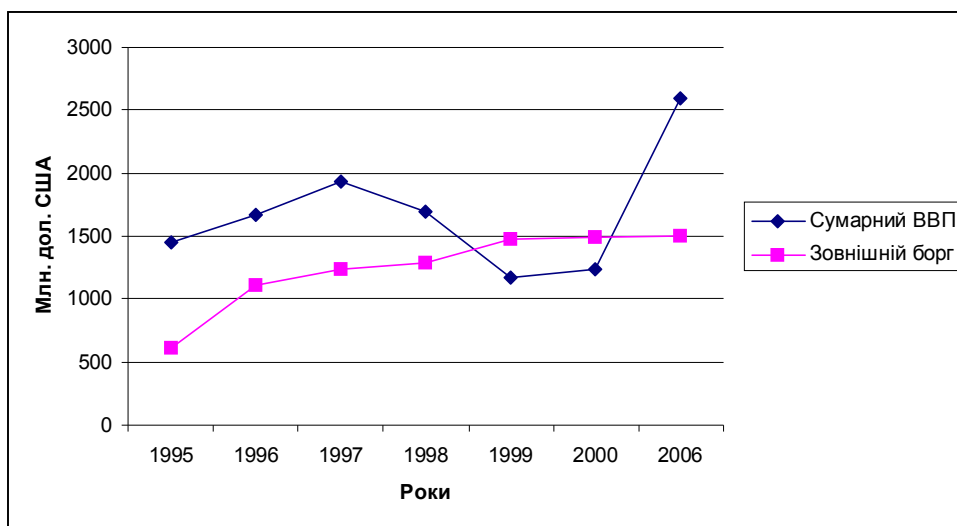

Рис. 4. Динаміка ВВП та зовнішнього боргу Молдови

В економічному житті Молдови важливе значення має зовнішня торгівля, що пов'язано із двома факторами – значною залежністю країни від імпорту багатьох видів ресурсів, особливо енергоносіїв, а також вузистію внутрішнього ринку.

До розпаду Радянського Союзу зовнішньоторговельні зв'язки Молдови були зорієнтовані, головним чином, на республіки Союзу (97,5 % в експорті і 87 % - в імпорті). За роки незалежності здійснилася диверсифікація зовнішньої торгівлі, в наслідок чого на країни СНД припадає лише 58% молдовського експорту та 34 % імпорту.

Експортну продукцію Молдови складають переважно товари агропромислового комплексу. В імпорті переважають енергоносії, сучасне обладнання, ядохімікати, текстиль для швейної та трикотажної промисловості.

Головні торгові партнери Молдови – Росія, Румунія, Україна.

З метою активізації експортної політики в країні із 2000 р. працює молдовська організація “МЕРО”, фінансування якої здійснює Євросоюз.

5.1.3. Економіка Грузії

Площа – 69,7 тис. кв. км

Населення – 4,6 млн. жит. (2006)

ВВП – 5,272 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 3,8 тис. дол. (2006)

Грузія розташована на південь від головного кавказького хребта і займає західну і центральну частини Закавказзя.

Рельєф в основному гірський. Більше за 60% території займають Кавказькі гори. Висотна поясовість створює виняткову різноманітність природних умов, а господарювання і будівництво дещо ускладнені.

У нижній течії ріки Ріоні і на побережжі Чорного моря в Колхидській низовині клімат вологий субтропічний. У Західній Грузії випадає від 1000 мм до 4000 мм (в горах) опадів в рік; в Східній Грузії 300 600 мм. Ґрунти (червоні, жовті і чорноземи) і температурний режим дозволяють вирощувати різні субтропічні культури (тютюн, інжир, цитрусовий, чайний кущ і інш.). Платтації виноградарників підіймаються в гори до висоти 1000м , сади - до висоти 1500 м над рівнем моря.

Запаси гідроресурсів досить значні. Біля 40% території (головним чином схили гір) зайнято гірськими широколистими лісами. У лісах збереглися реліктові і рідкісні породи дерев: тис, самшит, піцундська сосна. Степи у східній частині Грузії використовуються як зимові пасовища.

Основні корисні копалини: марганцева руда (Чиатурське родовище), кам'яне вугілля (Ткібулі і Ткварчелі), мідна руда. Країна має унікальні рекреаційні ресурси, є цінні джерела мінеральних вод та інші.

Населення Грузії багатонаціональне. Більшість жителів - грузини (69%), проживають також росіяни, вірмени, азербайджанці. На узбережжі Чорного моря живуть абхазці і аджарці. У горах, на кордоні з Росією, компактно проживають осетини.

Найбільш густонаселеними районами в країні є Чорноморське узбережжя, Колхидська низовина і долина річки Кура. Середня щільність населення складає 70-80 чоловік на 1 км², в деяких районах досягає 300 чоловік і більше.

Міське населення становить 56%. Найбільші міста: Тбілісі, Кутаїсі, Батумі, Сухумі.

Грузія завжди виокремлювалася високим рівнем освіти населення. Таке становище збереглося і зараз. Однак розрив та скорочення економічних зв'язків Грузії з країнами колишнього Радянського Союзу призвів до економічної кризи. Скоротилося промислове та сільськогосподарське виробництво. Різко виросло безробіття (одне із найбільших серед країн СНД).

З 1994 р. розпочалось здійснення, розробленої за участі МВФ, програми реформування економіки Грузії та виходу її із кризи. Передбачалося створення законодавчої бази, адекватної ринковій економіці, трансформування форм власності та податкової системи, лібералізація цін і зовнішньої торгівлі. Можливості успішного проведення реформ пов'язувалися із допомогою західних країн. Не дивлячись на незадовільне політичне становище, розкол країни (сепаратизм в Абхазії, Південній Осетії), проведення реформ розпочалося. 1995 р. став переломним у їх здійсненні. Була проведена грошова реформа, мала приватизація і ін.

Зараз понад 75 % внутрішнього валового продукту створюється у приватному секторі економіки.

Грузія - індустріально-аграрна країна. Головна галузь важкої промисловості - машинобудування. Галузі його спеціалізації це виробництво електровозів (м. Тбілісі) і вантажних автомобілів (м. Кутаїсі). Випускають також електродвигуни, бурове обладнання, металорізальні верстати, машини для харчової промисловості і сільського господарства. На жаль, переважна частина потужностей даних виробництв зараз майже не використовується.

Вагоме значення має видобуток марганця в районі Чиатури. Розробляється Маднеульське родовище мідних руд. Кам'яне вугілля видобувається в Ткібулі та Ткварчелі.

Чорна металургія представлена Руставським металургійним комбінатом і Зестафонським заводом феросплавів. Але виробництво чугунку, сталі та металопродукції зараз зчтно скоротилося в порівнянні з 90-ми роками.

Значну роль у розвитку економіки відіграє електроенергетика. Вона представлена тепло- і гідроелектростанціями. ГЕС побудовані на річках Ріоні,

Кура, Інгурі. Теплові електростанції працюють на власному вугіллі і привізному газі, який поступає по газопроводах з Росії і Туркменії.

Хімічна промисловість, що виробляє пластмаси, азотні добрива і синтетичне волокно, використовує імпортований природний газ.

Текстильна промисловість використовує натуральний шовк, вовну, привізну бавовну, хімічне волокно.

Відносно добре розвинена харчова промисловість, у т.ч. виноробство, виробництво фруктових консервів, мінеральних вод (у тому числі, відомі далеко за межами країни “боржомі”).

У сільському господарстві важливе місце посідає субтропічне рослинництво: виноградарство, плідівництво, тютюнництво. Вирощуються зернові (провідна роль серед яких належить кукурудзі), картопля, овочі. У країні займаються пасовищним скотарством (вівчарством). Розводять також кіз, велику рогату худобу, свиней, домашніх птахів.

У Грузії значні площі сільгоспугідь мають штучне зрошення та зволоження, або осушені.

Відсутність мережі залізниць у деяких районах компенсується добре розвинутою мережею автошляхів. Значну роль в господарстві країни відіграють великі морські порти - Поті і Батумі. Розвинутий трубопровідний транспорт [5].

З метою створення більш сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Грузії ще у 1995 р. були скасовані експортні мита. Значно скоротвся обсяг наменувань продукції, яка потребувала ліцензування. Були підписані торгові угоди із багатьма країнами світу. Завдяки цим заходам Грузія зараз має торговельно-економічні зв'язки більше, ніж із 100 країнами світу. На початку 2000-х років понад 40 % експорту та 35 % її імпорту припадало на країни СНД, де лідером виступає Росія. Торговельними партнерами Грузії є також Туреччина, Німеччина, Італія, США.

У експорті країни – продовольчі товари, чорні метали, добрива, цитрусові, вино, мінеральні води. У імпорті переважають енергоносії, автомобілі, зерно, ліки. Торговельний баланс країни характеризується від'ємним сальдо.

5.1.4. Економіка Азербайджану

Площа – 86,6 тис. кв. км

Населення – 8,1 млн. жит. (2006)

ВВП – 14,05 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 7,3 тис. дол. (2006)

Азербайджанська Республіка розташована в східній частині Закавказзя.

Рельєф різноманітний. Значну частину площі республіки (більше за 50%) займають гірські системи: Великий і Малий Кавказ, Талишські гори. Між горами і узбережжям Каспійського моря розташовані рівнини і низовини, найбільша серед них Куро - Араксинська низовина. На південному сході, між Талишськими горами і Каспійським морем, простяглася Ленкоранська низовина.

Клімат в Ленкорані субтропічний. На рік випадає від 300 мм осадків в передгір'ях Великого Кавказу до 1200 - 1400 мм в Ленкоранській низовині. В горах клімат змінюється в залежності від висоти. Ґрунти різноманітні: в горах - по-гірському лугові і бурі ґрунти, на Куро - Араксинській низовині переважають сірі, а на Ленкоранській низовині - жовті (що дозволяє вирощувати цитрусові і інші субтропічні культури).

Завдяки особливостям рельєфу і кліматичним умовам склався багатий рослинний світ. Схили Великого Кавказу до 2000 м висотою покриті лісами з дуба, граба, бука. У лісах є багато дикорослих плодових дерев і чагарників: алича, дика яблуня, груша, фундук.

Самі великі ріки - Кура і її приток - Аракс. У горах багато малих річок, понад тисячі мінеральних джерел. На Куро-Араксинській низовині побудовано декілька зрошувальних каналів і величезне Мінгечаурське водосховище. Сільське господарство тут потребує штучного зрошування.

У надрах є багато корисних копалин. Це відносно значні запаси залізняку (245 млн.т), алунітів (сировина для отримання алюмінію), молібдену, кам'яної солі. Але головне багатство Азербайджану – високоякісна нафта і природний

газ (Карадаг). Видобуток нафти здійснюється на Апшеронському півострові – 53 родовища. Діють також морські промисли на шельфі Каспійського моря – 17 родовищ. Добувається лікувальна нафта - нафталін. У районі її видобування створено курорт. В надрах країни містяться кольорові метали – мідь, свинець, цинк, поліметалічні руди, а також ртуть, золото та срібло. Багато будівельних матеріалів: мармуру, вапняку, цементної сировини.

Є значні площі сільськогосподарських угідь, придатних для вирощування технічних і субтропічних культур.

У Каспійському морі і річці Кура ведеться промисел цінних порід риб: лосося, білуги, осетрових, оселедця.

Азербайджан - багатонаціональна країна. Більшість жителів - азербайджанці (78%). Живуть також росіяни, грузини, українці, татари, аварці, лезгини та інші. Міське населення становить 54%. Середня щільність населення складає 80 чоловік на 1 км². Найбільш густо заселені Апшеронський півострів і Ленкоранська низовина.

Азербайджан - розвинута індустріальна країна. Але її потужний потенціал не витримав розвалу народногосподарського комплексу Радянського Союзу, складовою частиною якого була економіка Азербайджану та війни із Вірменією. Країна увійшла у глибоку кризу, вихід із якої розпочався практично лише з 1996 р. При цьому в ролі “локомотива” її економіки виступила нафтова промисловість. В Азербайджані почала здійснюватись реформа у напрямку роздержавлення народного господарства та переходу до ринкових відносин. Країна має значний дефіцит власних коштів і намагається максимально залучити іноземний капітал. Але останній іде, в основному, у нафтодобувну галузь.

У структурі ВВП частка промисловості складає 22 %, сільське господарство – 18 %, решта – будівництво, сфера послуг і ін. Провідне місце в господарстві займають: паливно - енергетичний комплекс, нафтохімія і машинобудування. Розвинута також легка і харчова промисловість.

Паливно - енергетична промисловість представлена видобутком нафти і газу. Нафта добувається на морських промислах Каспія (біля 70% всього нафтовидобування). Нині має місце розробка нових нафтових родовищ за участю іноземних фірм. Частина видобутої нафти експортується в Європу через порт Новоросійськ (Росія) і Туреччину. Переробку нафти зосереджено у Баку.

Розробляється Карадагське родовище природного газу на Апшеронському півострові. Проте своїх запасів газу практично вже не вистачає і Азербайджан частково вимушений його купувати у Туркменії, який поступає по газопроводах через територію Росії.

Промисловість базується на могутній енергетичній базі. Електроенергію дають ГЕС, що побудовані на річці Курі, а також теплові електростанції, що використовують природний газ і відходи переробки нафти.

Хімічна промисловість тісно пов'язана із видобуванням і переробкою нафти. Галузь виробляє синтетичний каучук, автомобільні шини, синтетичне волокно, пластмаси і добриво. Головні центри хімічної промисловості це Баку і Сумгаїт.

Підприємства машинобудування випускають обладнання для нафтової промисловості. Розвиваються також електротехніка і радіоелектроніка. Основні центри її виробництва - Баку і Гянджа.

Розвинута також алюмінієва промисловість в Сумгаїті і Гянджі. Створено багатогалузеву харчову промисловість і різноманітні галузі легкої промисловості.

У порівнянні з Грузією і Вірменією в Азербайджані площа сільськогосподарських угідь значно більша. Але розвиток сільського господарства багато в чому залежить від зрошування земель і зволоження пасовищ. Головна галузь - поливне землеробство. На зрошуваних землях вирощується бавовник. Із зернових культур сіють пшеницю, ячмінь, кукурудзу, рис. В межах Ленкоранської низовини вирощують чай і цитрусові. Розвинуте садівництво і овочівництво.

Тваринництво є досить важливою галуззю сільського господарства країни. Розводять овець, кіз, велику рогату худобу, займаються виробництвом шовку. Поголів'я великої рогатої худоби складається з буйволів і зебу.

На узбережжі Каспійського моря утворено курортна зона.

Азербайджан має розвинутий залізничний, автомобільний, повітряний, морський і трубопровідний транспорт. Баку є одним з найбільших портів на Каспійському морі [5]. Азербайджан приймає активну участь у міжнародних проект "ТРАСЕКА" із створення транспортного коридору через Закавказзя в Середню Азію і Китай.

Азербайджан активно розвиває свої зовнішньоекономічні зв'язки із іншими країнами. В першу чергу це стосується співробітництва у нафтовій галузі. Існує багато проектів із спільного видобутку, переробки та транспортування каспійської нафти. Частково вони вже реалізуються. Гірше справа із зовнішньою торгівлею товарами, що виробляються поза нафтовою промисловістю. Але в цілому, завдяки експорту нафти, зовнішньоторгівельне сальдо країни позитивне. Основними торговельними партнерами Азербайджану є Росія, Туреччина, США, Німеччина, Великобританія, Франція, Казахстан.

5.1.5. Економіка Туркменії

Площа – 488,1 тис. кв. км

Населення – 5,1 млн. жит. (2006)

ВВП – 16,16 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 8,9 тис. дол. (2006)

Туркменія розташована в західній частині Середньої Азії і займає 40% її території. На півдні вона межує з Іраном і Афганістаном, на сході – з Узбекистаном, на заході омивається Каспійським морем.

Рельєф рівнинний, тільки на півдні розташовані невисокі гори Копетдаг. Туркменія характеризується пустельним типом клімату з річною кількістю

опадів менше за 100 мм. Навіть у передгір'ях Копетдага випадає лише 300 мм опадів. Пустеля Каракуми займає більше за 80% території країни. В наслідок цього землеробство можливе тільки на зрошуваних землях, які розташовані по долинам рік Теджена, Мургаба і Амудар'ї. Під ріллею зайнято близько 1% площі країни. Велику роль в господарстві відіграє Каракумський канал.

Туркменія є досить багатою на корисні копалини. На її території знаходиться великий нафтогазоносний басейн. Найбільші родовища нафти зосереджені на заході Туркменії: Небіт-Даг, Кум-Дат і Окарем. Багаті родовища газу відкриті у Центральних Каракумах і на півдні країни: Шатлик, Майське та інші. Світову популярність отримали запаси глауберової солі (мірабіліта) в затоці Кара-Богаз-Гол. Є також поклади сірки, солі, йоду і броду.

Туркменія - багатонаціональна держава. Туркмени становлять близько 77 %. Проживають росіяни, узбеки, казахи, татари, українці, вірмени, азербайджанці та ін. Населення сконцентроване, головним чином, в прирічкових оазисах і передгірській зоні Копетдага. Величезна площа пустелі Каракуми населена слабо і використовується в основному для пасовищного тваринництва. Середня щільність населення є однією з найнижчих серед держав СНД (10,4 чоловік на 1 км²). Міське населення становить лише 45%.

Як і інші країни колишнього Радянського Союзу, Туркменістан пережив економічну кризу, із якої він розпочав вихід у 1994 р. При цьому, згідно офіційної статистики, темпи зростання його ВВП перевищували протягом багатьох років 10 % (У 2000 р. – 17 %).

Структура ВВП складає: промисловість – 35 %, Сільське, лісове та рибне господарство – 21 %, будівництво та послуги – 44 %.

Країна намагається здійснити реструктуризацію народного господарства у напрямку збільшення питомої ваги обробних галузей промисловості, сфери послуг та ін. виробництв, щоб зменшити свою залежність від експорту газу. Найважливішими галузями спеціалізації господарства Туркменістана є видобуток і переробка нафти і газу, природної хімічної сировини, виробництво тонковолокнистої бавовни, шовку, каракуля.

Газова промисловість є провідною галуззю у паливно-енергетичному комплексі Туркменістану. За запасами і видобутком природного газу країна займає друге місце в СНД і поступається лише Росії. Найбільші газові родовища - Шатликське і Майське стали центрами газової промисловості країни. Річний видобуток газу перевищує 50 млрд. м³, що дозволяє експортувати його в Росію, на Україну і в Закавказзя. Діє газопровід Середня Азія - Центр. Планується спорудження потужного трубопроводу для транспортування газу в Європу через територію Ірану і Туреччини.

Нафтова промисловість отримала розвиток на заході Туркменістану. Попутно з нафтою видобувається газ. Центром нафтовидобувної промисловості є місто Небіт-Даг. Потужний нафтопереробний завод діє у місті Красноводськ. Частина нафти, яка ви добувається у країні переробляється у сусідньому Узбекистані.

Електроенергетика представлена тепловими електростанціями, які використовують природний газ як паливо.

Хімічна промисловість в основному використовує природну хімічну сировину мірабиліт, сірку, бром і йод. У місті Чарджоу є завод з виробництва фосфатних добрив, який працює на фосфоритах з Казахстану.

Важливу роль в економіці відіграють легка і харчова промисловість. Легка промисловість виробляє шовкові і бавовняні тканини, килими, швейні і інші вироби.

Найбільшого розвитку в Туркменії досягло поливне землеробство і пустельно-пасовищне тваринництво. На зрошуваних землях основною галуззю спеціалізації є бавовництво. Після проведення Каракумського каналу посівна площа під бавовником значно зростає. На землях Тедженського і Мургабського оазисів вирощується тонковолокниста бавовна. В оазисах передгірської частини Копетдага поливне землеробство дозволяє вирощувати фрукти, виноград, овочі і зернові культури. Тут також займаються шовківництвом. За збором бавовни Туркменістан посідає друге місце в СНД після Узбекистану, а по шовківництву - третє після Узбекистану і Азербайджану.

Країна спеціалізується на розведенні каракульських овець в пустелі Каракуми. Туркменські каракульські шкурки користуються досить великим попитом на світовому ринку. Розвинуте також тонкорунне вівчарство і верблюдарство. Передгір'я Копетдага це батьківщина відомих ахалтекинських коней.

Головний вид транспорту - залізничний. Використовуються також автомобільний, трубопровідний і повітряний [5].

У зовнішньоекономічній політиці Туркменістан спрямовує свої зусилля на інтеграцію у світове господарство на базі співробітництва з усіма країнами світу, дотримуючись політичного нейтралітету. Зовнішньоторговельний обіг Туркменістану характеризується позитивним сальдо. На країни СНД припадає 26 % експорту і 47 % імпорту Туркменістана. Найважливішим його торговоекономічним партнером є Росія (13 % у імпорті і 5 % – у експорті). Із країн дальнього зарубіжжя важливими торговельними партнерами Туркменістану виступають Туреччина, Німеччина, Великобританія, Іран, Китай.

5.2. Економіка мусульманських країн Південно-Західної Азії

Країни Південно-Західної Азії розташовані в посушливому поясі пустель, напівпустель і сухих гірських степів. Пустельними ландшафтами зайнято близько 60% території регіону. На півночі простираються великі напівпустельні плоскогір'я, обрамовані горами. Вони надто багаті корисними копалинами. Клімат цієї частини - субтропічний, континентальний, з посушливим тривалим літом, короткою дощовою зимою. Рослинність носить степовий і напівпустельний характер, і тільки на зволжених схилах гір ростуть широколистяні ліси.

Головним багатством регіону, особливо Аравійського плоскогір'я, Месопотамії, Іранського нагір'я і деяких інших областей є нафта. На частку країн Південно-Західної Азії припадає близько 2/3 усіх розвіданих запасів

нафти країн світу. Нафтові родовища в цьому регіоні відрізняються сприятливими умовами залягання, великою потужністю пластів, високим газовим тиском і гарною якістю нафти. Майже 3/4 нафтових свердловин регіону фонтанують. Найбільші родовища знаходяться в межах Саудівської Аравії. Це континентальне Гавар і морське - Сафанія. Багаті країни Південно-Західної Азії вугіллям - особливо Туреччина, міддю - Іран і Кіпр, цинком, свинцем, хромітами - Туреччина та Іран, золотом - Саудівська Аравія, мінеральними солями – Ізраїль, Йорданія, сіркою - Ірак.

Південно-Західна Азія - порівняно малонаселений регіон світу. Середня щільність складає 22 чол./кв. км. Найбільша в Лівані - 300 чол. на 1 кв. км, найменша - у Саудівській Аравії - 4 чол. До 70% населення живе у сільській місцевості. Національний склад більш-менш однорідний. Більшість складають араби. Великі національні групи - турків, персів, афганців. Крім того тут живуть - курди, євреї, вірмени, азербайджанці, греки, таджики й інші народи.

Переважна частина жителів сповідують іслам. Історично склалися два напрямки ісламу - сунізм і шиїзм. Головною причиною розколу була боротьба за верховенну владу між різними групами вищого духовництва. Пануюче положення в ісламі завоював сунізм. В Ірані, Іраку, ЄАР, НДРС більшість складають шиїти. У Лівані понад 50% населення складають християни. У країнах регіону традиції ісламу надто сильні.

Будівництво у 1869 р. Суецького каналу, відкриття найбагатших родовищ нафти, металевих руд, наявність джерел дешевої сільськогосподарської сировини, людських ресурсів - усе це підвищило економічне, політичне і воєнно-стратегічне значення регіону і призвело до загострення боротьби, головним чином між Англією, Францією, а потім Німеччиною і США за територіальний розподіл і переділ його політичної карти.

Першим здобув перемогу в боротьбі за незалежність у 1919 р. Афганістан, у 1920 р. отримав суверенітет Іран, а в 1923 р. був проголошений республіканський лад у Туреччині.

Друга світова війна також внесла істотні зміни в політичну карту району. Так у 1943 р. політичну незалежність завоювали Сирія і Ліван, у 1946 р. - Йорданія. Надалі були скинуті монархічні режими в Єгипті, Іракові, Ємені, утворилася республіка Кіпр, незалежність отримав Кувейт. У 1971 р. незалежність отримали Бахрейн, Катар і Оман. У цьому ж році було оголошено про утворення ОАЕ (Єгипет).

Ще у листопаді 1947 р. у відповідність до рішенням генеральної асамблеї ООН, Палестина, що була колонією Великобританії, була розділена на дві держави: єврейська (державна Ізраїль) і арабська палестинська держава. Райони міст Єрусалима і Беїтлахм (Віфлієм) були виділені в особливу одиницю з міжнародним адміністративним управлінням.

Проте Ізраїль порушуючи рішення ООН, у 1948 році захопив велику частину території арабської палестинської держави і Єрусалима. Слідом за першою агресією Ізраїль розв'язує ще три війни проти сусідніх арабських держав. У 1956 р. він був учасником потрійної агресії проти Єгипту (разом з Англією і Францією). У 1967 р. Ізраїль окупує весь Синайський півострів, що належить Єгипту, захоплює значні землі, що належать Сирії. У 1973 р. була четверта війна Ізраїлю проти Єгипту. П'ята близькосхідна війна в 1982 р., розв'язана Ізраїлем у Лівані, відрізняється особливою жорстокістю. Більш ніж тримільйонний арабський народ Палестини вигнаний зі своєї землі, позбавлений законного права державності.

У квітні 1979 р. був скинутий монархічний лад в Ірану і проголошена ісламська республіка Іран.

Істотно розрізняються країни регіону за державним ладом.

Провідне місце в промисловості країн Південно-Західної Азії займає нафтова галузь. Нафтові родовища країн району характеризуються винятково високою продуктивністю. Тому витрати виробництва при видобутку нафти тут дуже низькі. Собівартість близькосхідної нафти в середньому в 19 разів нижче, ніж у США, у 8 разів нижче, ніж у Венесуелі.

У 1960 р. було створено організацію країн-експортерів нафти ОПЕК (членами ОПЕК стали Венесуела, Габон, Індонезія, Ірак, Іран, Кувейт, Катар, Лівія, Нігерія, ОАЕ, Саудівська Аравія й Еквадор), а у 1968 році було створено регіональне нафтове угруповання - ОАПЕК, у яку ввійшли арабські нафтовидобувні країни. Ці організації взяли під контроль ціни на нафту. У період 70-х років ціни на нафту були підвищені в кілька разів. Відповідно зросли і доходи від нафти, що були використані на фінансування національних економік країн, що розвиваються.

Поряд з нафтовою промисловістю в останні роки більш швидкими темпами розвивається гірничовидобувна промисловість, а також чорна і кольорова металургія і металообробка.

Провідною галуззю національної економіки країн Південно-Західної Азії переважно є сільське господарство. У ньому зайнято більш 3/4 населення цих країн. Незважаючи на сприятливі природні умови, сільське господарство цього регіону усе ще залишається відсталим і малопродуктивним, з низьким рівнем механізації і застосуванням добрив. Проблеми у сільському господарстві пов'язані з періодичними посухами і руйнівними повеннями. Врожайність сільськогосподарських культур низка, низькі і темпи росту їхнього валового збору. У багатьох країнах району має місце напруженість продовольчого балансу і залежність від імпорту продовольства, особливо зерна, жирів, цукру. Сильним гальмом на шляху розвитку галузі є відсталі аграрні відносини, безземелля і малоземелля селянських мас.

Головним напрямком у землеробстві району є виробництво субтропічних культур. На зрошуваних землях і в межах середземноморського узбережжя, де випадає більше опадів, вирощують плодові, цитрусові, виноград, баштанні, цукровий буряк, бавовник, рис. На півдні Іраку - фінікову пальму і цукровий тростник, на півдні Аравійського півострова - каву. Провідне місце у виробництві зернових займає Іран.

У поголів'ї худоби переважають вівці і кози. В подальшому підйомі сільського господарства країн Південно-Західної Азії велику роль відіграють

іригаційні спорудження. Важливою проблемою при цьому є необхідність водорозподілу, в наслідок того, що великі ріки - Тигр, Євфрат, Амудар'я, Аракс - протікають по території різних країн.

Серед усіх видів транспорту головне місце в зовнішніх зв'язках належить морському, який має важливе міжнародне значення. Значну роль грає повітряний транспорт; район лежить у вузлі міжнародних повітряних трас. Великі аеропорти міжнародного класу знаходяться в Бейруті, Дамаску, Багдаді, Тегерані. Щодо залізничного транспорту, то він розвинений слабо. Найбільше значення має Багдадська залізниця, що з'єднує Стамбул з Басрой і має довжину близько 200 км, експлуатується також ряд ліній на території Іраку.

На внутрішніх перевезеннях величезне значення мають автомобільні шляхи. Одержав значний розвиток трубопровідний транспорт [5, 17].

5.2.1. Економіка республіки Ірак

Площа – 437,1 тис. кв. км

Населення – 27,5 млн. жит. (2006)

ВВП – 40,66 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 2,9 тис. дол. (2006)

Іракська Республіка розташована на північно-східній окраїні Арабського Сходу. На півночі Ірак межує з Туреччиною, на сході – з Іраном, на заході - із Сирією і Йорданом, а на півдні - із Саудівською Аравією і Кувейтом. На південному-сході протягом 50 км Ірак омивається водами Перської затоки.

Північні і східні кордони проходять по природних рубежах – гірським хребтам і рікам. У південній частині границя між Іраком і Іраном проходить по ріці Шатт-ель-Араб, що утворюється від злиття рік Тигру і Євфрату.

Населення складається із арабів, курдів, туркменів, асирійців, вірменів, персів. Столиця Іраку - Багдад.

В адміністративному відношенні Ірак поділяється на 18 провінцій (мухафаз). У 1974 р. за законом про представлення іракським курдам автономії

в рамках Іракської Республіки три провінції на півночі країни виділені в особливий автономний район -Іракський Курдистан з центром у місті Ербіль.

Ірак - єдина країна Близького Сходу, по якій протікають дуже багатоводні ріки. Дві самі великі з них Тигр і Євфрат починаються в сусідніх, добре зрошуваних горах, і вступають у межі Іраку на значній відстані друг від друга, потім поступово зближаються і нижче Багдада знову розходяться для того, щоб у районі м. Ель-Курна утворити могутній потік Шатт-ель-Араб, що впадає в Перську затоку.

Довжина Євфрату понад 3000 км, з яких на територію Іраку приходить тільки 40%. Верхів'я ріки знаходиться в горах Туреччини, середній плін –у межах Сирії.

Самою неспокійною рікою Іраку вважається Тигр. Його джерела лежать у глибині Вірменського нагір'я в Туреччині, однак, у межах Іраку знаходиться близько 80% загальної довжини ріки й основні притоки.

На території Іраку багато озер, причому велика їхня частина зосереджена в південній половині країни.

Надра Іраку багаті корисними копалинами, серед яких перше місце займає нафта. Нафтоносна зона Іраку являє собою частину найбільшої в Азії нафтоносної смуги, що простягнулася з півночі на південь від міста Мосул до берегів Перської затоки.

Ірак має великі запаси природного газу. Основні родовища газу знаходяться в районі Киркука, Мосула і Хіта. На правому березі Євфрату біля Хіта і Рамади зустрічаються асфальтові озера. На півночі країни найбільш відомі виходи асфальту в районі Гайяра до півдня від Мосула. Наявність великих запасів нафти в країні призвело до того, що інші корисні копалини розвідані порівняно недостатньо. У районі Киркука виявлені поклади бурого вугілля. Залізна руда виявлена на захід від міста Басри. Ресурси залізної руди відзначені також у районі Асакава в провінції Сулейманія, а мідної руди - у районі Шаклави на півночі Іраку. Східніше Ружби зустрічається золото. В країні є поклади повареної солі. Найбільш великі родовища - у районі Киркука,

Амари і Кербелі. У пустелі між Рамаді і Рутбою відкриті великі родовища самородної сірки і фосфатів. Країна має великі запаси руд кольорових металів: свинцю, цинку, хрому, марганцю. Багаті і різноманітні запаси будівельних матеріалів. У багатьох районах країни зустрічаються глини, кварцеві піски, гіпс, доломіти, мармур. В цілому Ірак за своїми природними ресурсами - одне із найбагатших країн Близького Сходу.

Великої шкоди нанесли Іраку його війни – із Кувейтом, Іраном, США. Зараз економіка Іраку функціонує фактично в умовах іноземної окупації. Першочергове значення надається відбудові, зруйнованій військовими діями, нафтодобувній промисловості. Велика частина нафти, що видобувається, в країні експортується за рубіж. Для експорту нафти була побудована система нафтопроводів до портів Середземного моря і Перської затоки. Нафтопромисли в районі Киркука зв'язані нафтопроводами з портами Туреччини (Дортиел), Лівану (Тріполі), Сирії (Баніяс). Південні нафтопромисли зв'язані з іракськими портами Фао й Умм-Каср.

Прикладуються зусилля на відбудову та розвиток нафтопереробної, газової, цементної, металургійної промисловості, а також електроенергетики, машинобудування та інші. Нафтопереробні заводи спроможні випускати весь необхідний для економіки країни асортимент нафтопродуктів. Хімічна промисловість Іраку розвивається на базі використання місцевої мінеральної сировини. Цементні заводи Іраку можуть цілком задовольняють потреби країни в цементі. Відносно добре розвинута легка промисловість.

Частка сільського господарства в національному доході країни перевищує 20 %. Вирощуються зернові (пшениця, ячмінь, рис), олійні культури, овочі, фініки (Ірак дає 30 % світового експорту фініків). Основні райони вирощення пшениці і ячменя - північні провінції, де землеробство базується на багатому зрошенні (опадах, що випадають узимку), і центральні провінції із штучним зрошенням. Рис вирощується головним чином у південних провінціях країни, особливо в районі озер. Основний район оброблення фінікової пальми - південь країни.

Розвинуте тваринництво, у країні ведуться роботи з іригації і механізації сільськогосподарського виробництва, а також створення великих агропромислових комплексів.

Розміщення населення і рельєф території (у першу чергу наявність меридіональних долин Тигру і Євфрату) визначили напрямок розвитку транспортної системи Іраку. Основна частина вантажопотоків направляється з півночі на південь і назад, по лінії Мосул - Басра. У південному напрямку перевозиться продукція сільського господарства. З Басри, через яку проходить переважна частина імпорту країни, на північ направляються машини, устаткування, тканини й інші вироби обробної промисловості. Мережа шляхів сполучення покриває в основному східну, більш заселену частину країни. Основні транспортні вузли - Багдад, Басра, Фао і Мосул. В зовнішньому вантажообігу країни провідне місце займає трубопровідний транспорт. Довжина нафтопроводів складає 4,9 тис. км, газопроводів - 2,6 тис. км. Основний обсяг внутрішніх перевезень здійснюється автомобільним транспортом. Довжина автомобільних доріг - понад 30 тис. км, з них із твердим покриттям - більш 20 тис. км. Ірак має залізничний зв'язок через Сірію і Туреччину з Європою. Самий великий порт країни - Басра.

Воєнні дії на території країни вкрай підірвали економіку і стали причиною значних збитків і витрат [5, 17].

5.2.2. Економіка республіки Іран

Площа – 1 648 тис. кв. км

Населення – 65,4 млн. жит. (2006)

ВВП – 194,8 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 8,9 тис. дол. (2006)

Ісламська республіка Іран відноситься до числа найбільших держав Південно-Західної Азії.

Природні умови і ресурси в цілому сприятливі для розвитку багатогалузевого господарства. На більшій частині країни агрокліматичні умови малосприйнятливі для інтенсивного сільського господарства, особливо через посушливість. При наявності штучного зрошення жаркий клімат дозволяє обробляти бавовник, цукровий тростник, чайний кущ, опійний мак, цитрусові. У зв'язку з цим величезне господарське значення як джерело зрошення мають ріки Ірану - Аракс, Сефідруд, Карун та ін.

Гори, плоскогір'я і високі нагір'я займають більш 4/5 території країни. У її надрах залягають різноманітні корисні копалини: значні родовища залізної руди, руд кольорових і рідких металів, дорогоцінних металів, різної хімічної сировини, будівельних матеріалів. Є вугілля, але особливо багатий Іран нафтою. На частку Ірану припадає 16% запасів нафти в Південно-Західній Азії. Найбільш великі родовища виявлені в південно-західній і центральній частинах країни. На півночі група нафтових родовищ знаходиться в Іранському Азербайджані, уздовж узбережжя Каспійського моря і відрогах Туркмено-Хорасанських гір. Нові родовища нафти відкриті в Перській затоці. Багатий Іран також природним газом.

Питома вага населення віком до 20 років складає більш 55%. Середня щільність – біля 40 чол. на кв км. Міських жителів 50 %. Найбільші міста: Тегеран – близько 5 млн. чол., Тебріз, Мешхед (по 0,5 млн. чол.), Ісфахан - 1 млн. чол.

Іран - багатонаціональна держава, його населяють 80 різних народностей. У зв'язку з цим національне питання тут має надзвичайно важливе значення. Деякі з народностей вимагають надання їм автономності в рамках Іранської держави. Становище ускладнюється ще тим, що, наприклад, курди і значна частина іранських арабів сповідає не шиїзм, як більшість населення країни, а іншу течію ісламу - сунізм.

Іран – аграрно-індустріальна країна. Її розвиток довгий час обмежувався наявністю феодальних і напівфеодальних відносин у селі, засиллям іноземного капіталу у вирішальних галузях економіки.

Іран – одна з найбільших нафтовидобувних країн світу. Нафтова промисловість дає понад 20% валового національного продукту і близько 20% відсотків іноземної валюти. Іран має найбільш розвинену нафтопереробну промисловість у Південно-Західній Азії. Галузь представлена п'ятьма підприємствами, найбільші з яких знаходиться в Абадані. З інших галузей важкої промисловості отримали розвиток чорна і кольорова металургія, машинобудування і виробництво мінеральних добрив. Найбільшим металургійним підприємством країни є Ісфаханський металургійний завод, потужністю 550 тис. т. сталі в рік. Завод виплавляє майже 100% чавуну і 73% сталі в країні. Машинобудування представлене автоскладальними заводами, підприємствами з виробництва холодильників, радіоапаратури, телевізорів, сільськогосподарських машин. Територіально машинобудування сконцентроване в Тегерані, Тебрізі, Ісфахані.

У структурі промисловості Ірану значне місце займає легка і харчова галузі. Особливу роль грає бавовняна промисловість, найбільш великі підприємства якої знаходяться в Тегерані, Тебрізі, Казвині та ін. Розповсюджене килимарство. Іранські килими користаються світовою славою. Експорт їх дає країні значні доходи. Славиться Іран традиційними ремеслами – ручним ткацтвом, різьбленням по дереву, виготовлення ювелірних виробів.

Харчова промисловість представлена цукровою, борошномельною, виробництвом сухофруктів і консервів.

3/4 продукції дає землеробство. Обробляється не більш 1/7 придатних для землеробства площ. Близько 1/2 оброблюваних земель зрошувані.

Бочарне землеробство відрізняється вкрай низькими врожайями. Майже 4/5 посівів припадає на зернові – пшеницю, ячмінь, а на півночі рис. З технічних культур головне місце належить бавовнику, вирощують також тютюн і чай у більш вологих субтропічних районах півночі.

У тваринництві провідна роль належить вівчарству. Разом з тим країна відчуває нестачу продуктів харчування.

Основний вид транспорту – автомобільний. Довжина шосейних шляхів складає 50 тис. км.; з них 16 тис. км. мають асфальтові покриття. Довжина залізниць складає – 4,5 тис. км. Першу залізницю Тебріз – Джульфа було побудовано у 1916 р. царською Росією. Головною залізничною магістраллю є Транс-іранська, що з'єднує Каспійське узбережжя з Перською затокою і прямує через Тегеран. Її довжина складає 1400 км. Є також залізниця, що зв'язує Іран з Туреччиною. Велике значення в зовнішньоторгівельних зв'язках має морський транспорт. Велика роль також трубопровідного транспорту. Найважливіші нафтопроводи: Абадан - Тегеран, Тегеран – Решт, Тегеран – Казвин. Побудовано транс-іранський газопровід з виходом до країн СНД.

Найважливішими статтями іранського експорту є нафта і нафтопродукти, бавовна, килими, текстиль, руди металів, шкірсировина, сухофрукти і деякі ін. товари. Імпортує Іран машини та устаткування, чорні метали, хімікати, папір, автомобільні шини і камери, а також ряд продуктів харчування [5, 17]. Зовнішньоторговельний баланс країни – позитивний.

5.3. Економіка азійських “нових індустріальних країн” третьої хвилі

5.3.1. Економіка Китайської Народної Республіки⁴

Площа – 9 597 тис. кв. км

Населення – 1 321,8 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,512 трлн. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 7,6 тис. дол. (2006)

Китайська модель соціально-економічного розвитку. Протягом останніх трьох десятиліть (з кінця 1970-х рр.) Китай був і залишається одним із світових лідерів за темпами економічного зростання: у середньому – близько 10% щороку. Поставлене в 1980 р. завдання збільшити до 2000 р. національне виробництво товарів і послуг в 4 рази було вирішене достроково – в 1995 р.

⁴ Розділ написаний за участі аспірантки кафедри МЕВ Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна – Лі Шуан.

Завдяки здійсненню політики реформ та відкритості економіки за показником сукупної економічної потужності КНР у 2002 р. вийшла на 6-те місце у світі. Країна позбавилася дефіциту товарів, практично завершений перехід від соціалістичної планової системи господарювання до ринкової. Значно збільшились доходи китайських родин, підвищився рівень освіти, а тривалість життя пересічного китайця досягла у середньому 71,4 роки.

Початок перетворення економіки Китаю, як і багатьох інших країн, що розвиваються, пов'язаний зі здійсненням *політики імпортозаміщення*. Метою прискореної *індустріалізації* періоду 1949-1978 рр. було створення цілісної промислової системи, особливістю – створення важкої індустрії. Розвиток економіки в цей період до 1960-х років багато в чому залежав від економічних відносин із СРСР й іншими країнами соціалістичного табору. Саме тоді були закладені основи *важкої й оборонної індустрії*, з'явилися нові галузі промисловості – тракторна, автомобілебудування, сучасне приладобудування та ін. Ізоляція від світогосподарських зв'язків (1960-1970-ті рр.), “великий стрибок” (1958-1980 рр.), “культурна революція” (1966-1976 рр.) прирекли КНР на тривале техніко-технологічне відставання. Разом з тим це був період пошуку нової стратегії економічного зростання, усвідомлення неможливості застосування *позаекономічних методів* примусу й подальшої ізоляції країни.

Зміна позицій політичного керівництва відбулася під впливом досвіду Японії, Південної Кореї й Тайваню, що продемонстрували якісно інший шлях розвитку на базі світових досягнень НТР і участі в міжнародному поділі праці.

Перехід до політики реформ і відкритості, що почався із 1978 р. – новий етап пошуку стратегії розвитку, ціль якого – залучення іноземного капіталу, модернізація промисловості, підготовка кадрів, установлення міцних зв'язків зі світовим ринком. До середини 1990-х років були створені особливі економічні райони й інші *форми локального застосування ринкових методів господарювання*. Були зроблені великі закупівлі за рубежем техніки й технологій. До КНР стали надходити *іноземні капіталовкладення*; основна їхня маса (60%) належала представникам закордонної китайської діаспори (*хуацяо*),

що намагалися завоювати позиції на світовому ринку, використовуючи дешеву китайську робочу силу. У селах були ліквідовані “народні комуни”, виникнення *системи подвірних (сімейних) підприємств* надало селянам право на значну господарську самостійність.

Результатами імпортозаміщуючого розвитку були: підвищення темпів економічного зростання, формування внутрішнього ринку, скорочення сфери централізованого матеріально-технічного постачання й розподілу по картках, істотне скорочення чисельності голодуючого населення, прихід транснаціональних корпорацій, виникнення нових галузей промисловості, розвиток сфери послуг.

Зростаючий приплив іноземного капіталу і його орієнтація на зовнішні ринки підштовхнули китайське керівництво до вибору нової стратегії й тактики розвитку – переходу до *експортної орієнтації* народного господарства. У результаті активної зовнішньоекономічної діяльності в 1997 р. за обсягами зовнішньоторговельного обігу країна вийшла на 10-те місце у світі. Вирішальну роль у цьому зіграли підприємства за участю іноземного капіталу.

Важливою рисою соціально-економічної моделі Китаю є *специфіка системного реформування*. Воно здійснюється на основі колишнього ідеологічного курсу на будівництво соціалізму при збереженні політичної системи з монополією комуністичної партії на владу. Проте були зроблені рішучі кроки щодо переходу економіки на ринкові рейки, при цьому вдалося не тільки уникнути *трансформаційного спаду* (характерного для постсоціалістичного реформування), але й забезпечити *високий динамізм* економічного розвитку, стабільне поліпшення показників рівня життя населення. Характерною рисою китайських системних економічних реформ є *поступовість*, еволюційне їхнє здійснення при можливості зворотних рухів. Заставою успішного реформування виступає збереження й зміцнення нині діючих інститутів *сильної державної влади*. Збереження *оболонки соціалістичної ідеології* дозволяє пом'якшити *психологічне навантаження нововведень*, ринкові цінності поступово включаються в структуру державної

ідеології й стають звичними й доступними більшості населення. При цьому ідеологія еволюціонує в міру розвитку ринкової економіки: населенню прищеплюється почуття гордості з приводу економічних успіхів і посилення позицій на світовому ринку, пропагується необхідність *національної консолідації*, соціально-політичної стабільності.

Високі темпи економічного зростання багато в чому досягнуті за рахунок *незавершеності індустріалізації*, що уможливило формування недержавних укладів економіки (приватного сектору) не на базі державного сектору, а поряд з ним. *Успішна аграрна реформа* пустила в хід новий механізм індустріалізації – через створення в сільській місцевості *волосних і селищних підприємств*, основною функцією яких, на відміну від більш раннього періоду, стало *забезпечення трудової зайнятості* надлишкової робочої сили селян. Кількість таких підприємств промисловості й сфери послуг зрослася з 6 млн. в кінці 1984 р. до 24 млн. на початку 2000-х рр., а число зайнятих зросло з 52 до 130 млн., тобто половина надлишкових трудових ресурсів села була акумульована цими підприємствами. Їхня частка становить близько 1/3 ВВП Китаю, майже 50% національного промислового виробництва (1/2 виробів із шовку й трикотажу, 3/4 шкіряного взуття, 95% цегли й черепиці, 40% цементу й вугілля), 38% експорту. За роки реформ з'явилося *різноманіття форм власності підприємств*: державна, колективна, індивідуальна, приватна, акціонерна, з іноземними інвестиціями. Також велика роль різного роду *перехідних і змішаних форм*. Високі темпи економічного розвитку були забезпечені за рахунок господарської активності *недержавних підприємств*: частка державного сектору у валовій продукції промисловості зменшилася з 77,6% в 1978 р. до 25-28 % у 2000 рр., а частка недержавного сектору відповідно збільшилася з 22,4 до 72-75 %.

При дуже високих середньорічних темпах *економічне зростання в КНР досить нерівномірне*. Його динаміці властива *циклічність* – коливання між різкими прискореннями росту й спалахами інфляції, з одного боку, і дефляційними вповільненнями економічного зростання, з іншого. Причини

такої циклічності пов'язані з незавершеністю інституціональних перетворень в економіці, зокрема, зі збереженням середовища “м'яких бюджетних обмежень” у державному секторі. Циклічна динаміка економічного зростання чинить чималий зворотний вплив на темпи реформ у КНР.

З економічними перетвореннями в Китаї тісно пов'язана *активізація зовнішньоекономічної діяльності*. Політика відкритості зовнішньому світу вважається необхідною умовою модернізації країни. За обсягом зовнішньої торгівлі країна перемістилася з 32-го місця (20,6 млрд. дол., 5% ВВП) в 1978 р. на 10-те (325,1 млрд. дол., більше 20% ВВП) в 1997 р. За цей час відбулися зрушення й у товарній структурі експорту вбік збільшення частки продукції обробної промисловості.

Поступовість імпоротної лібералізації пов'язана зі збереженням досить високого рівня *протекціоністського захисту китайського ринку*, що є невід'ємною частиною індустриальної політики. Поступовість лібералізації експорту пов'язана зі спрощенням доступу підприємств до зовнішньоекономічної діяльності.

Характерна риса *вмілої політики держави щодо стимулювання іноземних вкладень* – надання підприємствам з іноземною участю спеціальних пільг (податкових, митних, валютних і т.д.). У міру активізації припливу іноземного капіталу й поглиблення ринкових реформ відбувається *поступове вирівнювання режимів господарювання* для національних й іноземних інвесторів, головним чином за рахунок поширення аналогічних умов на китайські підприємства. Політика *стимулювання іноземних інвесторів* заснована на принципі *диверсифікованості*: використовуються різні організаційні форми спільних підприємств, різноманітні типи вільних економічних зон, диференційовані методи податкового стимулювання інвестицій. Заслуговує на увагу розмаїтість зон спільного підприємництва:

– *спеціальні економічні зони* (південно-східне узбережжя Китаю) – експортна спрямованість промисловості поєднується з розвитком сільського господарства, фінансового сектору, туризму тощо;

- *зони економічного й технічного розвитку* орієнтовані на технологічну модернізацію сформованих індустріальних комплексів;
- *“відкриті” приморські зони* займають значну частину сільських районів – орієнтовані на розвиток експортних трудомістких галузей промисловості;
- *зони високих технологій* – науково-виробничих парків, функція яких – розробка принципово нових технологій і матеріалів, організація експериментальних дрібносерійних виробництв;
- *зони вільної торгівлі* (вільні митні зони) спеціалізуються на експортно-імпорتنих операціях;
- *прикордонні відкриті зони* орієнтовані на розвиток сфери послуг, пов'язаної із трансграничною торгівлею.

У 2000 р. ВВП Китаю уперше перевищив 1 трлн. дол.. США, а у 2006 р. він досяг 2,512 трлн. дол. У промисловій сфері Китай лідирує зараз із виробництва сталі, вугілля, цементу, хімічних добрив, телевізорів, текстилю, швейних виробів і іншої продукції. В галузі сільського господарства йому належать перші місця із збору зернових, м'яса, бавовни, земляних горіхів, фруктів. Зроблені значні кроки із освоєння великих просторів Західного Китаю, де здійснюються широкомасштабні проекти із транспортування природного газу, будівництво самої висогірної у світі залізниці Цинхай-Тібет, промисловий розвиток міст.

Природні умови і ресурси. Китайська Народна Республіка займає третє місце у світі за розмірами території і перше – за чисельністю жителів. Загальна довжина сухопутних кордонів складає більш 15 тис. км. На сході країна омивається морями Тихого океану, що є потенційно зручний вихід на світові морські шляхи. Довжина морських кордонів складає теж – 15 тис. км.

Для природних умов країни характерні значні внутрішні розходження. Її рельєф складний і різноманітний. Високі гірські хребти і найбільші нагір'я сполучаються з плоскогір'ями і рівнинами. У ряді місць є міжгірські западини. Першорядне значення в житті китайського народу має область низинних

регіонів, де простираються рівнини Східного Китаю, що найбільш сприятливі для господарської діяльності. Виділяється також пояс центральноазіатських рівнин і плоскогір'їв, обрамлений високими горами. На південному заході лежить величезне Тибетське нагір'я. Господарське значення перелічених вище областей визначається великими угіддями для розвитку пасовищного скотарства, наявністю придатних територій для розвитку оазисного землеробства зі штучним зрошенням полів, а також мінерально-сировинних ресурсів для розвитку промисловості.

Китай досить багатий корисними копалинами і гідроресурсами що є найважливішою передумовою для розвитку індустріального виробництва. Вони поки ще слабко вивчені і недостатньо використовуються. Проте за потенційних запасів багатьох видів мінерального палива, сировини і гідроенергії Китай займає перше або одне з перших місць у світі. Виділяється країна величезними запасами вугілля – до 1500 млрд. т. Найбільш великі його родовища зосереджені в Північному Китаї в Шаньсі-Шеньсійському вугільному басейні, а також на північному сході, північному заході і південному заході країни. Звичайно вугілля залягає могутніми шарами. Умови залягання досить сприятливі для його видобутку. Якість вугілля здебільшого висока. Але запаси вугілля, що коксується, тобто придатного для металургійного виробництва, недостатні.

Запаси нафти визначаються приблизно в 15 млрд. т. Територіально вони сконцентровані, головним чином, на північному сході країни (Дацин), у Північному Китаї (район Тяньцзіня), та на шельфі Жовтого моря. Важливе господарське значення мають родовища нафти на північному заході країни, особливо в межах Джунгарської западини (Карамай) і в провінції Ганьсу (Юіминь). На півдні Китаю за запасами нафти особливо виділяється Цайдамська улоговина в провінції Сичуан.

Мають місце великі запаси горючих сланців. Їхні головні родовища розташовані на північному сході країни й у Південному Китаї.

Металеві ресурси представлені запасами залізної руди (до 10 млрд. т), різноманітними рудами кольорових і рідких металів. Найбільшими районами покладів залізної руди є північно-східний Китай, східні приморські провінції Хебей і Шаньдун, а також район Пекіна, Внутрішня Монголія і долина ріки Янцзи. Ресурси залізних руд переважно низької якості. Поклади ж руд кольорових і рідких металів широко поширені головним чином на півдні країни, у межах так званого Південно-Китайського масиву. Тут перебувають найбільші родовища вольфраму, за запасами якого Китай займає перше місце у світі, сурми, ртуті, олова, молібдену, марганцю, свинцю, цинку, міді, є невеликі поклади бокситів. Північно-Східний Китай відомий значними запасами магнезиту. Країна багата і такими видами сировини, як поварена сіль, фосфорити, слюда.

Потенційні запаси гідроенергії складають понад 300 млн. кВт. По території східної частини країни протікають зі своїми численними притоками такі великі ріки, як Хуанхе, Янцзи і Сіцзян, що відносяться до басейну Тихого океану. Вони багатководні і використовуються для зрошення і водопостачання. Деякі з них, особливо Янцзи, на значній відстані судноплавні. Забезпеченість водними ресурсами окремих районів цієї частини країни неоднакова. У районах, що лежать південніше Янцзи, вона велика, тоді як на величезній території, що розташована до півночі від хребта Цінлін, водних ресурсів майже немає. Найбільш бідна ними західна, посушлива частина країни. Рік тут небагато, вони маловодні, і більшість їх не має стоку в море. Проте на Тибетському нагір'ї беруть початок великі ріки Китаю і зароджується ряд рік південно-східної Азії. Вони мають величезні запаси гідроенергії. На долю Тибетського нагір'я і південно-західних районів припадає близько 3/5 загально китайських запасів. Чисельні озера і канали, невеликі озера – теж мають велике значення. На сході за розмірами виділяються лише озера в басейнах Янцзи і Хуанхе. На заході майже всі озера маловодні і засолені. Каналами порізана східна частина країни, особливо приморські райони басейнів великих рік. Загальна довжина каналів перевищує 250 тис. км. Вони відіграють велику роль у постачанні водою

зрошувальних систем. Деякі також використовуються і в транспортних цілях. Особливо велике господарське значення має Великий канал, що простягнувся по території ряду приморських провінцій у довготному напрямку.

Агрокліматичні умови різноманітні: 9/10 території країни лежить у помірному поясі і 1/10 (південна частина) – у субтропічному і частково у тропічному. Досить сильний вплив на клімат східної частини, особливо приморських районів, мають мусони. У східних районах Китаю агрокліматичні умови найбільш сприятливі. На півдні цих районів вологий субтропічний клімат. Тривалий вегетаційний період, що дозволяє знімати тут два врожаї на рік (літня культура – рис, зимові – пшениця, рапс). До того ж тут поширені родючі субтропічні червоноземні ґрунти. На південному сході, де розташована область з дуже вологим тропічним кліматом і не буває зими, вегетаційний період продовжується весь рік. Тут умови сприятливі для вирощення різноманітних тропічних культур з можливістю зняття двох-трьох врожаїв на рік. Ґрунти латеритні, сильно змінені. У північних районах східної частини Китаю мусонний клімат помірних широт з холодною малосніжною зимою і теплим помірно-вологим літом, що сприятливе для рослинництва на родючих льосових ґрунтах. Більш холодний клімат на північному сході. Тут порівняно короткий вегетаційний період. Ріки замерзають більш ніж на 150 днів на рік. Проте у межах Північно-Східної рівнини кліматичні і ґрунтові умови досить сприятливі для розвитку сільського господарства. У західних районах Китаю клімат різкоконтинентальний, із суворою безсніжною зимою і сухим спекотним літом. Переважають сухі степи, напівпустелі і пустелі з оазисами земель, що придатні для розвитку поливного землеробства. Високогірні холодні пустелі Тибетського нагір'я важкі для господарського освоєння (не тільки для рослинництва, але і навіть для пасовищного скотарства).

Лісові ресурси Китаю – незначні; 2/3 усіх лісів зосереджено на північному сході.

Приблизно 1/5 території Китаю доводиться на райони, де всі елементи природних умов сприятливо сполучаються для виробництва різноманітних

сільськогосподарських культур. Правда, у розрахунку на душу населення в країні припадає в середньому лише 0,1 га ріллі, а в головних землеробських районах і того менше. У той же час у північних, західних і деяких інших районах величезні площі цілинних і перелогових земель (до 100 млн. га).

В цілому природні ресурси Китаю недостатньо вивчені, і освоєння їх у ряді районів (особливо на заході) сполучено з багатьма труднощами, що обумовлюються як незручностями їхнього географічного положення, тяжкими умовами експлуатації, так і, головним чином, відсталістю матеріально-технічної бази.

Населення і трудові ресурси. Китай виділяється високим природним приростом населення: за 1964-1996 рр. населення Китаю щорічно збільшувалося в середньому на 2,0 %. В даний час абсолютний розмір природного приросту населення перевищує 14 млн. чоловік на рік. Незважаючи на контроль над народжуваністю, проведений з 60-х років, чисельність населення країни зростає досить швидко.

У складі населення дещо переважають чоловіки над жінками. Близько 50 % чисельності жителів припадає на осіб у віці до 21 року. Жителі працездатного віку складають 57 % населення. Отже, країна має величезні трудові ресурси. Проте відчувається дефіцит робітників високої кваліфікації, і інженерно-технічних працівників. Проблема працевлаштування ще залишається невирішеною повністю. Майже четверта частина працездатного населення міст (близько 30 млн. чоловік) не може знайти застосування своїм силам і знанням.

Розміщення населення по території країни характеризується крайньою нерівномірністю. Середня щільність складає більш 100 чоловік на 1 кв. км. Переважна частина населення сконцентрована в межах Східного Китаю, особливо на рівнинах, що простираються по середній і нижній течії Янцзи, а також у межах Великої Китайської рівнини, у приморських районах Південно-Східного Китаю, у Сичуані. Скрізь тут щільність населення перевищує 500 чоловік на 1 кв. км; а у ряді областей вона навіть складає 1000 чоловік на 1 кв. км. У той же час, у багатьох інших районах країни щільність населення дуже

низька. Так, Внутрішня Монголія, Синьцзян, Тибет, Цинхай і ряд інших районів, що займають у цілому майже 50 % території країни, мають щільність населення меншу ніж 1 чоловік на 1 кв. км. Разом з тим в останні 10–15 років число жителів тут теж трохи зросло за рахунок припливу переселенців з густонаселених районів. Так, у період «культурної революції» у Синьцзян-Уйгурський автономний район переселилося більш 5 млн. китайців.

Приблизно 80 % населення країни проживає в сільських районах і 20 % – у містах. Ступінь урбанізації є у 1,5 рази нижчою середньосвітового рівня. Але за загальною чисельністю міського населення (понад 200 млн. чоловік) Китай – найбільша країна у світі. Велика кількість міст нараховує понад 100 тис. жителів у кожному; більш 30 міст має населення понад 1 млн., у їхньому числі міста з населенням у кілька мільйонів чоловік. Такі Пекін, Шанхай і Тяньцзінь. Ці три міста центрального підпорядкування, що мають права провінцій і включають у свої межі, крім так званих міських районів, ще і прилеглі повіти, стоять на чолі мережі китайських міст. До числа міст-мільйонерів, але з меншою кількістю жителів у порівнянні з містами першої групи відносяться Ухань, Чунцін, Ченду, Нанкін, Тайюань, Ланьчжоу, Циндао, Фушунь, Шеньян, Харбін, Люйда, Сіань і ряд інших.

Китай – багатонаціональна держава. Крім китайців, що складають 94% населення, тут мешкає ще понад 50 народів, що належать до різних мовних груп і родин. Північний захід країни населяють народи тюркської мовної групи (уйгури, казахи, киргизи та ін.), у районах степів і напівпустель північного і північно-східного Китаю значна частина жителів належить до монгольської і тунгусо-маньчжурської груп, на заході і південно-заході виділяється тибетсько-бірманська група народів, на півдні – народи, що говорять на мовах тайської групи, у високогірних районах Південного Китаю мешкають народи, що належать до ряду інших мовних груп. Поблизу кордону з КНДР значну долю населення складають корейці [5, 12].

Місце країни у світовій економіці. Безпрецедентні соціально-економічні успіхи Китайської Народної Республіки (КНР) стали одним з найважливіших подій світової економічної історії останніх десятиліть ХХ в.

Успіхи економічного розвитку Китаю віддзеркалюються в зростанні обсягів промислового виробництва і зайнятті лідируючих позицій у світі з виробництва багатьох видів продукції. Китай є світовим лідером у виробництві вугілля, сталі, цементу, зерна, м'яса, бавовни, знаходиться на передових світових позиціях із виробництва електроенергії. У середині 90-х рр. КНР став третьою у світі державою за обсягом річного виробництва ВВП, а на початку 2000-х рр. – другою, після США (у 2004 р. –13,2 % світового ВВП, виходячи з паритету купівельної спроможності національних валют). Він також вийшов на третє місце у світі за обсягом експорту (5,9 % світового експорту). Приймаючи до уваги швидкі темпи зростання ВВП КНР (щорічно на 7-9 %), можливо спрогнозувати, що вже у найближчі роки економіка країни за цими показниками вийде на перше місце у світі. Неухильно зростають золотовалютні запаси країни, які у 2000-і рр. перевищили 1 трлн. дол. США.

Передові міжнародні корпорації розглядають Китай як найбільш перспективний світовий ринок. За оцінками фахівців, місткість китайського ринку перевищує 300 млрд. дол. Китай активно залучає іноземний капітал, зокрема, прямі іноземні інвестиції складають у нього близько 50 000 млн. дол. США (2-е місце після Франції). Він займає друге місце після США за кількістю підприємств з іноземними інвестиціями. На їхню частку припадає 7,5% промислових підприємств і майже 19% виробленої продукції (у незмінних цінах). На таких підприємствах працює до 20 млн. чоловік, що забезпечують виробництво біля 15 ВВП. У свою чергу, розширюється експорт китайського капіталу. Його витік з країни за неофіційними даними досягає 50 млрд. дол. США.

Зростаючі обсяги зовнішньоторговельного обороту за умов щорічного росту експорту на 16 – 17% міцно поставили Китай до числа найбільших експортерів світу.

Не дивлячись на те, що країна домоглася суттєвих результатів по темпам економічного росту, динаміці й обсягам промислового і сільськогосподарського виробництва, Китай як і раніше відстає від провідних промислових країн і країн зі середньо розвинутою економікою за рівнем виробництва і доходів на душу населення як за рівнем життя. Помітно відстає Китай також і за рівнем суспільної продуктивності праці. Існують значні диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів.

Фактори і динаміка економічного розвитку. Висока динаміка економічного росту Китаю виявляється насамперед у такому узагальнюючому економічному показнику, як ріст ВВП. У період економічних реформ із кінця 1978 р. по 1997 р. ВВП КНР виріс у 5,7 рази, що відповідає 9,6 % приросту на рік. За ці роки виробництво на душу населення зросло в 4,4 рази, продуктивність праці (ВВП на один зайнятого) – у 3,5 рази. Темпи росту за 1978 – 1997 рр. склали порядку 5 – 7% на рік. У наступні роки темпи зростання ВВП залишились також високими. (У окремі роки вони досягали 10 %).

Загальний підйом і стійке динамічне зростання соціально-економічних показників Китаю базується на розкріпаченні й активізації розвитку продуктивних сил села. Китайське село, де проживає абсолютна більшість жителів країни, стало тією базою, з якої починався зліт китайського економічного «дракона». Здійснення в ході економічної реформи перетворень виробничих відносин, перехід до ринкової багатоукладної економіки в селі стимулювали інтенсифікацію праці, підвищення її ефективності, прискорили процес поглиблення суспільного розподілу праці і спеціалізації. Засноване на них прискорення темпів розвитку суспільного виробництва дозволило вже за перші шість років економічної реформи (1978 – 1984 р.) збільшити збір зернових (на 100 млн. т), потроїти розмір чистого подушного доходу селян, подвоїти вихід товарної продукції сільського господарства (з 30 до 60%). У 1996 р. валова продукція сільського господарства склала 2342,6 млрд. юанів. За

період восьмої п'ятирічки (1990 – 1995 р.) економічний ріст склав 23%. Особливу роль в економіці китайського села стала грати так звана «сільська промисловість» – промислові підприємства волостей і селищ, валова продукція яких складає близько 1/3 ВВП КНР, а їхня частка в національному промисловому виробництві досягла майже 50%. Продукції сільської промисловості склалає близько 30 експорту Китаю. Число зайнятих на цих підприємствах досягає 130 млн. чоловік. Понад 20 % доходів селян, а в окремих районах до 50% і більше, надходить саме з цієї сфери.

Важливо підкреслити, що всі успіхи сільської економіки Китаю було досягнуто за умов дуже малих розмірів централізованих державних інвестицій у сільське господарство. Так, якщо в 1986–1990 р. державні капіталовкладення складали 4 8% всіх інвестицій в економіку країни, то в 1995 р. і наступні роки – тільки 1,8%. Фактично держава здійснює нееквівалентний обмін із селом, що забезпечує фінансування економіки міста за свій рахунок. Держава контролює закупівельні ціни на найважливіші сільськогосподарські культури, приватній торгівлі заборонено вести оптові закупівлі сільськогосподарської продукції. За допомогою «ножиців цін» держава вилучає із села до 80 млрд. юанів щорічно.

Важливим фактором динамічного росту китайської економіки, її промисловості, став розвиток дрібного, технічно примітивного виробництва. Політика КПК і держави, що відкрила шляхи народній ініціативі, сприяла бурхливому розширенню дрібного виробництва в місті і на селі. Швидкі темпи промислового росту за умов слабкої технічної бази, відсутність сучасних технологій і недостатньої кваліфікації працівників не могли не супроводжуватися великими масштабами випуску неякісної і бракованої продукції. У 1985 р. відповідно до матеріалів вибірових обстежень якості, що проводилися на складах готової продукції, було визнано відповідаючим стандартам тільки 56,4% товарів. Поступово ситуація змінювалася на краще. При подібному дослідженні в 1996 р. уже близько 79% відібраних зразків було визнано відповідними стандарту. Разом з тим 20% нестандартної продукції, що практично не знаходила збуту в країні, була „флюсом” на “обличчі” китайської

економіки. Випуск неякісної продукції, а також млявий попит призвели до того, що в 1997 р. залишилися нереалізованими товари на суму в 71 млрд дол. Основними виробниками неякісної, бракованої продукції є головним чином сфера колективного і приватного господарства.

До числа найважливіших стимулюючих факторів економічного росту варто віднести податкову політику. Основне податкове навантаження несуть державні підприємства при тому, що колективні підприємства і підприємства з іноземним капіталом отримують у порівнянні з ними помітні пільги та обсяги виробництва там ростуть дуже високими темпами. Вага обкладання в сировинних галузях набагато більша, ніж у промисловості і сфері послуг, що динамічно розвиваються. Разом з тим, незважаючи на те, що ріст обсягів зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій у 90-ті рр. був досить істотним, витрати в наданні податкових і митних пільг експортерам та іноземним інвесторам вже почали переважати стимулюючий ефект.

Вагомим фактором, що стимулює економічний ріст, стала система «підрядної відповідальності», що впроваджувалася на підприємствах Китаю із середини 80-х рр. При цій системі за державою закріплювалася фіксована в абсолютному вираженні сума податкових відрахувань, а той приріст доходів, що утворювався в результаті розширення виробництва, підприємство могло використовувати на свій розсуд. Після укладення підрядних угод підприємствам також нерідко надавалися індивідуальні податкові пільги. У результаті значні суми доходів не підпадали під дію бюджетних механізмів перерозподілу, залишалися у розпорядженні місцевої влади і підприємств. Це сприяло постійному розширенню інвестиційного попиту підприємств і споживчого попиту населення.

До істотних факторів, що дозволяють тривалий час підтримувати високі темпи економічного росту в Китаї, відноситься висока норма нагромаджень. Традиційна схильність китайського населення до заощадження вільних засобів при швидкому збільшенні доходів у роки реформ стала одним з найважливіших джерел інвестиційної політики держави, що забезпечує нарощування темпів

економічного росту. Відсутність істотних альтернативних можливостей з розміщення вільних засобів призводило до того, що навіть при порівняно високій інфляції вони поміщувалися на депозити в державні банки. А це, у свою чергу, дозволяло банкам нарощувати обсяги кредитування підприємств. Важливу роль у забезпеченні і підтримці високих темпів економічного росту грає приплив іноземного капіталу.

Сприятливий інвестиційний клімат у країні, зростаюча відкритість економіки сприяють активності міжнародних компаній у Китаї, підвищують роль зовнішньоекономічного фактора в розвитку країни.

Гігантські резерви слухняної робочої сили, її низька вартість залучають у країну ТНК. Для них КНР являє собою величезну переробну фабрику з перевагою виробництва, пов'язаного з випуском масових, трудомістких, порівняно нескладних видів продукції. На долю Китаю припадає біля половини всіх прямих інвестицій у країни, що розвиваються.

Незмінним джерелом фінансування економічного росту КНР залишаються закордонні кредити. Зовнішній борг КНР перевищує 168 млрд дол.США (2002 р.) За оцінками МВФ, норма обслуговування боргу складає 14 – 15%, і сам його розмір поки не викликає побоювань. Основні виплати по зовнішньому боргу Китаю припадають на початок ХХІ століття, але за золотовалютними запасами він зараз вийшов на перше місце у світі, а тому погашення боргу для нього не складає гострої проблеми.

Характеризуючи успіхи в економічному розвитку і їхні основні фактори, необхідно відзначити, що в самому Китаї темпи приросту ВВП, що нерідко переходять межу 10%, не сприймаються однозначно як позитивне явище. Прискорення економічного розвитку, як правило, супроводжується «перегрівом» економіки, ростом цін, загостренням проблеми інфляції. Для боротьби з явищем «перегріву» економіки китайська влада досить часто використовує так звану «політику врегулювання» економіки, в основі якої лежать міри обмежувальної фінансової політики. На якийсь період у результаті таких мір вдавалося домагатися прийнятних темпів економічного росту, а потім

локомотив економічного розвитку знову розганявся. Дослідження динаміки розвитку економіки КНР свідчать, що чергування періодів «прискорення» і «врегулювання» носять стійкий характер і являють собою визначену циклічну тенденцію [12].

Існують значні проблеми із вирівнюванням рівнів соціально-економічного розвитку регіонів країни. Особливо гостро вона стоїть для Західного регіону, на який припадає біля 70% території КНР, близько 30% населення і лише 18 % виробництва ВВП (рис.5).

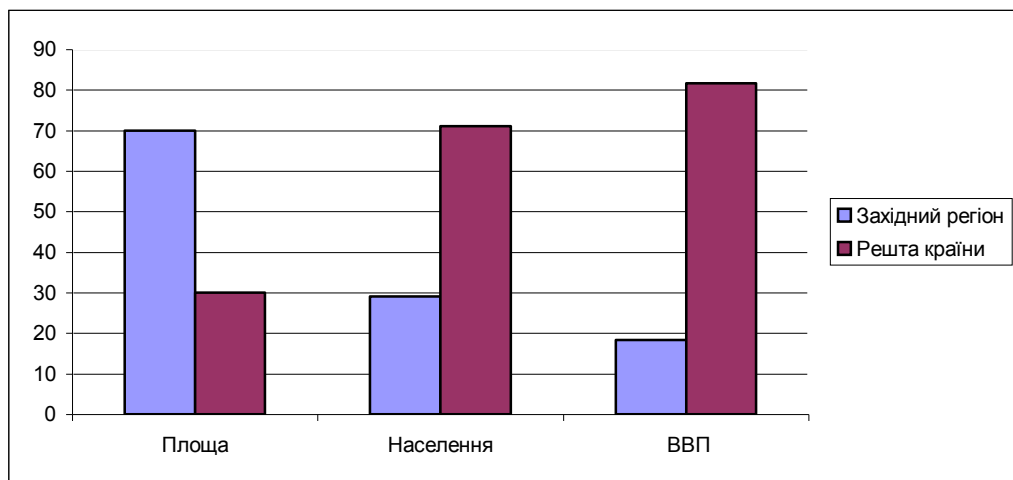

Рис.5. Частка Західного регіону КНР в площі, населенні та виробництві ВВП країни, %.

Через економічну відсталість, низький науково-технічний рівень виробництва (особливо у сільському господарстві), низький рівень зайнятості трудових ресурсів та доходів населення, регіон є постійним постачальником дешевої робочої сили для розвинених східних провінцій Китаю.

Галузева структура економіки. Галузева структура економіки КНР за роки економічних реформ перетерпіла певну еволюцію. У ВВП зменшилася питома вага сільського господарства і промисловості, виросла частка будівництва і послуг.

У сільському господарстві в 1978 р. було зайнято близько 71% працюючих, у той час як у промисловості і будівництві – 17,4%, а в сфері послуг – близько 12%. На початку 2000-х рр.. число залучених працівників у ці сфери

склало відповідно 53, 23 і 24. Частка аграрного сектору у структурі ВВП у 2003 р. дорівнювала 15 %, індустріального – 53 %, сфери послуг – 32 %.

Розвиток аграрного сектору Китаю супроводжується появою в ньому нових тенденцій. Фактично здійснений перехід від монокультурної системи землеробства з перевагою зернового виробництва до багатогалузевого рослинництва (зерно, технічні, інші культури). Рослинництво стало складовою частиною «великого» сільського господарства, що включає також тваринництво, лісове, рибне господарство. Одночасно частка рослинництва в структурі сільського господарства скорочується (з 80 до 58%) і збільшується питома вага інших галузей, особливо тваринництва і водного промислу.

Саме «велике» сільське господарство влилося в багатогалузеву структуру економіки села, що виникла за роки реформ і включає ряд несільськогосподарських галузей виробництва: промисловість, торгівлю, транспорт, послуги та ін. Питома вага несільськогосподарських галузей різко зросла, досягши на початку 2000 рр. близько 80%. Розвиваючись рекордними темпами (середньорічний приріст із 1978 по 1995рр. склав 34%), несільськогосподарська сфера виробництва перетворилася у вирішальний фактор розвитку економіки китайського села і представлена в основному волосно-селищними підприємствами.

«Сільська промисловість» Китаю не тільки один з основних постачальників споживчих товарів, але й енергоносіїв, деталей і вузлів для обробної промисловості, хімічних добрив і отрутохімікатів для сільського господарства. На її частку припадає більш 50% вироблених у країні виробів із шовку і трикотажу, 95% цегли, черепиці і дрібних сільськогосподарських знарядь, 35% шкіряного взуття, 40% цементу і вугілля.

Волосні та селищні підприємства володіють істотним експортним потенціалом. Характерним прикладом їхньої значущості є те, що на долю цих підприємств припадає близько 40% випуску взуття, яке носять жителі усього світу.

Тільки в США експортується щорічно 700 млн. пар, що складає більше половини імпорту взуття США.

Зміни в структурі сільськогосподарського виробництва призвели до появи ряду проблем. Одна з них – падіння прибутковості основних виробництв галузі, особливо зернового. Зі зміною галузевої структури сільського господарства і розвитком несільськогосподарської сфери діяльності в селі в умовах лібералізації цін на значну частину продукції (з 1985 р.), помітно розширилися можливості вибору селянами більш прибуткових видів виробництва, що стимулювало витік ресурсів із землеробства в інші галузі аграрної сфери, у тому числі несільськогосподарські, і навіть у місто. В останні роки масштаби витоку капіталу безпосередньо із сільського господарства склали 40 млрд. юанів на рік. Іншою проблемою є загострення протиріч між структурою суспільного попиту на сільгоспродукти, що змінився та існуючою виробничою структурою сільського господарства (наприклад, намітилася тенденція скорочення споживання низькосортних видів зерна і розширення попиту на високоякісне зерно – рис, пшеницю). Стає актуальною проблема вдосконалення виробничої структури сільського господарства відповідно до реального ринкового попиту.

Подальший розвиток ринкових відносин у сільській економіці Китаю ставить нові структурні проблеми й одночасно починає стихійно ламати сформовану виробничу систему, здійснюючи більш раціональне розміщення її основних складових.

У сфері промисловості протягом усього періоду економічних реформ провідне положення займає державний сектор. У власності держави знаходиться близько 16 тис. великих і середніх підприємств, що складає менш 0,2% усіх підприємств, що працюють у промисловості.

Державні підприємства володіють 44,5% майна. Вони дають більш 43% прибутку всіх промислових підприємств на рівні волостей. На державний сектор промисловості припадає більше половини фінансових доходів держави. У ньому зайнято 2/3 міських робітників та службовців.

Зрушення в галузевій структурі промисловості визначалися її соціальною орієнтацією. Значно збільшувалося виробництво товарів тих галузей, що безпосередньо задовольняли потреби і попит населення, а також засобів виробництва для розвитку споживчого сектора. Була підкреслена пріоритетність паливно-сировинних галузей промисловості та інфраструктури як результату взаємодії соціально-економічних і науково-технічних факторів. Підсилювалася увага до базових галузей і, отже, до всього комплексу важкої промисловості через вплив енергетики і металургії на інші галузі.

Основні напрямки реалізації промислової структурної політики в Китаї на початку 80-х рр. здійснювалися:

- шляхом проведення політики «шести пріоритетів», коли галузям легкої промисловості в першу чергу поставлялася сировина, електроенергія, капіталовкладення, кредити, імпордне устаткування і науково-технічні кадри;
- шляхом створення спеціального державного фонду будівництва найважливіших об'єктів енергетики і транспорту;
- шляхом диверсифікованості форм власності в промисловості і її правовому забезпеченні як методу раціоналізації промислової структури.

Із середини 90-х рр. стратегія економічного розвитку, що базується на форсованому зростанні виробництва і нарощуванні експорту трудомісткої продукції (текстиль, взуття, побутова техніка тривалого користування), починає піддаватися поступовому перегляду. Центр ваги індустріального розвитку країни починає переміщатися на нову групу провідних галузей – машинобудування, електроніку, автомобілебудування, нафтохімію, будівництво.

Так, середньорічні темпи приросту в автомобілебудуванні помітно перевищують подібні темпи у важкій промисловості. Роста виробництво легкових автомобілів. У 1994 р. було прийнято галузеву концепцію автомобілебудування, що передбачає створення в найближчі 10 – 15 років декількох автозаводів світового класу з метою загальної автомобілізації Китаю.

Особлива увага приділяється розвитку галузей нової і високої технології. З цією метою реалізується спеціальна державна програма. Не скидаються з рахунків і «старі галузі», наприклад, чорна металургія. У 1996 р. Китай вийшов на перше місце у світі по виплавці стали.

Необхідність швидкої та ефективної структурної перебудови промисловості диктується і міжнародною кон'юктурою. Китаю потрібно не тільки вписатися у визначені тенденції світового економічного розвитку, але і забезпечити збереження своїх позицій на світових ринках, а також спробувати відвоювати нові рубежі.

У цьому зв'язку важливим механізмом міжнародної економічної експансії Китаю повинна стати перебудова організації промислових підприємств. Приблизно 2 тис. державних підприємств військово-промислового комплексу, паливно-енергетичних і інших важливих галузей промисловості, на частку яких припадає близько 25% виробництва валової продукції промисловості країни, будуть перетворені в корпорації при збереженні 100-відсоткової державної власності. Фактично планується організація і розвиток державних корпорацій з перспективою їхнього виходу на міжнародні ринки і завоювання на них лідируючих позицій.

Усе зростаючу роль в економічному розвитку Китаю, у виробництві його ВВП відіграє сфера послуг. У ході економічної реформи насамперед за рахунок кооперативних організацій і приватників стала швидко розвиватися торгова мережа. Усе більшу роль у повсякденному житті китайців мали продуктові ринки, число яких і на селі, і в містах швидко росте. За роки реформ обсяг роздрібного товарообігу зріс більш ніж у 9 разів, у тому числі в ринковій торгівлі – більш ніж у 26 разів. Економічна реформа в Китаї сприяла істотному збільшенню витрат держави на невиробничі цілі. Починаючи з 1981 р. витрати держави на соціально-культурні цілі стали перевищувати бюджетні витрати на військові потреби. Розвиток невиробничої сфери було досягнуто за рахунок проведення роздержавлення об'єктів «загальнонародної» власності, залучення

іноземного капіталу, збільшення держбюджетних і позабюджетних інвестицій, проведення пільгового кредитування й оподатковування.

У структурі промисловості найбільш значне місце займають галузі важкої індустрії: паливно-енергетична, металургія, машинобудування і хімічна. Основу паливно-енергетичної промисловості складають видобуток вугілля, нафти і виробництво електроенергії.

У розвитку нафтовидобувної промисловості Китаю зіграла велику роль допомога колишнього СРСР і інших соціалістичних країн у період 50-х років. Саме тоді були відкриті і дали першу промислову нафту родовища в Дацині. Але у цілому Китай, як і раніше, має проблеми із розвитком нафтовидобувної промисловості. Освоєння раніше відкритих родовищ у важких геологічних породах і, як правило, у важкодоступних, малонаселених районах Заходу чи в глибоководних і тайфуних районах шельфу вимагає величезних капітальних витрат, якими країна не володіє. Матеріально-технічна база для широких робіт з пошуку нових родовищ і видобутку нафти недостатня. У сфері техніки і технології нафтовидобутку Китай відстає від інших нафтовидобувних країн на багато років. Дефіцит нафти перетворився у серйозне гальмо господарського розвитку країни. Не доводиться очікувати його зм'якшення за рахунок вугілля, тому що видобуток останнього також дещо скорочується. До того ж технічні заходи для перекладу енергетичного устаткування на використання вугілля в сучасному Китаї не можуть бути забезпечені.

Форсується розвиток електроенергетики. Загальна потужність електростанцій перевищує 50 млн. кВт, а виробництво електроенергії - 306 млрд. кВт год. Обсяг виробництва електроенергії різко відстає від потреби в ній, у результаті чого, наприклад, у промисловості не використовується 1/3 виробничих потужностей. Понад 3/4 електроенергію дають ТЕС, що перебувають переважно в центрах видобутку вугілля і у великих містах. Переважають невеличкі і середні електростанції. Місцеві енергосистеми не з'єднані між собою. Питома вага гідроелектростанції у виробництві

електроенергії незначний. Великі гідроелектростанції є на ріках Хуанхе, Сунгарі, Ялуцзян і деяких інших.

Машинобудування Китаю було створено в основному в 50-і роки за допомогою СРСР. Тоді був побудований ряд великих заводів з виробництва важкого й енергетичного устаткування, радіоелектронної техніки, складних і точних приладів, автомобілів, тракторів, літаків. Ці заводи і тепер є найбільш важливою базою машинобудування Китаю. Велика частина підприємств з виробництва машин і устаткування сконцентрована в Північно-Східному і Північному Китаї, де порівняно розвинені паливно-енергетична база і металургія, і є відповідні кадри. Серед центрів машинобудування - найважливіше місце займають Шанхай, Шеньян з виробництвом важких машин і верстатів; Чанчунь, з найбільшим у країні автомобільним заводом, Харбін, підприємства якого випускають інструменти, точні прилади, електроустаткування, Пекін, Тяньцзінь, Тайюань (виробництво різного призначення машин і устаткування). Важливу роль у машинобудуванні грають Ченду, Нанкін, Гуанчжоу, Ухань.

Хімічна промисловість зв'язана головним чином з виробництвом добрив. Ряд підприємств випускає сірчану кислоту, соду; почате виробництво синтетичного і штучного волокна, ведеться переробка нафти. Найбільш важливі центри хімічної промисловості – Люйда, Нанкін, Гирин, Тайюань, Шанхай, Пекін, Ланьчжоу. Переважають середні і дрібні підприємства. Введені в стрій шість великих імпорتنих установок по виробництву хімічних добрив, у тому числі три заводи потужністю по 1 млн. т кожний.

Одна з основних галузей індустрії Китаю – легка промисловість, особливо текстильна. За виробництвом бавовняних тканин Китай займає перше місце у світі. Проте для повного задоволення потреб населення цього далеко не досить (китайці в основному носять дешевий бавовняний одяг). Провідну роль у виробництві бавовняних тканин грають Шанхай, Тяньцзінь, Циндао, Гуанчжоу й інші центри, що розташовані головним чином у східній приморській смузі, а також багато центрів північного і північно-східного Китаю, особливо Пекін,

Сиань і Харбін. Останній виділяється виробництвом льоноволокна і льняних виробів. Шовкова промисловість поширена в шовківницьких районах Східного і Південного Китаю, а також у провінції Сичуан.

Значна питома вага харчової промисловості, широко представленої насамперед на сході країни виробництвом цукру з цукрового очерету, чаю, підприємствами маслоробної, борошномельної, хлібопекарської, рибопереробної і тютюнової промисловості.

У сільському господарстві Китаю зайнято не менш $\frac{4}{5}$ населення, і на нього доводиться близько 27% валової продукції промисловості і сільського господарства. Основна галузь – рослинництво. Сільськогосподарські угіддя складають не набагато більше 287 млн. га. з них обробляється приблизно 110 млн. га, чи 11,5% території країни. Незважаючи на ріст чисельності населення, оброблювана площа залишається майже незмінною, тому що в країні припинено освоєння значних масивів цілинних земель, які можна було б відносно легко ввести в господарський оборот. На великій частині східних і південно-східних районів агрокліматичні умови дозволяють знімати два, а те і три врожаї в рік, тому посівна площа майже в 1,5 рази перевищує оброблювану. У структурі оброблюваних земель висока питома вага штучно зрошуваної площі – до 33%. Велика частина таких земель припадає на південні рисоводні райони. Доля зрошуваних земель на півночі низька, незважаючи на те, що землеробство тут досить сильно страждає від посух.

Матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва продовжує залишатися украй відсталою. Землеробство засноване переважно на ручній праці, машинами обробляється не більш 15% оброблюваних земель. Наприкінці 70-х років сільське господарство споживало лише 5 млрд. кВт/рік електроенергії; не задовольняються потреби в мінеральних добривах.

Провідна галузь рослинництва – зернове господарство. Під зерновими культурами разом з бататом зайнято понад $\frac{3}{4}$ посівну площу. Особливо важливе місце займає оброблення рису на зрошуваних землях. На долю рису доводиться $\frac{1}{5}$ усієї посівної площі і до $\frac{1}{2}$ валового збору зерна. Головний

район рисівництва – басейн Янцзи. Тут зосереджено 2/3 посівів рису; вирощується рис на півдні країни в приморській області, де збирають по двох врожаїв в рік. Поширено посіви пшениці (переважно озимої). Це друга за значенням культура китайського рослинництва, під якою зайнято приблизно 1/6 посівної площі. Питома вага пшениці в загальному зборі зерна складає близько 15%. Основний район вирощення пшениці – Велика китайська рівнина. З інших зернових культур вирощуються кукурудза, гаюлян, просо, ячмінь, гречка. На долю цих культур, розповсюджених головним чином у межах низовин північно-східного Китаю і Великої китайської рівнини, припадає 1/3 посівної площі і 1/4 валового збору зерна. Валові збори продовольчих культур збільшуються досить повільно. Потреби в зерні не задовольняються. Китай вимушений прибігати до його ввозу.

Поширено технічні культури, особливо бавовник у басейнах Хуанхе і Янцзи. Китай – великий виробник різноманітних сортів, сої, арахісу, тютюну. Великі площі займає цукровий буряк, цукровий очерет. Поширено садівництво.

Тваринництво не має великого значення в господарстві країни. Лише в західних районах поширене екстенсивне пасовищне скотарство – розведення овець, кіз, великої рогатої худоби і верблюдів. У східних районах тваринництво носить підсобний характер – свинарство, розведення робочої худоби, птахівництво. У басейнах рік Янцзи і Чжуцзян, а також на Північному сході і на півострові Шаньдун розвинене шовківництво.

У здійсненні перевезень вантажів і пасажирів найбільш важливу роль грає залізничний транспорт. На його долю припадає на 80 % вантажообігу. У 1990 р. довжина залізниць складала близько 52 тис. км – 5,8 км на 1000 кв. км площі. Незначна питома вага електрифікованих доріг. У 1977 р. введено до експлуатації електрифіковану дорогу в гірському районі Шеньси, довжина якої 356 км. У 1990 р. електрифіковано 640 км доріг. Розміщення залізничного транспорту вкрай нерівномірне. Основні залізниці, знаходяться у північно-східному і північному районах Китаю. На ці райони припадає більш половини довжини залізниць. Забезпеченість залізницями західних районів досить низька.

З окремих залізниць найважливіше значення мають лінія Пекін – Гуанчжоу і Тяньцзинь – Шанхай, а також Лунхайська залізниця широтного напрямку, що йде від узбережжя Жовтого моря до Ланьчжоу і далі на північний захід до Урумчі. Величезну роль грають Пекин-Шаньянська-Чанчуньська залізниці, що з'єднують північно-східні райони країни, залізниця Пекін – Баотоу – Ланьчжоу з відгалуженням на Ерлянй, прокладена в північних, прикордонних із МНР, районах.

Довжина автомобільних і гужових доріг - 890 тис. км, у тому числі з твердим покриттям – близько 300 тис. км. Звичайно це дороги місцевого значення. Проте є магістральні дороги великої довжини, побудовані головним чином у стратегічних цілях. До числа таких доріг відноситься Каракарумське шосе, що зв'язало Китай з Пакистаном. Це шосе виходить на головну магістраль Пакистану, що тягнеться від розташованого на афганському кордоні Пешавара до Кораян-порта на березі Аравійського моря.

Велике значення мають внутрішні водні шляхи і морський транспорт. Судноплавна довжина всіх рік і каналів складає близько 150 тис. км. Найважливіші водні артерії – Янцзи, Сіцзян, Ляохе, а також Великий канал, довжина якого понад 1700 км. Він прокладений на сході країни від Тяньцзиня до Ханчжоу. Морський транспорт обслуговує зовнішні економічні зв'язки. Досить велике значення його у здійсненні перевезень між окремими центрами прибережної смуги країни.

Нині в транспортуванні вантажів на короткі відстані та у горах широко використовується людська сила [5, 12].

Фінансова система. Економіка дореформеного Китаю характеризувалася помітним відставанням фінансової сфери від міжнародних стандартів; нерозвиненістю фінансово-кредитних механізмів, крайньою залежністю банківських інститутів від державних фінансів.

У ході економічної реформи ситуація поступово стала мінятися в кращу сторону в плані нарощування обсягів кредитно-грошових операцій, поповнення

їх якісно новими інструментами і механізмами, які не застосовувалися раніше, а також новими видами операцій і послуг.

І хоча до кінця 90-х рр. фінансову сферу Китаю можна віднести до числа найбільш відстаючих за темпами і масштабами перетворень, вона все ж таки має тенденції наявності помітних зрушень. У 90-і рр. уже досить вагомо заявив про себе фондовий ринок Китаю з двома основними біржами в Шанхаї і Шеньчжіні. Працюють трастові інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, з'явилися державні спеціалізовані банки, що реформуються в комерційні банки. Отримують розвиток нові види кредитно-грошових операцій, насамперед ринок короткострокового і міжфілійного кредитування, трастові операції, використання в розрахунках кредитних карток, операції з цінними паперами тощо. Ринок цінних паперів у Китаї поступово переміщується з периферії до центру економічних процесів. Темпи його росту вражаючі. (Так, обсяг торгівлі акціями лише у 1996 р. виріс у 5 разів у порівнянні з 1995 р. і досяг 2133 млрд юанів).

Азіатська фінансова криза, що боляче вдарила по економіці багатьох країн Південно-Східної Азії, безпосередньо не торкнулася економіки Китаю. Високе позитивне сальдо платіжного балансу Китаю (40 млрд дол. у 1997 р.) і великі золотовалютні резерви (140 млрд дол.) не дозволили втягти китайську економіку у вир фінансової кризи. До того ж, безпосередня закритість китайського фондового ринку від зовнішніх ринків капіталу, сильний державний контроль над фінансовим сектором сприяли його низькій сприйнятливості до спекулятивних комбінацій на валютному і фондовому ринках азіатських країн [11, 12].

Особливості економічної і соціальної політики. Модель «специфічно китайського соціалізму» будується на ряді основних положень.

- Китай знаходиться на початковій стадії соціалізму. На цій стадії існують різноманітні форми власності – від загальнонародної до приватної. Початкова стадія соціалізму може протривати до середини XXI в. При цьому незмінним

принципом залишається домінуюча роль державної власності, відкидається її пряма приватизація, що трактується як «буржуазна лібералізація».

- Планові важелі управління сполучаються з ринковими (директивне планування – направляюче (індикативне) планування – «ринкове регулювання»). Держава регулює економіку на макрорівні, залишаючи ринку мікрорівень.

З другої половини 80-х рр. одержує поширення формула «держава направляє ринок, ринок регулює підприємства».

- Важливим принципом китайського соціалізму залишається принцип розподілу по праці, що доповнюється принципом розподілу по капіталу, тобто: пайовим внескам, доходам від цінних паперів та ін.

- Схема галузевої пріоритетності: сільське господарство – легка промисловість – важка промисловість.

- Послідовна реалізація політики відкритості стосовно зовнішнього світу.

В цілому розвиток «китайської моделі соціалізму» пройшов від її трактування як «соціалістичної планової товарної економіки» до концепції «соціалістичної ринкової економіки».

Реалізація цієї моделі – економічна реформа, або як її називають у Китаї, «друга революція» – почалася із сільського господарства. У 1979 р. китайські селяни перейшли від системи «народних комун» до системи сімейного (подвірного) підряду. Було введено систему доходів і матеріальної відповідальності за кінцеві результати праці, з'явилася можливість самостійно розпоряджатися частиною зробленої продукції. Це обумовило собою розвиток товарно-грошових відносин у селі.

Перші успіхи в здійсненні економічної реформи на селі сприяли тому, що китайське керівництво у вересні 1982 р. висунуло задачу модернізації економіки. До 2000 р. у 4 рази збільшилося валове промислове і сільськогосподарське виробництво. До початку нового сторіччя душевий ВВП був доведений до 800 дол., а весь ВВП склав 1 трлн дол.

Наступним кроком економічної реформи на селі став перехід від завдань по централізованих заготівлях і закупівлях сільськогосподарської продукції до закупівель за контрактами. Варто підкреслити, що всі ці зміни проходили за умов збереження колективної власності на землю і основні засоби виробництва. У результаті реформ піднялася трудова активність селян, збільшилося виробництво продукції. У 1984 р. було досягнуто рекордний рівень збору зернових – 407 млн т. В результаті в основному було вирішено «задачу їжі і тіла». Разом з тим помітно підсилювалося розшарування села, зросло безробіття, особливо в тих районах країни, де була нестача орних земель. Ця проблема розв'язувалася шляхом створення різного роду промислових підприємств, підсобних промислів, розвитку сфери торгівлі і послуг.

Економічна реформа на селі, що впровадила сімейний підряд і розширила господарську самостійність кожного двору, привела КНР до помітного росту продуктивності праці і пожвавленню сільської економіки без додаткових державних капіталовкладень.

До кінця 80-х рр. сільське господарство вичерпало свої можливості для виробництва продукції. Потрібні були нові підходи. Основа цих підходів бачиться китайськими економістами у розвитку різного роду кооперації селян у сфері виробництва і обороту, у концентрації землі у найбільш продуктивних господарств із найманою робочою силою. Дуже актуальним залишається підвищення рівня механізації праці селянства, тому що в загальному енергетичному балансі китайського землеробства сила людини і живе тягло займають близько 75%.

Коли реформа на селі продемонструвала свої перші успіхи, китайське керівництво вирішило поширити її і на місто. Економічні реформи в промисловості (спочатку в порядку експерименту) можна охарактеризувати наступними заходами:

- міські підприємства могли обирати різні форми власності;
- підприємствам дозволялося самим вирішувати питання виробництва, постачання, збуту;

- дозволялася самостійна кадрова політика, система зарплати і премій;
- дозволялося в межах, визначених державою, самим встановлювати ціни.

Економічна реформа в містах здійснювалася поступово і поетапно, послідовно проводилися експерименти по акціонуванню підприємств, їхньому банкрутству, ліквідувалася зрівнялівка. На фоні величезних зусиль китайського керівництва, витрачених на реформування організаційно-галузевої структури промисловості, і безсумнівних успіхів, досягнутих на цьому поприщі за роки реформ, як і раніше невирішеною проблемою є стан державного сектора. Незважаючи на величезні засоби, що затрачуються на підвищення його економічної ефективності, до 40% підприємств (у різні роки) залишаються збитковими. В другій половині 90-х рр. проводиться курс на створення «системи сучасних підприємств», що передбачає їхнє об'єднання у великі компанії і групи, акціонування і масове банкрутство.

Помітні зрушення відбувалися у фінансовій системі управління. Від системи відрахувань від прибутку був зроблений перехід до податкової системи. До 1991 р. склалася система, що діяла аж до 1994 р. У цілому її формували близько 40 видів податків, що забезпечували державне отримання більш 30% усіх фінансових доходів. У 1994 р. почався новий етап податкової реформи. Були представлені нові положення по шести видам податків: на додану вартість, на споживання, на господарську діяльність, на доходи підприємств, на ресурси, на додану вартість до землі. Було переглянуто також закон про особистий прибутковий податок. У цілому за масштабністю проведених заходів податкова реформа середини 90-х рр. стала одним з головних напрямків економічної реформи в КНР.

Поступово складалася ринкова система ціноутворення. У ході економічної реформи в Китаї сформувалося кілька найважливіших ринків:

- ринок споживчих товарів, який досягнув найбільшого розвитку;
- ринок засобів виробництва;
- ринок трудових послуг;
- фондовий ринок;

- валютний ринок;
- ринок прав власності на землю.

Прискорення економічного розвитку в країні жорстко сполучалося з необхідністю підйому життєвого рівня народу. Проблема соціальної плати за реформи розглядається в рамках узгодження і субординації трьох складових: реформа - економічний ріст – соціально-політична стабільність. Усі вони повинні бути взаємозалежні, скоординовані, збалансовані. За двадцятилітній період реформ між цими векторами виникали помітні протиріччя, але все ж таки основною тенденцією економічної реформи була спрямованість на ріст життєвого рівня населення, досягнення якого забезпечувало соціальну базу реформ.

Перші соціальні успіхи економічної реформи були відзначені вже через 4 – 5 років після її початку. Було скасоване нормування споживання більшості видів промислових і продовольчих товарів, послідовно реалізовувалася програма працевлаштування «очікуючих роботу», збільшилося житлове будівництво, витрати на медицину і освіту. Процес економічних реформ супроводжувався і рядом негативних явищ, що відбивалися на загальному добробуті населення.

Високі темпи росту фонду споживання, перевищення сукупного попиту над сукупними пропозиціями супроводжувалося в окремі періоди значним ростом цін і вартості життя.

Разом з тим стратегічною метою китайського керівництва залишається висунута ще в 1982 р. мета – домогтися до початку століття досягнення народного добробуту рівня «сяокан» («малого добробуту»).

Рівень «сяокан» припускає отримання 1800 юанів і більш у рік на людину. Граничні величини головних продовольчих продуктів на людину в рік на рівні «сяокан» наступні: зерно – 400 – 600 кг; олія рослинне – 5 – 10 л; овочі – 120 – 150 кг; м'ясо 22 – 35 кг; яйця–7,5 – 13 дес.; риба – 6 – 14 кг; цукор – 5 – 12 кг; молоко–10 – 20 л; фрукти – 10 – 18 кг. Добова калорійність їжі на рівні «сяокан» повинна скласти 2 650 – 2 750 ккал.

Поряд з безсумнівним ростом народного добробуту на порядку денному усе ще стоять проблеми бідності і зайнятості. І хоча ці проблеми поступово вирішуються, вони не стають від цього менш гострими. У 1978 р. до бідного населення офіційно відносили 250 млн. чоловік, у 1995 р. – близько 65 млн. Рівень доходів і споживання міського населення істотно вище сільського. В особливо скрутному стані знаходяться жителі провінцій північно-західного і західного Китаю [12].

Зовнішньоекономічні зв'язки. У механізмі економічного росту Китаю зовнішній фактор відіграє досить важливу роль. Він розглядається китайським керівництвом як важіль модернізації економіки, перекладу її на ринкові основи, інтеграції зі світовим господарством. У сфері зовнішньоекономічних зв'язків було проголошено і послідовно здійснювалася політика відкритості зовнішньому світу. Відкрита зовнішньоекономічна політика Китаю реалізується в різноманітних формах. Активний розвиток зовнішньої торгівлі доповнюється залученням іноземного капіталу у формі прямих, частково портфельних, інвестицій і в позичковій формі. Розширюється використання техніки і технології із-за кордону, заохочується виробнича кооперація і науково-технічне співробітництво. Реалізація відкритої політики іде по лінії відстоювання своїх позицій у міжнародному поділі праці, пошуку в ньому нових ніш. Курс на відкритість здійснюється паралельно зі створенням стійкої правової бази співробітництва з закордонними країнами, формуванням окремих економічних районів і зон з пільговим інвестиційним режимом для іноземних підприємців.

Основним елементом зовнішньоекономічних зв'язків КНР є зовнішня торгівля. Країна є активним членом СОТ. За період економічних реформ вона розвивалася досить високими темпами – у середньому близько 16% на рік. Обсяг зовнішньої торгівлі виріс за ці роки більш ніж у 15 разів. У 2004 р. експорт КНР склав 5,9 % світового (3-тє місце у світі після США та Німеччини).

По мірі росту зовнішньої торгівлі спостерігалось поступове посилення ролі зовнішнього фактора в національній економіці. За роки реформ експортна квота країни виросла до 20%. Товарний експорт Китаю дає до 80 % усіх валютних надходжень. Частка промислових виробів в експорті піднялася з 50% у 1980 р. до 80% у 2000-і рр. Залежність китайської економіки від імпорту також помітно виросла. Усі ці показники свідчать про досить глибоку залученість Китаю в світогосподарські зв'язки. Разом з тим, частка КНР у світовій торгівлі залишається відносно низькою. Головними торговими партнерами Китаю є Японія і США. Основне місце в експорті Китаю займають текстильні вироби й одяг, машинотехнічна продукція (до 25% вартості експорту). Частка готової продукції в експорті досягає 80%. В імпорті КНР переважають машини, устаткування, транспортні засоби, наукомістка продукція.

Поглиблення процесів регіоналізації і картелізації світової економіки, посилення «нового» торгового протекціонізму змусили Китай удосконалювати свою зовнішньоторговельну політику. У другій половині 90-х рр. він прагне поєднати елементи режиму імпортозаміщення продукції нових для нього галузей промисловості (енергетика, транспорт, зв'язок) зі стратегією експортної орієнтації в текстильну, легку, електронну галузі.

При цьому поетапно зменшується державний контроль над зовнішньою торгівлею, заохочується залучення іноземних інвестицій. За роки реформ (1979 – 1997 рр.) загальна сума іноземних інвестицій, притягнутих до КНР за угодами, склала більш 654 млрд дол., з яких фактично освоєно близько 348,3 млрд. Частка іноземних інвестицій у загальних капіталовкладеннях складає сьогодні близько 13%. Підприємства з іноземним капіталом дають 14% валової продукції промисловості і 47% експорту.

Важливим напрямком у реалізації відкритої зовнішньоекономічної політики Китаю є його досвід щодо створення вільних економічних зон (ВЕЗ) різної спрямованості. Наприкінці 90-х рр. у Китаї функціонувало близько 120 спеціальних зон, схвалених державою. Усього ж різного роду зон з пільговим режимом за різними оцінками нараховується від 1,7 тис. до 9 тис. Досягнувши

визначених успіхів у створенні ВЕЗ, Китай у другій половині 90-х рр. почав переглядати концепцію їхнього подальшого розвитку, намічаючи міри, адекватні змінам міжнародної економіки і внутрішніх потреб країни [11, 12].

5.3.2. Економіка Індії

Площа – 3 287,6 тис. кв. км

Населення – 1 129,9 млн. жит. (2006)

ВВП – 796,1 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 3,7 тис. дол. (2006)

Соціально-економічна модель Індії. Індія – *аграрно-індустріальна країна*, друга після Китаю за чисельністю населення у світі. Це федеративна держава, *найбільш багатонаціональна на планеті*, з безліччю культур, релігій, звичаїв, забобонів, що накладають відбиток на господарську діяльність. *Природні багатства* досить значні: вугілля, залізна руда, нафта, кольорові метали, унікальні лісові масиви. За роки незалежності (з 1947 р.) національний дохід збільшився більш ніж в 4 рази, промислове виробництво – у 28 разів, збір зернових – у 3 рази. Але через високу народжуваність ВВП на душу населення зростає набагато повільніше (менш ніж в 2 рази за цей період), відповідно спостерігаються й низькі темпи росту споживчого попиту. З 1950-х рр. Індія проводила курс на *індустріалізацію на основі імпортозаміщення*. При провідній ролі держави були створені базові галузі *індустрії* – добувна промисловість, чорна й кольорова металургія, електроенергетика (у т.ч. атомна), важке машинобудування, оборонна промисловість, всі види транспорту, зв'язку. У 1980-х рр. загальне число державних промислових підприємств перевищило 5 тис., вони були об'єднані у великі *державні корпорації*. На цей час *політика твердого державного регулювання* почала давати збої, і уряд змушений був почати реформування економіки. З 1991 року приватний сектор почав функціонувати у виробництві електроенергії, видобуванні й переробці нафти, авіатранспорті, зв'язку. Були проведені заходи щодо *стимулювання приватного*

підприємництва: знижені податкові ставки, уведено право на залучення іноземних інвестицій, зняті обмеження на імпорт сировини й капітального устаткування, знижені митні тарифи. Девальвація рупії в 1991 р. стимулювала розвиток експорту, а її часткова конвертованість зробила економіку Індії більш відкритою для зовнішнього світу. Наприкінці 1990-х рр. приватний сектор мав провідні позиції в сільському господарстві, машинобудуванні, легкій, харчовій і медичній промисловості, будівництві, торгівлі, автомобільному транспорті. Велике значення в господарському розвитку належить *дрібному кустарному й середньому виробництву*, що активно підтримується державою. З 1985 по 2000 рр. число дрібних підприємств зросло з 1,2 до 3,0 млн., у цій сфері зайнято 80% всієї робочої сили, на неї припадає до 45% експорту. За цим сектором господарства закріплене *виключне право на виготовлення 822 видів готових виробів*, пов'язаних з переробкою сільськогосподарської сировини.

За інформацією Всесвітнього банку сучасна економіка Індії входить до десятки найпотужніших у світі – дає 5,9 % світового ВВП (4-е місце у світі).

Важливу роль у господарстві країни відіграє *зовнішня торгівля*. Частка Індії складає 1 % світового експорту. Однак експортна квота ще відносно мала і становить близько 10%. Фактори, що гальмують розвиток індійського експорту – це невисока якість більшості товарів і недосконала організація експортного виробництва. *Основні статті індійського експорту*: ювелірні й кустарно-художні вироби, одяг, шкіра, чай, прянощі, бавовна, зерно. Високими темпами зростає експорт залізної руди, збільшується частка вивозу алюмінію, машин і устаткування, з 1980-х рр. зростає *експорт комп'ютерних програм*. У країні формується *прошарок технічно грамотних національних кадрів*, яких залучають високотехнологічні компанії – "Майкрософт", "Моторола", "Новел", що відкрили свої центри в Індії в 1990-х рр. У *імпорті* домінують устаткування, нафта, сталь, целюлозно-паперова продукція, мінеральні добрива, продовольство.

З початку 1990-х рр. уряд Індії активно проводить *політику притягнення іноземного капіталу* природними багатствами, дешевою робочою силою, лібералізованою правовою базою. Метою є *технічне переозброєння промисловості й модернізація економіки* в цілому. Середньорічний приплив прямих інвестицій в первищує 5 млрд. дол. США, але у цілому для такої великої країни як Індія це занадто мало.. Іноземні інвестори вкладають капітал у телекомунікації, енергетику, нафтохімію, лісозаготівлі, експорт дорогоцінного каміння. До факторів, що сповільнюють приплив іноземного капіталу, відносяться: нестійка політична ситуація, соціальні конфлікти, бюрократія, корупція, протекціонізм, слаборозвинена виробнича інфраструктура.

Історія економічного розвитку. За третину століття, що пройшло після завоювання політичної незалежності, Індія домоглася значних успіхів у своїх соціально-економічних перетвореннях в інтересах широких мас, у національній економіці були обмежені позиції іноземного капіталу, була проведена індустріалізація і прийняті прогресивні закони про земельний економічний розвиток. У країні було здійснено важливі реформи, одержав розвиток державний сектор.

Після завоювання Індією політичної незалежності була поставлена задача досягнення економічної самостійності. Задача ця могла бути виконана тільки за умов створення в країні могутньої і технічно сучасної індустріальної й аграрної бази, прискореного розвитку виробництва, засобів виробництва, прискорення темпів росту національного доходу в цілому.

За третину століття, що минуло з часу отримання політичної незалежності, Індія домоглася помітних успіхів у розвитку економіки: у 5 разів збільшився обсяг промислового виробництва, у 2,2 рази - сільськогосподарського, було створено комплекс галузей важкої промисловості, що забезпечило переклад процесу відтворення на національну основу. У підсумку темпи економічного розвитку істотно зросли.

В Індії в процесі розвитку економіки можна виділити 4 етапи, що розрізняється стратегією, напрямком, характером і темпами росту.

Зміст 1-го етапу, що охопив кінець 40-х початок 50-х років XX століття, було усунення найбільш різких диспропорцій, які були наслідком колоніальної експлуатації і розділом країни. Було створено «стартову» площадку для наступного розвитку. Саме в цей період закладаються основи довгострокової стратегії розвитку і механізму управління економікою.

Повною мірою досягнення 1-го етапу проявило себе вже на наступному, другому етапі (середина 50-х середина 60-х). Індія була однією з перших країн, що розвиваються, яка пішла по шляху індустріалізації господарства, переважного розвитку важкої промисловості. Такий вибір було обумовлено історичними, економічними і соціально-політичними факторами.

Курс на випереджальний розвиток важкої промисловості в Індії обумовив дуже швидке і різке розширення функцій держави. По-перше, в економіці, що розвивається, виникнення важкої індустрії пов'язане з особливим захистом від іноземної конкуренції; по-друге, важка промисловість відрізняється високою питомою капіталомісткістю, тривалими термінами будівництва і введення підприємств до ладу. Нарешті, в наслідок того, що важка промисловість капіталомістка, вона в короткостроковому плані може викликати появу (або загострення) безробіття. Звідси потреба в одночасному розвитку та збереженні трудомістких галузей виробництва.

Проте збільшення розриву між темпами росту галузей важкої і легкої промисловості не могло продовжуватися нескінченно. Результатом даного протиріччя і з'явилася криза 1966-67 р., що привела до різкого спаду у важкій промисловості. Це у свою чергу, викликало уповільнення темпів розвитку і всієї промисловості.

На третьому етапі розвитку економіки (середина 60-х - середина 70-х) спостерігається перехід до нової стратегії - переносу центра ваги на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва. Перегляд стратегії

змінив і напрямок руху капіталів. Перерозподіл їх на користь сільського господарства почалося з 1964 року.

Економічні підсумки були неоднозначними. У 1969 р. відзначалося розширення позицій у державному секторі, у виробництві товарів широкого споживання. За умов участі уряду ряду штатів - Махарашти, Карнатаки, та ін. - було розпочате будівництво державних фармацевтичних підприємств. Тоді ж були націоналізовані деякі підприємства легкої промисловості, наприклад, шкіряна, джутова, що працювали збитково. Їхня модернізація зажадала значних урядових асигнувань, що тим самим відволікають від більш перспективних галузей.

На 4-му етапі дуже важливим кроком щодо зміцнення позицій державного сектора в сфері фінансів з'явилася націоналізація на початку квітня 1980 р. шести великих комерційних банків.

Серйозна увага приділялась розвитку енергетичної промисловості, оскільки її відставання негативно позначалося на темпах росту всього господарства. Так, за деякими оцінками, попит на електроенергію зростав щорічно на 18%, а вироблення збільшувалось тільки на 12%. У державному секторі продовжувалося будівництво ряду електростанцій, у тому числі й атомних.

Постійне, починаючи з 1974 р., підвищення цін на нафту визначило необхідність збільшити капіталовкладення в її видобуток і переробку. Індія імпортує цей вид сировини, і оплата його стала головною статтею витрат іноземної валюти. Хоча місцевий видобуток постійно росте як вже зазначалося, потреби країни за рахунок власних ресурсів покриваються менш ніж на половину. За споживанням нафти на душу населення вона займає зараз одне з останніх місць у світі. Зусилля були спрямовані на розширення пошукових і дослідницьких робіт і якнайшвидше введення до експлуатації нових родовищ. Курс на будівництво нафтопереробних заводів, що проводився протягом ряду років, сприяв доведенню їхньої потужності до 30 млн. т.

Таким чином за роки незалежності промисловість Індії перетворилася в найбільш динамічну галузь економіки. В окремі роки темпи приросту складали 6-8%, істотно перевищуючи темпи аграрного виробництва.

Найбільш узагальненим показником рівня економічного розвитку держави є розміри її національного доходу. Індія за роки незалежності збільшила свій національний дохід вдвічі і по абсолютних його розмірах займає дев'яте місце у світі. Разом з тим, за розмірами доходу на душу населення Індія, як і раніше, знаходиться на одному з останніх місць.

Економіка Індії є складовою частиною світового господарства, де вона, незважаючи на всі наявні досягнення у своєму розвитку за роки незалежності, залишається на його периферії.

Економіка Індії була типово колоніальною. Основна галузь економіки - сільське господарство - характеризувалося найсильнішими напівфеодальними пережитками. Агротехніка була вкрай відсталою, продуктивність праці у всіх галузях сільськогосподарського виробництва - надзвичайно низькою. Для покриття мінімальних нестатків населення країна змушена була у зростаючих масштабах завозити продовольство. Катастрофічно росло аграрне перенаселення.

До 1947 року ряд ключових галузей економіки Індії - переробка сировини і гірничодобувна промисловість, транспорт, фінансова система, торгівля і комунальне господарство - знаходилося під англійським контролем.

Важкою спадщиною колоніального минулого з'явилися зовнішні борги країни.

Нові серйозні труднощі виникли внаслідок розчленовування Індії на дві частини - Індійський Союз і Пакистан. Цей акт розірвав господарські зв'язки між різними районами Індії та порушив її економічну структуру.

Вже в перші дні незалежності нової Індії необхідно було усунути ще одну серйозну перешкода на шляху до національного відродження - ліквідувати внутрішню державну роздробленість.

До 1950 року Індії удалося перебороти і деякі найбільш негативні наслідки розчленованості країни у сфері промисловості. 26 січня 1950 року Індію було проголошено республікою.

Так створювалися передумови для реконструкції економіки і розробки комплексних програм, що охоплюють усі її ключові галузі. Почалася конкретна боротьба за економічну незалежність. Методом реалізації в життя цієї задачі було обрано економічне планування.

Індія має досить сприятливі передумови для поступового розвитку. Поблизу південного краю півострова Індостан пролягає морський шлях з Європи, Африки і Південно-Західної Азії до Тихого океану. Індійський океан зв'язує країну з рядом інших країн. Як зазначалося, після розділу англійської колонії Індії у 1947 році, між Індією і Пакистаном, залишилися невирішені територіальні питання, що загострювали не раз відносини між країнами. Кордон між Індією і КНР проходить по найвищих горах світу – Гімалаях. Від Узбекистану Індію відокремлює вузький коридор афганської території, шириною не більш 35 км. Але на цій смужці землі знаходяться гірські системи Паміру, Гіндукушу і Гімалаїв, що створює серйозний бар'єр для сухопутного транспорту.

Через Індію проходять важливі міжнародні авіалінії з Європи до південно-східної Азії й Австралії.

Населення і трудові ресурси. Починаючи з 20-х років двадцятого століття, в Індії закладалися передумови демографічного вибуху. Розширення масштабів відтворення населення Індії з 20-х років спиралося на часткове подолання традиційного типу смертності, особливістю якого був надзвичайно високий рівень і вкрай низька тривалість життя.

Збільшення в 50-х роках населення Індії більш ніж на 80 млн. чоловік перевершило усі прогнози. Це було наслідком поліпшення, насамперед, соціально - економічного становища населення і розвитку охорони здоров'я.

Швидкий ріст населення звів до мінімуму економічні досягнень цього періоду, що виразилося у повільних темпах приросту доходу на душу населення.

Не зжите ще застосування дитячої праці. Дитяча праця застосовується в основному у сільському господарстві.

У незадовільному стані положення жінки у суспільстві. Навіть поширення грамотності та освіти не звільняють індійську жінку від полону традицій і звичаїв у сімейному житті. Положення її в родині, крім соціального, відрізнялося ще і повним матеріальним безправ'ям. У сучасній Індії ступінь участі жінок у праці серед сільських робітників і ремісників, як і раніше, значно вища, ніж у містах.

Урбанізація, яка у розвинутих країнах була однією з вирішальних умов зниження народжуваності, переломлюється в Індії по-своєму. По-перше, масштаби перерозподілу населення із сіл у міста тут безперечно менші. По-друге, навіть ті, котрі переселилися в місто, не поривають своїх зв'язків із селом і сільськими родичами.

Особливістю половой структури індійського населення - перевага чоловіків.

На розходження у половій структурі між містом і селом, між окремими штатами безпосередній вплив вносить напрямок міграційних потоків. У міста на заробітки чи за будь яких інших причинах виїжджають, в основному, чоловіки, а жінки залишаються у селі.

Карала - єдиний штат, що підійшов до стадії переходу від традиційного до сучасного типу відтворення населення. Тут найнижчі в Індії величини коефіцієнта народжуваності і смертності - 25,7% і 7,5%, удвічі нижчі показники рівня дитячої смертності, найвищий рівень жіночої грамотності.

Індійський варіант розвитку свідчить про те, що сам по собі ріст населення не є запорукою успішного економічного розвитку, а скоріше, чреватий ускладненням існуючих проблем. Неухильно росте сільськогосподарське і промислове виробництво: країна припинила імпорт

продовольства, а за обсягами виробленої промислової продукції входить до десяти найбільших країн світу. Проте проблема прискорення економічного росту і забезпечення населення предметами споживання не знімається, а в окремих випадках навіть загострюється.

При майже повному вичерпанні в країні фонду вільних придатних до обробки земель збільшення виробництва сільськогосподарської продукції можливо лише на шляхах інтенсифікації. І тут величезним гальмом поліпшення агротехніки і збільшення виходу товарної продукції є зростаюче агрегатне перенаселення.

Гострота демографічних проблем сучасної Індії, надзвичайно ускладнює вирішення поточних і довгострокових проблем економічного розвитку країни.

Природні умови та ресурси. Індія, що розташована на тропічних і субекваторіальних широтах, відгороджена стіною Гімалаїв від впливу континентальних арктичних мас повітря, має термічні ресурси, що практично на всій території (за винятком Гімалайських високогір'їв) створюють можливості для сільськогосподарського виробництва протягом усього року. Це одна із самих жарких країн світу. Головний природний фактор, що лімітує використання цих можливостей це обмежене забезпечення вологою і сухі зимово-весняні сезони.

Мусонний ритм випадіння опадів визначає ритм і інтенсивність господарського життя країни - польові сезони, будівельні роботи. Зі зміною сезонів у чималому ступені пов'язані коливання рівня безробіття і цін. Запізнювання мусонних дощів або їхнє недостатнє випадання це велике нещастя. 70-80 % річної кількості опадів припадає за чотири місяці (червень - вересень) що є часом основного польового сезону - «хариф». Велику частину року практично на всій території прибережних низовин, сходу і північного сходу, включаючи і саме дощове місце світу - плато Шилонг (у середньому 12 тис. мм опадів на рік), у сухі періоди відчують навпаки різкий дефіцит вологи. Зимові посіви (раби) майже повсюдно мають потребу в штучному зрошенні. Іригація, «основа східного землеробства», - необхідна умова

цілорічного землеробства і забезпечення високого врожаю. Збереження ґрунтової вологи будь-якими доступними засобами - одна з головних задач у неполивному землеробстві.

Природа Південної Азії, у тому числі Індії, де зародилися найдавніші землеробські цивілізації, піддавалися найглибшій «переробці» і нині представлено винятково антропогенними ландшафтами. Структура земельного фонду країни виділяється на загальносвітовому рівні надзвичайно великою розораністю, незначною часткою вигонно - пасовищних угідь та самим чисельним у світі поголів'я худоби.

Ліси збереглися переважно у важко доступних гірських і сильно пересічених місцевостях. Їхні масиви протягаються широтною смугою в Гімалаях і їхніх передгір'ях, у гірських масивах і на плато північного сходу, що перериваються смугами - у Західних і Східних Гатах і досить великими плямами - у Центральній Індії. Основні землеробські зони країни Індо-Ганські рівнини, прибережні низовини, Деканські трапи - практично безлісні.

Ліси відрізняються багатством видів і потенційно складають один з найважливіших природних ресурсів країни. Вони включають різноманітні формації. Понад 80% лісопокритої площі займають тропічні лісові, вологі і сухі ліси. Але є і тропічні вічнозелені, а також субтропічні формації, хвойні і листяні ліси помірних зон у Гімалаях. У них виростають цінні породи дерев: таких як, сал, сандал та ін., велика розмаїтість бамбуків, очеретів, трави. Тут збирають сировину для одержання лаку, смол, дубильних речовин, а також лікарські рослини, кокони шовкоподібних хробаків і т. ін. Лаки, деякі види деревини й іншої лісової продукції - традиційні статті індійського експорту. Проте в цілому у колоніальний період країна була сильно збезлісена і відчуває велику недостачу деревини. Потреби промисловості, що розвивається, випереджають можливості утилізації лісових ресурсів. За роки незалежності виникла необхідність поживавити діяльність щодо випуску целюлози для папера, штучного волокна, а також ділової деревини .

На великих просторах Центральної Індії і північного сходу нормальне відтворення лісів підірване розповсюдженою практикою підсічно-вогневого землеробства.

Сильно страждають земельні угіддя від ерозій, що охоплюють усі великі території. У деяких районах (особливо у гірській, пересіченій місцевості) внаслідок ерозії іноді відбувається повний змив ґрунтового покриву землі.

Роботи Центрального Дослідницького інституту аридної зони (Джодхапур) приходять до висновку, що пустеля Тар, що охоплює Західний Раджастхан і частково Гуджарат, Хар'яну, Пенджап, а також окремі ареали напівпустелі в півострівну Індію (загальною площею 320 тис. кв. км.) створені людиною і її худобою, яким допоміг клімат.

Усі ці величезні проблеми показують гостроту і серйозність екологічних проблем Індії, свідчать про важливість еколого-економічних підходів.

Екстенсивний шлях розвитку сільського господарства країни пройдено. Інтенсифікація - головний шлях подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва. При цьому важливого значення набуває задача використання практично необмежених термічних ресурсів, можливостей цілорічного землеробства на основі зрошення. В Індії нерідко говорять: «Наше сільське господарство залежить більше від води, чим від землі».

Країна займає перше місце у світі за розмірами зрошуваних земель. Потенційно водні ресурси країни залишаються значними, проте у дійсності ступінь забезпечення ними окремих районів аж ніяк не однакова. Деякі найбільш розвинуті штати вже практично вичерпали свої ресурси - це Таміл Анд, Гуджарат, Пенджаб, Хар'яна. Гостра нестача води відчувається також на плато Чхота-Нагпур та у деяких частинах Махараштрі.

Основна маса водних ресурсів концентрується у важко доступній зоні Гімалайських високогір'їв і в меншому ступені у Центральній Індії. Використання гімалайських рік надзвичайно ускладнено внаслідок природних умов. Крім того, проблема ця пов'язана з питаннями міжнародного співробітництва. Інтенсивно освоюються ріки Південної Індії західного

напрямку, економічний потенціал яких може бути реалізований протягом найближчих 10-15 років.

Вступ Індії до шляху індустріалізації пов'язаний з прискоренням залучення до процесу господарського використання мінерально-сировинних, енергетичних і лісових багатств. На сучасному етапі забезпеченість країни промисловими природними ресурсами навряд чи можна визнати цілком достатньою. Вона відчуває сировинний дефіцит для галузей сучасної індустрії. Країна бідна запасами нафти і газу, кольорових металів (крім алюмінієвої сировини), сірки, що гальмує розвиток відповідних енерговиробничих циклів, визначає їхнє усічення та орієнтованість на імпорту сировину, тобто тяжіння до морських узбережжів.

Виключення складає залізна руда, запаси якої в Індії рівні майже 1/4 загальних запасів капіталістичних і країн, що розвиваються. Вони достатні для розвитку могутньої вітчизняної чорної металургії і є одним з найголовніших видів експортних ресурсів. За роки незалежності роль цієї сировини швидко зростає. Так видобуток залізної руди збільшився з 4 млн. т. у 1951 р. до 4 млн. т у 199 році. Країна висунулася до числа провідних залізрудних експортерів світу. Масовий розвиток видобутку і вивозу цієї сировини є важливим фактором формування територіальної структури господарства. Так, Мормугао, головний порт Гоа, що вивозять гоанські залізні і марганцеві руди, зайняв за обсягами вантажообігу друге місце, поступившись тільки Бомбею. Третє місце зберігає Візакхапатам, що виріс, в основному, на експорті залізної руди з Байладілі. Спеціально для вивозу їх споруджений новий порт Парадіп у Ріссі. У Карнотакі також формується залізнорудно - експортний ланцюг - Хасан - Монгалур.

Залишається істотно значущою традиційна спеціалізація Індії щодо експорту марганцевих руд і слюди. В країні знаходяться і багаті родовища бокситів, але їхнє використання для розвитку алюмінієвої галузі лімітується нестачею енергетичних потужностей.

На Індію припадає тільки 2% світових паливно-енергетичних ресурсів, причому серед них переважають запаси вугілля, причому низької якості (високозольний і вологий). Дуже невеликі запаси коксівного вугілля - 2,8 млрд. т, а разом з напівкоксівними - 15 млрд. т. Обмежені резерви коксівного вугілля і його концентрація в єдиному басейні - дамоларському - несприятливо відбивається на господарстві і перешкоджають подальшому розвитку підприємств чорної металургії і усього великого набору підприємств пірометалургійного циклу виробництва.

Недостатня забезпеченість нафтовими ресурсами це одне з найбільш уразливих місць країни. Потенційно нафтоносною вважається 1/3 території країни. Це майже вся низинно-рівнинна периферія, долини трьох великих гімалайських рік, Раджастхан, територія Камбей-Кач і прилеглий морський шельф, прибережні низовини півострівної частини, а також Андомонські і Нікобарські острова. За допомогою колишнього СРСР у 50-х роках були відкриті найважливіші родовища, у старому нафтоносному Асамі та у новому Камбейському районі Гуджарата. У 70-х роках були виявлені нафтові родовища в зоні морського шельфа в районі Бомбея. Сумарні запаси нафти в країні зросли до 354 млн. т. Проте вони не в змозі забезпечити потреби країни. Оплата імпорту нафти і нафтопродуктів поглинає понад 3/4 загальних доходів від експортної торгівлі.

Особливо важливе значення для Індії мають гідроенергетичні ресурси. Теплові станції звичайно будують швидше, а для сучасної Індії, з її гострим дефіцитом електроенергії це, безперечно, дуже істотно. Головні переваги ГЕС - це постійно поновлюване, «безкоштовне» джерело енергії, дешевизна виробленої електроенергії, незабруднення навколишнього середовища.

На відміну від вугільних родовищ які сконцентровані на північному сході півострівної частини Індостан, гідроенергетичний потенціал розподіляється набагато більш широко. Зона Гімалаїв, західних Гат, а також басейни Годоварі і Нормаді зосереджують близько 85% гідроенергетичних ресурсів. Ці області оточені територіями, бідними ресурсами або позбавленими їх зовсім. У країні

як би вимальовуються «природні енергетичні райони», центрами яких є великі потенціали і вугільні родовища.

Будівництва ГЕС було розгорнуте за роки незалежності у всіх головних річкових басейнах. Особливо інтенсивно воно і нині ведеться в зоні Західних Гат. Але в цілому темпи будівництва гальмуються недостатністю засобів, що веде до затягування будівництв. Приваблива перспектива пов'язана зі спорудженням понад могутніх, високоефективних ГЕС у Гімалаях, на яке припадає майже 60% загального гідроенергетичного потенціалу.

Помітні переоцінки кількісних показників гідроенергетичних, нафтових і інших мінерально-сировинних запасів свідчать про життєву необхідність подальшої інтенсифікації наукових досліджень по вивченню та «інвентаризації» природних багатств країни. Для Індії надзвичайно важливі проблеми використання на основі сучасних досягнень науково-технічного прогресу новітніх видів і джерел енергії і сировини: атомної і сонячної енергії, морських ресурсів і т. ін.

В Індії усе більше усвідомлюється життєва необхідність раціоналізації використання природних ресурсів, боротьби зі стихійними лихами та охорони навколишнього середовища. У тексті VI п'ятирічного плану на 1980-85 р. уперше було включено спеціальну главу, пов'язану з цими проблемами. У ній підкреслюється: «Навколишнє середовище повинне розглядатися не просто як один із секторів планування, а як вирішальний, провідний параметр планів і програм розвитку кожного сектора».

Програми господарського розвитку природно-ресурсних районів повинні, імовірно, тісно погоджуватися з загальними тенденціями формування економічних районів і програмами регіонального розвитку.

Розвиток економіки та її галузева структура. Розвиток економіки Індії стримується недостатньою сировинною базою, а також нестачею фінансових ресурсів, тому структура народного господарства країни трансформується повільно. У сучасній Індії склалася наступна *структура економіки*: 26 % ВВП виробляється в індустріальному секторі, 23 % – в

аграрному, 53 % – у сфері послуг (2003). Найбільша частка населення – до 70 % зайнята у сільському господарстві. Високі темпи розвитку (до 12%) в кінці 90-х – на початку 2000 х рр.. спостерігалися в обробній промисловості, частка якої в промисловому виробництві досягла 77%.

Усе більшу частку ВВП країни складає продукція машинобудування, хімічної й фармацевтичної промисловості, високими темпами зростає виробництво автомобілів, теле-, радіо-, фотоапаратури, побутової техніки. За виробництвом тракторів Індія наприкінці 1990-х рр. увійшла до числа провідних виробників у світі.

Для аграрного сектора характерна *багатоукладність* із перевагою традиційного укладу. У 1980-х рр. при державній підтримці була здійснена *"зелена революція"* – впровадження передових методів агротехніки із застосуванням високоврожайних культур зернових і добрив. Підйом сільського господарства дозволив вирішити продовольчу проблему й відмовитися від імпорту зерна. Правда, цей прогрес ускладнюється відставанням від темпів росту населення. Головний напрямок сільського господарства – рослинництво, переважають зернові, які потребують зрошення – пшениця, рис. Поширені також технічні культури – бавовник, джут, чай (30% світового виробництва), цукровий очерет, олійні. Індія – лідер у світі з виробництва прянощів – щорічний обсяг 2 млн. т. Забезпеченість природними ресурсами складає одну з основ економічного розвитку. У країнах, що розвиваються, вплив цього фактора на розміщення господарства особливо сильне, тому що рівень розвитку їхніх продуктивних сил звичайно ще не високий і в структурі економіки переважають первинні галузі, що базуються на безпосередній експлуатації природних багатств. Оскільки колишні колонії і напівколонії - аграрні країни, основна маса жителів протягом тривалого періоду залишається залежною від сільського господарства, прив'язаною до землі.

Сільське господарство залишається основною галуззю індійської економіки, у ньому зайнято 2/3 працездатного населення країни. Індії належить перше місце у світі з виробництва чаю, арахісу, цукрового очерету; друге – з

виробництва рису; третє – з виробництва тютюну. Основними напрямками діяльності уряду у сфері сільського господарства є: іригація посівних земель, розширення посівних площ за умов використання вискоєфективних сортів насіння, активного використання мінеральних добрив для збільшення сільськогосподарського виробництва.

У промисловому розвитку Індії важлива роль належить дрібному виробництву. У цій сфері представлені різні типи підприємств. Деякі з них засновані майже винятково на застосуванні традиційних знарядь і методів праці, інші, навпроти використовують нову техніку, кваліфіковану робочу силу і устанавлюють виробничі контакти із сучасною промисловістю. Рівнобіжний розвиток якісно різних форм виробництва, причому і дрібне і велике ростуть порівняно високими темпами, - специфічне явище сучасної Індії, що не має аналогії в історії промислового росту країн Заходу.

В останні роки було зроблено спробу розмежувати сфери діяльності великої і дрібної промисловості. Дрібне виробництво зайняло важливі позиції не тільки в традиційних галузях, що випускають тканини, взуття, продовольчі товари, воно активно розвивалося і у сучасних галузях, наприклад, електроніці. Приблизно 60% вітчизняного виробництва електроприладів, 66% телевізорів, більш 40% радіо і транзисторів, 60% верстатів, 50% велосипедів і запчастин, 66% пральних речовин, виробів зі шкіри, спортивних товарів припадало на частку дрібної промисловості. Високі темпи дрібного виробництва характерні в першу чергу для районів, де уряд споруджує великі промислові об'єкти. Зв'язок між великим промисловим будівництвом і поліпшенням умов для створення і поширення дрібних форм відзначалася на досвіді таких нових індустриальних центрів, як Бхілаї, Ранчі та інших.

Одним з показників зміцнення промислового потенціалу Індії, її науково-технічного рівня стала активність індійських фірм у будівництві за кордоном. На початку 2000-х рр. понад 300 спільних промислових підприємства функціонувало, або будувалося за їхньою участю, при чому близько 200 у

країнах, що розвиваються. Серед об'єктів, що споруджуються, це підприємства з виробництва цукру, цементу, текстилю тощо.

Досить великі складності породжувала проблема забезпечення населення продовольством і промисловості сільськогосподарською сировиною.

Підсумки розвитку стратегії сільськогосподарського розвитку в Індії виявилися досить суперечливими. «Зелену революцію» прийнято називати осередковою. Дійсно, вона означає лише вузький прошарок заможних господарств у 4-5 штатах країни. До того ж вона поширилася головним чином на зернове господарство, особливо пшеницю. Інші культури інтенсифікацією виробництва практично були не заторкнуті. Результатом такого осередкового явища з'явилося наростання економічних і соціальних протиріч на селі.

Подальшому росту аграрної продукції перешкоджають соціально-політичні і техніко-економічні причини. Як неодноразово підкреслювала індійська громадськість, реалізація законів про аграрні реформи наштовхнулася на серйозну протидію. Повільно здійснювався перерозподіл земельних надлишків, що за даними Планової комісії Індії досягають 20 млн. акрів; майже третиною оброблюваної землі володіють 2% великих фермерів. Із зареєстрованих у країні 70,5 млн. селянських господарств приблизно половина має дрібні наділи - до 2,5 акрів. Їм важко підвищити врожайність, оскільки вони мають у своєму розпорядженні обмежені засоби для поліпшення технології, оплати за воду, закупівлі насіння і добрив. «Зелена революція», що як припускали, помітно підвищить сільськогосподарське виробництво в країні, привела до обмежених позитивних зрушень. Результатами проведення комплексу аграрно-технічних заходів зуміла скористатися, насамперед, заможна верхівка села.

Аграрна політика кінця 70-х років стимулювала багатий сільський прошарок, у тому числі, закупівельними цінами. Підсилюлися процеси диференціації на селі, збезземелювання дрібних селян і ліквідація орендарів невеликих ділянок. Попит на працю сільськогосподарських робітників у ряді штатів почав скорочуватися в зв'язку з використанням машин. Серйозний

збиток сільському господарству наносить незавершеність будівництва багатьох іригаційних систем, зокрема, дрібних каналів, а також, проведення заходів щодо поліпшення структури ґрунту, розширення лісонасаджень з метою боротьби з посухою.

У значній мірі поліпшення умов сільськогосподарського виробництва, постачання аграрного сектора знаряддями виробництва, сучасними машинами і добривами залежать від напрямку і розвитку державної економічної активності.

Попит на електроенергію підвищився не тільки в промисловості, але й у сільському господарстві, проте задовольнявся він далеко не цілком.

Державний сектор забезпечує виробництво біля чверті ВВП і займає провідні позиції у таких базових галузях, як оборонна промисловість, енергетика, залізничний, авіаційний, морський транспорт, зв'язок, а також, певною мірою, металургія. На його частку припадає практично весь видобуток і переробка нафти, вугілля, міді, свинцю, цинку, більш 60% виплавки сталі, значна частина виробництва добрив, продукції важкого машинобудування, судо-, літако- і верстатобудування. У державному секторі зосереджено більш 200 науково-дослідних інститутів і лабораторій, завдяки чому Індія ввійшла в коло країн, що володіють високими електронними технологіями, космічною промисловістю. Країна поставляє на світовий ринок телекомунікаційні і метеорологічні засоби зв'язку, успішно здійснює довгострокову програму розвитку національної атомної енергетики.

З 90-х рр. уряд Індії почав здійснювати велику програму економічних реформ, метою яких став розвиток ринкової економіки відкритого типу, підвищення ефективності об'єктів, що знаходяться в державній власності, більш послідовне включення індійської економіки у світове господарство.

Держава відмовилася від централізованого планування, що практикувалося до цього. Приватним компаніям відкрито доступ у такі галузі, як авіабудування, повітряний транспорт, суднобудування, виплавка чавуна і сталі, кольорових металів, виробництво і розподіл електроенергії та інші.

Істотно лібералізовані закони, що регулюють іноземні інвестиції [5, 12].

Банківська система Індії – одна з найбільш ефективно працюючих галузей господарства країни. Основним правовим документом, що регламентує принципи побудови і функціонування індійської банківської системи, є Акт про регулювання банківської справи, прийнятий у 1949 р. Головну роль у формуванні і розвитку банківської системи було надано державному Резервному банку Індії (РБІ), дозволи якого з моменту його створення стали обов'язковою умовою для відкриття будь-якого нового банку або відділення. РБІ також отримав право контролювати діяльність інших банків, регулювати процес їхнього об'єднання, встановлювати найважливіші показники банківської діяльності.

За роки незалежності Індії її фінансово-банківська система пройшла у своєму розвитку кілька етапів. У 50-і рр. поряд зі збільшенням числа дрібних банків у результаті концентрації фінансового капіталу в країні почали створюватися великі комерційні банки. У 1969 р. з метою більш рівномірного і раціонального розподілу кредитних засобів було прийнято рішення про націоналізацію 14 провідних комерційних банків. В результаті можливості держави щодо формування валютно-грошової політики істотно розширилися. У 1980 р. було націоналізовано ще більше банків і до 40% підвищений показник обов'язкового кредитування пріоритетних галузей економіки. На частку державного сектора у 80-і рр. приходилося близько 90% усіх банківських кредитів.

Проте націоналізація банків мала неоднозначні наслідки. З одного боку, значно розширилася мережа банківських відділень, число яких перевищило 60 тис., причому кількість відділень у сільських районах збільшилося з 1,8 тис. до 35 тис. З іншого боку, більшість відділень у сільських районах мають обмеженість щодо обсягу вироблених операцій, працюють з дуже обмеженим колом клієнтів, кредитуючи в основному дрібних фермерів і підприємців одного району. В наслідок цього ефективність такої банківської діяльності виявилась надто низькою. Твердий державний контроль, відсутність

конкуренції, зневага законами ринку в догодження соціально-політичним інтересам і, як наслідок, низька ефективність виробництва призвели до того, що до початку 90-х рр. державні банки виявилися у важкому фінансовому положенні.

З метою якнайшвидшого виходу з кризи, що вразили економіку Індії в 1991 р., уряд пішов на значну лібералізацію політики в банківській сфері. У 1993 р. було дозволено створення нових приватних банків, причому в цьому процесі допускалася участь іноземних партнерів.

У рамках лібералізації державні банки отримали право випускати акції, залучаючи тим самим додатковий капітал і зміцнюючи свою фінансову базу. Проте контрольний пакет (51%) продовжує залишатися у держави.

Майже в 30 країнах світу працює 150 відділень індійських банків, що відіграють важливу роль в обслуговуванні індійської зовнішньої торгівлі, у першу чергу, у фінансуванні і розширенні індійського експорту. Крім того, вони традиційно працюють із індійцями, які проживають за кордоном.

Особливе місце у банківській системі країни належить спеціалізованим банкам розвитку, які можна розділити на дві категорії – загально індійські та регіональні. Їхньою основною функцією є фінансування створення нових підприємств, а також модернізації і розширення вже діючих шляхом видачі позик, гарантій, випуску акцій і облігацій і т. ін.

Незважаючи на істотну лібералізацію банківської системи домінуючі позиції в ній як і раніше займає держава. Переважаючий обсяг банківських операцій у країні (близько 90%) здійснюють 28 державних банків. Найбільшим з них є «Стейт Бенк оф Індія» – «Імперіал Бенк оф Індія», створений ще англійцями в колоніальний період. У приватному секторі по обсягах операцій виділяються 15 найбільших банків.

Роль іноземного капіталу в банківській системі Індії відносно невелика. Нині у країні діють 25 іноземних банків (100% іноземна власність), що мають 146 відділень. Частка іноземних банків у загальній сумі банківських депозитів складає близько 8% [11, 12].

Транспорт. Питома вага транспорту у ВВП Індії складає 6%; причому 80% пасажирських і 50% вантажних перевезень у країні припадає на автомобільний транспорт. За довжиною автомобільних шляхів (2 млн км) Індія займає четверте місце у світі. Довжина залізничних колій складає 63 тис. км, у тому числі 10 тис. км з них електрифіковано. Більш 95% зовнішньоторговельного вантажообігу Індії приходить на морський транспорт. Приватний сектор відіграє домінуючу роль у розвитку національної економіки, забезпечуючи 75% ВВП. Він переважає в сільському господарстві, легкому машинобудуванні, легкій, харчовій і медичній промисловості, будівництві, торгівлі, автотранспорті.

Зовнішньоекономічні зв'язки. Національна економіка Індії працює насамперед на свій власний дуже ємний внутрішній ринок. Тому країна бере обмежену участь у міжнародному поділі праці. Експорт коливається приблизно в межах 7% ВВП. При досить низькому загальному рівні економічного розвитку душовий показник експорту складає близько 25 дол. на рік. Це є одним з найнижчих у світі показником, який не забезпечує закупівлю по імпорту необхідних товарів. Торговий баланс, як правило, пасивний.

Спрямованість зовнішньоекономічних пріоритетів Індії багато років залишається практично незмінною.

У структурі індійського експорту текстильні вироби складають 24%; сільськогосподарська продукція – 18,9; ювелірні вироби – 14; машини та устаткування – 8,1; шкіра і шкіряні вироби – 4,4; фармацевтичні товари – 4%.

У загальному обсязі світового експорту чаю на долю Індії припадає близько 20%; спецій, виробів зі шкіри, перлів, дорогоцінних і напівкоштовних каменів – 10%; залізної руди і її концентратів, шкіряної сировини, бавовняних тканин і текстильних виробів – 5 – 7%. У світовому експорті машин і устаткування частка Індії складає 0,7 – 2%.

У структурі індійського імпорту провідне місце займають нафта і нафтопродукти (21,6%); машини, устаткування і транспортні засоби (22,5%),

дорогоцінні камені і ювелірні вироби (7,8%); хімічні продукти (7,4%); золото і срібло (6,0%); чорні метали (2,9%).

Основні торгові партнери Індії – США (19,5%), Великобританія, Японія, ФРН, Гонконг (від 5,5 до 6%), Об'єднані Арабські Емірати, Бельгія, Італія (3 – 5%).

Слід зазначити, що в реалізації планів економічного і соціального розвитку Індії, крім зовнішньоторговельних зв'язків, досить вагому роль відіграє іноземна фінансова допомога західних країн. Вона складає близько 7 млрд дол. на рік, причому приблизно половина цієї суми – безоплатні субсидії і пільгові позики.

Серед державних кредиторів Індії на першому місці стоїть «Форум розвитку Індії». На нього припадає 85% усього обсягу наданих кредитів. З числа учасників Форуму лідируючі позиції займає Міжнародний банк реконструкції та розвитку – 29%.

В результаті масованого залучення зовнішніх ресурсів в останні роки просліджується тенденція до росту зовнішньої заборгованості Індії та істотного збільшення виплат у рахунок погашення основного боргу і відсотків по ньому, що серйозно ускладнює валютно-фінансове становище країни. Зовнішній борг Індії досягає 100 млрд дол. Внаслідок уповільнення темпів росту експорту й одночасно випереджального розвитку імпорту торговий дефіцит продовжує збільшуватися. [5, 7, 12].

5.4. Економіка “плантаційних островів” Океанії

Океанія – саме велике у світі скупчення островів і архіпелагів, зосереджених головним чином у центральній і південно-західній частині Тихого океану.

За природою і населенням острова Океанії звичайно розділяють на три основні групи: Мікронезію (дрібні острови), Меланезію (острова чорних) і Полінезію (безліч островів).

До Мікронезії відносяться острова, що розташовані у західній частині океану: Каролінські, Маршаллові, Науру, Гілберта та ін.

Меланезія розташована в південно-західній частині Тихого океану і включає самі великі острови: Нову Гвінею, Соломонові острови, архіпелаг Бісмарка, Нову Каледонію, Нові Гебріди, Фіджі та інші.

Полінезію утворюють острови середньої частини океану – Токелау, Тонга, Самоа, Кука, Маркізькі, Суспільства, Великодня (Пасхи), Туамоту, Тубуаї й інші. До цієї групи відносяться також Гавайські острови, що є штатом США.

Острова Океанії за походженням вулканічні, коралові або материкові. У Центральних горах Нової Гвінеї знаходиться найбільш висока вершина всієї Океанії - гора Джая (5029 м). По окраїнах островів, особливо материкових, розташовані низинні рівнини.

З корисних копалин найбільше значення мають руди нікелю, хрому (Нова Каледонія, Фіджі), фосфорити (Мікронезія), нафта (Нова Гвінея); крім того, є золото, срібло (Фіджі). У цілому за запасами природних ресурсів острова бідні.

Клімат більшості островів тропічний. Ріки й озера є головним чином на великих островах західної частини Океанії. Вони багатоводні, відрізняються бурхливими паводками.

Рослинний світ представлений пальмами, бамбуками, деревоподібними папоротями. З культурних рослин Океанії, крім типічної кокосової пальми, широко поширені сагова пальма, хлібне дерево, манго, папайя - диняче дерево, цукровий тростник.

Тваринний світ не є різноманітним. На Новій Гвінеї і на сусідніх архіпелагах живуть какаду, райські птахи. По всій Океанії поширені такі тварини, як летучі собаки (савці, родинні кажанам), м'ясоїдні голуби, птахи-медососи.

Особливості розвитку островів Океанії пов'язані з їхньою розкиданістю в межах великого району та ізолюваністю.

Значна частина островів Океанії продовжує залишатися під колоніальним управлінням. Колонії мають Великобританія, Франція, США.

США захопили понад 2100 островів, переважно невеликих, частина з яких використовується як військові бази і полігони.

Головна військова база в цьому регіоні – о. Гуам, де американські військовослужбовці (близько 40 тис. чоловік) складають третину населення.

В Океанії більшість населення складають корінні жителі. На вихідців із країн Європи й Азії припадає приблизно 20%. Це - англійці, французи, китайці, японці, індійці та інші.

Самодіяльне населення переважно зайняте у сільському і лісовому господарстві, рибальстві і лише незначна частина в промисловості і будівництві.

На більшості островів, особливо дрібних, ведеться примітивне сільське господарство. Значна частина населення харчується плодами кокосової пальми хлібного дерева, солодкої картоплі - батата, бананами.

Разом з тим є і сучасні плантаційні господарства, які орієнтуються на вирощенні експортних культур. Це стосується, насамперед, виробництва копри (ядро кокосового горіха). На Океанію припадає 9% світового вивозу копри. Крім цього велике значення мають ананаси (90% світового збору).

До числа експортних культур Океанії відносяться також цукровий тростник, каучук, какао, кава, банани, арахіс. Плантаційні господарства належать переважно США, Великобританії, Франції, Австралійському Союзу. Ці країни контролюють видобуток і збут на світовий ринок нікелю, хрому, фосфоритів.

Розвинутої обробної промисловості в Океанії немає. Мають місце лише підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, яка йде на експорт. Завозяться ззовні навіть ті продукти, які могли б вироблятися власними силами: борошно, м'ясо, цукор. Японці та американці ловлять рибу біля островів Океанії і продають її місцевому населенню. Іноземний капітал прагне зберегти колоніальну структуру господарства в цьому районі світу. Зовнішньоторговельний баланс Океанії в цілому пасивний.

Західне Самоа - держава, що займає західну частину архіпелагу Самоа, яка раніше була німецькою колонією, а потім підмандатна територія Нової Зеландії. У 1962 році Західне Самоа стало суверенною державою.

Основа економіки - землеробство і рибальство. Виробляються і вивозяться копра, банани, какао.

Промисловість представлена невеликими підприємствами з переробки сільськогосподарських продуктів і лісу. В останні роки швидко розвивається туризм, що став одним із джерел прибутків країни.

Науру - держава на однойменному острові в центральній частині Тихого океану.

Після першої світової війни острів був підмандатною територією Англії, Нової Зеландії і Австралії, а після другої світової війни став підопічною територією ООН під керуванням цих трьох держав. У 1968 р. Науру була проголошена суверенною державою.

Головне природне багатство острова - фосфорити, запаси яких складають 100 млн. т., а щорічний видобуток - близько 2,2 млн. т.

На острові розвинуте кустарне ремесло, вирощують тропічні культури.

Тонга - держава в західній частині Тихого океану.

За володіння Тонга тривалий час йшла завзята боротьба між Англією, Німеччиною і США. У 1900 р. між Англією і Тонга був укладений договір «дружби», за яким королівство Тонга оголошувалося самоврядною державою під протекторатом Великобританії, а 4 червня 1970 р. королівство було проголошено суверенною державою.

Основа економіки – виробництво і вивіз кокосової копри, бананів. Частина населення зайнята рибальством і тваринництвом.

Дуже розвинуте прикладне народне мистецтво. Місцеві умільці створюють надзвичайні, загадкові малюнки на особливій тканині - тапа (виготовленій з бананових листів), моделі каное, очеретяні капелюхи, віяла. Але більше усього виробів з черепашок – намист, браслети, брошки і т. ін..

Фіджі - держава на островах тієї ж назви (близько 840), що розташовані на схрещенні шляхів, що проходять через південну частину Тихого океану. Столиця – Сува. Населення складається з двох основних національностей: корінних фіджийців і індійців, нащадків завезених сюди англійцями з Індії робітників на плантації цукрового очерету.

Острова Фіджі були англійською колонією. 10 жовтня 1970 р. Фіджі стали суверенною державою.

Головна галузь фіджийської економіки - сільське господарство. Основні культури - цукровий тростник та кокосова пальма. Вирощують також банани, ананаси, рис, тютюн. Цукрова промисловість контролюється австралійською монополією «Колоніел шугар ріфайнінг компані», хазяйнування якої на фіджийських островах порівнюють з діяльністю відомої «Юнайтед фрут компані» у Латинській Америці.

Друга за значенням галузь економіки - виробництво кокосової олії - знаходиться під контролем також австралійського капіталу.

Промисловість розвинута слабо. Головна галузь – гірничодобувна: видобуток золота, срібла, марганцевої і мідної руди. Обробна промисловість представлена невеликими підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції, цементними і лісопильними підприємствами, судноремонтними майстернями.

Важливою статтею доходів став міжнародний туризм. У зв'язку з цим модернізовано міжнародний аеропорт на о. Віт-Леву, побудовані чисельні готелі [5, 15].

5.5. Економіка середньорозвинених країн Латинської Америки

5.5.1. Загальна характеристика економіки Андських країн

До складу субрегіона входять середньорозвинені країни Колумбія, Еквадор, Перу і Болівія. Субрегіон у Латинській Америці виділяється своєрідною особливістю та різноманітністю природних умов і ресурсів.

Для субрегіону першорядне і все зростаюче значення має його тихоокеанське положення. У Болівії немає виходу до узбережжя і її зовнішні економічні зв'язки здійснюються через території і порти сусідніх країн, головним чином Чилі і Перу. Дотепер проблема організації широтних транспортних зв'язків субрегіона з латиноамериканськими країнами басейну Атлантичного океану залишається майже невирішеною. Тільки Пампа і Південний Схід Бразилії з'єднані трансконтинентальними залізницями з тихоокеанським узбережжям. Важливе значення для зв'язків усередині субрегіону буде мати міжнародне шосе, що споруджується уздовж східного схилу Анд.

Андські країни виділяються не тільки різноманітністю природних умов, але і багатством природних ресурсів. Наприклад, мовою древніх жителів Перу ця назва означає "країна незліченних багатств". Численні сполучення природних ресурсів.

Усі країни, крім Болівії, мають як би "триповерхову структуру" території. У них виділяються відносно вузькі смуги узбережжя, Анди з їхніми високогірними областями, де зародилися древні цивілізації і регіони землеробства, заандські області тропічних річкових басейнів. Кожному такому природному комплексу притаманні своєрідні особливості розселення і господарства.

На узбережжі, значення якого в господарстві зростає, виникли великі міста і порти, райони плантаційного господарства. Анди в північній частині являють собою зону концентрації населення зі столичними агломераціями (Колумбія). У їх центральній і південній частинах склався великий район горної промисловості і кольорової металургії світового значення (мідь у Перу, олово в Болівії). Заандські тропічні області - перспективний, хоча і важкий щодо природних умов, район нового освоєння, що має великі нафтові, водні і лісові ресурси. Вже розпочате освоєння запасів нафти в басейні Амазонки, в Еквадорі, Перу і Болівії.

В усіх країнах індіанці складають значну частину населення, особливо в

Андах і Амазонії. Метиси зосереджені в містах, а також у районах плантаційного господарства і видобувної промисловості. Значна частина жителів концентрується на висотах 1000 - 2500 м над рівнем моря та у портових центрах. Для всіх країн, крім Болівії, типова система "столиця - порт", у Перу цим портом є Вальпараїсо, в Еквадорі – Гуаякіль, у Колумбії – декілька портів. В усіх країнах, за винятком Болівії, склалися системи міст, у яких важливу роль, крім столиць, відіграють і інші багатогалузеві центри.

Для всіх країн субрегіону характерно велике світогосподарське значення видобувної промисловості (у трохи меншому ступені це відноситься до Еквадору).

У тропіках важливу роль відіграє плантаційне господарство кавового дерева і бананів. За виробництвом високоякісної кави, у тому числі в селянських господарствах, Колумбія займає одне з перших місць у світі. Важливе значення в субрегіоні мають плантаційне господарство бананів, особливо в Еквадорі, цукрового очерету в Колумбії. В аридній зоні Перу розвинуте зрошуване землеробство (бавовництво).

Перу – єдина країна, де морське рибальство стало важливою галуззю [5].

5.5.2. Економіка Перу

Площа – 1 285,2 тис. кв. км

Населення – 28,7 млн. жит. (2006)

ВВП – 76,09 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 6,4 тис. дол. (2006)

Перу – держава в західній частині Південної Америки. З 28,7 млн. населення країни близько половини складають іспаномовні перуанці. Інше населення – це головним чином індіанці кечуа й аймара. Державні мови країни – іспанська і кечуанська, а релігія – католицька.

Адміністративно-територіальний розподіл: 23 департаменти і провінція Кальяо.

Перу – аграрно-індустріальна країна з розвинутою гірничовидобувною і рибною промисловістю. У країні є багаті родовища нафти, міді, срібла, свинцю, цинку, золота та ін. корисних копалин. Структура ВВП: 13 % – аграрний сектор, 22 % – індустріальний сектор, 65 % – сфера послуг (2003 р.).

Тривале втручання іноземного капіталу до ряду галузей промисловості і наявність докапіталістичних відносин у сільському господарстві визначили відсталість і значну залежність країни.

Уряд дещо контролює та обмежує діяльність іноземних компаній. Він націоналізував ряд великих підприємств, що складають основу державного сектора економіки, що включає державну нафтову компанію «Петроперу», гірничорудну «Мінералперу», рибну компанію «Пескаперу» і деякі інші. Для розширення джерел фінансування надається надто велике значення розвитку туризму.

У промисловості зайнято лише 18% самодіяльного населення країни. В країні нараховується 5,2 тис. підприємств, 2/3 яких зайнято виробництвом товарів для внутрішнього споживання. Найбільше значення має гірничорудна промисловість - видобуток залізної, мідної, цинкової, свинцевої руди, а також срібла та нафти.

Поступово розвивається машинобудування. Провідні фірми в автоскладальній промисловості - «Крайслер Перу», «Мотор Перу», «Тойота дель Перу», «Нісан мотор дель Перу».

Підприємства обробної промисловості розташовуються, як правило, у прибережних містах. Близько 80% продукції галузі виробляється на підприємствах району Ліма-Каньяло.

В цілому ж головну роль у національній економіці відіграють розробка надр і видобуток корисних копалин.

З надр Перу видобувається 44 вида металевих і неметалевих корисних копалин. Перше місце серед них належить міді.

Для гірничовидобувної промисловості характерна концентрація горношахтарського устаткування в руках чотирьох компаній, три з яких

(«Мінероперу», «Сентромінперу», «Йерроперу») входять до державного сектора, а четверта належить приватному капіталу США («Сазерн Перу копер корпорейшн»).

Підприємства цієї групи розробляють великі рудні родовища в центральній частині країни (Серро-де-Паско) і на півдні (Токепама, Куахоне, Серро-Верде, Маркона).

Група так званої середньої гірничорудної промисловості включає 75 підприємств за участю як національного, так і іноземного капіталу. Вони випускають близько 15% вартості продукції галузі, останні 5% продукції галузі дає група «малої гірничорудної промисловості», до якої відноситься більш 400 невеликих компаній.

Одна з найстаріших галузей економіки - видобуток нафти. Незначна кількість нафти видобувається в Сельві, у районі Пукальпи.

Значна частина нафти, що видобувається, переробляється в країні. Найбільші нафтопереробні заводи розташовані в Таларе, біля Ліми (Ла-Пампілья), в Ікітосі і Пукальпе. Основні потужності цих підприємств належать державному сектору країни.

Найменш розвинута вугільна промисловість. Розробки вугілля ведуться в департаментах Паско, Кахмарка і Лібершад. Вугілля йде для потреб чорної і кольорової металургії. Розширення його споживання як палива на теплоелектростанціях має великі перспективи і може стати важливим фактором у вирішенні енергетичної проблеми у країні.

Установлена потужність електростанцій - 2,6 тис. МВТ - розподіляється приблизно порівну між тепловими і гідравлічними станціями. Показник виробленої електроенергії на душу населення в Перу нижчий, ніж у середньому по Латинській Америці (552 квт проти 657). Приблизно 40% населення користуються електрикою. Тільки Ліма і Кальяо споживають 70% електроенергії загального користування.

В електроенергетиці досить сильні позиції державного сектора. Основні потужності знаходяться в руках державних компаній «Електроперу», «Електроліма», «Семіромінперу».

Більше половини вартості валової продукції всього промислового виробництва дають галузі обробної промисловості.

У цілому в обробній промисловості продовжують залишатися такі проблеми, як залежність від імпорту машин, устаткування, різної сировини і матеріалів.

Як зазначалося вище, Перу забезпечує себе чорними і кольоровими металами.

Досить важливе положення займає також суднобудування. Найбільші верфі, що розташовані в Кальяо, Чимботе і Ікітосі, належать державній компанії «Сервіско індустріаль де ла марина».

Перше в країні тракторозбиральне підприємство було побудоване в Трухільо у 1974 р. змішаною перуано-канадською компанією «Тракторос Андинос».

До числа молодих галузей входить також електротехнічна й електронна промисловість. Для цих галузей дуже помітний вплив іноземного капіталу і залежність від імпорту різноманітних деталей і вузлів.

Виробляються не тільки товари тривалого користування, але й електродвигуни, трансформатори, електрогенератори і т. ін.

Відносно високі темпи розвитку і хімічної промисловості. Але тут переважають підприємства з застарілим обладнанням, тільки 1/4 заводів і фабрик оснащені новітніми машинами.

Разом з тим Перу не забезпечує свої потреби у папері, картоні і целюлозі, значні кошти витрачаються на імпорт зазначеної продукції особливо газетного паперу.

Харчосмакова промисловість займає значне місце серед обробних галузей. Великі фабрики, що зосереджують біля половини всіх зайнятих, випускають 40% усієї продукції.

Найбільше значення мають борошномельна, м'ясо - молочна галузі, виробництво рослинної олії, різних напоїв, соків і тютюнових виробів.

Одна із самих динамічних галузей це пивоварство, що має столітню історію. Найбільші центри - район Ліма-Калья, Арекіпа, Куско, Трухільо.

Рибна промисловість спеціалізується в основному на одержанні рибного борошна. Заводи, що випускають цю продукцію розташовані в тихоокеанських портах.

Значний розвиток отримала шкіряно-взуттєва промисловість, що працює на місцевій сировині й імпортних дубильних речовинах. Головні її центри - Ліма й Арекіпа.

Щодо розвитку аграрного сектора, то слід зазначити, що природні умови для оброблення продовольчих і технічних культур вкрай несприятливі. Значні земельні площі лежать у зоні недостатнього зволоження і можуть бути використані тільки за умови проведення широких іригаційних робіт. Складні природні умови і низький рівень агротехніки перешкоджають підвищенню врожайності.

Найважливіші продовольчі культури - зернові: кукурудза, рис, ячмінь, пшениця, а також бобові, картопля і маніок.

Багатовікова практика створила своєрідні форми і прийоми вживання і збереження картоплі. Наприклад, картоплю на кілька днів залишають під відкритим небом: вдень - розмоченою у воді під жарким сонцем, уночі – схопленою легким морозом. Через кілька днів картопля втрачає воду і стає дуже твердою. Таким чином картопля або, як її звуть Чуньо, зберігається довгий час не втрачаючи своїх живильних властивостей. Свіжа ж картопля зберігається в купах, обмазаних шаром глини, що створює повну герметизацію та охороняє її від висихання і проростання.

Основний продукт харчування населення Сельви - маніок, який на 40% складається з крохмалю.

Перші посіви завезеної іспанцями пшениці з'явилися спочатку на узбережжях, а потім її стали вирощувати і у гірських місцях. В даний час

посівні площі не тільки не збільшуються, але і помітно скорочуються. На узбережжі це пов'язано з розширенням посівів рису на зрошуваних землях.

Здавна в Перу вирощують бавовник, що став експортною культурою. Більш 90% усього збору дають три приморських департаменти – Пр'юра, Ліма та Іка.

Бавовник широко використовується не тільки для текстильної промисловості, але і для виробництва рослинної олії, що знаходить попит на внутрішньому ринку.

Плантації цукрового очерету розташовані на зрошуваних землях у північній частині Перу. За врожайністю очерету Перу займає одне з перших місць у світі.

Третя експортна культура - кава, плантації якої розташовані в гірських районах. У цих же гірських департаментах зосереджені майже всі посіви кокаїнового куща. Більше половини збору коки одержують на плантаціях департаменту Куско. Щорічно збирають близько 10 тис. тонн листа коки.

Перу має найбільше у світі поголів'я лам. Лами універсально використовуються місцевими індіанцями і як тяглова худоба, і як джерело м'яса і шкіри.

Свинарство розвинуте у всіх районах, розведенням овець займаються у С'єррі. Останнім часом швидко розвивається птахівництво (головним чином вирощення бройлерів).

Величезний простір непрохідних, важкодоступних хребтів Анд, часті стихійні явища - зливи, повені, гірські обвали і селеві потоки створюють серйозні труднощі для розвитку сухопутного транспорту. Будівництво залізних і автомобільних шляхів у країні вимагає величезних капіталовкладень.

Довжина автомобільних доріг складає до 60 тис. км, близько 1/10 їх має асфальтове покриття. Мережа сучасних автомобільних доріг покриває територію Перу вкрай нерівномірно: її щільність зменшується з заходу на схід. Головна і найважливіша магістраль - Панамериканське шосе, перетинає Перу з

півночі на південь уздовж берега Тихого океану. Його довжина в межах Перу - близько 3 тис. км, тобто майже половина довжини асфальтованих доріг.

Головний біч приморських шосе - постійні піщані замети, гірські лавини, обвали, селеві потоки.

Усі основні дороги, що проходять на захід від головних андійських хребтів, зв'язані воєдино Панамериканським шосе. Таким чином забезпечується вихід до меридіонального наскрізного шляху.

Характерно, що у 1851 р. у країні була побудована перша в Латинській Америці залізниця. Сучасна залізнична мережа країни розвинута вкрай недостатньо. Загальна довжина ліній складає 2,5 тис. км, 4/5 з яких належать державному сектору. Життєво важливе значення має Центральна дорога - магістраль довжиною 382 км, яка проходить через гірничопромисловий центр Ороя, з'єднується із С'єро-де-Паско і закінчується у високогірній долині ріки Мантаро.

Для південних районів велике значення має залізниця, що йде від морського порту Матарані в Арекіпу, а потім у Пуко і Куско. Це сама довга залізнична магістраль Перу (928 км).

Лише у 1977 р. у Перу з'явився новий вид транспорту - трубопровідний. По нафтопроводу довжиною 852 км, який починається в глибині Сельві, нафта через андійські хребти подається до тихоокеанського порту Байовар.

Зовнішньоторговельні вантажі країни майже повністю перевозяться морськими судами. Переважна частина зовнішньоторговельного обороту (90%) здійснюється через порти Тихоокеанського узбережжя, з яких провідне місце займає Кальяо. Через нього проходить 3/4 перуанського імпорту і близько 1/3 експорту. Серед інших портів важливе значення мають Сан-Ніколас, Чимботе, Талара-Сансівері і Піско.

Найбільший аеропорт знаходиться у Лімі. Лімський аеропорт Хорхе-Чавес зв'язаний з багатьма містами Американського континенту та Європи.

На світовому ринку Перу традиційно виступає як постачальник продукції гірничовидобувної промисловості і деяких видів сільськогосподарської сировини.

Продуктами традиційного експорту служать більше десятка товарів: нафта, мідь, срібло, цинк, свинець, рибне борошно, кава, залізна руда. Метали і нафта дають 60% вартості експорту.

За обсягом зовнішньої торгівлі Перу належить шосте місце серед держав Латинської Америки (після Бразилії, Венесуели, Мексики, Аргентини і Чилі).

Головним торгівельним партнером Перу є США (38% експорту і 36% імпорту). З європейських держав значний товарообіг припадає на ФРН і Великобританією [5].

РОЗДІЛ 6. КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, З НИЗЬКИМ РІВНЕМ ДОХОДІВ

6.1. Економіка найменш розвинених країн СНД

6.1.1. Економіка Узбекистану

Площа – 447,4 тис. кв. км

Населення – 27,8 млн. жит. (2006)

ВВП – 10,78 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 2,0 тис. дол. (2006)

Узбекистан розташований у центральній частині Середньої Азії. На півночі і північному заході межує з Казахстаном, на сході і південному сході - з Киргизією і Таджикистаном, на південному заході і півдні - з Туркменістаном і Афганістаном. На кордоні з Казахстаном розташоване Аральське море, де виникла складна екологічна ситуація. Це пов'язано з тим, що за останні 30 років рівень Аральського моря знизився на 13 м, вода відступила від колишніх берегів на 80-120 км.

Рельєф в основному рівнинний. Клімат різко- континентальний, сухий. Опадів випадає мало: на рівнині всього 80-200 мм на рік. Тому землеробство можливе тільки при штучному зрошуванні. У горах опадів значно більше - до 1000 мм.

Ріки Сирдар'я, Амудар'я, Зеравшан і інші беруть початок високо в горах за межами країни. Вони використовуються для зрошування і отримання електроенергії. Велика частина території зайнята пустелею Кизилкум. Завдяки зрошувальним каналам значні площі пустинних земель перетворилися в оазиси. У передгір'ях тягнуться різнотравні степи. До висоти 1200 метрів виростають листяні ліси з аличі, мигдаля, карагача і інш., вище за 1200 метрів знаходяться субальпійські луки.

Узбекистан володіє значними природними ресурсами. У його надрах є запаси природного газу (родовища Газлі, Джаркак, Мубарек і інші.), нафти (в

Ферганській долині), кам'яного і бурого вугілля, золота, вольфраму, мідних руд, напівметалів.

Населення Узбекистану багатонаціональне. Більшість жителів складають узбеки (69%). Крім них тут живуть росіяни (11%), татари (4%), казахи (4%), каракалпаки, корейці, таджики, українці. Середня щільність населення складає 62 чоловіка на 1 км². Міське населення – близько 40% від загальної його чисельності в країні.

Переважна частина населення проживає у великих оазисах: Ферганському, Ташкентському, Самаркандському, де густота перевищує 200 чол. на 1 км². Щодо пустелі Кизилкум, то там постійних жителів немає.

Досить гостро стоїть проблема забезпечення населення роботою у народному господарстві. Чисельність незайнятого працездатного населення Узбекистану складає біля 1 млн. чол.

У цілому Узбекистан можливо віднести до індустріально-аграрних країн. Але із отриманням незалежності і кризою в економічному розвитку. Промислове виробництво значно зменшило свою вагу. Сучасна структура ВВП країни: 38 % – аграрний сектор, 26 % – промисловість, 36 % – сфера послуг.

Провідними галузями промисловості є: газова і хімічна промисловість, машинобудування, кольорова металургія, електроенергетика. Значну роль відіграє також легка і харчова промисловість. Є виробництво сучасних будівельних матеріалів.

Машинобудування отримало розвиток як одна із галузей бавовнопромислового комплексу. Його головна спеціалізація – виробництво машин для бавовництва (тракторів, сівалок, бавовнозбиральних машин і т. ін.) і бавовноочищувального обладнання, а також випуск машин для текстильної промисловості і іригації. Найважливіші підприємства розташовуються в Ташкенті і прилеглих районах. Підприємства машинобудування випускають і іншу продукцію, крім вищезазначеної. Так, розвинута електротехнічна промисловість, яка виробляє електродвигуни, трансформатори, кабельні і інші

вироби; налагоджене виробництво хімічного і підйомно-транспортного обладнання.

З паливно-енергетичного комплексу найбільш розвинутою є газова промисловість. Вона не тільки задовольняє потреби народного господарства Узбекистану, але і постачає природний газ в інші країни СНД в Киргизію, Казахстан, на Україну, в Росію і Закавказзя. За розмірами видобутку газу Республіка Узбекистан займає третє місце після Росії і Туркменії. Річний видобуток газу перевищує 35 млрд. м³. Газова промисловість дозволила перебудувати паливний баланс республіки, прискореними темпами розвивати електроенергетику і галузі хімічної промисловості.

Нафтова промисловість представлена видобутком нафти в Ферганській долині. Її переробка здійснюється на нафтопереробному заводі в місті Фергана. Вугільна промисловість не відіграє значної ролі в паливному балансі республіки. У Ташкентській області розробляється дешевим відкритим способом Ангренське родовище бурого вугілля, яке використовується як палив на Ангренській ДРЕС.

Для розвитку усіх галузей економіки важливе значення має електроенергетика. Велику частину електроенергії виробляють теплові електростанції, що використовують в основному природний газ (Ташкентська ДРЕС, Сирдар'їнська ДРЕС і інші). На річці Чирчик діє Чирчикський каскад ГЕС, а на річці Сирдар'я - Фархадська ГЕС.

Широке застосування природного газу в народному господарстві дозволило створити виробництво хімічних волокон і збільшити випуск мінеральних добрив. Виробляються азотні добрива в місті Чирчик на базі використання природного газу, фосфатні добрива випускають в містах Самарканд і Фергана з фосфоритів, які надходять із Казахстану (з родовища Каратау). У великих обсягах виробляються хімічні засоби захисту рослин, особливо бавовника. Узбекистан займає третє місце в СНД після Росії і України за обсягами виробництва азотних добрив. Кольорова металургія випускає різноманітну продукцію, оскільки на території Узбекистану є великі родовища

руд кольорових металів. У місті Алмалик діють комбінати з виплавки міді і поліметалів, вольфраму і молібдену. На родовищі Мурунтау ведеться видобуток золота.

Значна питома вага (біля 40%) в економіці Узбекистану належить легкій промисловості. Вона включає декілька галузей: бавовноочищувальну, бавовняну, шовкову і виробництво килимів. За виробництвом бавовняного волокна країна займає перше місце в СНД, а за випуском бавовняних і шовкових тканин - третє. Центрами текстильної промисловості є Ташкент, Самарканд, Бухара.

Харчова промисловість виробляє плодоовочеві консерви, рослинну олію з насіння бавовнику, сухофрукти, виноградні вина.

Головною галуззю спеціалізації сільського господарства Узбекистану є бавовництво, яке найбільшого розвитку набуло у Ферганській долині. Саме тут де побудовані найбільші зрошувальні канали. Значні посівні площі під бавовником є також в долинах рік Сирдар'ї, Заравшана, Чирчика, а також в низовині Амудар'ї.

У південних районах країни вирощують найбільш цінні тонковолокнисті сорти бавовнику. За зборами бавовни-сирця Узбекистан посідає перше місце в СНД. Крім бавовнику вирощують і інші технічні культури (кенаф, тютюн). Узбекистан входить також у першу десятку країн світу із виробництва шовку-сирця.

На незрошуваних землях сіють пшеницю і ячмінь, а на поливних масивах в низовині річки Амудар'ї вирощують рис. У міжгірських долинах в передгірській зоні поширене садівництво і виноградарство.

Узбекистан нарівні з Туркменістаном виділяється серед держав Середньої Азії значним поголів'ям каракульських овець, яких розводять на пустинних пасовищах в Кизилкумах. Країна заготовляє понад 30% каракуля від його загального виробництва в СНД. Отримало розвиток також тонкорунне і м'ясосальне вівчарство і скотарство.

У Ферганській долині і інших районах досить поширене шовківництво. На Узбекистан припадає більш за 50% виробництва шовкових коконів СНД.

Розвиток народного господарства стримується дефіцитом капіталу. Через це держава намагається залучити в економічний розвиток іноземні інвестиції. Крупними інвесторами, які співробітничать з Узбекистаном є компанії ФРН, Республіки Кореї, США, Японії. Росія співробітничает з Узбекистаном в розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу, обробної промисловості, транспорту.

Основними видами транспорту є залізничний і автомобільний. Використовуються також трубопровідний і повітряний транспорт [5].

Зовнішньоторгівельний обіг Узбекистану перевищує 10 млрд. долл. США. Характеризується позитивним сальдо зовнішньої торгівлі. Головною статтею експорту залишається бавовна (до 40 % його загального обсягу), енергоносії (до 10 %). В іструктурі імпорту переважають машини та устаткування (до 50 %), продовольчі товари (16 %), продукція хімічної промисловості (12 %).

Основні торговельні партнери – Росія, Великобританія, Швейцарія, Республіка Корея., Німеччина, США, Туреччина. До 25 % зовнішньої торгівлі припадає на СНГ, але її частка має тенденцію до зменшення.

6.1.2. Економіка Киргизстану

Площа – 198,5 тис. кв. км

Населення – 5,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,24 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 2,0 тис. дол. (2006)

Киргизстан - одна з країн Середньої Азії. Межує на півночі і північному заході з Казахстаном, на південному заході - з Узбекистаном, на південному сході - з Китаєм. Киргизстан - гірська країна. Більше 30% її території лежить на висоті понад 3000 м над рівнем моря (гірські системи Тянь-Шаню і північна частина Паміру). У горах багато льодовиків, які дають початок численним

гірським річкам, є лікувальні джерела. Разом з тим, є родючі Чуйська і Таласька долини, великі високогірні пасовиська. Близько 60% площі придатні для сільського господарства.

Клімат континентальний і сухий. Річна кількість опадів в Чуйській і Талаській долинах становить лише 300 мм. Тому землеробство тут можливе тільки за умов штучного зрошування. Порівняно багато опадів випадає тільки на північних і західних схилах гірських хребтів. Малосніжні зими - одна з умов, що сприяє розвитку пасовищного тваринництва.

Річки, в тому числі Нарин (верхів'я Сирдар'ї), беруть початок високо в горах і концентрують і великі запаси гідроенергії (третє місце в СНД після Росії і Таджикистану). Гірське озеро Іссик-Куль є зоною курортів і туризму.

Надра багаті корисними копалинами. На півночі країни є родовища поліметалічних руд, в відротах Алайського хребта - поклади сурьми і ртуті. Є запаси вольфраму, золота, олова і інших металів, а також мармуру. У Джалалабадській області є родовища кам'яного вугілля і уранових руд.

Киргизія - багатонаціональна держава. У ній живуть і працюють більш за 80 національностей, серед них: киргизи - 48 % населення, росіяни 26 %, узбеки - 12,0 %, українці - 3,1 %, німці - 2,9 %. Проживають також татари, уйгури, казахи. Характеризується відносно значним природним приростом, але має негативне сальдо в механічному русі населення. Особливо багато людей виїжджало із Киргизії в середині 90-х років.

Міське населення становить 38%. Середня щільність населення – 26 чоловік на 1 км². Понад 70% населення зосереджено в долинах і в горах до висоти 1500 м над рівнем моря. Найбільш високою щільністю населення виділяються райони навколо озера Іссик-Куль, Бішкека і Ферганської долини. У горах великі території майже не мають постійного населення.

Киргизстан – індустріально-аграрна країна. За радянських часів займала друге місце після Узбекистану в Середньоазіатському регіоні з виробництва промислової і сільськогосподарської продукції. Але економічні труднощі, які спіткали країну в перші роки незалежності значно погіршили стан її соціально-

економічного розвитку та структуру народногосподарського комплексу. Аграрний сектор економіки зараз складає у ВВП країни 37 %, індустріальний сектор – 22 %, сфера послуг – 41 %.

Найважливіші галузі промисловості пов'язані з видобутком і збагаченням руд кольорових металів, а також розвитком електроенергетики. Створені і інші галузі: машинобудування і металообробка, промисловість будівельних матеріалів, легка і харчова промисловість.

Кольорова металургія представлена видобутком і переробкою руд кольорових металів ртуті, сурьми, золота і поліметалів. За обсягами виробництва сурьми і ртуті Киргизія займає провідне місце в СНД.

Електроенергетика включає теплові і гідроелектростанції. Велику роль у виробництві електроенергії відіграють Токтогульська, Наринська і Курпсайська ГРЕС, які побудовані на річці Нарин.

Машинобудування забезпечує потреби сільського господарства, легкої, харчової промисловості і електроенергетики. Налагоджене виробництво верств, електронно-обчислювальних машин. Створено автомобільну промисловість (складальне виробництво) і приладобудування. Машинобудівні заводи, побудовано у містах Бішкек, Тюме.

Будівельна індустрія виготовляє цемент, збірний залізобетон, обробляється мармур.

Легка промисловість виробляє килими, шерстяні і шовкові тканини, трикотаж, шкіряні вироби.

Харчова промисловість представлена галузями, що відображають особливості спеціалізації сільського господарства Киргизстану. Головні галузі це м'ясна, маслосироробна і цукрова. Підприємства харчової промисловості концентруються головним чином поблизу сировини і споживачів продукції, оскільки розміщення сільського господарства і міських поселень територіально співпадає.

Головною галуззю сільського господарства є тваринництво, а саме - тонкорунне і напівтонкорунне вівчарство, скотарство, конярство і

шовківництво. Розвитку вівчарства і скотарства сприяють величезні пасовищні угіддя.

У землеробстві велике місце належить кормовим культурам. З технічних культур вирощують цукровий буряк, бавовник, тютюн, лікарський мак. Із зернових культур поширені пшениця і ячмінь, які вирощують на поливних і богарних землях. Киргистан повністю забезпечує потреби населення в хлібіві за рахунок власного збору зернових. Розвинуте садівництво і виноградарство.

Для подальшого розвитку сільського господарства важливе значення має розширення мережі зрошувальних каналів. Створення Токтогульського водосховища практично вирішило проблему водопостачання зрошуваних земель Ферганської долини.

У країні є усі види транспорту, але в зв'язку з гірським рельєфом найважливішу роль відіграє автомобільний транспорт. На його частку припадає більше за 90% всіх вантажів Киргизії, що перевозяться. Для обслуговування високогірних районів використовується цивільна авіація [5].

Киргистан – єдина країна Середньоазійського регіону, яка за роки незалежності вступила до СОТ. Це призвело до значної лібералізації її зовнішньої торгівлі. Зовнішньоторговельний обіг країни на початку 2000-х рр. склав понад 1 млрд. дол. США, але сальдо зовнішньоторговельних операцій – від'ємне. Велике значення у зовнішній торгівлі Киргизстану належить золоту. На торгівлю ним та кольоровими металами припадає до 40 % всієї вартості експорту. Друга важлива стаття експорту – електроенергія. Далі йдуть продукція тваринництва, полікристалічний кремень і ін. В імпорті переважає продукція паливно-енергетичного комплексу, харчової промисловості, виробів хімічної промисловості, одяг і ін.

Експортно-імпортні операції з часом все більше зміщується в бік промислово розвинутих країн та Китаю. Проте залежність Киргизстану від палива сусідніх країн призводить до того, частка СНД в його зовнішньоекономічних операціях залишається порівняно значною – 54 % у імпорті і 41 % – у експорті. Росія, яка входить разом із Киргизстаном,

Казахстаном, Таджикистаном і Беларуссю до єдиного митного союзу, була і залишається для нього найважливішим торговельним партнером. Важливими партнерами у зовнішньоекономічних відносинах Киргизстану є також Узбекистан, Казахстан, США, Туреччина, Німеччина, Китай, Швейцарія.

6.1.3. Економіка Таджикистану

Площа – 143,1 тис. кв. км

Населення – 7,1 млн. жит. (2006)

ВВП – 2,066 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 1,3 тис. дол. (2006)

Таджикистан – найпівденніша і найбільш високогірна країна Середньої Азії. На заході, північному заході і північному сході республіка Таджикистан межує з Узбекистаном і Киргизстаном, на сході – з Китаєм, на півдні – з Афганістаном.

Більше за 90% території займають гори і надгір'я, які відносяться до гірських систем Паміру і Тянь-Шаню. Майже половина з них знаходиться на висоті понад 3000 м над рівнем моря. Міжгірські долини і передгірські рівнини, розташовані на висоті менше за 1000 метрів, займають лише біля 10% території і мають найбільше господарське значення. Клімат різко-континентальний і сухий. Щедро сяє сонце, опадів випадає мало: в середньому 200-300мм.

Малосніжні зими - одна з умов, що сприяють розвитку пасовищного тваринництва.

У гірських долинах клімат помірний, тут зосереджена основна частина населення і концентрується господарство. Ґрунти (до висот 2000 м над рівнем моря) в основному сірі, багаті поживними речовинами. На висоті від 2000 м до 3000м поширені ліси; понад 3000 м - високогірний пояс (луговий і степовий) з чорноземними ґрунтами. Кращою родючістю відрізняються сірі ґрунти в Ферганській і Вахшській долинах.

У горах Паміру беруть початок річки Вахш і Пяндж, які утворюють повноводну Амудар'ю. Крім того, в межах країни протікають ще три великі

річки Зеравшан, Кафірніган і частково Сирдар'я. Вони мають льодовикове живлення і відрізняються багатоводністю в найбільш важливий для зрошуваного землеробства період. Завдяки наявності могутніх льодовиків, крутому падінню річки концентрують великі запаси гідроенергії (друге місце в СНД після Росії). Особливо великими гідроресурсами відрізняється річка Вахш. У глибоких ущелинах площі земель, що затоплюються при спорудженні ГЕС порівняно невеликі, що підвищує ефективність використання гідроресурсів.

Країна багата корисними копалинами. Серед них виділяються поліметалічні руди, поклади вольфраму, золота, срібла, сурьми, коштовних каменів, флюориту. Паливні ресурси (вугілля, нафта, природний газ) відносно невеликі.

Таджикистан - багатонаціональна країна. Таджики складають близько 63 % населення. В країні проживають також узбеки (23 %), росіяни (7 %), киргизи, татари, казахи та інші національності. Характеризується значним природним приростом населення. Проте країна має і значний відтік населення. Особливо великі його розміри були на початку 90-х рр., коли в країні відбувалася громадянська війна.

Міське населення складає лише 31% від загальної чисельності жителів країни. Середня щільність населення досягає близько 50 чел. на 1 км². Проте основна частина жителів (80%) проживає в теплих міжгірних долинах Вахшській, Гисарській, Ферганській. Слабо заселені високгірні райони Паміру (Нагірно-Бадахшанська автономна область).

Внаслідок політичного конфлікту та громадянської війни 1992 р. Таджикистан пережив суттєву економічну кризу, наслідки якої проявляються до цього часу. Різко впало промислове і сільськогосподарське виробництво, змінилася структура народногосподарського комплексу, зросло безробіття. Сучасна структура виробництва ВВП характеризується наступним співвідношенням: аграрний сектор – 24 %, індустріальний сектор – 28 %, сфера послуг – 38 %.

У промисловості провідними галузями є гірничовидобувна, легка і харчова. Є численні підприємства машинобудування, побудовані великі електростанції. Гірничовидобувна промисловість представлена видобутком і збагаченням руд кольорових і рідких металів.

Електроенергетика включає теплові і гідроелектростанції. Найбільшими у країні є Нурекська і Рогинська ГЕС. Значення цих великих гідропоруд надто велике не тільки для Таджикистану. З утворених водосховищ подається вода багатьом сільськогосподарським і промисловим об'єктам Середньої Азії, як і електроенергія від зазначених ГЕС. На базі Нурекської ГЕС сформований Південно-Таджицький територіально-виробничий комплекс. Найбільші споживачі електроенергії в Південно-Таджицькому ТВК - Таджикицький алюмінієвий завод і Яванецький електрохімічний комбінат, а також ряд інших підприємств. Вода і електроенергія гідропоруд Південно-Таджицького ТВК широко використовується для зрошування земель Вахшської долини.

Галузі спеціалізації промисловості значною мірою пов'язані з переробкою сільськогосподарської сировини. Так, текстильна промисловість випускає бавовняні, шовкові і шерстяні тканини, килими і таке інше.

Харчова промисловість виробляє олію з насіння бавовнику, фруктові консерви і багато іншої продукції.

Машинобудування і металообробка забезпечують потреби сільського господарства, легкої і харчової промисловості, тобто носять на собі обслуговуюче значення.

У сільськогосподарському виробництві домінує рослинництво. Його найважливіші галузі: бавовництво, виноградарство і садівництво, а також вирощування ефіроолійних культур. За виробництвом бавовни Таджикистан займає третє місце в СНД після Узбекистану і Туркменії. Значні земельні площі зайняті посівами зернових культур. Вирощують пшеницю, ячмінь, кукурудзу і рис. У тваринництві головну роль відіграють скотарство (в оазисах) і вівчарство (грубововняне, каракульське і м'ясосальне), розведення верблюдів і яків. У оазисах займаються шовківництвом.

Внаслідок гірського рельєфу головну роль у транспортних сполученнях відіграє автомобільний транспорт. На нього припадає близько 90% всіх перевезень всередині країни. Для обслуговування високогірних районів у терміновому випадку використовується цивільна авіація [5].

Складність політичної ситуації та громадянська війна на початку 90-х років негативно позначились не тільки на соціально-економічному розвитку Таджикистану, але й на його зовнішньоекономічних відносинах. У більшості випадків між Таджикистаном і іншими країнами здійснюються торговельно-економічні операції на базі короткострокових договорів. Головні статті експорту – алюміній, тонковолокниста бавовна, електроенергія. 42 % алюмінію та 6 % бавовни експортується до країн СНГ. Імпортує Таджикистан переважно мінеральну продукцію, хімічні товари, машини, обладнання.

Найважливішим торговельним партнером країни є Росія, на яку припадає близько 33 % таджицького експорту та 16 % імпорту. Далі йдуть Узбекистан (12,5 % по експорту і 28 % по імпорту), Нідерланди, Швейцарія.

Багато промислово розвинутих країн та міжнародних організацій постійно здійснюють гуманітарну допомогу Таджикистану, завдяки чому він перекриває дефіцит зовнішньо-торгівельного балансу та нестачу харчування.

6.2. Економіка найменш розвинених країн Азії

6.2.1. Економіка Афганістану

Площа – 647,5 тис. кв. км

Населення – 31,9 млн. жит. (2006)

ВВП – 8,8 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 800 дол. (2004)

Більш 1/2 населення країни складають афганці - пуштуни, близько 1/5 - таджики, 1/10 - узбеки, туркмени та інші народності. Природний приріст складає 23%. Висока народжуваність сполучається з усе ще високою смертністю. Розселення дуже нерівномірне. Середня густота дорівнює 49

чоловік на один квадратний кілометр. Як і більшості мусульманських країн, переважає чоловіче населення – 52%. Важливе значення в житті країни мають сезонні міграції сотень тисяч скотарів між Афганістаном і Пакистаном. У містах живе лише 15% населення країни. У столиці Кабул чисельність населення складає 650 тис. жителів. Великих міст мало: Герат, Кондагар, Мазари-Шаріф.

У релігійному відношенні переважна частина населення сповідає іслам.

Афганістан - країна з відсталою аграрною економікою, перебудова якої знаходиться ще на початковій фазі. У сільському господарстві виробляється більш 2/3 ВВП.

Провідні галузі сільського господарства - це пасовищне скотарство і поливне землеробство. В країні одержало розвиток також іригаційне будівництво. Найбільші діючі іригаційні споруди-греблі Карга (у районі Кабулу) і Сарде (поблизу Газні), а також Джелабадський зрошувальний канал. В цілому сільське господарство поки ще малопродуктивне і не може забезпечити усе населення продуктами харчування.

На долю тваринництва припадає приблизно половина валової продукції сільського господарства і близько 50% експорту країни. Славиться Афганістан своїми каракулевими вівцями, кращі породи яких розводять на півночі країни. М'ясо - шерстних овець розводять повсюдно, але особливо значне їхнє поголів'я в Кандагарській і Гератській провінціях на півдні і північному заході країни. Значне місце займає поголів'я великої рогатої худоби, кіз, коней. Тваринництво носить відгонно-пасовищний характер.

У рослинництві найважливіше місце належить зерновим, особливо пшениці яка є головною продовольчою культурою. По річковим долинам займаються рисосіянням, вирощують кукурудзу, а в передгір'ях на богарних землях культивують ячмінь. Поширено посіви бобових та баштанних культур. Головною технічною культурою є бавовник. Населення займається також садівництвом, виноградарством. На світовому ринку Афганістан славиться кращими сортами кишмишу і кураги.

Сучасне індустріальне виробництво Афганістану знаходиться на стадії початкового розвитку. На річці Кабул побудований ряд невеликих ГЕС. Проводяться гідрологічні дослідження на річці Пянж для нового будівництва каскаду гідроелектростанцій. У Мазарі - Шаріфе (північ) побудовано теплову електростанцію. Форсується видобуток природного газу, кам'яного вугілля. Ведеться видобуток залізної руди, кольорових металів, лазуриту, солі і особливо будівельних матеріалів. Ряд підприємств обробної промисловості побудовано за допомогою колишнього Радянського Союзу. У Кабулі побудовані також ремонтно-механічний завод, а в Мазарі - Шаріфе - завод мінеральних добрив. Провідними галузями індустрії Афганістану є текстильна і харчова промисловості. Текстильна промисловість спеціалізується, насамперед, на випуску вовняних і шовкових тканин. Найбільші центри текстильного виробництва - Кабул, Гульбахар, Герат, Мазарі - Шаріф, Меймен. Широко поширене кустарне ткацтво, зокрема, килимарство. Килими - одна з головних статей експорту Афганістану. У структурі харчової промисловості виділяються хлібопiкарство, маслоробна промисловість, виробництво цукру, фруктових консервів.

Основний вид транспорту в Афганістані - автомобільний. Загальна довжина автодоріг складає 18,5 тис. км, з них 2,8 тис. км з асфальтовим покриттям. Найбільше господарське значення має внутрішня шосейна дорога Кабул - Кандагар - Герат - Мазарі - Шаріф - Кабул довжиною 1155 км. Від цієї дороги прокладені шляхи в північному напрямку. Один з цих шляхів з тунелем у 2676 метрів перетинає Гіндукуш на висоті 3300 метрів. Від кільцевої дороги є відгалуження, що йдуть у східному напрямку (від Кабулу і Кандагара) до кордонів Пакистану й у західному (від Герата) - до кордонів Ірану. Залізниць у країні немає, крім однієї невеликої лінії (довжиною усього лише 5,5 км.), що відходить від Торагунди до кордону колишнього СРСР у районі Кушки. Одержав розвиток повітряний транспорт, створена національна авіаційна компанія. Ведеться будівництво газопроводів.

Афганістан ввозить машини, устаткування, дизельне паливо, прокат чорних і кольорових металів, тканини, взуття й інші промислові, а також деякі продовольчі товари; експортує каракуль, килими, шкіряну сировину, бавовну, вовну. В зовнішній торгівлі переважають Пакистан, Іран, США. Західноєвропейські країни, Росія. [5, 17].

6.2.2. Економіка Пакистану

Площа – 796,1 тис. кв. км

Населення – 164,7 млн. жит. (2006)

ВВП – 124 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 2,6 тис. дол. (2006)

Пакистан – аграрно-індустріальна країна з багатоукладним господарством. Структура ВВП – 25 % – аграрний сектор, 25 % – індустріальний сектор, 50 % – сфера послуг. Це багатонаціональна ісламська держава, у якій високі темпи зростання населення (2,9% щороку) і низька грамотність (30 %). Провідне місце в економіці країни посідає *сільське господарство*, де зайнято 50 % економічно активного населення. Характеризується значним виробництвом пшениці, рису, цукрової тростини. бавовнику. Характерне різке прискорення *технологічної модернізації сільського господарства* завдяки "зеленій революції".

Головна галузь промисловості – текстильна: 10% ВВП, 40% зайнятих у промисловому виробництві. Її виробництво орієнтоване на експорт. Є також металургія, машинобудування, хімічна, харчова, шкіряна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, поширені кустарні промисли й ремесла, добуваються природний газ, нафта, вугілля, хроміти й ряд інших мінералів. Досить розвинена транспортна інфраструктура.

У 1990-ті роки – уповільнення економічного росту через величезні витрати на оборону (30% бюджету) і виплати по зовнішньому боргу (40%

бюджету). Велика проблема – *демографічна ситуація*, що вимагає величезних коштів.

У 1997 р. урядом проголошений курс *економічних реформ*, націлених на *розширення експорту*, обмеження імпорту й збільшення *імпортозаміщуючого виробництва*. Реформи передбачають скорочення урядових витрат, приватизацію телекомунікаційних компаній, найбільших аеропортів і морських портів, державних банків, стимулювання розвитку *базових галузей* за рахунок місцевих й іноземних інвестицій. Головні інвестори – США, Японія, Великобританія, мусульманські країни, міжнародні організації.

Експортна квота Пакистану – 25%. Основну частку (67% валютних надходжень) забезпечують рис і бавовник-сирець, 25% – текстильна промисловість, інше – килими, шкіра. Імпорт – машини й устаткування, нафта, нафтопродукти, мінеральні добрива, продукти харчування. Основні торговельні партнери Пакистану – Японія, США, Китай, країни Близького й Середнього Сходу. Уряд проводить курс на *інтеграцію країни у світове господарство* й надає великого значення регіональній економічній інтеграції. Пакистан відіграє одну з провідних ролей в Організації економічного співробітництва (ОЕС), створеній в 1985 р. за участю Туреччини й Ірану, в 1992 р. до її складу ввійшли Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

6.3. Економіка найменш розвинених країн Африки

6.3.1. Загальні риси соціально-економічного розвитку

Африка, що посідає друге місце серед континентів за площею й населенням, перебуває на одному з останніх місць за виробництвом внутрішнього валового продукту. Всі держави Африки, за винятком ПАР, відносяться до групи країн, що розвиваються, причому більшість із них – до підгрупи найменш розвинених.

За багатством й розмаїттям природних ресурсів це найбільш забезпечений регіон світу: йому належать найбагатші запаси золота, алмазів, металів платинової групи, великі запаси урану, азбесту, графіту, залізних руд, а також ряду кольорових, рідких і рідкоземельних металів, дорогоцінних мінералів, нафти, газу й інших корисних копалин. Африка займає провідні позиції на світовому ринку за такими металами, як ванадій, літій, берилій, тантал, ніобій, германій. Ґрунтово-рослинні ресурси континенту можуть забезпечити продовольством 1,5 млрд. жителів. Разом з тим за рівнем соціально-економічного розвитку це найменш розвитий і найменш динамічний регіон, загальна питома вага країн Африки (без ПАР) у світовій економіці становить близько 1,5%. Особливо відсталим є субрегіон Тропічної Африки (країни південніше Сахари), у якому перебуває 16 найбідніших країн світу. Інший субрегіон – Північна Африка (Алжир, Лівія, Єгипет, Марокко, Туніс) – має економічні показники, які в 2-4 рази перевищують рівень країн Тропічної Африки.

Спроби ліквідації економічної відсталості африканського регіону в 1960-ті рр. (модель "планованого розвитку") і в 1970-ті рр. (модель "основних потреб") були пов'язані із пріоритетним розвитком державного сектору, залученням іноземних інвестицій, збільшенням зовнішньоторговельної квоти. У 1980-х рр. МВФ рекомендував *модель "структурного корегування"*, в основі якої лежить лібералізація господарської діяльності, тобто відмова від активного державного втручання в економіку, стабілізація фінансової системи, усілякий розвиток ринкових механізмів. Відповідно до цього закладалися основи приватнопідприємницької діяльності й намічалось значне посилення приватного сектору в провідних галузях народного господарства африканських держав. У 1990-х рр. ця модель одержала подальший розвиток, її пріоритетним напрямком стала приватизація державних підприємств. Із середини 1990-х рр. намітилися позитивні зрушення в економіці багатьох країн Африки: за даними Економічної Комісії ООН, з 1990 р. по 2000 р. загальний ВВП країн світу збільшився на 34 %. За цей же період ВВП країн Північної Африки виріс на 37

%. Що ж стосується 33 найменш розвинених африканських країн південніше Сахари, то зростання їх ВВП склало за цей період лише 14 %. За оцінкою МВФ, економічне зростання в Африці за останні роки перевищило 3%. У деяких із них його темпи випереджають навіть темпи росту населення. У *структурі економіки* спостерігається прискорення росту промисловості. Разом з тим такі фактори, як *неефективний державний сектор*, нерозвинена економічна інфраструктура, політична нестабільність, міждержавні конфлікти, скорочення обсягів іноземних інвестицій, зростаючий зовнішній борг, обмеженість економічної самостійності у зв'язку з вимогами МВФ, проблеми виходу на зовнішні ринки, ускладнюють реалізацію моделі "структурного корегування".

Крім того, не переборена така характерна риса господарської діяльності, як *багатоукладність і змішані форми власності*. Причому передові сучасні уклади не стали домінуючими, а державний не став ефективним. Державні підприємства характеризуються низькими показниками – низька конкурентноздатність продукції, дефіцит коштів, висока залежність від імпорту техніки й технології, дефіцит кваліфікованих кадрів. Перевага традиційних укладів в аграрному секторі обумовлює *низьку продуктивність* екстенсивних землеробства (часто монокультурного) і тваринництва на основі архаїчних форм і примітивної матеріально-технічної бази. У зв'язку із цим триває й *загальна деградація природного середовища* (опустелення, виснаження ґрунтів, ерозія тощо). Зберігається й така характерна риса Африки, як *нерівномірність розвитку*, що при загальному низькому рівні економіки особливо тісно пов'язана із забезпеченістю природними ресурсами. Диспропорції усередині економічних сфер пов'язані з низьким рівнем техніко-технологічної бази й трудових ресурсів. Проблеми розвитку регіону багато в чому визначаються слабкістю механізмів державного регулювання: для більшості країн характерна відсутність дієвої податкової системи, систематизованого юридичного простору, елементарної політичної стабільності. Важливим завданням країн регіону є розвиток *етатизму*, тобто сильної державної влади, і одночасне

обмеження його втручання в економіку. *Соціально-економічний* розвиток багато в чому визначається *демографічною ситуацією*: дуже висока народжуваність при зменшенні смертності обумовила найвищі темпи приросту населення у світі (близько 3%); несприятливий віковий склад – населення молодше 14 років становить ледве менше половини, низький рівень освіти й кваліфікації (близько половини дорослого населення є неписьменними). Це породжує величезні проблеми зайнятості, міграції, впровадження сучасних форм і методів господарювання. Поліпшення демографічної ситуації в Африці держави пов'язують із політикою регулювання родини й скорочення приросту населення. Розроблено національні програми планування родини, але їхня реалізація ускладнюється насамперед відсутністю фінансування й наявністю національних традицій і релігій, не сумісних із цими програмами.

Однією з найбільш розвинених і технічно оснащених галузей є *видобувна промисловість*. Її розвиток пов'язаний у першу чергу з високою активністю іноземного капіталу, а частка в структурі економіки – з наявністю відповідних запасів корисних копалин. Найбільш значних успіхів ця галузь досягла в Лівії, Єгипті (нафта), Алжирі (газ, залізні руди), ПАР (золото, платина, алмази, уран) та ін. Розвиток обробної промисловості Африки пов'язаний з *імпортом технологій і устаткування*, використанням праці кваліфікованих іноземних фахівців. Її середня по континенту частка у ВВП становить 12-13% і коливається по окремих країнах від 4 до 25%. Розвиваються переробка сировини на експорт, металургія, хімічна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, текстильна промисловість, виробництво товарів широкого вжитку. Зберігаються проблеми якості й конкурентоздатності вироблених товарів. Складність розвитку транспортної системи африканського континенту пов'язана з великою капіталоемністю транспортного будівництва, а, отже, з іноземними інвестиціями.

За рівнем розвитку й співвідношенню сфер економіки в Африканському регіоні можна виділити наступні групи країн:

– *держави Північного й Південного субрегіонів.* Визначальна роль у господарстві належить промисловості й сфері послуг. Це найбільш ефективна група країн із найбільшими показниками ВВП на душу населення (максимум у ПАР – 13 тис. дол.). Основу економіки становить експорт нафти, газу, фосфоритів й інших сировинних товарів.

– *держави Західної Африки.* Переважна частка сфери послуг при значній частці слаборозвиненого сільського господарства не забезпечує ефективності господарства. ВВП на душу населення – від 700 до 2,5 тис. дол. (за винятком більш багатих країн-нафтоекспортерів – Габону і Західної Гвінеї)

– *держави Центральної Африки.* Переважна частка промисловості та (або) сфери послуг при високій частці аграрного сектору визначає низьку ефективність економіки. ВВП на душу населення – від 1 до 1,5 тис. дол.

– *держави Східного субрегіону.* Характерна перевага аграрного сектора на основі малоефективних форм господарювання, найменш розвинені країни Африки з показником ВВП на душу населення, як правило, менше 1000 дол.

Для Африки характерна *відкритість економіки* й орієнтованість на зовнішні ринки – частка експорту у ВВП становить 27,1%. Оскільки внутрішні інвестиції більшості країн не забезпечують виробничих потреб, регіон украй зацікавлений у припливі іноземних інвестицій. Однак перспективи іноземних капіталовкладень для африканських країн складаються досить несприятливо: щорічна величина прямих інвестицій складе 3 млрд. дол., що приблизно дорівнює 2% від загального обсягу іноземних інвестицій у країни, що розвиваються, і зростає дуже повільно.

Частка Африки у світовій торгівлі невелика: за експортом – 2,5%, за імпортом – 3,8%, однак зовнішня торгівля має велике значення для розвитку регіону, а окремі товари відіграють важливу роль на світовому ринку (какао-боби, цинк, марганцева руда). Негативним моментом зовнішньоекономічної діяльності є її *неефективність* (негативний зовнішньоторговельний баланс), що у свою чергу пов'язана із *сировинним монотоварним характером експорту* (продукція сільського господарства й гірничодобувної промисловості) і

імпортом дорогих товарів обробної промисловості (у першу чергу продукції машинобудування).

Інтеграційні процеси на Африканському континенті розвиваються під впливом двох протилежних факторів: з одного боку, життєвої необхідності об'єднання економічних ресурсів і зусиль, подолання наслідків штучного поділу континенту, з іншого боку, дуже низького рівня економічних зв'язків (3-5% від загального обсягу зовнішньої торгівлі), взаємної конкуренції на ринках сировини й капіталу. Тому для Африки наявність безлічі різноманітних інтеграційних угруповань означає неефективність їх колективних економічних програм. Головні причини цього: нерозвиненість соціально-політичних структур, неефективність влади, що пов'язано з корупцією, некомпетентністю, нездатністю забезпечити політичну стабільність. Крім того, умовою успішної регіональної інтеграції є необхідність досить високого рівня техніко-економічного розвитку країн-учасниць на базі розвинених ринкових відносин.

Кілька десятків регіональних і субрегіональних об'єднань за сферами діяльності можна поділити на три групи: загальноекономічні, валютно-кредитні й організації зі спільного використання природних ресурсів. До першої групи відносяться такі організації, як Організація Африканської Єдності (ОАЄ), Африканський банк розвитку, Економічна співдружність країн Західної Африки та ін. Прикладами другої групи об'єднань є Західноафриканський валютний союз, Східноафриканський банк розвитку та ін. До третьої численної групи входять такі організації, як Адміністрація басейну ріки Нігер, Постійний комітет боротьби з посухою в Сахарі та ін. Крім цього, поширені об'єднання держав-експортерів окремих видів сировини й сільгосппродукції (нафти, фосфатів, кави, арахісу та ін.). Однією з основних цілей створення окремої категорії об'єднань є залучення зовнішньої фінансової, технічної та ін. допомоги: Арабський банк економічного розвитку Африки, Африканський фонд розвитку тощо. Особливе місце у вирішенні проблем економічного розвитку континенту належить *Економічній комісії ООН для Африки (ЕКА)*. З її діяльністю пов'язана розробка *загальноафриканської стратегії розвитку й*

інтеграції країн континенту, розробка й реалізація програм зовнішньої допомоги Африці. На основі генеральної програми економічного розвитку африканських країн ОАЄ прийняла "план дій", що передбачає зменшення зовнішньої залежності континенту, досягнення колективного самозабезпечення, прискорення розвитку сільського господарства, енергетики, окремих галузей обробної промисловості, удосконалення систем підготовки кадрів, створення національного науково-технічного потенціалу. Планом передбачене поетапне створення загального ринку й, надалі, африканського економічного співтовариства.

6.3.2. Економіка країн Західної Африки

Західна Африка - самий населений субрегіон Африки (1/3 усього населення регіону і лише 1/6 його площі). Він включає 15 незалежних країн.

Початок європейської колонізації на узбережжі Західної Африки співпадав з XV-XVI ст. Работоргівля особливо сильно торкнулася цієї частини континенту. До недавніх пір одна з ділянок узбережжя Гвінейської затоки зберігала на картах назву "Невільничий Берег". Після колоніального розділу в XIX ст. територія субрегіону була поділена головним чином між Францією і Великобританією. Гана і Гвінея першими в Тропічній Африці домоглися незалежності ще наприкінці 50-х рр., інші країни субрегіону - на початку 60-х рр. і лише португальські колонії в середині 70-х рр. Деякі країни (наприклад:, Сенегал, Гамбія й ін.) зберігають тісні зв'язки з колишніми метрополіями.

Природно-ресурсні фактори істотно розрізняються в північній і південній частинах субрегіону. Крім сахарських районів Малі і Нігеру, уся північ відноситься до семіаридної сахельської природної зони. Періодично тут бувають сильні посухи, що охоплюють частину Сенегалу, майже цілком Малі, Буркіна Фасо і Нігер, північні райони інших країн. У південній же частині, зайнятій саванами і залишками тропічних лісів, - високе зволоження, достаток рік, гідроенергопотенціал, який уже частково використовується на великих ГЕС у

Гані (Акосомбо на річці Вольта потужністю близько 1 млн. кВт), Нігерії, Гвінеї. Лісові ресурси за останні десятиліття особливо різко скоротилися через їхню екстенсивну вирубку на експорт і місцеве паливо, особливо в Гані.

Надра вивчені ще недостатньо, особливо у внутрішньоматерикових країнах. У Нігерії виявлені родовища нафти і газу світового значення. Поклади бокситів досить значні, особливо в Гвінеї (1/2 запасів Африки). Розвідані і частково вже експлуатуються руди заліза, марганцю, олова, урану, родовища золота, алмазів, фосфоритів і інших корисних копалин.

Своєрідність расового й етнічного складу населення пов'язане з тим, що в субрегіоні проходить кордон між розселенням європеїдних народів Північної Африки (туареги - Малі, Нігеру) і численними негроїдними народами Тропічної Африки. Незалежні держави Західної Африки успадкували кордони колоній які було створено без обліку етнічних (і економічних) особливостей. У результаті одні й ті ж самі народи виявилися розселеними в декількох країнах.

Природний приріст населення близький до середньо африканських показників або перевищує їх. Підлітки до 14 років майже усюди складають більш 40% населення. Розселення є вкрай нерівномірним. В аридних районах Малі і Нігеру середня густота населення складає менш 1 чоловіка, а на узбережжі й у долинах рік вона сягає 70 - 80 чоловік на 1 км кв. і більше.

У середньому по субрегіону на сільське населення припадає 80%; у Нігері, Буркіна Фасо і Беніні - понад 90%. Більш високим рівнем урбанізації відрізняються Нігерія, Гана і Сенегал, найменшим (частка міського населення близько 10%) - Нігер, Буркіна Фасо, Малі, Ліберія, Гвінея-Бісау. Звичайно в одному-двох містах, завжди включаючи столицю, зосереджено до 2/3 і більше усіх міських жителів.

Для північної частини субрегіону характерні міграції великих груп кочового скотарського населення, південніше типові внутрішні і міждержавні сезонні міграції в період збирання врожаю на великих плантаціях.

Основу економіки субрегіону складає сільське господарство. Видобувні галузі зайняли велике місце лише в економіці Нігерії і Гвінеї. Повсюдно ріст

частки ВВП на душу населення значно відстає від темпів приросту населення. Для більшості країн, у більшому чи меншому ступені, характерна нестача продовольства.

У прагненні перебороти ці труднощі багато західно-африканських країн зміцнюють державний сектор економіки. Проте іноземний капітал у цілому зберігає досить міцні позиції.

У сільському господарстві (крім більш посушливих північних районів) провідне місце належить землеробству. Переважає споживче і дрібнотоварне рослинництво з низьким рівнем агротехніки. Поширено общинне землеволодіння. Серед споживчих культур важливе місце займає рис - поливний і суходільний.

Зрошується лише 1,5% оброблюваних площ, але намічене їхнє розширення, зокрема, у долинах рік Сенегалу, Гамбії.

Товарна продукція експортних культур вивела Західну Африку на перше місце у світі по збору какао-бобів (2/3 світової і 3/4 африканської продукції), на одне з провідних місць по збору кави, натурального каучуку, арахісу, виробництву пальмової олії. Головні виробники й експортери какао – Кот д Івуар, Гана, Нігерія, кави – Того і Сьєрра-Леоне, каучуку – Ліберія, Нігерія, продукції олійної пальми - Нігерія, Бенін, арахісу й арахісової олії - Сенегал, Гамбія, Нігер, Нігерія, Гвінея-Бісау. Тропічні плоди і фрукти обробляють у всіх волого-тропічних районах; частково вони йдуть на експорт.

У деяких країнах у колоніальний період товарне рослинництво було монокультурним: какао - у Гані, олійна пальма - у Беніні, арахіс - у Сенегалі, Гамбії, Нігері і т. ін. Зміна цієї однобокої спрямованості обумовлена великими труднощами і відбувається повільно. У багатьох країнах товарне виробництво експортних культур зосереджено як на плантаціях, так і в дрібних господарствах.

Велика частина поголів'я домашньої худоби припадає на північні райони, де переважає екстенсивне напівкочове і кочове скотарство, з низькою товарністю продукції. Південніше поширення мухи "цеце" ускладнює розвиток

тваринництва. У прибережних країнах широко розвинуте морське і річкове рибальство.

У промисловості провідне місце зберігають видобувні галузі. Нафтовидобувна зосереджена у Нігерії. Видобуток бокситів у Гвінеї, видобуток залізної руди у Ліберії. У Гані добувають марганцеву руду, у Нігері - уранову, у Того і Сенегалі – фосфорити.

Нафтопереробка, крім Нігерії, зосереджена в декількох великих портах (Дакар, Абіджан, Котону). Крім Нігерії, значне виробництво металів виникло лише в Гані, де виплавляють алюміній. Отримало значення виробництво алюмінію у Гвінеї.

Приблизно 2/3 валової продукції обробної промисловості в субрегіоні припадає на столичні міста Лагос, Абіджан, Дакар.

Транспорт у цілому розвинутий слабо, і це особливо сильно гальмує зв'язки усередині країн і між ними. У Нігері, Гвінеї-Бісау, Гамбії взагалі немає залізниць. Одиничні вузькоколійні лінії в С'єрра-Леоні, Ліберії, теж мають обмежене господарське значення. Найбільш протяжні залізниці зв'язують Малі і Буркіна-Фасо з портами Сенегалу. На автотранспорт припадає основне навантаження в товаро-пасажирських перевезеннях, але значна частина шляхів на півдні субрегіону мало прохідна в дощовий сезон. На узбережжі багато портів, що виникли ще в колоніальний період, - Дакар, Конакрі, Абіджан, Котону, Лагос. Побудовані або ще будуються нові порти - Тема в Гані, Бонні в Нігерії та інші.

Зовнішня торгівля орієнтована переважно на розвинуті країни. Економічні зв'язки між країнами субрегіону хоча ще і невеликі за обсягом, але більш значні, чим в інших частинах Тропічної Африки. Це пов'язано, зокрема, зі зміцненням співробітництва по спільному використанню ресурсів басейнів рік Сенегал, Нігер, Гамбія, зі створенням міждержавних енергосистем тощо [5].

6.3.2.1. Економіка Нігерії

Площа – 923,8 тис. кв. км

Населення – 135 млн. жит. (2006)

ВВП – 83,36 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 1,4 тис. дол. (2006)

Нігерія - найбільша держава в Африці за населенням. Вона також займає помітне місце в регіоні за рівнем і темпами економічного розвитку. Надра країни містять коштовні рудні і нерудні копалини. Достовірні запаси нафти складають майже 3 млрд. т, великі запаси природного газу, є родовища коксівного і бурого вугілля. Річкова мережа густа майже на всій території країни. Високий гідроенергопотенціал рік, використання якого поки тільки починається (найбільша ГЕС Каїнджи на Нігері). На півночі переважають семигумидні савани (гарні пасовища), південніше, у зоні тропічних лісів, агрокліматичні умови сприяють розвитку тропічного рослинництва. Близько 1/3 території країни займають ліси, 1/10 - оброблювані площі.

Населення в етнічному відношенні дуже різноманітне (200 народів і інших етнічних груп), але більш 2/3 його відноситься до народів йоруба. Щорічний приріст населення складає близько – 3%. Середня густота населення майже 145 чоловік на 1 км кв., але концентрується воно в основному в південній і центральній частинах країни. Відбувається швидкий ріст міст, у яких проживає вже більше 1/3 усього населення.

Сучасну структуру виробництва ВВП Нігерії складає: аграрний сектор 27 %, індустріальний сектор – 49 %, сфера послуг – 24 %. Індустріальний сектор утворюють в основному добувні галузі, через що країна все ще залишається аграрною. Її економіка активно трансформується по мірі розвитку нафтогазовидобувної, нафтопереробної та інших галузей промисловості. Державний сектор в економіці контролює майже 2/3 промислового виробництва. Проте позиції іноземного і місцевого капіталу досить значні і поступово зростають. Із середини 70-х рр. видобуток і переробка нафти забезпечують 85 % національного доходу і більш 90 % експорту.

У сільському господарстві провідну роль займає землеробство. Переважають дрібнотоварні господарства, але і великі землеволодіння і плантації (олійні, каучуконосні, цукрового очерету і т. ін.), що належать іноземним або місцевим державним компаніям. Серед споживчих культур основне місце займають зернові і тропічні бульбоплоди, серед експортних - какао, олійні, каучуконоси. Нігерія - одна з провідних світових експортерів пальмових ядер і олії, натурального каучуку, какао, арахісу. За поголів'ям худоби, яка зосереджується переважно на півночі, Нігерія виділяється в субрегіоні.

У промисловості провідне місце займають видобувні галузі, особливо видобуток нафти і природного газу. Зростає роль газу в енергетичному балансі, організоване значне виробництво зрідженого газу. Ведеться видобуток руд олова, ніобію й інших металів, розробляються родовища вугілля, вапняку для цементної промисловості. В обробних галузях переважають підприємства харчосмакової, текстильної і шкіряної промисловості. Швидко зростає потужність нафтопереробних заводів (Варри, Порт-Харкорт, Кадун). На їхній базі намічено розвивати нафтохімію, зокрема виробництво синтетичних матеріалів. У Джосі налагоджено виплавку олова.

На район Великого Лагоса припадає 1/2 виробництва обробних галузей. Великим центром текстильної промисловості є Кано.

Транспорт Нігерії за африканськими масштабами розвинутий відносно добре: побудовано понад 3,5 тис. км залізниць, 80 тис. км автошляхів, 3 тис. км трубопроводів, розвинуте річкове судноплавство. Найважливіші порти - Лагос, Порт-Харкорт, Варі, Боні. Розширюються внутрішні і міжнародні повітряні перевезення.

На Нігерію припадає близько 1/5 зовнішньої торгівлі регіону. Майже весь експорт країни складає нафта, велику частину її закупають США. Інший експорт, як і значна частина імпорту Нігерії (нафтовидобувне устаткування, машини, готові товари, продовольство), орієнтований на країни Західної Європи і Японію [5].

6.3.3. Економіка країн Східної Африки

Східна Африка займає 1/7 території регіону, і на неї припадає 1/5 його населення. Усі дев'ять країн субрегіону - незалежні держави.

Близькість субрегіону Східної Африки до країн Південно-Західної і Південної Азії, до морських шляхів з Європи в Азію - важлива особливість положення. Уганда, Малаві і Замбія не мають виходу до моря, але їхні міжнародні транспортні зв'язки тяжіють до узбережжя Індійського океану, на якому розташовані майже всі материкові країни субрегіону, крім Ефіопії. Остання тяжіє до континентальних комунікацій.

Природні передумови дуже різні. Північна частина субрегіону більш посушлива. Ліси займають менш 1/5 площі субрегіону.

Річкова мережа більш розвинута в гірських районах Ефіопії, в області Великих озер і на півдні, у басейні Замбезі. Великі озера Африки відіграють істотну роль у господарстві Уганди, Кенії, Танзанії і Малаві. Для розвитку гідроенергетики найбільш перспективними є басейни Блакитного Нілу, а на півдні - Замбезі.

Найбільш значні мінеральні багатства виявлені та експлуатуються в Замбії. У мідному поясі Замбії світове значення мають запаси руд міді, інших кольорових і рідких металів та вугілля. Надра інших країн вивчені ще слабо.

Населення півночі і півдня субрегіону різко розрізняється за етнічним складом.

Природний приріст населення близький до середнього показника по Африці (2,5-3%). Середня щільність населення складає близько 20 чоловік на 1 км². Найбільш заселені землеробські райони центральної частини Ефіопії, вологі і родючі плато Кенії і Танзанії, гірничопромисловий мідний пояс Замбії, острів Занзібар. Для субрегіону характерні значні міграції населення.

У Східній Африці різко переважає сільське населення - у середньому 80% від усього населення субрегіону, а в більшості країн і районів навіть 90%. Хоча

в останні роки темпи росту міського населення майже в три рази вищі за загального приросту, це ще не привело до істотного збільшення частки міських жителів. Найбільш бурхливий ріст населення характерний лише для столиці Ефіопії - Адіс-Абеби. Міст із чисельністю населенням понад 500 тис. жителів в субрегіоні небагато.

Економіка більшості країн Східної Африки має яскраво виражений аграрний характер.

На сільське господарство в середньому припадає близько 40% ВВП. В субрегіоні в цілому переважає землеробство, проте в економіці ряду країн тваринництво відіграє більш значну роль (Ефіопія, Танзанія, Кенія, Сомалі).

Основна продукція землеробства припадає на споживчі господарства, у яких обробляють зернові - кукурудзу, сорго, просяні, пшеницю і т. ін., бобові, тропічні бульбо- і коренеплоди, банани, овочі тощо.

Товарне землеробство майже всюди має переважно експортну спрямованість. Для нього типовим є осередковий розвиток. Основний збір товарних культур притаманний звичайно обмеженим ареалам (кава в Ефіопії, гвоздика в Занзібарі і т. ін.), тобто зокрема там, де в колоніальний період у найбільш сприятливих агрокліматичних умовах виникли плантаційні (цукровий очерет в Уганді, Танзанії і Замбії, сизаль у Танзанії і Кенії, банани в Сомалі і т.д.) або великі фермерські господарства європейців (наприклад, вирощення пшениці в Кенії). У той же час в Уганді збір кави, на який припадає 4/5 експорту країни, ведеться в 1 млн. дрібнотоварних господарств.

Головні експортні культури в Східній Африці - кава (Ефіопія - понад 1/2 його експорту, Уганда, Кенія, Танзанія), чай (Кенія, Танзанія, Малаві), тютюн (Танзанія, Малаві, Замбія). Танзанія займає перше місце у світі по виробництву та експорту гвоздики і гвоздикової олії. Кориця і ваніль - основа експорту Сейшел.

Східна Африка - найбільший за поголів'ям домашньої худоби субрегіон (понад 50 млн. голів великої і 80 млн. голів дрібної рогатої худоби, більш 3 млн. верблюдів). Малопродуктивне кочове і напівкочове скотарство найбільше

розвинуте в Сомалі, де воно забезпечує існування 2/3 населення, у посушливих районах на сході Ефіопії, у Джібуті й в області розселення народу масаї в Кенії і Танзанії. Поза цими регіонами тваринництву часто перешкоджає поширення мухи «цеце». Товарне м'ясо-молочне тваринництво найбільш розвинуте в Кенії і поширюється в Ефіопії і Сомалі.

За рівнем розвитку промисловості у тому числі по видобувним галузям Східна Африка відстає від інших субрегіонів Африки. Лише у Замбії відносно високий рівень промислового виробництва який пов'язаний з видобутком корисних копалин і виплавою кольорових металів. Це славнозвісний гірничопромисловий район мідного пояса, що є великим індустріальним районом у масштабах усього регіону. Крім того, виробляються цинк, свинець, кобальт і кадмій. Відносно розвинута гірничодобувна промисловість у Танзанії і Кенії.

Обробна промисловість (крім металургії в Замбії і Уганді) в основному пов'язана з переробкою сільськогосподарської сировини. Це шкіряно-взуттєва і текстильна, що характерна для Танзанії (тканини й обробка сизалю і джуту) і Уганди (бавовняні тканини), швейна - у Кенії. Особливу увагу в останні роки приділяють, зокрема в Танзанії, Кенії й Ефіопії, розвитку таких галузей, як цукроварена, текстильна, взуттєва.

Нафтопереробка представлена заводами, що працюють на привізній нафті в портах Момбаса, Асеб і Дар-ес-Салам. Потужне хімічне виробництво в субрегіоні представлене випуском кальцинованої соди в Кенії. Крім цього значний розвиток у Кенії, Танзанії та Ефіопії отримала цементна промисловість.

Характерно, що більшість підприємств обробних галузей зосереджена у столиці і ще в одному-двох центрах.

Складні проблеми в субрегіоні зв'язані з транспортом. У Сомалі взагалі немає залізниць і слабо розвинена автодорожня мережа. В Ефіопії основна залізнична лінія зв'язує столицю з портом Джібуті, а зв'язок з національними портами (Массауа й Асеб) здійснюється по важким горним дорогам. У Кенії

головна залізнична магістраль обслуговує тільки південь країни; вона перевантажена, тому що обслуговує і перевезення Уганди в порт Момбасу. Замбія використовує залізниці, що ведуть до віддалених від неї портів Танзанії, Мозамбіку і навіть Анголи. Через Мозамбік вивозять по залізниці і вантажі Малаві. Більшість країн, однак, не має задовільних зв'язків один з одним, особливо в північній частині Східної Африки.

Баланс зовнішньої торгівлі країн Східної Африки, як правило, дефіцитний. Їх основні торгові партнери - розвинуті капіталістичні держави, але велику роль для частини цих країн віграє і торгівля усередині субрегіону, особливо між Кенією, Угандою і Танзанією. В останні роки зросла частка європейських країн у зовнішній торгівлі Ефіопії і Танзанії. Усе більше значення для них і деяких інших країн субрегіону має економічна, науково-технічна допомога країн деяких з них.

Особливе місце в економіці багатьох країн субрегіону займає іноземний туризм. Екзотична природа, великі скупчення тропічних тварин (особливо у всесвітньо відомих національних парках Серенгети в Танзанії, Цаво в Кенії, Рувензори в Уганді, Кафуе в Замбії, Аваш в Ефіопії й ін.), історичні пам'ятники (Ефіопія) і т.д. залучають щорічно більш 800 тис. туристів, у тому числі 400 тис. у Кенію. Доходи від туризму великі, і приймаються міри по подальшому розвитку цієї галузі [5].

6.3.3.1. Економіка Ефіопії

Площа – 1 127,1 тис. кв. км

Населення – 76,5 млн. жит. (2006)

ВВП – 13,32 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 1 тис. дол. (2006)

Ефіопія - велика східно-африканська країна як за площею, так і за населенням.

Важкодоступність внутрішніх гірських районів Ефіопії протягом сторіч була однією з причин ізольованого розвитку країни. На сучасне економічне положення Ефіопії впливають труднощі зовнішніх і внутрішніх транспортних зв'язків. Використання в повній мірі економічних вигод від виходу до Червоного моря - справа майбутнього.

Природно-ресурсні фактори визначаються, насамперед, тим, що більш 2/3 країни зайнято високим Ефіопським нагір'ям і пов'язаними з ним гірськими масивами. Висотна поясність створює значну різноманітність ландшафтів, включаючи великі простори зі сприятливими агрокліматичними умовами для вирощення дуже широкого набору культур - від коштовних тропічних до зернових, плодових і інших культур помірного пояса. Більша частина країни має багаті водні ресурси. Особливо величезним гідроенергопотенціалом відрізняється басейн Блакитного Нілу, проте, він тільки починає освоюватися. Надра країни вивчені досить слабо. Виявлені ознаки великих рудних зон та нафтогазоносність узбережжя.

Населення Ефіопії різноманітно за етнічним і мовним відношенням, але більшість народів країни відноситься до семіто-хамітської родини. У країні близько 70 основних мов і майже усі вони не мають власної писемності. Близько 3/5 населення - християни, понад 1/4 - мусульмани, інші дотримуються традиційних африканських культів.

Середня щільність населення понад 68 чоловік на 1 км². Річний приріст населення – 2,5%. Сільські жителі складають більш 90%. Проте за останні роки швидко росте частка городян. Число жителів столиці Адіс-Абеби збільшилася і досягла 2,0 млн. чоловік.

Ефіопія – аграрна країна. Понад 40 % її ВВП виробляє сільське господарство, індустріальний сектор – біля 13%, сфера послуг – 47 %.

Головні сільськогосподарські культури, які вирощуються у країні – це пшениця, ячмінь, теф (вид проса); сорго, кукурудза. Врожайність і товарність досить низькі. Основна Експортна культура - кава (більш 1/2 вартості експорту). У середньому за рік її збирають до 200 тис. т. За поголів'ям худоби

Ефіопія займає провідне місце в Африці і десяте у світі (близько 25 млн. голів великої рогатої худоби, до 15 млн. овець і 18 млн. кіз). Проте екстенсивний характер скотарства сильно обмежує його продуктивність. Заготівля шкір має важливе значення для економіки країни, близько половини шкір, частково в обробленому виді, вивозиться. Це друга за вартістю стаття експорту країни.

Обробна промисловість забезпечує поки лише 6% ВВП і представлена переважно підприємствами легкої і харчової промисловості, які зосереджені головним чином у районі Адіс-Абеби і міста Асмери. Гірничодобувна промисловість розвинута досить слабо.

Складною проблемою для Ефіопії є розвиток транспорту. Основні зовнішні перевезення вантажів припадають на залізницю, що пов'язує Адіс-Абебу з портом Джібуті поза країною. Порт Масауа зв'язаний залізницею з Асмерою і шосейною дорогою зі столицею. Автомобільний транспорт відіграє вирішальну роль у внутрішніх перевезеннях. Мережа шосейних доріг має потребу в реконструкції і подальшому розширенні [5, 17].

Зовнішньоторговельний баланс країни – пасивний. Життя в країні у значній мірі залежить від гуманітарної допомоги економічно розвинутих держав та міжнародних організацій.

6.3.4. Економіка країн Центральної Африки

Субрегіон поступається за площею тільки Північній Африці. На нього припадає майже 1/4 території всього регіону, але лише 1/7 його населення. Усі 11 країн субрегіону - незалежні держави.

Країни субрегіона звільнилися від колоніальної залежності в 1960-1975 р., і в більшості з них соціально-економічні умови зберігають ще глибокі сліди недавнього колоніального минулого. Це значно впливає і на особливості економіки субрегіона. Частина його країн (Чад, ЦАР, Заїр) усе ще мають тісні зв'язки з колишніми метрополіями.

Частина країн Центральної Африки має вихід до Атлантичного океану. Вигоди приморського положення багато в чому сприяють їхньому господарському розвитку. Чад, ЦАР, Руанда і Бурунді виходу до океану не мають, і це продовжує залишатися однією з важливих причин їхньої економічної відсталості. Транзитні перевезення внутрішньоматерикових країн субрегіону через прибережні держави впливають на формування економічної спільності Центральної Африки.

Субрегіон розташований на північ і південь від екватора і простягнувся на 4,5 тис. км від Сахари до напівпустель Південної Африки. Південна частина ЦАР, 2/5 території Камеруну, майже весь Габон та Конго, величезні простори в Заїрі і частина Анголи зайняті масивами волого-тропічних лісів. Тут надто утруднені інтенсивне сільське господарство, наземна розвідка корисних копалин. На іншій території переважають савани. Уся при екваторіальна частина субрегіону входить до ареалу поширення мухи “цеце”, що сильно перешкоджає розвитку тваринництва. Центральна Африка лежить у зоні поширення тропічної малярії.

На північній периферії субрегіону часті сильні посухи, в екваторіальній частині інша проблема - надлишок вологи. Басейн ріки Конго (Заїра) - важлива транспортна єднальна ланка майже між усіма його країнами та основне джерело водних ресурсів. На Центральну Африку припадає більш 1/2 гідроенергетичного потенціалу континенту.

З точки зору мінерально – сировинної найбільш освоєні корисні копалини південно-сходу і сходу Заїра, активно йдуть розвідка й освоєння надр Габону, Камеруну, Анголи, Конго. Ще у 70-х рр. Були відкриті родовища нафти і газу майже в межах усієї шельфової зони, ведуться пошуки їх і в межах материка, зокрема на півдні Чаду.

Населення Центральної Африки відрізняється різноманітним етнічним складом. Велика його частина відноситься до негроїдних народів, що говорять на мовах банту. По периферії зростає частка народів суміжних субрегіонів. У Камеруні, Конго і Заїрі живе кілька десятків тисяч пігмеїв. Як і усюди в

Африці, високий природний приріст населення (у середньому 2,3%, а у Руанді майже 3,5%). Середня тривалість життя нижче загально африканського показника. Частка населення, зайнятого у сільському господарстві складає більш 80%.

Основу економіки субрегіону продовжує складати сільське господарство, у якому переважає споживче рослинництво. Усе ще широко поширене подсічно-вогняне землеробство. Товарне виробництво експортних культур (кава, какао, олійні та ін.) розвинуте як на плантаціях, так і в дрібнотоварних господарствах. Створюються і нові, нерідко державні плантації, продукція яких йде на експорт і частково для переробки і споживання в субрегіоні (цукровий очерет, бавовник). Продовольства у багатьох країнах Центральної Африки не вистачає. Особливо гостро відчувається нестача м'ясо-молочних продуктів. Часто вона компенсується продукцією рибальства - морського й прибережних країнах (Ангола), річкового і озерного (Чад).

Важливе місце в економіці «лісових» країн Центральної Африки займає лісове господарство - заготівля, часткова переробка та експорт тропічної деревини (Габон, Заір, Конго та ін.). На субрегіон припадає більш 1/3 всього експорту лісу з Африки, але спостерігається виснаження запасів найбільш кошовної деревини і деградація тропічних лісів.

Розвиток промисловості у Центральній Африці (за винятком Заїра) у колоніальний період було незначним, особливо у внутріматерикових країнах. В останні роки більшість країн субрегіону прагне розвивати промисловість. Проте провідне місце в ній зберігають видобувні галузі і часткова переробка різних видів природної сировини. Значно зріс видобуток нафти, (в основному в Габоні та Анголі). Габон є одним з найбільших у світі постачальників руд марганцю, урану, заліза. Конго поставляє на світовий ринок калійні солі, руди кольорових і рідких металів, ЦАР - алмази, уран.

Експортну спрямованість мають і підприємства обробної промисловості, що використовують лісову, сільськогосподарську, рудну сировину.

Транспорт субрегіону в цілому не забезпечує потреби його країн. Залізниць немає в жодній із внутрішньоматерикових країн, але й у прибережних країнах ці дороги побудовані в колоніальний періоді, мають обмежену пропускну здатність. Раніше вони призначалися лише для вивозу сировини до морських портів. В основному переважають змішані перевезення по річкових і наземних шляхах, що вимагають кілька перевалок вантажів.

Більш 3/4 зовнішні торгівлі субрегіону припадає на Західну Європу та інші розвинуті країни [5, 17].

6.3.4.1. Економіка Центрально-Африканської Республіки

Площа – 623 тис. кв. км

Населення – 4,4 млн. жит. (2006)

ВВП – 1,542 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 1,1 тис. дол. (2006)

У глибині Африканського континенту, північніше екватора, лежить одна з країн Центральної Африки - Центрально - Африканська республіка (ЦАР). Ця держава з'явилася на політичній карті Африки більше 90 років тому. Раніше ця країна називалася Убангі - Шарі і багато років була однією з найбільш бідних французьких колоній в Африці. Площа країни - 623 тис. кв. км. З заходу на схід вона простягнулася на 1200 км, з півночі на південь - на 600 км.

Вихід до моря ЦАР здійснює по рікам Бангі і Конго, а потім по залізниці Конго - Океан (всього 1720 км).

ЦАР входить до групи самих бідних країн світу. Перед нею постають проблеми подолання економічної відсталості, ліквідації архаїчних соціальних структур. Ці проблеми країні доводиться вирішувати в умовах надто низького рівня розвитку продуктивних сил, обмежених розмірів економічного потенціалу, надзвичайної вузькості внутрішнього ринку.

У 1960 році Центральноафриканську республіку було прийнято до ООН, у 1966 р. вона увійшла до Митного і Економічного союзу Центральної Африки (ЮДЕК).

Надра країни містять різноманітні корисні копалини, але вивчені вони ще досить слабо.

Єдиним видом мінеральної сировини, яка видобувається, є алмази. Переважна частина алмазів, що видобуваються припадає на ювелірні. Основні родовища алмазів, головним чином розсипні, розташовані в басейні рік Лобае і Санга, а також на південному-сході, в районі Бріа.

Родовище урану було виявлено ще за часів французького комісаріату з атомної енергії в 1959 р. поблизу містечка Бакума на півночі країни.

Специфіку екваторіально-мусонного клімату визначає положення ЦАР між екватором і північним тропіком.

Ліс - одне з найважливіших природних багатств країни. Він займає 5,5% території. У ЦАР ростуть майже усі види тропічних дерев, серед яких багато коштовних порід: червоне дерево (акажу, сімба, сапелі), чорне (ебен, іроко, сіпо), рожеве (окуме), залізне (акога, дусье) та ін. Деякі види дерев досягають 50-60 метрів у висоту.

У ЦАР живуть майже усі види тварин Африки. Тут краще, ніж в інших країнах континенту, збереглися флора і фауна.

Національний парк Бамінгі - Бангоран на півночі країни є найбільшим в країні. Він займає площу 1 млн. га і розташований біля Нделе, у межиріччі Бамінгі і Бангоран.

Багатство і різноманітність природи роблять ЦАР однією з найбільш перспективних країн для розвитку іноземного туризму.

Здавна по території країни проходили шляхи численних міграцій африканських народів, і це в значній мірі вплинуло на її заселення. Першими жителями на цій території, очевидно, були пігмеї. Про існування земель на захід від джерел Нілу, населених темношкірими народами, було відомо стародавнім єгиптянам.

Більшість народів межиріччя Убангі і Шарі - банда, манджа, сара, до приходу європейців в основному займалися мотичним землеробством. У саванах і тропічних лісах вирощувалися маніок і банани.

У 1960 р. ЦАР стала членом Афро - Мальгамського союзу. У тому ж році її було прийнято до ООН. У 1963 р. ЦАР стала членом організації африканської єдності (ОАЄ).

Тривале панування колоніальної Франції прирвало економіку ЦАР на односторонній розвиток, перетворивши її в постачальника дешевої сільськогосподарської сировини і ринок збуту промислових товарів колишньої метрополії.

У нових умовах товарно-грошової економіки орієнтація сільського господарства ЦАР націлена на постачання тропічних видів сировини на світовий ринок. Проте в економіці ЦАР відбулися деякі позитивні зрушення: значно збільшився обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП виріс майже в 4 рази), були введені елементи планування, пущені до ладу деякі промислові об'єкти. Разом з тим ЦАР залишається однією з найбідніших країн Африки. ВВП на душу населення у 2006 р. склав 1,1 тис. дол. Проблеми подолання економічної відсталості країні доводиться вирішувати в умовах вкрай низького рівня розвитку продуктивних сил, переваг в соціально-економічній структурі докапіталістичних укладів, слабкого залучення окремих районів у господарське життя. Крім того має місце відсутність взаємозв'язку між різними галузями економіки, відчувається гостра нестача національних кадрів. Ці труднощі збільшуються континентальним положенням країни, відсутністю залізниць і слабо розвинутою мережею автомобільних шляхів.

На стані економіки ЦАР, як і інших африканських країн, гостро відбилася економічна криза, що вибухнула в світі у 70-ті роки. Ріст цін на товари, ввезені з промислово - розвинутих країн, а також на нафтопродукти супроводжувався підвищенням цін на предмети широкого вжитку, збільшенням вартості водо- і енергопостачання, ростом спекуляції і т. ін.

Заохочуючи розвиток у країні приватного сектора, центральнаафриканський уряд прагне одночасно впливати на процеси економічного розвитку. З цією ж метою в перші ж роки незалежності уряд вживав заходи по створенню державного сектора в економіці, утворенню змішаних компаній і підприємств за участю частки, в основному іноземного, і державного капіталів, розширенню і зміцненню урядових економічних організацій.

Основною галуззю економіки ЦАР залишається сільське господарство, на яке припадає 55 % ВВП, і у якому зайняте більш 80% населення. Переважає дрібнотоварне селянське землекористування. Близько 80% всіх оброблюваних земель припадає на одноособові господарства. Ділянки розміром не більш 2 га складають близько 40% усіх селянських господарств, а великі, більш 5 га - тільки 1% (3 тис. господарств).

Основні виробники бавовни - вісім префектур у центрі і на північному заході країни.

Промисловість виробляє близько 20 % ВВП. Значний розвиток отримала деревообробна галузь. Збільшилось виробництво пиломатеріалів.

Хімічна галузь представлена невеликими підприємствами з виробництва такої продукції, як фарби, лаки, олія, пластикове взуття. Функціонує видобувна промисловість.

Для ЦАР зовнішня торгівля має досить важливе значення. Надходження від експорту є головним джерелом іноземної валюти, а імпорт забезпечує потреби в товарах виробничого і споживчого призначення.

Експорт складається в основному з неопрацьованої сировини. ЦАР поставляє як і раніше на світовий ринок, головним чином, сільськогосподарську сировину.

За роки незалежності в ЦАР ясно визначилася тенденція до переважного розвитку капіталістичних відносин [5].

6.3.4.2. Економіка Демократичної Республіки Конго

Площа – 2 345,4 тис. кв. км

Населення – 65,75 млн. жит. (2006)

ВВП – 8,061 млрд. дол. (2006)

ВВП на душу населення – 700 дол. (2006)

Майже сто років Заїр (Демократична Республіка Конго) був основною колонією Бельгії. Своєрідність положення багато в чому визначається віддаленістю від узбережжя, хоча країна і має вузький вихід до океану по річці Конго.

Демократична Республіка Конго (ДРК) – одна із самих багатих корисними копалинами країн не тільки в Африці, але й в усьому світі. Країна займає перше місце по запасах руд рідких металів, одне з перших місць по рудах міді й інших кольорових металів, алмазів, золота і т. ін.). У ДРК - сама густа річкова мережа в Африці і величезні запаси гідроенергії (1/8 світових). Велика частина території зайнята тропічними лісами (1/2 лісових ресурсів Тропічної Африки), що обмежує її сільськогосподарське освоєння. На півдні переважають паркові савани.

Населення ДРК за етнічним складом найбільше строкато у всій Африці, проте 4/5 його - народу говорить мовами банту. Розселення вкрай нерівномірне. На сільське населення припадає 2/3 жителів країни. Міське населення швидко збільшується в зв'язку зі зростаючим припливом сільських жителів переважно до двох головних районів: Нижній Заїр (включаючи столицю Кіншасу) і південь провінції Шаба.

ДРК – країна з аграрно-сировинною економікою. Основну частку її ВВП виробляє аграрний сектор – 55 %. Він сполучає відстале споживче і високотоварне плантаційне сільське господарство переважно експортної спрямованості (олійні культури, кава, цитрусові, каучуконосі) з промисловістю, орієнтованою по видобутку і переробці мінеральної сировини з орієнтацією на експорт.

Промисловість виробляє лише 11 % ВВП країни. Основа промисловості ДРК – гірничовидобувні галузі і кольорова металургія. На ДРК припадає 1/5 усього видобутку корисних копалин у регіоні. Вона займає перше місце у світі за видобутком технічних алмазів (12 млн. каратів) і кобальту. У середньому щорічно в країні виплавляють близько 0,5 млн. т міді, значні кількості кобальту, поліметалів. Ця продукція йде на експорт, як і частина мідної руди, що видобувається. Головний район гірничовидобувної промисловості і металургії - це на південь Шаби - заїрська частина мідного пояса Африки, що продовжується до Замбії. Його центр - місто Лубумбаші, у якому зосереджені: кольорова металургія, виробництво рудних концентратів, інші промислові підприємства. Основу енергетики країни складають ГЕС, найбільша з яких Інга (1,5 млн. кВт) на ріці Конго (Заїр), що нижче Кіншаси. ДРК займає перше місце в Тропічній Африці за виробництвом електроенергії. Причому 90% її споживається саме промисловістю. У Нижньому Заїрі промисловість зосереджена головним чином у «Великій Кіншасі», що простягнулася майже на 30 км уздовж ріки.

ДРК має надто складні проблеми щодо розвитку транспорту. Так внутрішні райони взагалі не мають транспортної мережі. Залізниця, крім лінії від Кіншаси до порту Матаді, зосереджені в південній частині країни і не можуть пропускати більш 10 млн. т вантажів на рік. Частина вантажів вивозиться через порт Анголи - Бенгелу.

При всій розмаїтості експорту ДРК провідне місце в ньому за вартістю залишається за міддю. Майже всі зовнішньоторговельні й економічні зв'язки Заїра орієнтовані на провідні країни [5, 17]. Зовнішньоторговельний баланс – від'ємний.

6.3.4.3. Економіка Анголи

Площа – 1 246,7 тис. кв. км

Населення – 12,3 млн. жит. (2006)

ВВП – 28,37 млрд. дол. (2006)

Протягом чотирьох століть Португалія експлуатувала людські і природні ресурси Анголи. У 1975 р. після 15-літньої народно-визвольної війни Ангола (Народна Республіка Ангола) отримала незалежність. За короткий час були проведені перетворення.

Велика довжина узбережжя з численними портами - важлива особливість економічного положення Анголи.

Природно-ресурсні фактори в країні досить сприятливі для розвитку багатогалузевої економіки.

Країна багата нафтою, алмазами, золотом, рудами заліза, марганцю, міді і поліметалів, урану, є родовища фосфоритів, слюди, бурого вугілля.

Значна частина території на заході і півдні посушлива, але можливий розвиток тваринництва. Переважають савани різних типів, на північному сході - тропічні ліси.

Основна частина населення відноситься до народів, що говорять мовою банту. До незалежності в Анголі проживало більш 0,5 млн. португальців, але за 70-х років їхня чисельність різко зменшилася. Середня щільність населення невелика – біля 10 чоловік на 1 км², але фактично 3/4 населення зосереджене усього на 1/4 території, у районах, що прилягають до центральної частини узбережжя.

Міське населення складає майже 1/4 населення країни. Саме велике місто - столиця Луанда (більш 800 тис. жителів).

Ще за часів колоніального періоду в Анголі склалася аграрно-сировинна економіка, у якій панував не тільки португальський капітал, але і капітал США й інших країн. У сільському господарстві сполучалися споживче господарство африканців і великий європейський сектор - плантації кави, цукрового очерету, бавовнику, сизалю. Після 1975 р. велика частина європейського сектора перейшла до державного сектору, багато плантацій були передані створеним селянським кооперативам. Провідне місце в націоналізованій промисловості

зайняли видобуток корисних копалин (залізної, марганцевої руди, алмазів) і переробка продукції рибальства.

Було побудовано підприємства обробної промисловості. Вони зосереджені головним чином у Луанді, портових містах Лобіту, Бенгеле, Мосамедіше й усередині країни в Уамбо. Потреба в енергії забезпечується декількома ГЕС і ТЕС, розроблені проекти будівництва нових великих ГЕС.

Транспорт в Анголі розвинутий краще, ніж в інших країнах Центральної Африки, що полегшує подальший розвиток господарства, хоча частина країни ще не має транспортних комунікацій, а діючі залізниці мають потребу в модернізації [5, 17].

ДОДАТКИ

Додаток 1

Перелік країн світу за чисельністю населення (дані на липень 2007 р.)

№	Країна	Населення (чол.)
1	2	3
1	Китай	1 321 851 888
2	Індія	1 129 866 154
3	США	301 139 947
4	Індонезія	234 693 997
5	Бразилія	190 010 647
6	Пакистан	164 741 924
7	Росія	141 377 752
8	Бангладеш	150 448 339
9	Нігерія	135 031 164
10	Японія	127 433 494
11	Мексика	108 700 891
12	Філіппіни	87 857 473
13	В'єтнам	85 262 356
14	Німеччина	82 400 996
15	Єгипет	80 335 036
16	Ефіопія	76 511 887
17	Туреччина	71 158 647
18	Іран	65 397 521
19	Таїланд	65 068 149
20	Франція	63 713 926
21	Демократична республіка Конго	65 754 512
22	Велика Британія	60 776 238
23	Італія	58 147 733
24	Південна Корея	49 044 790
25	Україна	46 299 862
26	Південно-Африканська Республіка	43 997 828
27	Колумбія	44 379 598
28	М'янма	42 909 464
29	Іспанія	40 448 191
30	Аргентина	40 301 927
31	Танзанія	39 384 223
32	Судан	39 379 358
33	Польща	38 518 241
34	Кенія	36 913 721
35	Марокко	33 757 175
36	Канада	33 390 141
37	Алжир	33 333 216

38	Афганістан	31 889 923
39	Уганда	30 262 610
40	Непал	28 901 790
41	Перу	28 674 757
42	Узбекистан	27 780 059
43	Саудівська Аравія	27 601 038
44	Ірак	27 499 638
45	Венесуела	26 023 528
46	Малайзія	24 821 286
47	Північна Корея	23 301 725
48	Тайвань	22 858 872
49	Румунія	22 276 056
50	Гана	22 931 299
51	Ємен	20 727 063
52	Мозамбік	20 905 585
53	Австралія	20 434 176
54	Шрі-Ланка	20 064 776
55	Мадагаскар	19 448 815
56	Сірія	19 314 747
57	Камерун	18 060 382
58	Кот-д'Івуар	18 013 409
59	Нідерланди	16 570 613
60	Чилі	16 284 741
61	Казахстан	15 284 929
62	Буркіна Фасо	14 326 203
63	Камбоджа	13 995 904
64	Еквадор	13 755 680
65	Малаві	13 603 181
66	Нігер	12 894 865
67	Гватемала	12 728 111
68	Сенегал	12 521 851
69	Зімбабве	12 311 143
70	Ангола	12 269 596
71	Малі	11 995 402
72	Замбія	11 477 447
73	Куба	11 394 043
74	Греція	10 706 290
75	Португалія	10 642 836
76	Бельгія	10 392 226
77	Туніс	10 276 158
78	Чехія	10 228 744
79	Сербія	10 150 265
80	Руанда	9 907 509
81	Угорщина	9 956 108
82	Гвінея	9 947 814
83	Чад	9 885 661

84	Білорусь	9 724 723
85	Домініканська Республіка	9 365 818
86	Швеція	9 031 088
87	Болівія	9 119 152
88	Сомалі	9 118 773
89	Гаїті	8 706 497
90	Австрія	8 199 783
91	Бурунді	8 390 505
92	Азейбарджан	8 120 247
93	Бенін	8 078 314
94	Швейцарія	7 554 611
95	Гондурас	7 483 763
96	Болгарія	7 322 858
97	Таджикистан	7 076 598
98	Гонконг	6 980 412
99	Сальвадор	6 704 932
100	Парагвай	6 669 086
101	Лаос	6 521 998
102	Ізраїль	6 426 679
103	Сьєрра-Леоне	6 144 562
104	Йорданія	6 053 196
105	Лівія	6 036 914
106	Папуа-Нова Гвінея	5 795 356
107	Того	5 701 579
108	Нікарагуа	5 675 356
109	Данія	5 468 120
110	Словаччина	5 447 502
111	Киргизстан	5 284 149
112	Фінляндія	5 238 460
113	Туркменістан	5 097 028
114	Ерітрея	4 906 585
115	Грузія	4 646 003
116	Норвегія	4 627 926
117	Сінгапур	4 553 009
118	Боснія і Герцеговина	4 552 198
119	Хорватія	4 493 312
120	Центрально-Африканська Республіка	4 369 038
121	Молдова	4 320 490
122	Коста-Ріка	4 133 884
123	Нова Зеландія	4 115 771
124	Ірландія	4 109 086
125	Пуерто-Ріко	3 944 259
126	Ліван	3 925 502
127	Конго	3 800 610
128	Албанія	3 600 523
129	Літва	3 575 439

130	Уругвай	3 460 607
131	Мавританія	3 270 065
132	Лібер	3 195 931
133	Панама	3 242 173
134	Оман	3 204 897
135	Вірменія	2 971 650
136	Монголія	2 951 786
137	Ямайка	2 780 130
138	Латвія	2 259 810
139	Об'єднані Арабські Емірати	2 563 212
140	Кувейт	2 505 559
141	Західний Берег ріки Йордан	2 385 615
142	Бутан	2 327 849
143	Лесото	2 125 262
144	Македонія	2 055 915
145	Намібія	2 055 080
146	Словенія	2 009 245
147	Ботсвана	1 815 508
148	Гамбія	1 688 359
149	Сектор Газа	1 482 405
150	Габон	1 454 867
151	Гвінея-Бісау	1 472 780
152	Естонія	1 315 912
153	Маврикій	1 250 882
154	Свазіленд	1 133 066
155	Тринідад і Тобаго	1 056 608
156	Східний Тимор	1 040 880
157	Фіджі	918 675
158	Катар	863 051
159	Кіпр	788 457
160	Реюньон	776 948
161	Гайана	769 095
162	Бахрейн	708 573
163	Коморські острови	711 417
164	Чорногорія	684 736
165	Соломонові острови	566 842
166	Екваторіальна Гвінея	551 201
167	Джібуті	496 374
168	Люксембург	480 222
169	Сурінам	470 784
170	Макао	456 989
171	Гваделупа	448 713
172	Мартініка	432 900
173	Кабо-Верде	418 224
174	Мальта	401 880
175	Східна Сахара	382 617

176	Бруней	374 577
177	Мальдіви	369 031
178	Багамські острови	305 655
179	Ісландія	301 931
180	Беліз	294 385
181	Барбадос	280 946
182	Французька Полінезія	278 963
183	Нідерландські Антильські острови	223 652
184	Нова Каледонія	221 943
185	Самоа	214 256
186	Вануату	211 971
187	Майотта	208 783
188	Сан-Томе і Прінсіпі	199 579
189	Французька Гвіана	195 506
190	Гуам	173 456
191	Сент-Люсія	170 649
192	Сент-Вінсент і Гренадіни	118 149
193	Тонга	116 921
194	Американські Віргінські острови	108 708
195	Мікронезія	107 862
196	Аруба	100 018
197	Кірібаті	107 817
198	Джерсі	91 321
199	Гренада	89 971
200	Сейшельські острови	81 895
201	Острів Мен	75 831
202	Домініка	72 386
203	Андорра	71 822
204	Антигуа і Барбуда	69 481
205	Бермудські острови	66 163
206	Гернсі	65 228
207	Маріанські (Північні) острови	61 815
208	Маршаллові острови	59 071
209	Американське Самоа	57 663
210	Гренландія	56 344
211	Фарерські острови	47 511
212	Кайманові острови	46 600
213	Сент-Кітс і Невіс	39 349
214	Ліхтенштейн	34 247
215	Монако	32 671
216	Сан-Маріно	29 615
217	Гібралтар	27 967
218	Британські Віргінські острови	22 643
219	Острови Тьоркс і Кайкос	21 746
220	Острови Кука	21 388
221	Палау	20 842

222	Уоллис і Футуна	16 025
223	Ангілья	13 677
224	Науру	13 528
225	Тувалу	11 992
226	Монтсеррат	9 538
227	Острів Святої Єлени	7 543
228	Сент-П'єр і Мікелон	7 036
229	Фолклендські (Мальвінські) острови	3 105
230	Шпіцберген	2 701
231	Ніуе	2 166
232	Острів Норфолк	1 828
233	Токелау	1 405
234	Ватикан	921
235	Кокосові Острови	628
236	Джонстон (атол)	361
237	Острів Різдва	361
238	Острови Піткерн	46
	Увесь світ	6 602 224 175

Таблиця складена за даними Всесвітньої книги фактів ЦРУ [19].

Додаток 2

Основні макроекономічні показники країн світу

Країна	Зростання реального валового внутрішнього продукту (%)	Обсяг ВВП за офіційним обмінним курсом (дол.)	ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення (дол.)	Структура ВВП за секторами економіки (%)
1	2	3	4	5
Австралія	2.8 % (2006)	645.3 млрд. (2006)	32 900 (2006)	сільське господарство: 3.8 % промисловість: 26.2 % послуги: 70 % (2005)
Австрія	3.3 % (2006)	309.3 млрд. (2006)	35 500 (2006)	сільське господарство: 1.8 % промисловість: 30.4 % послуги: 67.8 % (2005)
Азербайджан	32.5 % (2006)	14.05 млрд. (2006)	7 300 (2006)	сільське господарство: 14.1 % промисловість: 45.7 % послуги: 40.2 % (2002)
Албанія	5 % (2006)	9.306 млрд. (2006)	5 600 (2006)	сільське господарство: 23.3% промисловість: 18.8 % послуги: 57.9 % (2006)
Алжир	5.6 % (2006)	92.22 млрд. (2006)	7 700 (2006)	сільське господарство: 9.4 % промисловість: 58.1 % послуги: 32.5 % (2006)
Американське Самоа	3 % (2003)	333.8 млн. (2005)	5 800 (2005)	—
Ангілья	10.2 % (2004)	108.9 млн. (2004)	8 800 (2004)	сільське господарство: 4 % промисловість: 18 % послуги: 78 % (2002)
Ангола	14 % (2006)	28.37 млрд. (2006)	4 300 (2006)	сільське господарство: 9.6 %

				<i>промисловість: 65.8 % послуги: 24.6 % (2005)</i>
Андорра	3.5 % (2005)	–	38 800 (2005)	–
Антигуа і Барбуда	3.8 % (2005)	905 млн. (2005)	10 900 (2005)	<i>сільське господарство: 3.8 % промисловість: 22 % послуги: 74.3 % (2002)</i>
Антильські острови (Нідерландські)	1 % (2004)	–	16 000 (2004)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 15 % послуги: 84 % (2000)</i>
Аргентина	8.5 % (2006)	210 млрд. (2006)	15 000 (2006)	<i>сільське господарство: 9.5 % промисловість: 35.8 % послуги: 54.7 % (2005)</i>
Аруба	2.4 % (2005)	2.258 млрд. (2005)	21 800 (2004)	<i>сільське господарство: 0.4 % промисловість: 33.3 % послуги: 66.3 % (2002)</i>
Афганістан	8.4 % (2006)*	8.8 млрд. (2006)	800 (2004)	<i>сільське господарство: 38 % промисловість: 24 % послуги: 38 % (2005)</i>
Багамські острови	4 % (2006)	6.159 млрд. (2006)	21 300 (2006)	<i>сільське господарство: 3 % промисловість: 7 % послуги: 90 % (2001)</i>
Бангладеш	6.1 % (2006)	69.02 млрд. (2006)	2 200 (2006)	<i>сільське господарство: 19.9 % промисловість: 20.6 % послуги: 59.5 % (2006)</i>
Барбадос	4 % (2006)	3.157 млрд. (2006)	18 200 (2006)	<i>сільське господарство: 6 % промисловість: 16 % послуги: 78 % (2000)</i>
Бахрейн	7.6 % (2006)	12.12 млрд. (2006)	25 300 (2006)	<i>сільське господарство: 0.5 % промисловість: 38.7 % послуги: 60.8 % (2005)</i>

Беліз	3.5 % (2006)	1.141 млрд. (2006)	8 400 (2006)	<i>сільське господарство: 22.5 % промисловість: 14.8 % послуги: 62.6 % (2006)</i>
Бельгія	2.5 % (2006)	367.8 млрд. (2006)	31 800 (2006)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 24 % послуги: 74.9 % (2005)</i>
Бенін	4 % (2006)	4.622 млрд. (2006)	1 100 (2006)	<i>сільське господарство: 32.8 % промисловість: 13.7 % послуги: 53.5 % (2006)</i>
Бермуди	4.6 % (2004)	—	69 900 (2004)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 10 % послуги: 89 % (2002)</i>
Білорусь	8.3 % (2006)	28.56 млрд. (2006)	7 800 (2006)	<i>сільське господарство: 9.3 % промисловість: 31.6 % послуги: 59.1 % (2005)</i>
Болгарія	6.5 % (2006)	27.85 млрд. (2006)	10 400 (2006)	<i>сільське господарство: 13.6 % промисловість: 32.1 % послуги: 54.3 % (2006)</i>
Болівія	3.3 % (2006)	10.22 млрд. (2006)	3 000 (2006)	<i>сільське господарство: 12.8 % промисловість: 36.1 % послуги: 51.2 % (2006)</i>
Боснія і Герцеговина	5.3 % (2006)	9.158 млрд. (2006)	5 500 (2006)	<i>сільське господарство: 14.2 % промисловість: 30.8 % послуги: 55 % (2002)</i>
Ботсвана	4.7 % (2006)	9.697 млрд. (2006)	11 400 (2006)	<i>сільське господарство: 2.4 % промисловість: 46.9 % (включаючи гірську</i>

				промисловість 36 % послуги: 50.7 % (2003)
Бразилія	2.8 % (2006)	943.6 млрд. (2006)	8 600 (2006)	сільське господарство: 8 % промисловість: 38 % послуги: 54 % (2006)
Бруней	0.4 % (2005)	9.531 млрд. (2005)	25 600 (2005)	сільське господарство: 0.9 % промисловість: 71.6 % послуги: 27.5 % (2005)
Буркіна-Фасо	5.2 % (2006)	5.821 млрд. (2006)	1 300 (2006)	сільське господарство: 32.6 % промисловість: 19.7 % послуги: 47.7 % (2006)
Бурунді	5 % (2006)	778.9 млн. (2006)	700 (2006)	сільське господарство: 44.9 % промисловість: 20.9 % послуги: 34.1 % (2006)
Бутан	8.8 % (2005)	840.5 млн. (2005)	1 400 (2003)	сільське господарство: 24.7 % промисловість: 37.2 % послуги: 38.1 % (2005)
Вануату	6.8 % (2005)	341 млн. (2005)	2 900 (2003)	сільське господарство: 26 % промисловість: 12 % послуги: 62 % (2000)
Велика Британія	2.7 % (2006)	2.341 трлн. (2006)	31 400 (2006)	сільське господарство: 1 % промисловість: 25.6 % послуги: 73.4 % (2006)
Венесуела	8.8 % (2006)	147.9 млрд. (2006)	6 900 (2006)	сільське господарство: 3.7 % промисловість: 41 % послуги: 55.3 % (2006)
В'єтнам	7.8 % (2006)	48.26 млрд. (2006)	3 100 (2006)	сільське господарство: 20.1 % промисловість: 41.8 %

				<i>послуги: 38.1 % (2006)</i>
Віргінські острови, Британські	1 % (2002)	839.7 млн. (2003)	38 500 (2004)	<i>сільське господарство: 1.8 % промисловість: 6.2 % послуги: 92 % (1996)</i>
Віргінські острови (США)	2 % (2002)	–	14 500 (2004)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 19 % послуги: 80 % (2003)</i>
Вірменія	13.4 % (2006)	6.6 млрд. (2006)	5 400 (2006)	<i>сільське господарство: 17.7% промисловість: 42 % послуги: 40.3 % (2006)</i>
Габон	2.8 % (2006)	7.052 млрд. (2006)	7 200 (2006)	<i>сільське господарство: 5.9 % промисловість: 59.7 % послуги: 34.4 % (2006)</i>
Гаїті	1.8 % (2006)	5.947 млрд. (2006)	1 800 (2006)	<i>сільське господарство: 28 % промисловість: 20 % послуги: 52 % (2004)</i>
Гайана	3.2 % (2006)	826.6 млн. (2006)	4 700 (2006)	<i>сільське господарство: 35.5 % промисловість: 19.3 % послуги: 45.2 % (2006)</i>
Гамбія	5 % (2006)	461.2 млн. (2006)	2 000 (2006)	<i>сільське господарство: 30.5 % промисловість: 13.9 % послуги: 55.6 % (2006)</i>
Гана	5.7 % (2006)	10.18 млрд. (2006)	2 600 (2006)	<i>сільське господарство: 37.3 % промисловість: 25.3 % послуги: 37.5 % (2006)</i>
Гватемала	4.6 % (2006)	35.25 млрд. (2006)	4 900 (2006)	<i>сільське господарство: 22.1 % промисловість: 19.1 % послуги: 58.7 % (2006)</i>

Гвінея	2 % (2006)	3.651 млрд. (2006)	2 000 (2006)	сільське господарство: 23.7 % промисловість: 36.1 % послуги: 40.2 % (2006)
Гвінея-Бісау	2.9 % (2006)	295.1 млн. (2006)	900 (2006)	сільське господарство: 62 % промисловість: 12 % послуги: 26 % (1999)
Гернсі	3 % (2005)	2.742 млрд. (2005)	44 600 (2005)	сільське господарство: 3 % промисловість: 10 % послуги: 87 % (2000)
Гібралтар	–	–	27 900 (2000)	–
Гондурас	5.2 % (2006)	8.414 млрд. (2006)	3 000 (2006)	сільське господарство: 13.6 % промисловість: 31.4 % послуги: 55 % (2006)
Гонконг	5.9 % (2006)	187.1 млрд. (2006)	36 500 (2006)	сільське господарство: 0.1 % промисловість: 9 % послуги: 90.9 % (2006)
Гренада	0.9 % (2005)	454 млн. (2005)	3 900 (2005)	сільське господарство: 5.4 % промисловість: 18 % послуги: 76.6 % (2003)
Гренландія	2 % (2005)	1.7 млрд. (2005)	20 000 (2001)	–
Греція	4.1 % (2006)	232.5 млрд. (2006)	23 500 (2006)	сільське господарство: 5.1 % промисловість: 20.6 % послуги: 74.4 % (2006)
Грузія	8.8 % (2006)	5.272 млрд. (2006)	3 800 (2006)	сільське господарство: 17.7 % промисловість: 27.5 % послуги: 54.8 % (2006)
Гуам	–	2.773 млрд. (2001)	15 000 (2005)	–
Данія	3 % (2006)	256.3 млрд. (2006)	37 000 (2006)	сільське господарство: 1.4 %

				<i>промисловість: 24.6 % послуги: 74 % (2006)</i>
Джерсі	–	5.1 млрд. (2005)	57 000 (2005)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 2 % послуги: 97 % (2005)</i>
Джібуті	3.2 % (2005)	702 млн. (2005)	1 000 (2005)	<i>сільське господарство: 17.9 % промисловість: 22.5 % послуги: 59.6 % (2003)</i>
Домініка	3.1 % (2005)	279 млн. (2005)	3 800 (2005)	<i>сільське господарство: 17.7 % промисловість: 32.8 % послуги: 49.5 % (2004)</i>
Домініканська Республіка	7.2 % (2006)	19.91 млрд. (2006)	8 000 (2006)	<i>сільське господарство: 11.2 % промисловість: 30.6 % послуги: 58.2 % (2005)</i>
Еквадор	3.6 % (2006)	32.57 млрд. (2006)	4 500 (2006)	<i>сільське господарство: 6.3 % промисловість: 33.5 % послуги: 60.2 % (2006)</i>
Екваторіальна Гвінея	18.6 % (2005)	7.644 млрд. (2005)	50 200 (2005)	<i>сільське господарство: 2.8 % промисловість: 92.6 % послуги: 4.5 % (2006)</i>
Ерітрея	2 % (2005)	1.244 млрд. (2005)	1 000 (2005)	<i>сільське господарство: 9.9 % промисловість: 25.4 % послуги: 64.6 % (2006)</i>
Естонія	9.8 % (2006)	13.62 млрд. (2006)	19 600 (2006)	<i>сільське господарство: 3.4 % промисловість: 28 % послуги: 68.6 % (2006)</i>
Ефіопія	9.6 % (2006)	13.32 млрд. (2006)	1 000 (2006)	<i>сільське господарство: 46.7 % промисловість: 12.9 %</i>

				<i>послуги: 40.4 % (2006)</i>
Європейський союз	2.8 % (2006)	13.74 трлн. (2006)	29 400 (2006)	<i>сільське господарство: 2.1 % промисловість: 27.3 % послуги: 70.5 % (2006)</i>
Єгипет	5.7 % (2006)	84.51 млрд. (2006)	4 200 (2006)	<i>сільське господарство: 14.7 % промисловість: 35.5 % послуги: 49.8 % (2006)</i>
Ємен	3.2 % (2006)	15.16 млрд. (2006)	900 (2006)	<i>сільське господарство: 12.5 % промисловість: 43.8 % послуги: 43.7 % (2006)</i>
Замбія	6 % (2006)	5.806 млрд. (2006)	1 000 (2006)	<i>сільське господарство: 19.9 % промисловість: 28.9 % послуги: 51.2 % (2006)</i>
Зімбабве	-4.4 % (2006)	3.146 млрд. (2006)	2 000 (2006)	<i>сільське господарство: 17.7 % промисловість: 22.9 % послуги: 59.4 % (2006)</i>
Ізраїль	4.5 % (2006)	140.3 млрд. (2006)	26 200 (2006)	<i>сільське господарство: 2.6 % промисловість: 30.8 % послуги: 66.6 % (2006)</i>
Індія	8.5 % (2006)	796.1 млрд. (2006)	3 700 (2006)	<i>сільське господарство: 19.9 % промисловість: 19.3 % послуги: 60.7 % (2005)</i>
Індонезія	5.4 % (2006)	264.4 млрд. (2006)	3 800 (2006)	<i>сільське господарство: 13.1 % промисловість: 46 % послуги: 41 % (2006)</i>
Ірак	2.4 % (2006)	40.66 млрд. (2006)	2 900 (2006)	<i>сільське господарство: 7.3 %</i>

				<i>промисловість: 66.6 % послуги: 26.1 % (2004)</i>
Іран	5 % (2006)	194.8 млрд. (2006)	8 900 (2006)	<i>сільське господарство: 11.2 % промисловість: 41.7 % послуги: 47.1 % (2006)</i>
Ірландія	5.2 % (2006)	202.9 млрд. (2006)	43 600 (2006)	<i>сільське господарство: 5 % промисловість: 46 % послуги: 49 % (2002)</i>
Ісландія	3.7 % (2006)	13.85 млрд. (2006)	38 100 (2006)	<i>сільське господарство: 8.4 % промисловість: 15.6 % послуги: 76 % (2006)</i>
Іспанія	3.6 % (2006)	1.081 трлн. (2006)	27 000 (2006)	<i>сільське господарство: 3.9 % промисловість: 29.4 % послуги: 66.7 % (2006)</i>
Італія	1.6 % (2006)	1.78 трлн. (2006)	29 700 (2006)	<i>сільське господарство: 2 % промисловість: 29.1 % послуги: 69 % (2006)</i>
Йорданія	6 % (2006)	14.1 млрд. (2006)	4 900 (2006)	<i>сільське господарство: 3.6 % промисловість: 30.5 % послуги: 65.9 % (2006)</i>
Кабо-Верде	5.5 % (2005)	1.128 млрд. (2005)	6 000 (2006)	<i>сільське господарство: 12.1 % промисловість: 21.9 % послуги: 66 % (2004)</i>
Казахстан	8.5 % (2006)	52.6 млрд. (2006)	9 100 (2006)	<i>сільське господарство: 6.3 % промисловість: 41.1 % послуги: 52.7 % (2006)</i>
Кайманові острови	0.9 % (2004)	—	43 800 (2004)	<i>сільське господарство: 1.4 % промисловість: 3.2 % послуги: 95.4 % (1994)</i>

Камбоджа	13.4 % (2006)	6.6 млрд. (2006)	2 600 (2006)	сільське господарство: 35 % промисловість: 30 % послуги: 35 % (2004)
Камерун	4.1 % (2006)	16.37 млрд. (2006)	2 400 (2006)	сільське господарство: 45.2 % промисловість: 16.1 % послуги: 38.7 % (2006)
Канада	2.8 % (2006)	1.089 трлн. (2006)	35 200 (2006)	сільське господарство: 2.3 % промисловість: 29.2 % послуги: 68.5 % (2006)
Катар	7.1 % (2006)	30.76 млрд. (2006)	29 400 (2006)	сільське господарство: 0.1 % промисловість: 77.2 % послуги: 22.6 % (2006)
Кенія	5.5 % (2006)	17.39 млрд. (2006)	1 200 (2006)	сільське господарство: 16.3 % промисловість: 18.8 % послуги: 65 % (2004)
Киргизстан	2 % (2006)	2.24 млрд. (2006)	2 000 (2006)	сільське господарство: 34.5 % промисловість: 19.5 % послуги: 46.1 % (2006)
Китай	10.5 % (2006)	2.512 трлн. (2006)	7 600 (2006)	сільське господарство: 11.9 % промисловість (включаючи будівництво): 48.1 % послуги: 40 % (2006)
Кіпр	територія під контролем уряду: 3.7%; територія, керована турецькими кіпріотами: 10.6 % (2006)	територія під контролем уряду: 16.35 млрд. (2006)	територія під контролем уряду: 22 700; територія, керована турецькими кіпріотами: 7 135	територія під контролем уряду: сільське господарство 3.7 %; промисловість 19.6 %; послуги 76.8 % (2005); територія, керована турецькими кіпріотами:

			(2006)	сільське господарство 10.6 %; промисловість 20.5 %; послуги 68.9 % (2003)
Кірібаті	0.3 % (2005)	76.4 млн. (2005)	2 700 (2004)	<i>сільське господарство: 8.9 % промисловість: 24.2 % послуги: 66.8 % (2004)</i>
Колумбія	5.4 % (2006)	105.5 млрд. (2006)	8 400 (2006)	<i>сільське господарство: 12 % промисловість: 35.2 % послуги: 52.7 % (2006)</i>
Коморські острови	3 % (2005)	402 млн. (2005)	600 (2005)	<i>сільське господарство: 40 % промисловість: 4 % послуги: 56 % (2001)</i>
Конго, Демократична республіка	7.5 % (2006)	8.061 млрд. (2006)	700 (2006)	<i>сільське господарство: 55 % промисловість: 11 % послуги: 34 % (2000)</i>
Конго, Республіка	6 % (2006)	5.093 млрд. (2006)	1 300 (2006)	<i>сільське господарство: 6.2 % промисловість: 55.3 % послуги: 38.5 % (2006)</i>
Корея Південна (Республіка Корея)	4.8 % (2006)	897.4 млрд. (2006)	24 200 (2006)	<i>сільське господарство: 3 % промисловість: 45 % послуги: 52 % (2006)</i>
Корея Північна (КНДР)	1 % (2006)	—	1 800 (2006)	<i>сільське господарство: 30 % промисловість: 34 % послуги: 36 % (2002)</i>
Коста-Ріка	4.7 % (2006)	20.77 млрд. (2006)	12 000 (2006)	<i>сільське господарство: 8.6 % промисловість: 31 % послуги: 60.4 % (2006)</i>
Кот-д'Івуар	1.2 % (2006)	17.19 млрд. (2006)	1 600 (2006)	<i>сільське господарство: 27 % промисловість: 18.5 % послуги: 54.5 % (2006)</i>
Куба	7.5 % (2006)	40 млрд. (2006)	3 900 (2006)	<i>сільське господарство: 5.1 %</i>

				<i>промисловість: 27.2 % послуги: 67.6 % (2006)</i>
Кувейт	8 % (2006)	58.3 млрд. (2006)	21 600 (2006)	<i>сільське господарство: 0.4 % промисловість: 48.3 % послуги: 51.3 % (2006)</i>
Лаос	7.2 % (2006)	2.768 млрд. (2006)	2 100 (2006)	<i>сільське господарство: 43.4 % промисловість: 30.6 % послуги: 26 % (2006)</i>
Латвія	10.2 % (2006)	16.13 млрд. (2006)	15 400 (2006)	<i>сільське господарство: 3.7 % промисловість: 26.3 % послуги: 70 % (2006)</i>
Лесото	1.7 % (2006)	1.419 млрд. (2006)	2 600 (2006)	<i>сільське господарство: 16.1 % промисловість: 43 % послуги: 40.9 % (2006)</i>
Литва	7.4 % (2006)	30.2 млрд. (2006)	15 100 (2006)	<i>сільське господарство: 5.5 % промисловість: 33.3 % послуги: 61.2 % (2006)</i>
Ліберія	6.7 % (2006)	902.9 млн. (2006)	1 000 (2006)	<i>сільське господарство: 76.9 % промисловість: 5.4 % послуги: 17.7 % (2002)</i>
Ліван	-5 % (2006)	19.62 млрд. (2006)	5 500 (2006)	<i>сільське господарство: 7 % промисловість: 21 % послуги: 72 % (2005)</i>
Лівія	8.1 % (2006)	34.83 млрд. (2006)	12 700 (2006)	<i>сільське господарство: 7.3 % промисловість: 51.3 % послуги: 41.4 % (2006)</i>
Ліхтенштейн	11 % (1999)	2.487 млрд. (2001)	25 000 (1999)	<i>сільське господарство: 6 % промисловість: 39 % послуги: 55 % (2001)</i>

Люксембург	5.7 % (2006)	34.37 млрд. (2006)	68 800 (2006)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 13 % послуги: 86 % (2005)</i>
Маврикій	4.3 % (2006)	7.135 млрд. (2006)	13 500 (2006)	<i>сільське господарство: 5.1 % промисловість: 25.2 % послуги: 69.7 % (2006)</i>
Мавританія	19.4 % (2006)	1.641 млрд. (2006)	2 600 (2006)	<i>сільське господарство: 25 % промисловість: 29 % послуги: 46 % (2001)</i>
Мадагаскар	5.5 % (2006)	5.097 млрд. (2006)	900 (2006)	<i>сільське господарство: 26.9 % промисловість: 16.5 % послуги: 56.6 % (2006)</i>
Майотта	–	–	4 900 (2005)	–
Макао (Аоминь)	6.7 % (2005)	11.56 млрд. (2005)	24 300 (2005)	<i>сільське господарство: 0.1 % промисловість: 7.2 % послуги: 92.7 % (2002)</i>
Македонія	3.2 % (2006)	6.225 млрд. (2006)	8 200 (2006)	<i>сільське господарство: 9 % промисловість: 29 % послуги: 62 % (2006)</i>
Малаві	7 % (2006)	2.172 млрд. (2006)	600 (2006)	<i>сільське господарство: 35.4 % промисловість: 17.6 % послуги: 47 % (2006)</i>
Малайзія	5.5 % (2006)	131.8 млрд. (2006)	12 700 (2006)	<i>сільське господарство: 8.3 % промисловість: 48.1 % послуги: 43.6 % (2006)</i>
Малі	5.1 % (2006)	5.847 млрд. (2006)	1 200 (2006)	<i>сільське господарство: 45 % промисловість: 17 % послуги: 38 % (2001)</i>
Мальдіви	18 % (2006)	906 млн. (2006)	3 900 (2002)	<i>сільське господарство: 16 %</i>

				<i>промисловість: 7 % послуги: 77 % (2006)</i>
Мальта	1.3 % (2006)	5.39 млрд. (2006)	20 300 (2006)	<i>сільське господарство: 3 % промисловість: 23 % послуги: 74 % (2003)</i>
Марокко	6.7 % (2006)	56.72 млрд. (2006)	4 400 (2006)	<i>сільське господарство: 13.3 % промисловість: 31.2 % послуги: 55.5 % (2006)</i>
Маршаллові острови	3.5 % (2005)	144 млн. (2005)	2 900 (2005)	<i>сільське господарство: 31.7 % промисловість: 14.9 % послуги: 53.4 % (2004)</i>
Мексика	4.5 % (2006)	741.5 млрд. (2006)	10 600 (2006)	<i>сільське господарство: 3.9 % промисловість: 25.7 % послуги: 70.5 % (2006)</i>
Мікронезія, Федеративні Штати	0.3 % (2005)	232 млн. (2005)	2 300 (2005)	<i>сільське господарство: 28.9 % промисловість: 15.2 % послуги: 55.9 % (2004)</i>
Мозамбік	9.8 % (2006)	6.431 млрд. (2006)	1 500 (2006)	<i>сільське господарство: 21.1 % промисловість: 30.9 % послуги: 48 % (2006)</i>
Молдова	4.6 % (2006)	2.588 млрд. (2006)	2 000 (2006)	<i>сільське господарство: 21.5 % промисловість: 22 % послуги: 56.5 % (2006)</i>
Монако	0.9 % (2000)	—	30 000 (2006)	<i>сільське господарство: 0 % промисловість: 4.9 % послуги: 95.1 % (2005)</i>
Монголія	7.5 % (2006)	1.54 млрд. (2006)	2 000 \$ (2006)	<i>сільське господарство: 21.7</i>

				% промисловість: 27.9 % послуги: 50.4 % (2005)
Монтсеррат	-1 % (2002)	–	3 400 (2002)	сільське господарство: 1.2 % промисловість: 23.1 % послуги: 75.7 % (1999)
М'янма	2.6 % (2006)	9.6 млрд. (2006)	1 800 (2006)	сільське господарство: 50 % промисловість: 15 % послуги: 35 % (2006)
Намібія	4.1 % (2006)	5.304 млрд. (2006)	7 400 (2006)	сільське господарство: 11.8 % промисловість: 30.2 % послуги: 58.1 % (2006)
Науру	–	–	5 000 (2005)	–
Непал	2.4 % (2006)	7.154 млрд. (2006)	1 500 (2006)	сільське господарство: 38 % промисловість: 20 % послуги: 42 % (2006)
Нігер	3.5 % (2006)	3.638 млрд. (2006)	1 000 (2006)	сільське господарство: 39 % промисловість: 17 % послуги: 44 % (2001)
Нігерія	5.3 % (2006)	83.36 млрд. (2006)	1 400 (2006)	сільське господарство: 17.3 % промисловість: 53.2 % послуги: 29.5 % (2006)
Нідерланди	2.9 % (2006)	612.7 млрд. (2006)	31 700 (2006)	сільське господарство: 2.1 % промисловість: 23.9 % послуги: 73.9 % (2006)
Нікарагуа	3.7 % (2006)	5.37 млрд. (2006)	3 000 (2006)	сільське господарство: 17.3 % промисловість: 25.8 % послуги: 56.8 % (2006)

Німеччина	2.2 % (2006)	2.89 трлн. (2006)	31 400 (2006)	<i>сільське господарство: 0.9 % промисловість: 29.1 % послуги: 70 % (2006)</i>
Ніге	6.2 % (2003)	10.01 млн. (2003)	5 800 (2003)	<i>сільське господарство: 23.5 % промисловість: 26.9 % послуги: 49.5 % (2003)</i>
Нова Зеландія	1.9 % (2006)	98.77 млрд. (2006)	26 000 (2006)	<i>сільське господарство: 4.3 % промисловість: 26.9 % послуги: 68.8 % (2006)</i>
Нова Каледонія	–	3.3 млрд. (2003)	15 000 (2003)	<i>сільське господарство: 15 % промисловість: 8.8 % послуги: 76.2 % (2003)</i>
Норвегія	3 % (2006)	261.7 млрд. (2006)	47 800 (2006)	<i>сільське господарство: 2.3 % промисловість: 41.4 % послуги: 56.3 % (2006)</i>
Об'єднані Арабські Емірати	10.2 % (2006)	164 млрд. (2006)	49 700 (2006)	<i>сільське господарство: 2.3 % промисловість: 61.9 % послуги: 35.8 % (2006)</i>
Оман	6.6 % (2006)	27.23 млрд. (2006)	14 100 (2006)	<i>сільське господарство: 2.6 % промисловість: 38.8 % послуги: 58.7 % (2006)</i>
Острів Мен	5.2 % (2005)	2.719 млрд. (2005)	35 000 (2005)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 13 % послуги: 86 % (2000)</i>
Острів Святої Єлени	–	–	2 500 (1998)	–
Острови Кука	0.1 % (2005)	183.2 млн. (2005)	9 100 (2005)	<i>сільське господарство: 15.1 % промисловість: 9.6 % послуги: 75.3 % (2004)</i>
Острови Тьоркс і	4.9 % (2000)	–	11 500 (2002)	–

Кайкос				
Пакистан	6.5 % (2006)	124 млрд. (2006)	2 600 (2006)	<i>сільське господарство: 22 % промисловість: 26 % послуги: 52 % (2006)</i>
Палау	5.5 % (2005)	145 млн. (2005)	7 600 \$ (2005)	<i>сільське господарство: 6.2 % промисловість: 12 % послуги: 81.8 % (2003)</i>
Палестина	4.9 % (2005)	3.45 млрд. (2003)	1 500 (2005)	<i>сільське господарство: 8 % промисловість: 18.2 % послуги: 73.9 % (2005)</i>
Панама	6.3 % (2006)	16.2 млрд. (2006)	7 900 (2006)	<i>сільське господарство: 7.2 % промисловість: 16.4 % послуги: 76.4 % (2006)</i>
Папуа-Нова Гвінея	3.2 % (2006)	4.148 млрд. (2006)	2 700 (2006)	<i>сільське господарство: 35.7 % промисловість: 37.1 % послуги: 27.2 % (2006)</i>
Парагвай	4 % (2006)	7.696 млрд. (2006)	4 700 (2006)	<i>сільське господарство: 22.4 % промисловість: 18.4 % послуги: 59.2 % (2006)</i>
Перу	6.5 % (2006)	76.09 млрд. (2006)	6 400 (2006)	<i>сільське господарство: 8.5 % промисловість: 26.4 % послуги: 65 % (2006)</i>
Південно-Африканська Республіка	4.5 % (2006)	200.5 млрд. (2006)	13 000 (2006)	<i>сільське господарство: 2.6 % промисловість: 30.3 % послуги: 67.1 % (2006)</i>
Північні Маріанські острови	—	633.4 млн. (2000)	12 500 (2000)	—
Польща	5.3 % (2006)	337 млрд. (2006)	14 100 (2006)	<i>сільське господарство: 4.8 % промисловість: 31.2 %</i>

				<i>послуги: 64 % (2006)</i>
Португалія	1.4 % (2006)	176.6 млрд. (2006)	19 100 (2006)	<i>сільське господарство: 6.6 % промисловість: 28.6 % послуги: 64.9 % (2006)</i>
Пуерто-Ріко	0.5 % (2006)	–	19 100 (2006)	<i>сільське господарство: 1 % промисловість: 45 % послуги: 54 % (2002)</i>
Росія	6.6 % (2006)	733 млрд. (2006)	12 100 (2006)	<i>сільське господарство: 5.3 % промисловість: 36.6 % послуги: 58.2 % (2006)</i>
Руанда	5.8 % (2006)	1.968 млрд. (2006)	1 600 (2006)	<i>сільське господарство: 39.4 % промисловість: 23.3 % послуги: 37.3 % (2006)</i>
Румунія	6.4 % (2006)	79.17 млрд. (2006)	8 800 (2006)	<i>сільське господарство: 10.1 % промисловість: 34.7 % послуги: 55.2 % (2006)</i>
Сальвадор	4.2 % (2005)	16.97 млрд. (2005)	4 900 (2006)	<i>сільське господарство: 9.7 % промисловість: 29.6 % послуги: 60.7 % (2006)</i>
Самоа	5.5 % (2005)	399 млн. (2005)	2 100 (2005)	<i>сільське господарство: 11.4 % промисловість: 58.4 % послуги: 30.2 % (2004)</i>
Сан-Маріно	4.6 % (2004)	1.048 млрд. (2004)	34 100 (2004)	–
Сан-Томе і Прінсіпі	4.4 % (2006)	71.38 млн. (2005)	1 200 (2003)	<i>сільське господарство: 16.6 % промисловість: 15.3 % послуги: 68.1 % (2006)</i>
Саудівська Аравія	5.9 % (2006)	286.2 млрд. (2006)	13 800 (2006)	<i>сільське господарство: 3.3 %</i>

				<i>промисловість: 67 % послуги: 29.8 % (2006)</i>
Свазіленд	2 % (2006)	2.212 млрд. (2006)	5 500 (2006)	<i>сільське господарство: 8.6 % промисловість: 49.7 % послуги: 41.7 % (2006)</i>
Сейшельські острови	-1 % (2006)	712 млн. (2006)	7 800 (2002)	<i>сільське господарство: 3.2 % промисловість: 30.1 % послуги: 66.7 % (2006)</i>
Сенегал	4.9 % (2006)	8.562 млрд. (2006)	1 800 (2006)	<i>сільське господарство: 18.3 % промисловість: 19.2 % послуги: 62.5 % (2006)</i>
Сент-Вінсент і Гренадіни	4.9 % (2005)	428 млн. (2005)	3 600 (2005)	<i>сільське господарство: 10 % промисловість: 26 % послуги: 64 % (2001)</i>
Сент-Кітс і Невіс	4.9 % (2005)	453 млн. (2005)	8 200 (2005)	<i>сільське господарство: 3.5 % промисловість: 25.8 % послуги: 70.7 % (2001)</i>
Сент-Люсія	5.1 % (2005)	825 млн. (2005)	4 800 (2005)	<i>сільське господарство: 5 % промисловість: 15 % послуги: 80 % (2005)</i>
Сент-П'єр і Мікелон	—	—	7 000 (2001)	—
Сербія	5.9 % (крім Косова) (2005)	19.19 млрд. (крім Косова) (2006)	4 400 (включаючи Косово) (2005)	<i>сільське господарство: 16.6 % промисловість: 25.5 % послуги: 57.9 % (2005)</i>
Сирія	2.9 % (2006)	24.26 млрд. (2006)	4 000 (2006)	<i>сільське господарство: 24 % промисловість: 18 % послуги: 58 % (2005)</i>
Сінгапур	7.4 % (2006)	121.5 млрд. (2006)	30 900 (2006)	<i>сільське господарство: 0 % промисловість: 33.8 %</i>

				<i>послуги: 66.2 % (2006)</i>
Словаччина	6.4 % (2006)	46.9 млрд. (2006)	17 700 (2006)	<i>сільське господарство: 3.8 % промисловість: 31.4 % послуги: 64.8 % (2006)</i>
Словенія	4.4 % (2006)	37.64 млрд. (2006)	23 400 (2006)	<i>сільське господарство: 2.3 % промисловість: 34.1 % послуги: 63.6 % (2006)</i>
Соломонові Острова	4.4 % (2005)	286 млн. (2005)	600 (2005)	<i>сільське господарство: 42 % промисловість: 11 % послуги: 47 % (2000)</i>
Сомалі	2.6 % (2006)	2.483 млрд. (2006)	600 (2006)	<i>сільське господарство: 65 % промисловість: 10 % послуги: 25 % (2000)</i>
Сполучені Штати Америки	3.4 % (2006)	13.22 трлн. (2006)	43 500 (2006)	<i>сільське господарство: 0.9 % промисловість: 20.4 % послуги: 78.6 % (2006)</i>
Судан	9.6 % (2006)	25.5 млрд. (2006)	2 300 (2006)	<i>сільське господарство: 35.5 % промисловість: 24.8 % послуги: 39.7 % (2006)</i>
Сурінам	5 % (2006)	1.398 млрд. (2006)	7 100 (2006)	<i>сільське господарство: 13 % промисловість: 22 % послуги: 65 % (2001)</i>
Східний Тимор	1.8 % (2005)	349 млн. (2005)	800 (2005)	<i>сільське господарство: 8.5 % промисловість: 23.1 % послуги: 68.4 % (2004)</i>
Сьєрра-Леоне	6.8 % (2006)	1.233 млрд. (2006)	900 (2006)	<i>сільське господарство: 49 % промисловість: 31 % послуги: 21 % (2001)</i>
Таджикистан	7 % (2006)	2.066 млрд. (2006)	1 300 (2006)	<i>сільське господарство: 22.7 %</i>

				<i>промисловість: 28.5 % послуги: 48.8 % (2006)</i>
Таїланд	4.8 % (2006)	196.6 млрд. (2006)	9 100 (2006)	<i>сільське господарство: 10 % промисловість: 44.9 % послуги: 45.2 % (2006)</i>
Тайвань	4.4 % (2006)	353.9 млрд. (2006)	29 000 (2006)	<i>сільське господарство: 1.5 % промисловість: 25.2 % послуги: 73.3 % (2006)</i>
Танзанія	5.8 % (2006)	13.13 млрд. (2006)	800 (2006)	<i>сільське господарство: 43.3 % промисловість: 17.7 % послуги: 39 % (2006)</i>
Того	3 % (2006)	2.109 млрд. (2006)	1 700 (2006)	<i>сільське господарство: 39.5 % промисловість: 20.4 % послуги: 40.1 % (2003)</i>
Тонга	2.4 % (2005)	244 млн. (2005)	2 200 (2005)	<i>сільське господарство: 23 % промисловість: 27 % послуги: 50 % (2004)</i>
Тринідад і Тобаго	12.6 % (2006)	14.99 млрд. (2006)	19 700 (2006)	<i>сільське господарство: 0.7 % промисловість: 57.7 % послуги: 41.5 % (2006)</i>
Тувалу	1.2 % (2002)	14.94 млн. (2002)	1 600 (2002)	<i>сільське господарство: 16.6 % промисловість: 27.2 % послуги: 56.2 % (2002)</i>
Туніс	4 % (2006)	32.95 млрд. (2006)	8 600 (2006)	<i>сільське господарство: 12.8 % промисловість: 31 % послуги: 56.2 % (2006)</i>
Туреччина	5.2 % (2006)	358.2 млрд. (2006)	8 900 (2006)	<i>сільське господарство: 11.2 %</i>

				<i>промисловість: 29.4 % послуги: 59.4 % (2006)</i>
Туркменія	13 % (оцінка МВФ, 2006)	16.16 млрд. (2006)	8 900 (2006)	<i>сільське господарство: 24.4 % промисловість: 33.9 % послуги: 41.7 % (2006)</i>
Уганда	5 % (2006)	8.502 млрд. (2006)	1 800 (2006)	<i>сільське господарство: 29.4 % промисловість: 22.1 % послуги: 48.5 % (2006)</i>
Угорщина	3.8 % (2006)	113.1 млрд. (2006)	17 300 (2006)	<i>сільське господарство: 3.1 % промисловість: 32.1 % послуги: 64.8 % (2006)</i>
Узбекистан	6.8 % (2006)	10.78 млрд. (2006)	2 000 (2006)	<i>сільське господарство: 31.1 % промисловість: 25.7 % послуги: 43.2 % (2006)</i>
Україна	7 % (2006)	81.53 млрд. (2006)	7 600 (2006)	<i>сільське господарство: 17.5 % промисловість: 42.7 % послуги: 39.8 % (2006)</i>
Уолліс і Футуна	—	—	3 800 (2004)	—
Уругвай	7 % (2006)	14.3 млрд. (2006)	10 700 (2006)	<i>сільське господарство: 9.3 % промисловість: 33.7 % послуги: 57 % (2006)</i>
Фарерські острови	2.4 % (2005)	1.7 млрд. (2005)	31 000 (2001)	<i>сільське господарство: 27 % промисловість: 11 % послуги: 62 % (1999)</i>
Фіджі	2.7 % (2006)	2.038 млрд. (2006)	6 100 (2006)	<i>сільське господарство: 8.9 % промисловість: 13.5 % послуги: 77.6 % (2004)</i>

Філіппіни	5.4 % (2006)	116.9 млрд. (2006)	5 000 (2006)	<i>сільське господарство: 14.2 % промисловість: 32.1 % послуги: 53.7 % (2006)</i>
Фінляндія	5.5 % (2006)	196.2 млрд. (2006)	32 800 (2006)	<i>сільське господарство: 2.7 % промисловість: 30.3 % послуги: 67 % (2006)</i>
Фолклендські (Мальвінські) острови	—	—	25 000 (2002)	<i>сільське господарство: 95 % промисловість: — послуги: —</i>
Франція	2 % (2006)	2.154 трлн. (2006)	30 100 (2006)	<i>сільське господарство: 2.2 % промисловість: 20.6 % послуги: 77.2 % (2006)</i>
Французька Полінезія	5.1 % (2002)	3.8 млрд. (2002)	17 500 (2003)	<i>сільське господарство: 3.1 % промисловість: 19 % послуги: 76.9 % (2005)</i>
Хорватія	4.4 % (2006)	37.35 млрд. (2006)	13 200 (2006)	<i>сільське господарство: 6.8 % промисловість: 30.9 % послуги: 62.3 % (2006)</i>
Центрально- Африканська Республіка	3 % (2006)	1.542 млрд. (2006)	1 100 (2006)	<i>сільське господарство: 55 % промисловість: 20 % послуги: 25 % (2001)</i>
Чад	7 % (2006)	5.255 млрд. (2006)	1 500 (2006)	<i>сільське господарство: 32.5 % промисловість: 26.6 % послуги: 40.8 % (2006)</i>
Чехія	6.2 % (2006)	118.9 млрд. (2006)	21 600 (2006)	<i>сільське господарство: 2.8 % промисловість: 37.8 % послуги: 59.4 % (2006)</i>
Чилі	4.2 % (2006)	111.8 млрд. (2006)	12 700 (2006)	<i>сільське господарство: 5.9 % промисловість: 49.3 % послуги: 44.7 % (2006)</i>

Чорногорія	–	2.27 млрд. (2006)	3 800 (2005)	–
Швейцарія	2.9 % (2006)	386.8 млрд. (2006)	33 600 (2006)	<i>сільське господарство: 1.5 % промисловість: 34 % послуги: 64.5 % (2003)</i>
Швеція	4.2 % (2006)	371.5 млрд. (2006)	31 600 (2006)	<i>сільське господарство: 1.1 % промисловість: 28.1 % послуги: 70.9 % (2006)</i>
Шрі-Ланка	6.3 % (2006)	27.4 млрд. (2006)	4 600 (2006)	<i>сільське господарство: 17.3 % промисловість: 27.3 % послуги: 55.3 % (2006)</i>
Ямайка	2.7 % (2006)	9.23 млрд. (2006)	4 600 (2006)	<i>сільське господарство: 5.2 % промисловість: 27.3 % послуги: 67.5 % (2006)</i>
Японія	2.8 % (2006)	4.911 трлн. (2006)	33 100 (2006)	<i>сільське господарство: 1.6 % промисловість: 25.3 % послуги: 73.1 % (2006)</i>
Світ	5.1 % (2006)	46.66 трлн. (2006)	10 000 (2006)	<i>сільське господарство: 4 % промисловість: 32 % послуги: 64 % (2004)</i>

* У дужках зазначений рік, на який наведені дані

Таблиця складена за даними Всесвітньої книги фактів ЦРУ [19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Мировая экономика за 100 лет / Мировая экономика и международные отношения, 2001.– № 9. – С.90-114.
2. Голиков А.П., Черномаз П.А. Международные экономические термины: словарь-справочник. – Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2007.
3. Грицак Ю.П. Социально-экономические типы стран: Пособие для студентов и учителей. – Х., 1998.
4. Дейнека А.Г. Страноведение. Общая часть. – Х.: Бизнес-информ, 2000.
5. Дейнека А.Г. Страноведение. Страны мира. – Х.: Бизнес-информ, 2001.
6. Економіка зарубіжних країн: Підручник – 2-е вид. / А. С. Філіпенко, В. А. Вергун, І. В. Бураківський та ін. – К.: Либідь, 1998.
7. Економіка міжнародних транспортних перевезень / Данько М.І., Дикань В.Л., Дейнека О.Г. та ін. – Х.: ПП Чиженко “Олант”, 2004.
8. Економічна і соціальна географія світу: Навч. посібник / Шаблій О.І., Кузик С.П., Книш М.М. та ін.; за ред. С.П. Кузика. – Львів: Світ, 2002.
9. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. – К.: Знання України, 2002.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: Ростинтэр, 1996.
11. Международные экономические отношения / Под ред. Е.Ф. Авдокушина. – М.: ИОЦ «Маркетинг», 1998.
12. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран: Учебник для вузов / Е.Ф. Авдокушин, А.В. Бойченко, В.Ф. Железова и др.; Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – М.: Флинта, 2000.
13. Мировое хозяйство и международные экономические отношения: Учеб. пособие / Под ред. А.П. Голикова и др. – Симферополь: “СОНАТ”, 2003.
14. Піддубний І.О., Піддубна А.І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства (організації). – Х.: ВД “Інжек”, 2003.
15. Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В.В. Вольского. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998.

16. Экономическая и социальная география стран ближнего зарубежья: Пособие для вузов / М.П. Ротанова, В.Л. Бабурин, Г.И. Гладкевич и др.; Под ред. М.П. Ротановой. – М.: Дрофа, 2004. – 576 с.
17. Чернецкий Ю.А. Мировая экономика. Курс лекций. – М.: Эксмо, 2007. – 400 с.
18. Черномаз П. А. Международный маркетинг: Учебно-практическое пособие. – Х.: Консум, 2000.
19. Яценко Б.П. Структура господарства Японії (економіко-географічне дослідження господарства постіндустріальних країн) / НАН України. Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. – К.: 2005. – 254 с.
20. <http://europa.eu> Портал Європейського Союзу
21. <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> Всесвітня книга фактів ЦРУ
22. <http://www.cisstat.com> Міждержавний статистичний комітет Співдружності Незалежних Держав (СНД)
23. <http://www.iccwbo.org> Міжнародна торгова палата
24. <http://www.imf.org> Міжнародний валютний фонд
25. <http://www.nato.int/home-ukr.htm> Організація Північноатлантичного договору (НАТО)
26. <http://www.oecd.org> Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)
27. <http://www.un.org> Організація об'єднаних націй (ООН)
28. <http://www.unecsc.org> Європейська економічна комісія
29. <http://www.worldbank.org> Світовий банк
30. <http://www.wto.org> Світова організація торгівлі

Авторський колектив:

Голиков Артур Павлович (керівник авторського колективу).

Економіко-географ, д-р геогр..наук, проф., завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дейнека Олександр Георгійович.

Д-р економ. наук, проф., завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності на транспорті Української державної академії залізничного транспорту

Позднякова Любов Олексіївна. Д-р економ. наук, професор кафедри економіки транспорту Української державної академії залізничного транспорту

Черномаз Павло Олексійович. К-т геогр.. наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна